

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SARAYBOSNA VE AMASYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN OSMANLI
DÖNEMİ ANADOLU VE RUMELİ ŞEHİRCİLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi
Zeynep KURAHUVİÇ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN

ARALIK 2018

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SARAYBOSNA VE AMASYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN OSMANLI
DÖNEMİ ANADOLU VE RUMELİ ŞEHİRCİLİĞİ

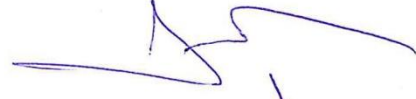
Yüksek Lisans Tezi
Zeynep KURAHUVİÇ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN

ARALIK 2018

Zeynep KURAHUVİÇ tarafından hazırlanan SARAYBOSNA VE AMASYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN OSMANLI DÖNEMİ ANADOLU VE RUMELİ ŞEHİRCİLİĞİ adlı bu tezin, yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından, Sanat Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN

Üye : Prof. Dr. Mustafa ÖZER (İstanbul Medeniyet Üni. Öğr. Ü.)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde KAPTI

Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Nihat KUNDAK

Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ (Trakya Üni. Öğr. Ü.)

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bölüm bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
 - Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
 - Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversiteye veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı
- beyan ederim.

Zeynep KURAHUVİÇ

ÖZET

SARAYBOSNA VE AMASYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN OSMANLI DÖNEMİ ANADOLU VE RUMELİ ŞEHİRCİLİĞİ

Saraybosna'nın Osmanlılar tarafından 1463'te fethedilmesinden sonraki şehirleşme süreci iki kısımda ele alınmıştır: Bunlardan ilki; şehri ikiye ayıran Miljacka Nehri'nin güneyindeki bölgede İsa Bey tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetleri, diğeri ise nehrin diğeryakasinda bulunan ve günümüzde 'Başçarşı' olarak adlandırılan bölgenin Gazi Hüsrev Bey tarafından yaptırılan külliyeyle şehrin çekirdeğinin oluşturulmasıdır.

Amasya, farklı kültürlere mensup devletlere ev sahipliği yapmış olmasının bir getirisi olarak fazla sayıda yapıım etkinliğine şahit olmuş bir yerleşim yeridir. Türklerin bölgeyi keşfetmelerinden önce Pagan ve Hristiyan kültür izlerini taşıyan yapılarla kentin fiziksel görünümü belirlenmiş ardından 14. yy.'da fetihle birlikte kısa süre içerisinde Türk-İslam kimliğine dönüştürülmüştür.

İlk olarak Amasya ve Saraybosna'nın topografik benzerliğiyle yakınlık kurulsa da asıl vurgulanması gereken ortak nokta; her iki kentin de yaklaşık yüzyıl boyunca devam eden mimari etkinlikleridir. Öncesinde Osmanlı kenti görünümünde olan Amasya ile kasaba statüsünde olan Saraybosna'nın imar süreci aynı hızla başlamış, bu sürecin bitiminde seçilen kentlerin görünümleri birbirlerine benzer olmuştur. Bu çalışma, Saraybosna ve Amasya kentlerini Osmanlı şehircilik kapsamında inceleyerek Anadolu ve Rumeli şehirciliği hakkında bir fikir sunmaktadır. Saraybosna ve Amasya'nın kentleşme sürecinin açıklanması adına 15. ve 16. yüzyıllarda kent çekirdeğini oluşturan bölgede inşa edilen ve günümüze gelen tüm yapılar üzerinden değerlendirme yapılarak genel çerçevenin verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saraybosna, Amasya, Osmanlı şehirciliği, Osmanlı dönemi mimarisi.

SUMMARY

THE URBANISM OF ANATOLIAN AND RUMELI AT THE OTTOMAN PERIOD BY SARAJEVO AND AMASYA'S SAMPLES

The urbanization period of Sarajevo after conquered by Ottomans in 1463 has handled two parts: The first one is construction activities were made by Isa Bey, at the south region of the Miljacka River which has divided in two the city. Another one is to be formed to city's nucleus with the kulliye which was called nowadays as 'Başçarşı' and has been at the other side of the river and was built by Gazi Husrev Bey.

Amasya is a residential area that has witnessed many construction activities as a result of its host to many different cultures. Before the Turks discovered the region, had determined to the physical appearance with structures tracing of the Pagan and Christian cultures. Along with conquest of the Turks in the 14th century has been transformed into Islamic identity in a short period of time.

Even if at the beginning both cities were correlated with similarity topographical features, as a common point is an important working structure that continues throughout the century as an issue. Priorly, with Amasya has been the appearance of Turkish city and development process of the Sarajevo which has been the status of a small town, has started at an equal rate and at the end of its were conspicuous by reached the similar appearance and Turkish city. On behalf of explanation of Sarajevo and Amasya's urbanization period was studied to all the structures built in the region that make up the core of the city. General view has been presented by evaluating.

Keywords: Sarajevo, Amasya, the urbanism of the Ottoman, the architecture of the Ottoman period.

ÖNSÖZ

Çalışmalarında bana her zaman destek olan, yönlendiren ve bana güvenini hiçbir zaman kaybetmeyen sevgili tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Seçkin'e, Saraybosna'daki çalışmalarım sırasında benimle bilgilerini paylaşan ve kaynak açısından yardımlarını esirgemeyen Dr. Haris Dervisevic'e ve Saraybosna'da bana her anlamda yardımcı olmaya çalışan akrabalarımın teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca her zaman ve her anlamda yanımda olan annem Arzu Mert ile abim Mert Kurahuviç'e çok teşekkür ederim. Boşnakça kaynak okuma konusunda bana yardımcı olan babaannem Sakiba Kaymaklı'ya, gerek okumalar gerekse saha çalışmasında yanımda olan kuzenim Medina Mulaosmanovic'e çok teşekkür ederim. Her zaman yanımda olup beni motive eden can dostum Nergis Gülseven'e ve mesleki birikimlerini benimle paylaşıp teknik destek sağlayan sevgili dostum Mimar Kübra Koç'a teşekkürlerimi sunarım.

İçimde yalnızca istek varken bunu fark edip bu alana yönelmem için bana cesaret veren hayat yönümü çizmeme büyük katkısı olan sevgili hocam Doç. Dr. Elvan Günay Topallı'ya şükranlarımı sunarım.

Zeynep Kurahuviç

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	vii
SUMMARY	ix
ÖNSÖZ	xi
ÇİZİM LİSTESİ	xv
RESİM LİSTESİ	xxii
1. BÖLÜM	1
1.1 GİRİŞ.....	1
1.2 Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi	2
2. BÖLÜM	7
2.1 Osmanlı Dönemi Şehircilik Anlayışını Belirleyen Faktörler	7
2.1.1 Şehir – Vakıf İlişkisi.....	7
2.1.2 Şehir – Külliye / Cami İlişkisi	12
2.1.3 Şehir – Çarşı İlişkisi	15
2.1.4 Şehir – Mahalle İlişkisi.....	19
2.1.5 Şehir - Nüfus İlişkisi.....	23
2.1.6 Şehir - Ticaret İlişkisi	30
2.2 Balkanlarda Osmanlı Kenti Oluşumu ve Özellikleri.....	33
2.3 Osmanlı Dönemi Balkan Mimarisi Genel Özellikleri	38
3. BÖLÜM	41
3.1 Saraybosna'nın Coğrafi Özellikleri.....	41
3.1.1 Saraybosna Tarihi	42
3.1.2 Osmanlı Öncesi Sürece Genel Bir Bakış.....	42
3.1.3 Saraybosna'nın Fethi ve Osmanlı Dönemi'ndeki Durumu	44
3.2 Saraybosna'da Osmanlı Kenti Oluşum Süreci	50
3.3 Saraybosna Camilerinin Genel Özellikleri.....	61
3.4 Saraybosna'da Osmanlı Dönemi Yapıları	66
3.4.1 Saraybosna Kalesi	66
3.4.2 Camiler	69
3.4.3 Medreseler	110
3.4.4 Türbeler	114
3.4.5 Hamamlar	117

3.4.6	Hankahlar.....	122
3.4.7	Ticaret Yapıları.....	124
3.4.8	Köprüler.....	134
4.	BÖLÜM	143
4.1	Amasya'nın Coğrafi Özellikleri ve Tarihsel Gelişimi.....	143
4.1.1	Amasya'nın Türk-İslam Dönemi.....	146
4.1.2	Osmanlı Dönemi'nde Amasya.....	150
4.2	Amasya'da Osmanlı Dönemi Kent Oluşum Süreci.....	153
4.3	Amasya'da Osmanlı Dönemi Yapıları	160
4.3.1	Camiler	160
4.3.2	Külliyeler	204
4.3.3	Medreseler	233
4.3.4	Ticaret Yapıları.....	237
4.3.5	Hamamlar	244
4.3.6	Köprüler.....	250
5.	BÖLÜM	255
5.1	Değerlendirme ve Sonuç	255
6.	KAYNAKÇA	265
7.	ÖZGEÇMİŞ.....	277

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Çizimi: Birgül Çolakoğlu, Kentsel Koruma Kapsamında Bosna Hersek'ten Örneklemeler, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990

Çizim 2: Çarşı planı (Skaric'ten): Vladislav Skaric, Sarajevo i Njegova Okolina od Najstarijih Vremena do Austro-Ugarske Okupacije, Izdane Opstine Grada Sarajeva, Sarajevo, 1937

Çizim 3: Saraybosna'nın Mahalleleri (Cerasi'den): Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, YKY, s.96

Çizim 4: Osmanlı Kent Sisteminin Nüfusa Göre Dağılımı 1620-1820 Arası: Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, YKY, s.58-59 [KKGM (1829), Birken (1976) Taeschner (1926)'dan derleme]

Çizim 5: 1500-1650 Yılları Arasında Anadolu'daki Tekstil Üretimi (Faroghi'den): Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, *Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993

Çizim 6: Anadolu Ticaret Yolları (H. Doğru'dan): Halime Doğru, XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995

Çizim 7: Bosna-Hersek Haritası: <https://tr.depositphotos.com/65153151/stock-illustration-bosnia-and-herzegovina-political-map.html>

Çizim 8: Osmanlı Öncesi Bosna-Hersek tarihi haritası (Asceric-Todd'dan): Ines Asceric-Todd, Dervishes and Islam in Bosnia, Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society, Boston, 2015

Çizim 9: Orta Çağ'da Bosna Devleti Siyasi Haritası: Balkanlar El Kitabı: Tarih, (der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum: Karam, [Karadeniz Araştırmaları Merkezi], Vadi Yayınları, 2006, s.163

Çizim 10: Balkanlarda Osmanlı İlerlemesi: Balkanlar El Kitabı: Tarih, (der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum: Karam, [Karadeniz Araştırmaları Merkezi], Vadi Yayınları, 2006, s.298

Çizim 11: Rumeli ve Bosna Haritası (Katip Çelebi'den): Donald Edgar Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Sultanlığın Genişleme Sürecini Gösteren Ayrıntılı Haritalarla Birlikte, YKY, Harita 27

Çizim 12: 1462'de Saraybosna (Pasic'ten): Amir Pasic, Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, Organisation of the Islamic Conference Research Center for Islamic History, Art and Culture: IRCICA, İstanbul, 1994, s.27

Çizim 13: 16. Yüzyılda Saraybosna Şehri (Asceric-Todd'dan): Ines Asceric-Todd, Dervishes and Islam in Bosnia, Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society, Boston, 2015, s.77

Çizim 14: Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Yerleşim Bölgeleri

Çizim 15: Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Yapılarını Gösteren Şehir Planı

Çizim 16: Bosna-Hersek'teki Yerleşimler (Pasic'ten): Amir Pasic, Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, Organisation of the Islamic Conference Research Center for Islamic History, Art and Culture: IRCICA, İstanbul, 1994, s.20

Çizim 17: Saraybosna Şehir Planı (Mujezinovic'ten): Mehmed Mujezinovic, Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini, C.1, Sarajevo, 1974

Çizim 18: Saraybosna'daki Yolların Kesişimi (Skaric'ten): Vladislav Skaric, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Izdane Opstine grada Sarajeva, Sarajevo, 1937, s.17

Çizim 19: Saraybosna Şehir Planı 15. yy. (Skaric'ten): Vladislav Skaric, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Izdane Opstine grada Sarajeva, Sarajevo, 1937

Çizim 20: Saraybosna Şehir Planı 16. yy. (Skaric'ten): Vladislav Skaric, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Izdane Opstine grada Sarajeva, Sarajevo, 1937

Çizim 21: Hünkar Cami Planı (Ayverdi'den): Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, II. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s. 360

Çizim 22: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Planı (Kresevljakovic'ten): Hamdija Kresevljakovic, Dzamija i Vakufnama Muslihuddina Cekrekcije: Prilog Povijesti Sarajeva XVI. Stoljeca, Sarajevo, 1938, s.8

Çizim 23: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Kesiti (Kresevljakovic'ten): Hamdija Kresevljakovic, Džamija i Vakufnama Muslihuddina Cekrekcije: Prilog Povijesti Sarajeva XVI. Stoljeca, Sarajevo, 1938, s.9

Çizim 24: Başçarşı Cami Planı (Konsbih Anıt Dosyası'ndan): Belma Adžamija, Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri ve Bugünkü Durumları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.54; KONSBIH Anıt Dosyasından

Çizim 25: Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Planı (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.151

Çizim 26: Gazi Hüsrev Bey Cami Kesiti (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.151

Çizim 27: Gazi Hüsrev Bey Cami Çizimi (Kiel'dan): Machiel Kiel, Monuments, Patrons Contexts: Papers On Ottoman Europe Presented To Machiel Kiel, s.179 drawing by: Rudolf Bernt in Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (1901)

Çizim 28: Ali Paşa Cami Planı (Ayverdi'den): E.H.Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, II. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s.314

Çizim 29: Ali Paşa Cami Kesiti (Bejtici'ten): Alija Bejtici, "Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", Prilozi za Orijentalnu Filologiju i Istoriju Jugoslovenskih naroda pod Turskom Vladavinom, III-IV, Sarajevo, 1953, 229-297, s.245

Çizim 30: Ferhad Bey Cami Planı (Ayverdi'den): E.H.Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, II. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s.338

Çizim 31: Ferhad Bey Cami Kesiti (Bejtici'ten): Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, II. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s.338

Çizim 32: Ali Fakih Cami ve Haziresi Planı (Mujezinovic'ten): Mehmed Mujezinovic, Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini, C.1, Sarajevo, 1974

Çizim 33: Ali Fakih Camisi çizimi (Kemura'dan): Sejfuddin Kemura, Sarajevske Džamije i druge javne zgrade turske dobe, Sarajevo, 1913, s.83

Çizim 34: Kurşunlu Medrese Planı (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s. 170

Çizim 35: Kurşunlu Medrese Kesiti (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s. 170

- Çizim 36: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Planı (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.184
- Çizim 37: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Kesiti (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.185
- Çizim 38: İsa Bey Hamamı Günümüzdeki Yapı Planı (Serttaş-Yaren, Uğurlu'dan): Esin Serttaş Yaren, Soner Uğurlu, "Bosna-Hersek Saraybosna İsa Bey Hamamı" Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi, S.13, 2016, s.164-173
- Çizim 39: Gazi Hüsrev Bey Hankahı Planı (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.176
- Çizim 40: Saraybosna Ticari ve Anıtsal Merkez (Cerasi'den): Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, YKY, s.111, [KKGM (1882)'den derleme]
- Çizim 41: 1878 Avusturya Öncesi Başçarşı Planı (Ayverdi'den): Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, II. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1981, s.396
- Çizim 42: 19. Yüzyılın Sonu Başçarşı Planı (Pasic'ten): Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, Organisation of the Islamic Conference Research Center for Islamic History, Art and Culture: IRCICA, İstanbul, 1994, s.40
- Çizim 43: Saraybosna Başçarşı Planı: Vera Stimac, Samija Saric, "Gazi Husrev-Begov Bezistan i Taslihan u Sarajevu (1889-1890)", Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke, 2017, s.96
- Çizim 44: Saraybosna Bursa Bedesteni Planı: Birgül Çolakoğlu, Kentsel Koruma Kapsamında Bosna Hersek'ten Örneklemler, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s.96
- Çizim 45: Saraybosna Bursa Bedesteni Çizimi (Pasic'ten): Amir Pasic, Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, Organisation of the Islamic Conference Research Center for Islamic History, Art and Culture: IRCICA, İstanbul, 1994, s.96
- Çizim 46: Gazi Hüsrev Bey Arastası ve Taşlı Han Planı (Pasic'ten): Amir Pasic, Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, Organisation of the Islamic Conference Research Center for Islamic History, Art and Culture: IRCICA, İstanbul, 1994, s.97
- Çizim 47: Morica Han Planı (Bejtic'ten): Alija Bejtic, "Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", Prilozi za Orijentalnu Filologiju i Istoriju

Jugoslovenskih naroda pod Turskom Vladavinom, III-IV, Sarajevo, 1953, 229-297, s.270

Çizim 48: Morica Han Çizimi (Truhelka'dan): Ciro Truhelka, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, Sarajevo, 1912, s.191

Çizim 49: Miljacka Nehri Üzerindeki Köprülerin Planı (Celic'ten): Dzamal Celic, Mehmed Mujezinovic, Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo Publishing, 1998, s.100

Çizim 50: Miljacka Nehri üzerindeki köprüleri gösteren eski bir çizim (Kemura'dan): Sejfuiddin Kemura, Sarajevske Džamije i druge javne zgrade turske dobe, Sarajevo, 1913, s.104

Çizim 51: Keçi Köprüsü Kesiti (Celic'ten): Dzamal Celic, Mehmed Mujezinovic, Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo Publishing, 1998, s.92

Çizim 52: Saraybosna Şehir Planı Üzerindeki Osmanlı Dönemi Mimari Yapıları

Çizim 53: Amasya İl Haritası:

http://cografyaharita.com/turkiye_mulki_idare_haritalari.html

Çizim 54: 13. yy. Ortası Türkiye Siyasi Haritası (H. Doğru'dan): Halime Doğru, XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995

Çizim 55: 1520-1540'larda Anadolu'daki Kentler (Faroqhi'den): Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, *Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993

Çizim 56: Amasya'da 14. yy. Öncesi Yapılarını Gösteren Şehir Planı

Çizim 57: Amasya'daki Osmanlı Dönemi Külliyesi

Çizim 58: Amasya'da 15. Yüzyıldan Günümüze Gelen Yapıların Kent İçindeki Dağılımı (Toruk'tan): Ferruh Toruk, "Bani Yörgüç Paşa ve İmar Faaliyetleri", Vakıflar Dergisi, S.29, Ankara, 2005, s.105-133

Çizim 59: 20. yy. Başlı Amasya (Gabriel'den): Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, YKY, s.86 [Albert Gabriel'den (1931-34) derleme]

Çizim 60: Yakup Paşa Zaviyesi Planı: Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.256

Çizim 61: Bayezid Paşa Cami Planı (Y.Demiriz'den): Naciye Altaş, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), Ankara, 2008, s.18

Çizim 62: Yörgüç Paşa Cami planı (Ayverdi'den): Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), C.2, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.217

Çizim 63: Kiları Selim Cami Planı (VGM Arşivi): Naciye Altaş, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescili Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), Ankara, 2008, s.56

Çizim 64: Gümüşlü Cami Planı (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.33

Çizim 65: Gümüşlü Cami Kesiti (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.34

Çizim 66: Sofular Cami Planı (VGM Arşivi): Naciye Altaş, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescili Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), Ankara, 2008, s.67

Çizim 67: Mehmed Paşa Cami Planı: Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.228

Çizim 68: Pir Mehmed Çelebi Cami Planı (S. Erken'den): Naciye Altaş, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescili Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), Ankara, 2008, s.60

Çizim 69: Amasya II. Bayezid Külliyesi Planı (Gabriel'den): Albert Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, C.2, Paris, 1934, s.40

Çizim 70: Amasya II. Bayezid Cami Planı (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.16

Çizim 71: Amasya II. Bayezid Medresesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.27

Çizim 72: Amasya II. Bayezid İmareti Planı (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.29

Çizim 73: Ayas Ağa Külliyesi Planı: Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.251

Çizim 74: Hatuniye Külliyesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den): Naciye Altaş, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescili Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat), Ankara, 2008, s.39

Çizim 75: Büyük Ağa Medresesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den): İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, C.5, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2006, s.46

Çizim 76: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Planı, Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.285

Çizim 77: Taş Han Alt Kat Restitüsyonu: Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi Hanlarından Önemli Bir Örnek: Amasya Taş Han", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.2, 23-27 Eylül 1991, İstanbul, s.91

Çizim 78: Taş Han Üst Kat Restitüsyonu: Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi Hanlarından Önemli Bir Örnek: Amasya Taş Han", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.2, 23-27 Eylül 1991, İstanbul, s.92

Çizim 79: Kumacık Hamamı Planı: Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.290

Çizim 80: Mustafa Bey Hamamı Planı: Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.289

Çizim 81: Amasya Şehir Planı Üzerindeki Farklı Devletlere Ait Mimari Yapılar: <https://www.google.com/maps/place/Amasya,+Amasya+Merkez%2FAmasya/@40.6528072,35.8241782,15.79z/data=!4m5!3m4!1s0x40876e4f7cbd9773:0x1916fc24a6992dcf!8m2!3d40.656455!4d35.837347>

RESİM LİSTESİ

- Resim 1: Saraybosna Panoraması: <http://lukemccallin.com/why-sarajevo/>
- Resim 2: Saraybosna Panoraması ile Aynı Açıdan Bir Görünüm (2015)
- Resim 3: Sirokac Kapısı (2015)
- Resim 4: Beyaz Tabya Sur Duvarları (2015)
- Resim 5: Hünkar Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 6: Hünkar Cami Kitabesi (2017)
- Resim 7: Hünkar Cami Mihrap Nişi (2017)
- Resim 8: Hünkar Cami Mukarnaslı Trompları (2017)
- Resim 9: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami 1967 yılındaki genel görünümü [Machiel Kiel arşivinden]: <http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Resim 10: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 11: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Cümle Kapısı (2017)
- Resim 12: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami İç Mekan (2017)
- Resim 13: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Mahfili (2017)
- Resim 14: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Mihrabı (2017)
- Resim 15: Başçarşı Cami 1967 yılına ait genel görünümü [Machiel Kiel arşivinden]: <http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Resim 16: Başçarşı Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 17: Başçarşı Cami Son Cemaat Yeri (2017)
- Resim 18: Başçarşı Cami Kitabesi (2017)
- Resim 19: Başçarşı Cami Mihrap Nişi (2017)
- Resim 20: Başçarşı Cami Kalem İşi Örneği (2017)
- Resim 21: Başçarşı Cami Mukarnaslı Trompu (2017)
- Resim 22: Gazi Hüsrev Bey Camisi'ne ait 1967 yılına ait fotoğraf [Machiel Kiel arşivinden]: <http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Resim 23: Gazi Hüsrev Bey Cami Avlu Duvarı ve Kapısı (2017)
- Resim 24: Gazi Hüsrev Bey Cami Son Cemaat Yeri (2017)
- Resim 25: Gazi Hüsrev Bey Cami Anıtsal Cümle Kapısı (2017)
- Resim 26: Gazi Hüsrev Bey Cami Kitabesi (2017)
- Resim 27: Gazi Hüsrev Bey Cami Mihrap Nişi (2017)

- Resim 28: Gazi Hüsrev Bey Cami Mukarnasları (2017)
- Resim 29: Gazi Hüsrev Bey Cami İç Mekan (2017)
- Resim 30: Gazi Hüsrev Bey Cami Mahfili (2017)
- Resim 31: Ali Paşa Cami 1967 yılına ait genel görünüm [Machiel Kiel arşivi]:
<http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Resim 32: Ali Paşa Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 33: Ali Paşa Cami Kitabesi (2017)
- Resim 34: Ali Paşa Cami İç Mekan (2017)
- Resim 35: Ferhad Bey Cami'nin 1967 yılına ait genel görünümü [Machiel Kiel arşivi]:
<http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Resim 36: Ferhad Bey Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 37: Ferhad Bey Cami Kitabesi (2017)
- Resim 38: Ferhad Bey Cami Cümle Kapısı (2017)
- Resim 39: Ferhad Bey Cami İç Mekan (2017)
- Resim 40: Ferhad Bey Cami Trompları (2017)
- Resim 41: Ferhad Bey Cami Kubbe Detayı (2017)
- Resim 42: Eski bir fotoğrafta Alifakovac Mahallesi'nden Görünüm: Alija Bejtici, Ulice i Trgovi Sarajeva, Topografija, Geneza i Toponimija, Sarajevo, 1973, s.89
- Resim 43: Ali Fakih Cami Avlu Duvarından Görünüm (2017)
- Resim 44: Ali Fakih Cami İç Mekan (2017)
- Resim 45: Ali Fakih Cami Haziresi (2017)
- Resim 46: Kurşunlu Medrese Genel Görünüm (2017)
- Resim 47: Kurşunlu Medrese Cümle Kapısı (2017)
- Resim 48: Kurşunlu Medrese Kitabesi (2017)
- Resim 49: Kurşunlu Medrese Avlusu (2017)
- Resim 50: Gazi Hüsrev Bey ve Mütevellisi Murad Bey'e Ait Türbeler (2017)
- Resim 51: Hacı Sinan Ağa ve Sakine Hanım Türbesi (2017)
- Resim 52: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Genel Görünüm (2017)
- Resim 53: İsa Bey Hamamı Günümüzdeki Görünümü (2017)
- Resim 54: Gazi Hüsrev Bey Hankahı Cümle Kapısı (2017)
- Resim 55: Gazi Hüsrev Bey Hankahı İç Mekan (2017)
- Resim 56: Saraybosna Bursa Bedesteni Genel Görünüm (2017)
- Resim 57: Gazi Hüsrev Bey Arastası (2017)
- Resim 58: Gazi Hüsrev Bey Arastası İç Mekan (2017)

- Resim 59: Taşlı Han Kalıntılarından Görünüm (2016)
- Resim 60: Morica Han Avlusundan Görünüm (2017)
- Resim 61: Hünkar Köprüsü Genel Görünüm (2017)
- Resim 62: Latin Köprüsü Genel Görünüm (2017)
- Resim 63: Keçi Köprüsü Genel Görünüm (2017)
- Resim 64: Şehir Çehaya Köprüsü'nü Gösteren Bir Kartpostal:
<https://www.rubylane.com/item/429-col-7120/Sarajevo-3-Vintage-Postcards-Ethnic-View>
- Resim 65: Şehir Çehaya Köprüsü Genel Görünüm (2017)
- Resim 66: Amasya Genel Görünüm (2017)
- Resim 67: Yakup Paşa Zaviyesi Genel Görünüm:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10891&mode=search
- Resim 68: Yakup Paşa Zaviyesi Cümle Kapısı:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10893&mode=search
- Resim 69: Yakup Paşa Zaviyesi İç Mekan:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10894&mode=search
- Resim 70: Yakup Paşa Zaviyesi Koridoru:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10897&mode=search
- Resim 71: Bayezid Paşa Cami Son Cemaat Yeri Revakları (2017)
- Resim 72: Bayezid Paşa Cami Giriş Eyvanı (2017)
- Resim 73: Bayezid Paşa Cami Cümle Kapısı Kanatları (2017)
- Resim 74: Bayezid Paşa Cami İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 75: Bayezid Paşa Cami İç Mekan (2017)
- Resim 76: Yörgüç Paşa Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 77: Yörgüç Paşa Cami Giriş Eyvanı (2017)
- Resim 78: Yörgüç Paşa Cami İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 79: Yörgüç Paşa Cami İç Mekan (2017)
- Resim 80: Yörgüç Paşa Cami Mahfili (2017)
- Resim 81: Yörgüç Paşa Cami Kubbe İçi Süsleme Detayı (2017)
- Resim 82: Kiları Selim Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 83: Kiları Selim Cami İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 84: Kiları Selim Cami Cümle Kapısı (2017)
- Resim 85: Kiları Selim Cami İç Mekan (2017)
- Resim 86: Gümüşlü Cami Genel Görünüm:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10825&mode=search

Resim 87: Gümüşlü Cami Son Cemaat Yeri:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10827&mode=search

Resim 88: Gümüşlü Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 89: Gümüşlü Cami İnşa Kitabesi (2017)

Resim 90: Gümüşlü Cami Mihrabı:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10831&mode=search

Resim 91: Gümüşlü Cami İç Mekan:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10835&mode=search

Resim 92: Sofular Cami'nin Bulunduğu Sokak Dokusu (2017)

Resim 93: Sofular Cami Ön Mekan (2017)

Resim 94: Ön Mekandan Avlu Bağlantısını Sağlayan Geçit (2017)

Resim 95: Sofular Cami İç Mekan (2017)

Resim 96: Sofular Cami Avlusu (2017)

Resim 97: Sofular Cami İnşa Kitabesi (2017)

Resim 98: Mehmed Paşa Cami Son Cemaat Yeri (2017)

Resim 99: Mehmed Paşa Cami Son Cemaat Yeri Revakı Sütun Başlığı Örneği (2017)

Resim 100: Mehmed Paşa Cami Şadırvanı (2017)

Resim 101: Mehmed Paşa Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 102: Mehmed Paşa Cami Cümle Kapısı Üzerindeki İnşa Kitabesi (2017)

Resim 103: Mehmed Paşa Cami Kitabesi (doğu) (2017)

Resim 104: Mehmed Paşa Cami Kitabesi (batı) (2017)

Resim 105: Mehmed Paşa Cami İç Mekan (2017)

Resim 106: Mehmed Paşa Cami Minberi (2017)

Resim 107: Mehmed Paşa Türbesi Doğu Cephesi (2017)

Resim 108: Pir Mehmed Çelebi Cami Genel Görünüm:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10874&mode=search

Resim 109: Pir Mehmed Çelebi Cami Kuzey Cephesindeki Motif (2017)

Resim 110: Pir Mehmed Çelebi Cami İç Mekan:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10875&mode=search

Resim 111: Amasya II. Bayezid Külliyesi Genel Görünüm:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10939&mode=search

Resim 112: Amasya II. Bayezid Cami Kubbeleri:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10945&mode=search

- Resim 113: Amasya II. Bayezid Cami Son Cemaat Yeri:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10978&mode=search
- Resim 114: Amasya II. Bayezid Cami Cümle Kapısı:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10983&mode=search
- Resim 115: Amasya II. Bayezid Cami Cümle Kapısı Mukarnaları
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10987&mode=search
- Resim 116: Amasya II. Bayezid Cami İç Mekan (2015)
- Resim 117: Amasya II. Bayezid Cami Mihrabı (2015)
- Resim 118: Amasya II. Bayezid Medresesi Genel Görünüm:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10948&mode=search
- Resim 119: Şehzade Osman Türbesi:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10956&mode=search
- Resim 120: Amasya II. Bayezid Cami Şadırvanındaki Tasvir Örneği:
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10973&mode=search
- Resim 121: Ayas Ağa Külliyesi Genel Görünüm (2017)
- Resim 122: Ayas Ağa Cami Doğu Cephesi (2017)
- Resim 123: Ayas Ağa Cami Doğu Cephesi Kemer Aynası İçindeki İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 124: Ayas Ağa Külliyesi Avlusu (2017)
- Resim 125: Ayas Ağa Cami Giriş Cephesi (2017)
- Resim 126: Hatuniye Cami Genel Görünüm (2017)
- Resim 127: Hatuniye Külliyesi'nin Bulunduğu Sokaktan Görünüm (2017)
- Resim 128: Hatuniye Külliyesi İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 129: Hatuniye Cami Giriş Cephesi (2017)
- Resim 130: Hatuniye İmaret ve Hamamı Günümüzdeki Durumu (2017)
- Resim 131: Büyük Ağa Medresesi Giriş Kapısı (2017)
- Resim 132: Büyük Ağa Medresesi Avlu ve Revakları (2017)
- Resim 133: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteninden Görünüm (2017)
- Resim 134: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Kuzey Cephesi (2017)
- Resim 135: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Genel Görünüm (2017)
- Resim 136: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni İnşa Kitabesi (2017)
- Resim 137: Taş Han'ın Bulunduğu Sokak Dokusu (2017)
- Resim 138: Taş Han Genel Görünüm (2017)
- Resim 139: Taş Han İnşa Kitabesi (2017)

Resim 140: Kumacık Hamamı Giriş Cephesi (2017)

Resim 141: Mustafa Bey Hamamı Genel Görünüm (2017)

Resim 142: Bayezid / Mağdenüs Köprüsü Genel Görünüm:

<http://www.amasya.bel.tr/icerik/463/1581/kopruler.aspx>

SEMBOL VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

AÜ: Ankara Üniversitesi

BBBA: Başbakanlık Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

cm: Santimetre

IRCICA: Research Center For Islamic History, Art and Culture

İ.Ö: İsa'dan Önce

İ.T.Ü.: İstanbul Teknik Üniversitesi

KKA: Kuyud-ı Kadime Defteri

KKGM: Königlische-Kaiserliche Militar-Geographischen Institut zu Wien
(Avusturya Askeri Coğrafya İmparatorluk Enstitüsü), Viyana

KONSBiH: Komisija za ocuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine

m: Metre

No.: Numara

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TD: Tapu Defteri

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TT: Tapu Tahrir

TTK: Türk Tarih Kurumu

V.G.M.: Vakıflar Genel Müdürlüğü

vb.: ve benzeri

vs.: vesaire

yy.: Yüzyıl

1. BÖLÜM

1.1 GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren yüzünü batıya çeviren fetih politikası neticesinde ele geçirilen bölgelerden biri olan Bosna ve Hersek, Osmanlıların Avrupa'daki en önemli üslerinden biri olmuştur. Hiçbir zaman siyasi birlik kurulamamış olan bu topraklara Osmanlılar zamanında düzen getirilerek bölgede yaşayanlara din ve yaşam özgürlüğü tanınarak refah içinde yaşamaları sağlanmıştır. Bu hoşgörü politikası sonucunda halk da devlete olan bağlılığını ve sadakatini her zaman korumuş ve idare altındaki yaklaşık 400 sene boyunca bu durum değişmemiştir. Osmanlılar fethettikleri bölgeleri şehirleştirmek ve İslamiyet'i yaymak adına birtakım düzenlemelerde bulunmuş bölgeyi ihya etmek için çalışmalara girişmiştir. Günümüzde 'Başçarşı' olarak adlandırılan bölge, Osmanlı döneminde kurulan halkın ihtiyaçlarının karşılanması için inşa ettirilen yapıların ve ticaret akışının sağlandığı çarşısıyla günümüze kadar gelen süreçte türlü tahribatlara maruz kalsa da Balkanlarda Türk-İslam kimliğini koruyabilen nadir çarşılardan biridir. Avrupa'da Osmanlı mimari birikiminin ve kültürünün incelenebileceği önemli bir merkez olan Saraybosna, hala bu kültüre sahip çıkmakta ve bağlılığını korumaya devam etmektedir.

Anadolu topraklarında tarih öncesi devirlerden bu yana birçok topluluğa ev sahipliği yapmış olan Amasya kenti ise erken devirlerden Osmanlı hakimiyetine girdiği döneme kadarki süreçte fiziksel görünümüne kavuşmuş, kendine yeter duruma gelmiştir. Amasya her ne kadar gelişimini tamamlamış bir şehir gibi gözükse de kentin potansiyelinin bundan çok daha fazla olduğunu keşfeden Osmanlılar tarafından geniş çaplı bir imar faaliyetine girilerek Anadolu'da hatırı sayılır kentlerden biri haline getirilmiştir. 1393-1553 yılları arasında şehirde aralıksız devam eden imar çalışmaları kentin fiziksel şeklinin oluşması sağlayarak tipik bir Osmanlı kenti görünümüne kavuşmasında etkin olmuştur.

1.2 Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Tez çalışmamızın amacı; coğrafi oluşum şekilleri açısından ilk bakışta birbirlerine fazlasıyla benzer oluşuyla dikkat çeken Saraybosna ve Amasya kentlerinin detaylarında bu benzerlikler yakalanmaya çalışılmış farklı oldukları noktalar tespit edilerek bütünü ne ölçüde etkilediği vurgulanmak istenmiştir. Miljacka ve Yeşilirmak nehirlerinin kent silüetinin oluşumunda belirleyici olması her iki şehirdeki yapım faaliyetlerinin nehrin iki yakasında gelişmesini sağlamıştır. İki Türk-İslam kenti kıyaslanarak öncesinde ait olduğu toplumun mimari birikiminin Osmanlı şehircilik anlayışını ne denli etkilediği hususuna dikkat çekilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı öncesinde Hristiyan olan bir kent ile (*Saraybosna*) Müslüman olan bir kentin (*Amasya*) Osmanlı toprağı olduktan sonraki fiziksel görünümü araştırılarak bu süreç sonundaki durumları benzerlik/farklılık açısından irdelenerek daha çok ortak noktalar üzerinde durulmuştur.

Çalışma kapsamında Amasya üzerinden Saraybosna kenti vurgulanmaya çalışılmış, şehrin Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra geçirdiği süreci tam manasıyla Türk kenti olan Amasya'yla kıyaslayarak aynı süreci daha kısa süre içerisinde nasıl geçirdiği aktarılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle şehircilik anlayışı açıklanmaya çalışılırken daha çok Balkan kentleri ve Saraybosna üzerinden verilen örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Tarihsel gelişimini günümüze taşımış olan kentin, Osmanlı idaresinden çıkmasının ardından yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen Türk şehri fiziksel görünümüne sahip oluşu ve Amasya kentinin Saraybosna'yla coğrafi anlamda birbirlerine olan yakınlıkları mimarlık bağlamında incelenerek değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın kapsamında amaçlanan; Avrupa topraklarında yer alan Saraybosna ile fethi Anadolu topraklarında gerçekleşen fakat orada yaşayan halkın farklı kimlikte olduğu Amasya'nın tüm bu koşullara rağmen kısa zaman içerisinde tipik Osmanlı-Türk şehri hüviyeti kazanmalarını anlatmaya çalışmaktır. Şehzade sancağı olan ve diğer Anadolu kentlerine kıyasla oldukça ayrıcalıklı bir konumda olan Amasya kentiyle Saraybosna'nın hem topografik anlamda hem de imar politikasının benzerlikleri açısından kent görünümünün birbirlerine çok yakın oluşlarını etkileyen faktörler detaylandırılmaya çalışılmıştır. Anadolu ve Rumeli adı altında iki ayrı kıtada konumlanan, farklı tarihsel süreçlerden geçerek farklı kültürü ve dini benimsemiş olan

bu iki bölgenin tek bağlayıcılıkları aynı devletin idaresinde olma ortaklığıyken nasıl benzer bir kimliğe kavuşabildikleri üzerinde durulması hedeflenmiştir.

Her iki kentin şehircilik gelişimini gösterebilmek adına iki kentin de coğrafi özelliklerinden, tarihsel sürecinden bahsedilerek Osmanlı öncesi dönemdeki yerleşimler hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Osmanlı'nın şehircilik anlayışının ne olduğu araştırılarak Amasya ve Saraybosna'nın kent gelişimini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Balkan kentlerinin genel özellikleri anlatılarak Saraybosna kentinin oluşumunun daha iyi kavranması sağlanmıştır. Konular anlatılırken Anadolu ve Rumeli kentlerinde ortak olarak görülen ya da birbirlerinden ayrılan özellikler vurgulanarak akıllarda bir tablo oluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bir Rumeli kenti olan Saraybosna ile Anadolu kenti olan Amasya'nın yalnızca merkez kabul edilen çarşı bölümü ve civarı ele alınarak 15. ve 16. yüzyıllardaki şehir kuruluşu ve gelişimi üzerinden sorgulama yapılarak değerlendirilmiştir.

Çalışma genel olarak Osmanlı dönemi şehircilik anlayışı, Saraybosna ve Amasya'daki şehircilik faaliyetleri olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Osmanlı şehircilik anlayışını belirleyen faktörlerin ne olduğu anlatılmış, Balkan kentlerinin Osmanlı dönemindeki oluşumundan genel olarak bahsedilmiş ve bu dönemde yapılan yapılar baz alınarak mimari özellikleri açıklanmıştır. İkinci bölüm tamamen Saraybosna'ya ayrılarak coğrafi özellikleri ve tarihsel sürecinin Osmanlı öncesi ve sonrası durumu ile kent oluşumunun nasıl ortaya çıktığı anlatılarak mimari örneklerle birlikte desteklenerek açıklanmıştır. Üçüncü bölüm aynı şekilde Amasya'ya ayrılarak coğrafi özellikleri ve tarihsel sürecine değinilmiştir. Amasya, Saraybosna'dan ayrı olarak Osmanlı öncesindeki farklı Türk devletlerinin idaresi altında olduğu için bu döneme tarihlendirilen yapılardan da şehircilik bağlamında genel olarak bahsedilmiştir. Genel bir tablo oluşturması açısından Amasya'nın Osmanlı dönemi kent oluşumundan bahsedilerek yapım etkinliklerine ondan sonra geçilmiştir. Son olarak Amasya'da Osmanlı döneminde inşa edilen yapıların mimari özellikleri açıklanarak şehir gelişimine yaptığı katkılar anlatılmıştır.

Sonuç olarak, tüm bu anlatılanların ardından Saraybosna ve Amasya kentlerinin Osmanlı dönemindeki mimari anlayış çerçevesinde şehir oluşumunun Anadolu ve Rumeli kentlerinde nasıl görüldüğü, benzer/farklı noktalar kıyaslanarak sonuca ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın yönteminde ilk olarak Türkçe-İngilizce ve Boşnakça kaynak taraması yapılmıştır. Saraybosna ve Amasya'yla ilgili tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, Saraybosna, Amasya ve İstanbul'daki kütüphanelerden yararlanılarak konu hakkında detaylı bilgiye erişilmesi sağlanmıştır. Bilgi erişiminde kitap, tez, makale, sempozyum bildirileri ve vakfiyeler kullanılmıştır. Öncelikle birincil kaynak olan vakfiyelerden yararlanılmış, yapılarla ilgili en doğru bilgilere buradan ulaşılmıştır. 17. yy.'da yaşamış gezgin olan Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinin II. ve V. cildindeki Amasya ve Saraybosna'yla ilgili kayıtlar incelenmiştir. Saraybosna'yla ilgili bölümlerin bilimsel gerçeklikle incelenmesi adına Mehmed Mujezinovic, Hamdija Kresevljakovic, Ciro Truhelka, Vlasdislav Skaric gibi Boşnak literatüründe mimarlık tarihine yön veren önemli isimlerin eserlerinden yararlanılmış, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Rumeli'deki Osmanlı mimarisi incelemeleri ana kaynak olmuştur. İngilizce kaynak olarak Amir Pasic, Kemal, Zukic, Machiel Kiel'in eserlerinden bilgi edinilmiştir. Amasya'yla ilgili bölümlerde yine öncelikli kaynak vakfiyeler olmuş, İbrahim Hakkı Uzunçarşılı'nın kitabeleri okuyarak hazırladığı Osmanlıca matbu eserinden faydalanılmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, Semavi Eyice, Doğan Kuban ve İ. Aydın Yüksel'in Anadolu'daki Osmanlı mimarisi araştırmaları da bu bölüm için ana kaynak olmuştur. Bunların dışında restore edilen yapılarla ilgili bilgilere V.G.M. kayıtlarından erişilerek incelenen yapıların öncesi-sonrası karşılaştırılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Belirtilen isimler çalışmanın ana hatlarını belirlemede ön planda olmakta bunların dışında Kaynakça bölümünde yararlanılan tüm eserler yer almaktadır.

Bilgilere ulaşılmasının ardından iki kenti ayrıştıran birçok faktöre rağmen her ikisinin de nihayetinde Türk-İslam kenti görünümüne ulaştıklarını açıklayabilmek için her iki kente de birçok kez gidilerek saha çalışması yapılmış, yapılar incelenerek buldukları mahalleler tespit edilmiştir. Bahsi geçen tüm yapıların incelenmesi sonucunda kent oluşumundaki rolleri tespit edilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma görsel malzemelerle anlatılmaya çalışılmış, konuyla ilgili olan haritalardan, planlardan, çizimlerden yararlanılmış ve bunların kaynakları Çizim ve Resim Listesi'nde belirtilmiştir. Bu materyallerin yanı sıra saha çalışması esnasında tarafımdan çekilen fotoğraflarla da hazırlanan çalışma görsel açıdan desteklenmiştir. Kullanılan her fotoğrafın ya da çizimin alındığı kaynak belirtilmiş olmakla birlikte Resim Listesi'nde yalnızca tarihin verildiği fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

Bu alışma sayesinde, araştırmacıların Rumeli ve Anadolu şehirciliği karşılaştırmasını düzenli bir şekilde inceleyebilmeleri sağlanmış, özel olarak Saraybosna ve Amasya şehirlerinin tarihi gelişimleri, ilk kuruldukları andan Osmanlı dönemine kadar geçirdikleri ve tipik bir Osmanlı kentine dönüştükleri süreçler detaylandırılmıştır. Saraybosna ve Amasya'nın 15. ve 16. yüzyıla ait Osmanlı dönemindeki yapıları incelenerek şehir gelişimine yaptıkları katkı irdelenerek bu dönemle ilgilenen araştırmacılar için bir fikir vermesi amaçlanmıştır.

2. BÖLÜM

2.1 Osmanlı Dönemi Şehircilik Anlayışını Belirleyen Faktörler

2.1.1 Şehir – Vakıf İlişkisi

Osmanlılar fethettikleri bölgelerde kendi sosyal, siyasi, dini, ekonomik, askeri gücü ve sistemini mimari yapıtlar aracılığıyla ortaya koyan bir şehirleşme politikası izlemiştir. Bu nedenle kentlerin oluşum ve gelişim süreçlerini anlamak, Osmanlı devletinin ideolojisini anlamak açısından da önemli bir kaynak olacaktır. Kentlerin oluşum tarzı tipik bir Osmanlı-Türk şehirleşmesi şeklinde olsa da bu imar faaliyetlerini gerçekleştirenler Anadolu’da padişah ya da devlet ricalinden kimseler iken Balkanlarda fetihle yer alan ve başarı elde eden gaziler, komutanlar, akıncı beyleri gibi askeri kimliği bulunan kişilerdir. Bu banilere ek olarak Osmanlı hanedanlığına mensup kimseler ve tarikat büyükleri de Balkanlardaki şehirlerin oluşumuna katkıda bulunan ya da bizzat şehrin kuruluşunu gerçekleştiren sponsorlardır.

Osmanlılar şehirleşme konusuna oldukça önem vermiş ve bu konuda sistematik bir politika izlemiştir. Bu bağlamda kentlerin imarı için yapılan disiplinli çalışmalar, vakıf sistemi ana başlığı altında ele alınarak incelenebilir. Vakıfların konumuzla alakalı en önemli tarafı, özellikle Osmanlıların erken döneminde fethettiği topraklarda yeni şehirler kurulması için gerekli olan faaliyetlerin bu pratik sayesinde sistematik, planlı ve hızlı şekilde ortaya çıkmasıdır.

Vakıf; bireylere ait olan herhangi bir mülkün, özel mülkiyetten çıkarılıp toplum için devlet mülkiyetine katılarak buradan elde edilen tüm gelirlerin toplumsal hizmetin devamlılığının sağlanması için devlete bağışlanmasıdır. Dini içerikli yapılar dışında kamusal ihtiyaca cevap veren tüm yapılar ve sistemler de vakıf sistemi içerisinde yapılmış ve kullanımı sağlanmıştır. Cami, medrese, han, hamam, köprü, mektep, zaviye, hankah gibi yapıların dışında yol, kanalizasyon, sulama kanalları, kaldırım ve su ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık ve güvenlik hizmetleri ile sosyal, eğitim ve kültürel hizmetler de yerel yönetimlerin kontrolünde vakıf kurumlarınca karşılanmıştır.

Osmanlıların kent kurmalarındaki sistematik ve disiplinli yaklaşımları vakıf kurumları tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelir getiren bir yapının tüm gelirleri vakfa bağlandığı için toplanan bu paranın tüm yapıların gereksinimlerini karşılama, bakımı, onarımı ve

devamlılığı açılarından gerekli olan tüm harcamalar bu havuzdan karşılanmıştır. Bu sayede hem yeni yapıların imarı için bütçe temininin sağlanması hem de var olan yapıların işletilmesi için gerekli olan maliyetin karşılanması gibi sebepler vakıfların Osmanlı mimarisi ve şehircilik gelişimine doğrudan katkı sağlamasına olanak tanımıştır. Saraybosna'daki vakıfların gelir kaynakları olarak dükkan, hamam, kervansaray, tabakhane, bağ, bahçe, bostan, köy, mezra, çiftlik ve zirai ürünlerden elde edilen gelirler sayılabilir.¹

Bosna eyaleti, Osmanlı devletinin batıdaki en uç eyaleti olması nedeniyle şehirleşme sürecinde vakıflar ile devletin rolü iç içe geçmiş bir hal almıştır.² Vakıflar yardımıyla bir bölge imar edilirken devletin o şehre tanıdığı muafiyetler de bölgenin tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır. 1866-1878 dönemi Saraybosna'ya ait Vakf-ı Atik ve Vakf-ı Cedid defterlerinde tespit edilen vakıf adları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: 1866-1878 Dönemi Saraybosna'ya ait Vakf-ı Atik ve Vakf-ı Cedid defterlerinde tespit edilen vakıf adları³

Sıra	Vakıf Adı	Sıra	Vakıf Adı
1	Ayas Paşa Hazretleri Vakfı	13	İskender Paşa/Bey Vakfı
2	Bozacı Hacı Hasan Vakfı	14	Kemal Bey Vakfı
3	Bozacızade H.Hüseyin Vakfı	15	Minnetzade Mehmed Bey Vakfı
4	Çıkırıkçı Muslihüddin Vakfı	16	Müminzade Mehmed Bey Vakfı
5	Ferhad Bey Vakfı	17	Osman Bey Vakfı
6	Firuz Bey Vakfı	18	Rüstem Paşa Vakfı
7	Gazi Hüsrev Bey Vakfı	19	Saraç Hacı Haydar Ağa Vakfı
8	Gazi İsa Bey Vakfı	20	Siyavuş Paşa Vakfı
9	Gazi Mehmed Bey Vakfı	21	Tavil Hacı Mustafa Vakfı
10	Hacı Hasan Vakfı	22	Topal Hacı Mustafa Efendi Vakfı
11	Hoca Kemaleddin Vakfı	23	Yahya Paşa Vakfı
12	İsa Bey Vakfı	24	Yakup Paşa Vakfı

Vakıf kayıtlarına göre; Saraybosna'da bilinen en eski vakıf Gazi İsa Bey Vakfı'dır⁴ ve buradaki şehirleşme de bu vakıf sayesinde başlamaktadır. Ondan sonra yaptırılan vakıflar; Bosna sancak beyleri, gaziler, tüccarlar ve zanaatkarlar tarafından yaptırılmış ve Saraybosna'nın 16. yüzyılda şehir haline gelmesi ve akabinde eyalet merkezi statüsüne geçmesi sağlamıştır. 1530, 1540, 1565, 1568 ve 1604 tarihli Bosna sancak

1 Mehmet Emin YARDIMCI, 2006, s.70

2 Adem HANDZIC, 1994, s.207-212

3 Adnan TORUN, 2017, s.379-401

4 Behija ZLATAR, 2012, s.57-61

defterlerinde ve vakıfnamelerde⁵ Saraybosna'da çok fazla sayıda vakıf kurulduğu ve yine o paralelde maddi yatırım yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.

İshak Bey'in oğlu Gazi İsa Bey tarafından yaptırılan bu ilk vakıf ile Hünkar Cami ve yanına bir hamam yaptırılmıştır. Bu yapıların etrafında oluşan ilk mahalle, Başçarşı'daki Kolobara Hanı ve Miljacka Nehri üzerindeki köprü sayesinde şehir, güney yönünde gelişmiştir. Gazi İsa Bey, Saraybosna çarşısındaki 205 dükkanını vakfa bağlayarak buradan temin ettiği gelirlerle bu imarı gerçekleştirdiği kaynaklarda yer almaktadır.⁶

1504 yılındaki bir diğer vakıf, o dönemin Bosna sancak beyi İskender Paşa Vakfı'dır. İskender Paşa vakfına ait yapılar, daha az gelişmiş olan Vratnik, Kovaci ve Skenderija semtlerine yaptırmıştır. Günümüzde hala Skenderija adındaki bu yerleşimin varlığı, vakıflar ile imar faaliyetleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yalnızca o dönemi etkilemeyip günümüzdeki şehirlerin de taslağını oluşturmaları açısından güzel bir örnektir. İskender Bey'in vakıflarıyla ilgili önemli olan bir diğer konu, yerleşimin kuzey ve güney aksta oluşması için iki ayrı nokta seçmesi, vakfına ait yapıları sistematik yerleştirerek şehrin planlı imarına katkı sağlayacak şekilde kurmasıdır.

Kaynaklara göre İskender Paşa⁷; Vratnik'te bir mescit inşa ettirerek burada bir mahalle oluşmasını sağlamış, Skenderija semtinde Nakşibendi tekkesi ve yanına bir misafirhane yaptırmış, Miljacka Nehri üzerinde bir köprü, bir saray ve 11 dükkanlı bir kervansaray inşa ettirmiştir.⁸ Vakıfların yaptırılması ve işletilebilmesi için çok sayıda çiftlik, yayla ve değirmen vakfetmiştir. Hatta bu vakıfların geliri ile İskender Paşa Tekkesi hem maddi hem de manevi açıdan halkın ihtiyaçlarını karşıladığı, yoksulların temel ihtiyaçlarını temin ettiği bir kamu kuruluşuna dönüşmüştür. Bu şekilde etkinliklerini sürdüren tekke, daha sonraki dönemlerde sel ve yangın felaketlerine uğrayıp zarar görmüş ve ne yazık ki varlığını koruyamamıştır. Onun ardından oğlu Mustafa Paşa, 1517'de yaptırdığı zaviyenin yanına bir de cami inşa ettirmiştir.⁹ Bu yapı, Saraybosna'da inşa edilen ilk kubbeli camidir.¹⁰ Günümüze İskender Paşa vakıflarına ait hiçbir yapı ulaşamamıştır. Ancak adı geçen semt, Saraybosna'nın önemli yerleşim birimlerinden biri olarak hala varlığını devam ettirmektedir.

⁵ a.g.m., s.59

⁶ a.g.m., s.58

⁷ Hazim SABANOVIC, 1959, s.118

⁸ Behija ZLATAR, a.g.m., s.58

⁹ Hatice ORUÇ, 2013, s.169-173

¹⁰ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1938, s.4

16. yüzyılda kurulan en büyük ve en önemli vakıf, II. Bayezid'in torunu ve Bosna sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey Vakfı'dır. Saraybosna'da günümüzde varlığını sürdürmeye devam eden tek vakıf da budur. Onun vakfının diğerlerinden ayırt edici özelliği; Saraybosna'nın bu vakıflar sayesinde artık kasaba kimliğinden çıkarak 'kent' görünümüne ulaşmasıdır. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde bahsedilecek olan Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, Başçarşı bölgesine yaptırılarak şehrin merkezini ve ticari bölgesini oluşturmuştur. Bu külliyenin içerisinde cami, medrese, türbe, hamam, misafirhane, mektep, şadırvan, çeşme, hankah, bedesten, han gibi halkın tüm ihtiyaçlarını karşılayan yapılar yer almaktadır. Vakıftan elde edilen gelirler sayesinde saat kulesi, hamam, rasathane, çeşme ve Başçarşı'da 200'den fazla dükkan yaptırılarak tüm bu yapıların işletilmesi için gerekli nakit temin edilmiştir. Morica Han, bu vakfın gelirleriyle yaptırılmış olan hanlardan yalnızca biridir. Yine vakfın gelirleriyle Saraybosna'daki ilk hastane yaptırılmıştır.

15. ve 16. yüzyıllarda vakıf yaptıran bir diğer isim de Gazi İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey'dir. Cami, medrese, mektep, kervansaray ve birkaç dükkan yaptırmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısındaki vakıf defterlerine göre; Saraybosna'da 40'tan fazla vakfın bulunduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Sadece bu bilgiden bile Saraybosna'nın şehir olabilmesi için ne kadar çaba sarf edildiği anlaşılabilir ki bu çaba neticesinde 16. yüzyılın önemli Osmanlı şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Bu dönemde bahsi geçen bu Balkan kentinin önemli olmasının en büyük nedeni; Osmanlıların Avrupa'ya geçişinin sağlanmasındaki son kale olması ve stratejik konumudur. Saraybosna'ya yapılan yatırımlar, bu özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Saraybosna'nın ekonomik, askeri ve idari yönden güçlü oluşu ve burada yaşayan yerlilerin Osmanlı'ya olan sevgileri ve sadakatleri Avrupa'ya sıçrayış açısından önem arz etmektedir.

Sultanın adıyla anılan camiler esasen sultanın vakıfları değildirler. Bosna'da sultan adına yapılan hiçbir vakfiye bulunmamıştır. Ancak bu sultanların buranın imarından bihaber oldukları ya da mali açıdan destek olmadıkları anlamına gelmemektedir. Daha önceden bahsi geçen bu yerleşimlerin fethinde rol oynayan kişilerce sultan adına yapılan ve mali desteğin vakıflar ya da sultanlar tarafından karşılandığı bir imar sistemi söz konusu olmuştur. Devletin talimatıyla ve sponsorluğuyla inşa edilen yapılar, vakıf sistemine bağışlanmıştır.

¹¹ İstanbul, BOA, TD No: 157 i No: 211

Adı geçen bu vakıflar sayesinde dini ve sosyal içerikli birçok kurum, maddi destek sağlandığı için düzenli ve verimli çalışma ortamına ulaşarak halkın ihtiyaçlarını giderebilmiştir. Devlet adamları, tüccarlar, esnaflar ve zengin zümreden olan kişiler, şehirlere vakıf yaptırarak mallarını vakfın işletilmesi için miras bırakmışlardır. Vakıflara bu kadar çok para naklinin sağlanması, bu kişilerin dini inançlarıyla yakından ilgilidir. Allah'ın rızasını kazanmak isteğiyle hareket eden bu varlıklı kişiler, dünyevi hayatlarında sahip oldukları mal varlıklarını vakıflara bağlayarak ahiretleri için hayattayken bir şeyler yapmak isteyen inançları sayesinde vakıflar devamlılığını sürdürerek Osmanlı döneminde önemli bir kuruluş haline gelmiştir.

Bosna'da vakıfların kurulmasıyla birlikte çok sayıda maden yeniden işletilmeye açılarak ülkenin ekonomik hayatına büyük ölçüde katkıda bulunulmuş, şehirciliğin gelişimi de bu sayede desteklenmiştir.¹² Ulaşımın rahat ve emniyetli olması için şehirlerarası yolların gerekli görülen noktalarına derbent, han, kervansaray ve kale yaptırılması yine vakıf sistemince yönetilen imar faaliyetlerindedir. Şehirlerin gelişimlerini tamamladıktan sonra atılması gereken en önemli adım, diğer kentlerle ulaşımı ve etkileşimi sağlayacak yol ağıdır. İstanbul merkezli olarak gelişen yol şebekesi, Rumeli ve Anadolu'ya doğru sağ, orta ve sol olmak üzere üç ana kola ayrılmıştır.¹³ Bu ana yolların tali yollara bağlandığı alanlar üzerinde yer alan şehir ve kasabalar, nüfus ve ekonomi açısından gelişmeye daha yatkın olmuşlardır.

Konumuz gereği yalnızca şehirleşme ve imar faaliyetlerini sağlama gibi yararları ele alınan vakıfların, yoksul, dul, öksüz, borçlu kişilere karşılıksız yardım eden işlevleri de bulunmaktadır. Kocasını savaşta ölen kadınlara yardım elini uzatan, halka sebze, meyve ve erzak dağıtan ve hatta evlenecek kızlara çeyiz yardımında bulunan bir sistemin varlığı, sosyal devlet düzenini göstermesi yönünden de ilgi çekicidir. Birçok özelliği vurgulanan vakıf sisteminin nihayetinde temel amacı, bir şehir ortaya koyarak orayı yaşatan, canlı tutan ve geliştiren bir hale getirmektir. Vakıf kurumunun gerçekleştirdiği etkinlikler, Anadolu ve Rumeli'de fethedilen bölgelerin fiziksel görünümünü değiştirerek Türk kültürünün ele geçirilen topraklara tanıtılmasında, Türk kentinin oluşup güçlenmesinde, kentlerin oluşumunun gelişigüzel ve plansız bir biçimde değil şehircilik bilgisi dikkate alınarak düzenli bir şekilde örgütlenmesi ve birçok toplumsal içerikli kentsel hizmetin başlamasında etkin olmuştur.

¹² Kemal ZUKIC, 2000, s.25

¹³ İlhan ŞAHİN, 2010, s.446-449

2.1.2 Şehir – Külliye / Cami İlişkisi

Külliyeler; caminin etrafında şekillenen, medrese, han, hamam, köprü, mektep, imaret, türbe gibi yapıların bir araya gelmesiyle oluşan kuruluşlardır. Külliyeler, bünyesindeki yapıların ihtiyaçları için gerekli olan maddi desteği, bu kuruluşun etrafında inşa edilmiş olan han, hamam, çarşı, pazar, fırın ve değirmenlerden temin etmektedir. Bahsedilen imaret sitelerini yaptıran baniler, inşaat sırasında vakfettikleri bu yapıların bütçesinde yine vakfettikleri şahsi gelirleriyle karşılamaktadırlar.

Şehir merkezlerinin çekirdeğini oluşturan külliyeler, kuruldukları bölgelerde topografik açıdan düzgün bir yüzey şekli olmadığı için kendi çözümünü üreterek mekan organizasyonunu en iyi şekilde değerlendirmek durumundadır. Topografyanın imkan verdiği ölçüde tasarlanmak zorunda olan külliyeler, kurulması istenilen bölgede cephe şekillerinin elverdiği ölçüde gelişimini tamamlarlar.

Osmanlı mimarlığında külliyeler, şehir oluşumuna sağladıkları katkı nedeniyle konumuz açısından önemlidir. Hangi yerleşim birimi olursa olsun külliye inşasının ardından söz konusu yerleşim bölgesinin artık eski konumundan çıkarak daha üst bir konuma eriştiğini söylemek mümkündür. Elbette ki külliye yaptırılan her yerleşim şehir olmamakta ancak iskana açılmış bir bölgede, halkın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan yapıların bir arada yapılması o yörenin gelişimi açısından önem teşkil etmektedir. Külliyeler yalnızca merkezi noktalara kurularak şehir gelişimine katkıda bulunmayıp aynı zamanda kervan yolları üzerinde inşa edilerek ticareti sağlamakta ve bu da ekonomik canlılığı beraberinde getirmektedir. Kervan ya da hac yolları üzerinde merkezden uzak yerlere kurulan bu yapılar sayesinde ıssız ve kendi halinde olan bölgelerin imara açılmaları sonucunda çevrelerinde yerleşimin oluştuğuna tanıklık edilmektedir. Tenha bölgelerde kurulan külliyelerin ardından burada bir yaşam alanının ve sosyal yaşantının oluşabilmesi için civardaki köy ve kasabalardan getirilen halkın, yeni kurulan bu bölgelerde yaşamlarının teşvik edilmesi için çeşitli vergilerden muaf tutuldukları bilinmektedir. Özetle kimi zaman külliyelerinin kuruluşları ardından bölge kasabaya dönüşmüş çoğu kez önemli bir ticaret bölgesi haline gelmiş kimi zamansa Saraybosna örneğinde olduğu gibi şehir merkezi konumuna ulaşmıştır.

Külliyelerin merkezine konumlandırılan ve bu bütün içerisinde en önemli yapı tipini oluşturan camiler, Osmanlı şehir kuruluşları için olmazsa olmazlardandır. Caminin şehircilik oluşumuna en önemli katkısı, kendi etrafında şekillenen ticari, kültürel ve

sosyal yapı gruplarının bir araya gelişiyle ortaya çıkan külliye ve bu külliyelerin etrafında oluşan mahallelerdir. Tüm bunların birlikteliği ise şehirleri meydana getirdiği için camiler kentlerin nüvesini oluşturmaktadır. Osmanlı kentlerinde, bir cami etrafında şekillenen külliye yapıları, şehrin fiziki yapısında belirleyici olmuştur.¹⁴ Bu bağlamda küçük ya da büyük farkı gözetilmeksizin bir Osmanlı kentinin ağırlık merkezini camilerin oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Büyük kentlerde çarşının yakınında bulunan bir caminin varlığı, Saraybosna'nın ve Amasya'nın da büyük bir kent olduğuna gönderme yapar. Daha küçük kentlerde ya da kent ölçeğinde olmayan yerleşim birimlerinde, bu kent kurgusu mescitler vasıtasıyla varlığını sürdürür. Cuma camilerinin kendine has önemi dışında sultani camiler dışındaki camiler arasında bir hiyerarşi söz konusu değildir.

Küçük yerleşim alanlarında dahi camiler hiçbir zaman tek olarak ele alınmamışlardır. Kimi zaman cami yanına sadece bir çeşme ya da türbenin varlığı bile camilerin tek olarak düşünülmediğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Külliyelerin ölçeği elbette ki şehrin ihtiyacı doğrultusunda ele alınmıştır. Yeni ele geçirilen ve daha önce küçük bir yerleşime sahip olan bir köy ile kendi içinde ihtiyaçlarını karşılayan yapılara sahip olan bir yerleşim birimindeki imar faaliyetinin aynı olması doğal olarak beklenemez. Dolayısıyla ihya edilmesi amaçlanan yerleşim yerinin ne ölçüde önemli bir şehir olacağının belirleyicisi, konumu ve daha önceki medeniyetlerden kalan mimari birikimidir.

Külliye, Anadolu'da Beylikler döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlamış, Osmanlı döneminde Rumeli'de ele geçirilen toprakların bir bölümü vakıflara ayrılarak buralara külliyelerin yapılmasıyla Osmanlı kenti gelişimini sürdürmüştür.¹⁵

Külliye, ana yapılar dini, eğitim, sağlık, beslenme, barınma ve temizlik işlerini yerine getirmek için yapılmışlar, bu amaçları gerçekleştirmek adına inşa edilen ticaret yapılarıysa külliye bütünü içerisinde ele alınan ancak ikincil grupta düşünülmesi gereken yapılardır.

¹⁴ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1953, s.7-44

¹⁵ Aptullah KURAN, 1996, s.39-44

Çizim 1: Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Çizimi

2.1.3 Şehir – Çarşı İlişkisi

Osmanlı kentleri için olmazsa olmaz olan çarşılar, meydanlarda yer alarak şehrin ana merkezini oluştururlar. Üretim, alış-veriş, sosyal ve kültürel hayatın merkezi olma gibi özelliklerin atfedildiği mekanlar olmalarının yanı sıra bir toplanma noktası olarak da kullanılmaktadırlar. Osmanlı çarşıları, şehrin en canlı ve aktif bölgesini meydana getirmektedir. Bu çarşıları, bir bedesten etrafında şekillenerek ona katkı sağlayan diğer yapı tipleri olan arasta, han, kapan, açık/kapalı çarşı ve dükkan birlikteliği takip eder. Genel olarak bir ya da birden fazla sokakta bulunan karşılıklı dükkan sıralarının düzenli olarak biçimlenişinden meydana gelirler. Bu ticaret yapılarının hemen yanında yer alan camiler de çarşılar için olmazsa olmazlardandır. Ticari bölgede çalışan esnafın vakit namazlarını kılabilmesi için çarşının hemen yanına inşa edilen camiler, merkezi konumlarıyla çarşının hareket noktasını belirler.

Kenti oluşturan yol ağı, genelden özele gidildiğinde çarşıdan başlayarak yayılıp özel alan olan konutlara doğru devam eder. Yerleşim alanlarının diğer alanlara kapalılığı ve yolların çarşı istikametinden daha küçük yol ağıyla mahallelere açıldığı düşünüldüğünde hareket noktasının çarşılar olduğu söylenebilir. Şehrin dinamizmini sağlayan unsurun çarşı olması şehirleşme açısından da çıkış noktasının burası olduğuna işaret eder.

Yerleşim alanları olan mahallelerde içe kapalı bir yaşantı hatta yönetim olduğu düşünülürse çarşılar sayesinde bunun kırıldığı gözlemlenmektedir. Aktif sosyal hayata fırsat veren çarşılarda sosyal faaliyetlere ve insanların birbirleriyle olan etkileşimlerine rastlamak mümkün olabilmektedir. Mahalle kurgusunda ya da daha özel olarak konutlarda bile kadınlarla erkeklerin ayrı yaşam alanlarında sosyalleştiği düşünüldüğünde çarşıların bu durumu zıddına çevirmesi ilgi çekicidir. Hatta öyle ki istisnalar hariç Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşayabilmelerine fırsat vermeyen mahalle düzenlemesi, çarşılarda yok olarak farklı etnik köken veya dinden kişilerin birlikte çalışabildiği, alış-veriş yapabildiği ya da etkileşime geçebildiği yegane alanlar olarak özellikle vurgulanması gerekmektedir. Çarşılar bu bağlamda Osmanlı kentlerinde cinsiyet, dini inanç ya da etnik köken ayrımı gözetmeksizin herkesin ait olabildiği tek mekanlardır ve buna imkan vermesi açısından da ticari yaşam dışında farklı bir öneme sahiptir.

Osmanlı çarşılarının konumlandırılmasında belirleyici olan ana kriter, kaleye yakın bir noktada inşa edilmeleridir. Bu düzenlemeyle kale sayesinde çarşı içerisinde yer alan

malların korunması sağlanabilmektedir. Gelişimini kaleye yakın konumda tamamlayan çarşılar, sonraki dönemlerde şehir merkezinde kurulmaya başlamışlardır.¹⁶

Osmanlı şehirlerinin nüvesini oluşturan caminin yakınında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler yer almakta; dericileri sırasıyla dokumacılar, marangozlar, çilingirciler ve bakırcılar takip etmektedir.¹⁷

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı'da görülen bir yapı tipi olarak karşımıza çıkan bedestenler, çarşının merkezini oluşturan ticaret yapısıdır. Bedesteni diğer ticaret yapılarından ayıran ve ana ticaret yapısı olmasını sağlayan nokta, en değerli malların burada satılması ve korunuyor oluşudur. Alışveriş yapılan ticaret merkezini oluşturan bedesten etrafında diğer ticaret yapılarının inşasıyla çarşı, genel hatlarıyla ortaya çıkmaktadır. Çarşının kalbini oluşturan bedestenin yanına hiyerarşik düzende inşa edilen yapılar, malların değerlerine göre belirlenir. Bedestenin hemen yanına inşa edilen hanları sırasıyla dükkanlar izlemektedir. Ardından zanaat bölgeleri ve en dışta da deri atölyeleri ve pazarlar takip etmektedir.¹⁸ Başlarda ahşap ya da kagir olarak inşa edilen bedestenler, değerli malların saklandığı mekanlara dönüşmeleriyle daha sağlam malzeme kullanılarak inşa edilmeye başlamışlardır. Genel olarak şehirlerin merkezindeki çarşılarda bir adet olacak şekilde yer alan bedestenler, şehrin ticaret potansiyeline göre bazen iki hatta bazen üç adet de olabilmektedir.

Bedestenin civarında konumlandırılan arasta ve dükkanlar da belli iş kollarına atfedilen düzenli mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Arastalar genellikle kagir olarak ele alınan, üzeri tonoz ya da ahşap çatıyla örtülü ticari birimler olarak ve çoğu zaman tek sokak şeklinde karşılıklı dükkan sıralarından meydana gelmektedirler. Diğer bir ticaret yapısı olan şehir hanları ise, konaklama amaçlarının yanı sıra ticaretin yapıldığı bir işleve de sahiptirler.

Çarşıları oluşturan ticaret yapılarının hemen yanı başında yer alan hamamlar da Anadolu ve Rumeli şehirleri için olmazsa olmazlardandır. İslam kültürüyle ilişkilendirilen hamamlar, halkın temizlik ihtiyacına cevap vermekle birlikte abdest ibadeti açısından da önemlidir.

¹⁶ Mustafa CEZAR, 1987, s.179-184

¹⁷ Mustafa ÖZER, 1999, s.309-385

¹⁸ Mustafa CEZAR, 1985, s.217

Çizim 2: Çarşı Planı (Skaric'ten)

Bahsedilen bu ticaret yapıları, yakınında kurulan camilere gelir getirmek üzere vakıf olarak yapılmışlardır. Bu bilgiden hareketle, tüm bu ticari faaliyetlerin caminin inşa edilmesi, yaşatılması ve bakımının yapılması için kurgulandığını söylemek yerinde olacaktır. Her ne kadar çarşının merkezini bedesten oluştursa da bedestenin kurulma amacı olarak camiye gelir getirmesi söz konusu olduğu için esas olarak cami ve etrafında şekillenen bir şehirden bahsetmek daha uygundur.¹⁹

İçe dönük yaşam biçiminin hakim olduğu Osmanlı toplumunda, büyük meydanlara yer verilmeyerek bu ihtiyacın çarşı ya da pazar vasıtasıyla ve cami avlularının meydan olarak kullanılması şeklinde giderilmesi söz konusudur.

Osmanlı sultanlarının kendisi ve ailesi adına bir cami ve ona bağlı diğer sosyal ve ticari yapıları yaptırmaları sonucu ortaya çıkan külliyeler vasıtasıyla padişahlar, sosyal anlamda kendi isimlerini yaşatabilmişlerdir. Böylece önceki Osmanlı sultanı tarafından ihya edilmiş bazı yerleşim birimlerine başka sultan tarafından yeni bir külliye inşasıyla bazı kentler çok merkezli bir hale dönüşmüşlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan şehirlerde birden fazla bedesten görülmesi olasıdır. Konumuz açısından ele alınan Saraybosna'daki iki bedestenin varlığının bu durumla ilişkisi yoktur. Kaldı ki

¹⁹ a.g.e., s.45

Balkan kentlerindeki imar faaliyetleri, doğrudan sultan tarafından gerçekleştirilmemektedir. Sultan adına, sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey'in inşa ettirdiği şehir merkezini oluşturan ticaret bölgesi ondan sonra mütevelliler tarafından ihya edilse de bu yapılar bütününe önüne geçecek bir kompleksin inşa edilmesi söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla aynı merkezde yer alan iki bedesten, şehrin ticari yaşamının hareketliliğiyle ilişkilendirilmelidir. Keza Amasya için de bir adet bedestenin yer aldığı çarşıda, II. Bayezid'den sonra diğer sultanların özellikle bu bölgeyi ihya etme amacı gütmedikleri somut olarak desteklenmektedir.

Osmanlılarda bir yerleşim yerinin şehir olarak kabul edilmesinde belirleyici olan ticari ve dini merkezdir. Şehirler, bu ikisinin varlığından hareketle yayılarak genişleyebilmektedirler. Çarşının hemen yanında konumlanan camiler, Cuma camisi tipinde inşa edilirler. Bir yerleşim biriminde yalnızca cami ve çarşının birlikteliği, o bölgeyi şehir olarak adlandırmak için yetersiz kalmaktadır. Osmanlı'nın erken dönemlerinde her camide minberin olmaması dolayısıyla mescit ölçeğinde ele alınan yapılarda, Cuma namazı kılınamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla şehrin en önemli merkezi olan çarşıda inşa edilen caminin, şehrin en büyük ölçekli anıtsal camisi olarak ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Osmanlı şehirlerinin ana belirleyicisi ve en önemli yapısı olan camilerin, şehrin merkezinde ve en anıtsal yapı tipi olarak inşa edilmeleri tüm Osmanlı şehirlerinde kendini göstermektedir.

Türk çarşısı kuruluşu ve düzenleniş biçimi açısından İslam ülkelerindeki örneklerinden etkilenecek gelişimini sürdürse de belli noktalarda onlardan ayrılmaktadır. Ancak Anadolu ve Rumeli'de yer alan Türk çarşısı örnekleri birbirleriyle benzer özellikler göstererek şekillenmiş ve gelişimini sürdürmüştür. Bosna Hersek'te yer alan çarşılar mekan anlayışı ve düzenlenme biçimi yönünden tipik bir Türk çarşısıdır. Ancak iklime bağlı olarak kullanılan malzeme açısından küçük farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Saraybosna Çarşısı'nda yer alan sokaklar, mesleklere göre ayrılan bir düzende kurgulanmışlardır. Bu çarşıda yer alan Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'ndeki yapılar birbirlerine yakın olarak çarşı içerisinde konumlanmışlardır.

2.1.4 Şehir – Mahalle İlişkisi

Osmanlı kentlerindeki yerleşme alanını kapsayan mahalleler, bir dini yapının ya da kimi zaman pazarın etrafında gelişen ve ardından çok sayıda haneye sahip olan bir ikamet alanıdır.²⁰ Genel olarak 20-40 hane sayısına sahip olan mahalleler²¹, şekillendiği alanda mevcut olan mescit ya da caminin adını taşımaktadırlar. Bir mahallenin oluşabilmesi için olmazsa olmaz olan camiler ya da küçük ölçekte mescitler, inşa edilmelerinin ardından halkın buraya yerleşmesiyle mahalleye dönüşerek bir yerleşim yeri haline gelirler. Klasik İslam kentlerinde ve Osmanlılarda bu mahalleler, ticaret alanıyla ilişkisi olmayan ayrı birimler olarak planlanmaktadır.

Osmanlı şehrinin silüetini belirleyen en önemli unsur olan cami, çarşı ve vakıflar, mahallenin oluşumuna öncülük etmektedir. Osmanlı şehir kuruluşundaki yerleşim modeli en temelde mahalle kuruluşuyla gerçekleştirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılmasında Balkanlarda yeni şehirlerin oluşum sürecine karşılık gelen zamanda kentleşme, yeni mahallelerin kurulması ve yaşamaya elverişli hale gelmesiyle eş değer olarak kullanılan bir tanımlama olmuştur.²²

Osmanlı şehir oluşumu belli bir plana bağlı olarak başlatılmaz ve ona göre gelişimini sürdürmez. Buna bağlı olarak mahalleler de farklı şekillerde oluşumlarını tamamlamışlardır. Mahallede yer alan konutlar, bir merkez ekseninden başlayarak onun çevresi boyunca genişlemektedir. Bu şekilde oluşmaya başlayan mahalle dokusu, yolların ve sokakların biçimlenişi açısından farklılık göstermektedir. Osmanlı kentlerinin sokak yapısı belli bir planda ilerlemeyen, dar ve kıvrımlı, çıkmazları olan bir kurgudadır. Mahallede yaşayan kişilerin pragmatist olarak değerlendirdikleri parselin sonucunda çıkmaz sokaklar kendini göstermektedir. Kent merkezinde en geniş haline ulaşan ve mahalleye doğru giderek daralan alanlar, çıkmaz sokaklara gelindiğinde sıfırlanır ve son noktaya ulaşır. Şehir oluşumunun bu şekilde genelden özele geçişi, dönemin ve dini inanın bir getirisi olarak mimaride ve kent planlamasında kendisini göstermektedir. Geneli itibariyle İslam kenti özelliklerine sahip olan Osmanlı kenti, bu özelliğiyle İslam kentlerinden ayrılmaktadır.

Yeni kurulan bir yerleşime iskan edilen halk; köylü, göçebe ve başka yerleşim bölgelerinden gelen göçmenler tarafından seçilmektedir. Farklı toplumsal konuma

²⁰ Kemal Ahmet ARÚ, 1996, s. 329-334

²¹ Ali Murat YEL, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI, 2003, s.323-326

²² Maurice M. CERASI, 1999, (çev. Aslı Ataöv), s.71

sahip olan kişiler bir yerleşime getirildiğinde etnik kökenine, dini, mesleki ve toplumsal durumunun özdeşliğine göre mahallelere yerleşmektedir. Buradan hareketle Osmanlı şehirlerindeki mahalle oluşumunu dinsel faktörler büyük ölçüde etkilemektedir sonucuna varılabilir. Müslüman ve gayrimüslim tebaanın farklı mahallelere ya da semtlere ayrılması, mahallelerin meydana gelişinde dini etkinin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu farklılığın oluşumunda dini ya da ırksal özelliklerin yanı sıra yaşam biçimleri arasındaki uyumsuzluğun da etkisi olduğunu söylemek gereklidir.²³ Anadolu'da ve özellikle Rumeli'de farklı dini inanca sahip grupların -istisnalar dışında- ayrı mahallelerde ikamet etmesi bu farkın gözetildiğine işaret etmektedir. Fakat bu ayrımın hiçbir zaman ayrımcılık boyutunda olmaması ve her zaman hoşgörü çerçevesinde ele alındığının altını çizmekte fayda vardır.

Cerasi'nin '*küçük kent köyleri*'²⁴ olarak nitelendirdiği mahalleler, gelişim düzeyine göre ya hepsinin bir arada bulunduğu ya da ihtiyaç durumuna göre bir kısmından oluşan mimari yapılanmayı bünyesinde barındırır. Bu bağlamda mahalleler; ibadet mekanı, -cami ya da mescit- okul, kütüphane, dükkanlar, çeşme ve hamamdan meydana gelmektedir. Mahalle ölçeğinde her zaman mekteplere yer verilirken medreseler şehir merkezinde yer almaktadır. Mahallelerde bulunan kamusal yapılar mütevazı bir ölçekte tasarlanırlar. Yalnızca ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapıldıkları için prestij yapıları olma kaygısı gütmemeleri nedeniyle küçük ölçeklidirler.

Ticaret merkezini oluşturan çarşının yaşam alanlarından ayrı bir noktada konumlandırılması Osmanlıların yaşam alanı tercihlerinin daha içe kapalı olduğunu gösterir. Bu fark sayesinde halkın mahremiyeti korunup güvenliği sağlanmaktadır. Kendi içine kapalı bir yerleşim birimi olarak düzenlenen mahalleler, yol ağıyla çarşılarla bağlanmaktadır. Tüm yolların kesiştiği ana arter mahallelerin olduğu alanlara yayılarak bir merkezde toplanır ki bu da konutların bulunduğu mekan oluşturur. Çarşıyla mahalleler arasındaki ulaşımı sağlayan yol ağının belirleyicisi topografya olduğu için her mahalle farklı tipte şekillenme ve gelişim gösterme eğilimindedir.

²³ Uğur TANYELİ, 1987, s.132

²⁴ a.g.e., s.71

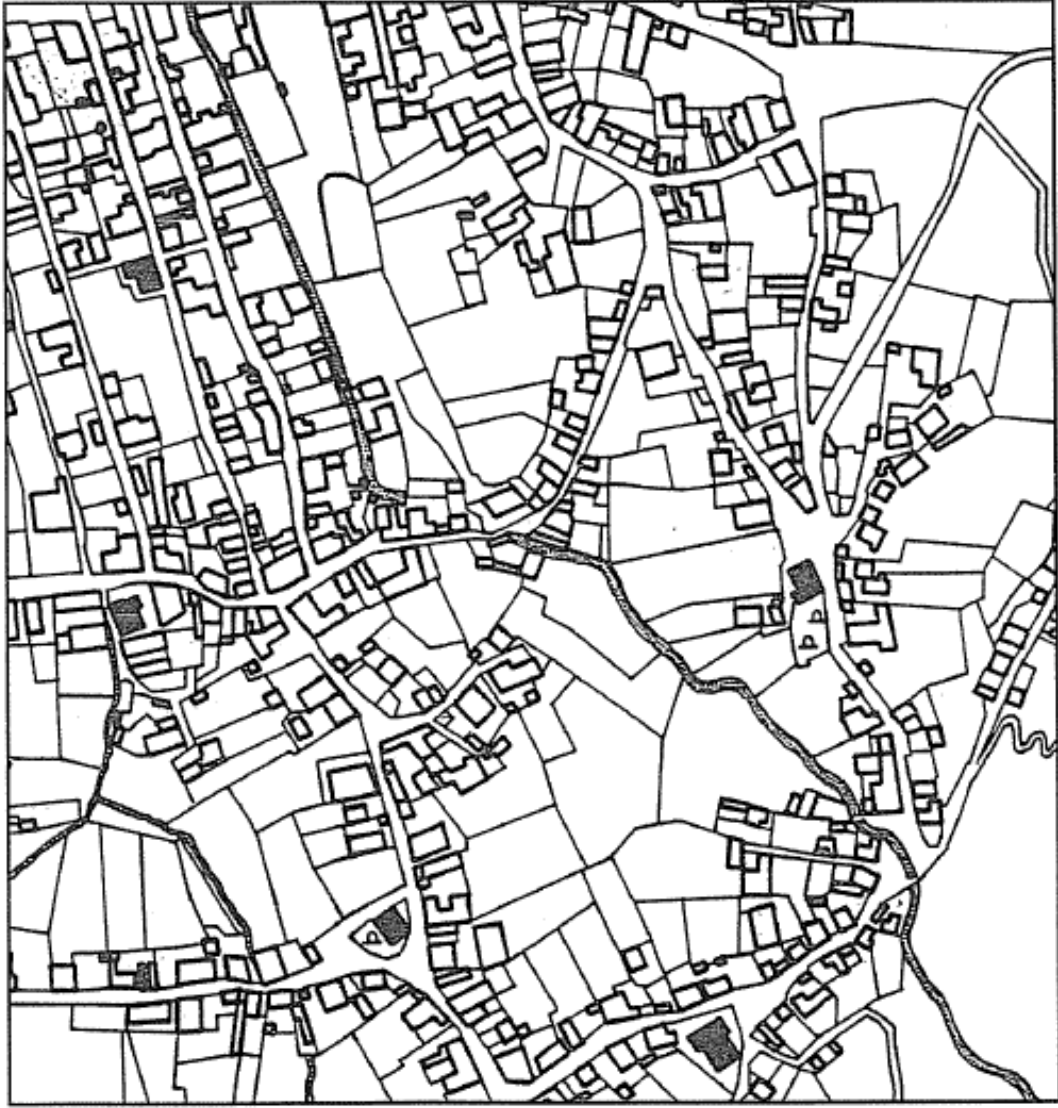
Ticaret ve yaşam alanlarının birbirlerinden ayrılması yalnızca fiziki olarak olmamış aynı zamanda yönetsel anlamda söz konusu olmuştur. Devlet otoritesi daha çok ticaret alanını kontrol altında tutarken mahalleler özerk bir anlayışla yönetilmektedirler. Bu bağlamda mahalleler, dış dünyaya kapalı, kendi kendine yeten bir yaşam alanı olarak ele alınmışlardır. Önceleri mahalleden sorumlu kişiler olarak mahalle kethüdası görevlendirilirken sonrasında imamlar bu görevi üstlenmişlerdir. Bu sorumluluk sadece idare boyutunda olmayıp aynı zamanda gündelik yaşamı etkileyen sosyal hayatta da kendisini göstermektedir. İmamlar, mahallenin temizliğinden, denetiminden, mahalledeki kişilerin evlenip boşanmasından, örf ve adetlerin uygulanmasından da sorumlu olmuşlardır.²⁵

Mahalle, birbirinin davranışlarından sorumlu kişilerin bir arada oldukları yaşam alanları olduğu için ortak yaşam alanıyla ilgili masraflar da orada yaşayan kişilerin gelirlerinden temin edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak “*avarız akçası vakfı*” adında bir fon oluşturan mahalle sakinleri, burada biriken para sayesinde mahalledeki cami, mescit, mektep, çeşme gibi yapıların bakım ve onarımını sağlamış imam, müezzin ve öğretmenlerin ücretlerini karşılamışlardır. Bu vakıf sayesinde mahallenin giderleri karşılanmış aynı zamanda ihtiyaç sahipleri için borç para da toplanabilmiştir.²⁶

Mahalleler için önemli olan bir diğer nokta da statü farkı gözetilmeksizin herkesin eşit bir şekilde aynı yaşam alanını paylaşmalarıdır. Aynı mahalle içerisinde paşa konağı yer alabildiği gibi herhangi bir esnaf zümresine mensup kişinin hanesi de onun yanında olabilmektedir. İlk etapta birkaç hanenin bile yan yana gelmesiyle oluşan mahalleler zaman içerisinde sosyal ve ekonomik şartların yeterliliğine bağlı olarak nüfusun artmasıyla daha büyük yaşam alanları haline dönüşmüşlerdir. Bir kentin kent olabilmesindeki en büyük belirleyicilerden biri olan nüfus sayısı, kendine yetebilir bir duruma geldiğinde amaçlanan konuma ulaşmış demektir. Türk şehirlerinin büyümesi ve gelişmesi küçük ölçekte mahallelerin varlığıyla ortaya çıkmış ardından bütünü oluşturarak büyük ölçekte şehirlere dönüşmüştür.

²⁵ Osman ERGİN, 1936, s.120

²⁶ Özer ERGENÇ, 1984, s.69-78

Çizim 3: Saraybosna'nın Mahalleleri (Cerasi'den)

2.1.5 Şehir - Nüfus İlişkisi

Osmanlı'nın beylik döneminde Anadolu'da ve Balkanlarda nüfus hareketi ve artışı, fethedilen bölgelerdeki yerel halkın nüfusa katılması ve göçmen nüfusun çeşitli yerlere yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.²⁷ Osmanlı'nın batıya yönelik uyguladığı genişleme politikası sonucunda özellikle Balkanlara göçmen nüfusun yerleştirilerek bölgeyi Türkleştirme çabasında olduğu sonucuna varılmaktadır. Buraya gönderilen göçmenlerin, yerel halka oranla fazla oluşu hem bölgenin Türk-İslam görünümüne geçmesini kolaylaştırmış hem de yerel halkın da zaman içinde Türklerle kaynaşarak Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Bu süreç yalnızca Balkanlarda seyretmemiş, devletin genişleme siyaseti nedeniyle sınırlarını genişlettiği her bölgede yaşayan yerel halkın etnik kimliği ya da dini ne olursa olsun aynı şekilde kendi kültürünü benimsetme ihtiyacı devam etmiştir.

16. yy.'da imparatorluk geneline bakıldığında sırasıyla köyden büyük şehirlere kadar tüm yerleşimlerin vergi mükellefi (hane) sayısında ciddi oranda artış olduğu belirlenmiştir. Anadolu'da bu dönemde %1,8 ile %29,9 oranında bir artışın²⁸ söz konusu olması 16. yy.'daki kentleşmenin ne ölçüde yaşandığını anlamak için yeterli bir veri olacaktır. Elbette nüfusun bu orandaki artışının bu yüzyılda fetihlerle sınırların genişlemesi ve buna bağlı olarak ekonominin gelişmesi, ticaret hayatında yaşanan hareketlilik, siyasi birliğin sağlanmış olması ve tarım ekonomisinin gelişmiş olması gibi etkenlere bağlı olarak gelişmiştir. 16. yy.'da Anadolu ve Balkanlardaki toplam nüfus sayısının 12-13 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.²⁹

Balkanlardaki 1488-1490 yılı cizye defterlerine göre; gayrimüslim hane sayısı 625.729 – 696.661'dir. 1520-1525 yılları arasında Balkanlardaki toplam hane sayısının %81'ini Hristiyanlar, %18,6'sını Müslümanlar ve %0,4'ünü de Yahudiler oluşturmaktaydı.³⁰ Şehir bazında ele alındığında 16. yüzyılın ilk yarısında 84 Balkan şehri olduğu ve hane sayılarının %51,11'ini Hristiyanlar, %40,09'unu Müslümanlar, %8,80'ini de diğer dinlere mensup kişiler oluşturmaktaydı. Saraybosna özeline bakıldığında Machiel Kiel'in Osmanlı tahrir defterlerini inceleyerek hazırladığı çalışmasının sonucuna göre; bahsi geçen tarihlerde bu bölgede Müslüman nüfusa pek fazla rastlanılmazken 1460-70 yılları arasında Saraybosna'nın hızla Müslümanlaştığı anlaşılmakta, 16. yüzyılın

²⁷ Yunus KOÇ, 2007, s.294-299

²⁸ Osman GÜMÜŞÇÜ, 2001, s.151-152

²⁹ Yunus KOÇ, a.g.m., s.296

³⁰ Nicolai TODOROV, 1998, s.52

ilk çeyreğinde ise %68’lik bir oranla bölgedeki nüfusun Müslüman olduğu kayıtlardan öğrenilmektedir.³¹

Araştırmacılar için birincil kaynak olan tahrir defterleri, Osmanlıların 15. ve 16. yy.’larda vergi tespiti için yapmış olduğu nüfus sayımlarının kayda geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Tahrir defterlerinden yararlanarak ulaşılan bilgilere göre; Bosna Sancağı’nda İslamiyet’in en fazla yayıldığı bölgeler verimli tarım alanları, yol kenarındaki yerleşimler ve kaleyle kuşatılarak güvenliği sağlanmış şehirlerdir. Defterin kaydedildiği dönemde Saraybosna’da %96,79 gibi yüksek bir oranda Müslümanlar, %3,21 oranında gayrimüslim ve Yahudiler bulunmaktaydı. Saraybosna’da varoşlarda yaşayan gayrimüslim nüfusla ilgili defterde yazılanlara göre; *“Onlar çevre yerleşimlerden gelmiş olup, adı geçen Varoş’ta mukimdirler ve zanaatkarlıkla uğraşırlar. Buraya komşu köylerden gelmişlerdir ve teba vergilerini sipahilere vermişlerdir. Burada yalnızca resm-i duhan ödemektedirler.”*³² Bu bilgidен hareketle defterin yazıldığı tarih olan 1604’te artık yerli halkın büyük ölçüde Müslümanlaştığı, gayrimüslimlerin civardan gelen göçmenler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: 1489 Tahririne Göre Saraybosna’da Müslüman Mahalleler ve Nüfus³³

Mahaller	Hane
Mevlânâ Hatib	38
Mehmed Beg veled-i Minnet Beg	14
Mescid-i Ayas Beg	40
TOPLAM	92

Tablo 3: 1530 ve 1542 Tahrirlerine Göre Saraybosna’da Müslüman Mahalleler ve Nüfus³⁴

Mahalleler	Hane (1530)	Mücerred (1530)	Hane (1542)	Mücerred (1542)
Varoş-u Saray	30	2	18	-
Cami-i Atik-i Sultan Mehmed Han	45	30	23	32
Mescid-i Kebkebir	31	15	20	33
Cami-i Merhum Yahya Paşa	42	17	46	26
Mescid-i Sağırakçı Mahmud	25	12	36	21
Cami-i Mevlânâ Arab	33	18	24	15
Mescid-i Cavid Çelebi	8	3	11	14
Mescid-i Mimar Sinan	26	20	28	27
Mescid-i Serrac Ali	40	20	29	55
Medrese-i Firuz Beg	32	22	48	36

³¹ Machiel KIEL, 2004, s.93-119

³² Ankara, TK No: 477, fo.33.

³³ BOA, TTD, No: 24, s.33-36; Mehmet Emin YARDIMCI, a.g.e., s.43

³⁴ BOA, TTD, No: 157, s.223-228; No: 211, s.366-410; Mehmet Emin YARDIMCI, s. 44-45

Mescid-i Çıkırıkçı Muslihuddin	8	6	22	24
Mescid-i Hoca Turak	2	19	11	13
Mugayir-i mescid-i Küçük-Yazıcı	25	11	28	19
Mescid-i Minnet-Oğlu	8	6	-	-
Cami-i İskender Kethüda	36	13	-	-
Mescid-i Serrac-İsmail	60	38	42	34
Kekikli Yusuf Mescidi	19	7	-	-
Mescid-i Mehmed Beg	54	33	78	62
Mescid-i Yakub Paşa	31	27	31	41
Mescid-i Yahya Paşa	42	33	49	38
Mescid-i Hacı İnehan	32	9	64	20
Serrac İsmail	42	34	23	36
Dülger İbrahim	36	34	39	7
Çerakçı	32	10	-	-
Cami-i Mustafa Beg bin İskender Paşa	34	9	60	32
Yaylak	30	-	-	-
Mescid-i Monla Arab	24	10	25	8
Cami-i Şeyh Ferruh	41	18	36	59
Mescid-i Hacı İnehan	48	16	36	25
Beratnik	34	4	18	21
Ahmed Çelebi v. Kurd Beg	34	24	36	19
Mescid-i Köhne Hacı İnehan	24	4	47	24
Mescid-i Hoca Kemal	24	44	45	57
Mescid-i Kakine Sinan	-	-	11	6
Mescid-i Haydar	-	-	31	27
Harracı Mustafa	-	-	39	11
Mescid-i Tuti Hatun	-	-	54	44
Mescid-i Hacı Ali	-	-	51	30
Mescid-i Hacı İdris	-	-	36	36
Mescid-i Sinan Fakih	-	-	52	35
Bardakçıyan-ı Cedid	-	-	10	39
Hacı İskender Kethüda	-	-	21	21
Mescid-i Kemal Beg Kethüda-i Hüsrev Beg	-	-	13	16
Mescid-i Ayaspaşa	-	-	22	4
Hacı Mehmed Kethüda-i Şehr-i Saray	-	-	44	16
Mescid-i Hacı Mehmed	-	-	30	26
TOPLAM	1032	568	1387	1109

1489 tahririnde Saraybosna’da üç adet Müslüman mahallesi yer almakta ve 92 hanedeki yaklaşık nüfus 460 kişiden oluşmaktaydı.³⁵ (Bknz: Tablo 2) Bu dönemdeki tahmini Hristiyan nüfusunun 518 kişi olduğu belirtilmektedir. 1530 tahririne göre; Müslüman mahalle sayısı 32’ye çıkarak hane sayısı da 1032’ye yükselmiştir. (Bknz:

³⁵ Ömer Lütfi Barkan, nüfus hesaplamaları için bir hanenin 5 kişilik bir aileden oluştuğunu varsayarak hesaplama yapmış bu genelleme birtakım İktisat tarihçileri tarafından kabul görerek genel hesaplamalar için kullanılmıştır. Bknz: Mehmet Emin Yardımcı, 15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası-Bosna, s.25

Tablo 3) Bu dönemdeki nüfus sayımına göre 5728 Müslüman ve 155 Hristiyan bulunmaktadır. 1542 tahririnde ise, mahalle sayısı 41 olmakla birlikte Serraç İsmail Mescidi Mahallesi, nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Müslüman mahallesidir. Bu dönemde toplam hane sayısının 1387'ye ulaştığı anlaşılmakta, (Bknz: Tablo 3) tahmini nüfus sayısı 8044 Müslüman ve 140 Hristiyan olarak hesaplanmaktadır.

1604 yılındaki Bosna Tahrir Defteri'ne göre; detaylı nüfus sayımı gerçekleştirilerek bölgedeki hane sayısı 65.931 olarak verilmiştir.³⁶ Bu hanelerin 47.802'sini Müslüman haneler (%72,5), 18.129'unu (%27,5) gayrimüslim haneler oluşturmaktadır. Saraybosna özeline bakılacak olursa; 5.500 ev, 91 Müslüman mahallesi, iki Hristiyan mahallesi, Yahudi cemaati, 100'e yakın cami, beş medrese, yedi hamam, altı tekke, Başçarşı'da üç bedesten, hanlar, kervansaraylar, köprüler ve birçok dükkan bulunmaktaydı.³⁷ Bosna-Hersek'te 1624 senesinde papalık temsilcisi Petros Masarechi'nin verdiği nüfus sayımına göre; Müslümanlar 900.000 (%66), Katolikler 300.000 (%22), Ortodokslar ise 150.000 (%11)'dir.³⁸

Amasya'ya gelindiğinde, bu yerleşimle ilgili ilk tahrir kayıtlarına 1520 yılında rastlanmaktadır. Buna göre; şehirde toplam 52 mahalle bulunmakta, bunlardan 48'i Müslüman, dördü gayrimüslim mahallesi olmaktadır.³⁹ 1576 yılındaki tahrire göre ise, mahalle sayısı 51'e düşmekte ve bu sefer 47 Müslüman, dört gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır.⁴⁰ 1520 ile 1576 yıllarındaki tahrirler incelendiğinde, nüfus artışı ve yeni mahallelerin kurulmuş olmasına rağmen mahalle sayısının düşmesinin nedeni; nüfusu az olan mahallelerin birleşerek tek bir mahalle haline gelmesinden kaynaklanmaktadır.⁴¹ 16. yy.'ın başında Amasya; 23 mescit, 10 cami, 10 medrese, sekiz mektep, dört zaviye, altı imaret, bir hankah, 12 hamam ve yedi çeşmeden oluşan bir Türk-İslam kentidir.

Tablo 4: 1520 ve 1576 Tahrirlerine Göre Amasya'daki Müslüman Mahalleler ve Nüfusları

Mahalle	Hane (1520)	Mücerred (1520)	Hane (1576)	Mücerred (1576)
Acem Ali Mahallesi	30	13	34	22
Ahi Sadeddin Mahallesi	4	11	14	8

³⁶ Behija ZLATAR, 2013, s.695-697

³⁷ Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, No.477, 1604 Tarihli Bosna sancağı mufassal tahriri defteri

³⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992, s.4

³⁹ BOA, TD, No: 387, s.355-356

⁴⁰ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (Ankara), Kuyud-ı Kadime Arşivi,(TK. KKA) TD 26, 1a

⁴¹ Ahmet ŞİMŞİRGİL, 1996, s.77-109

Aakköprübaşı Mahallesi	17	10	9	13
Aşağı Meydan, Mescid-i Seyfeddin Mahallesi	18	8	29	21
Aşağı Pazar Mahallesi	17	7	14	9
Bayezid Paşa Mahallesi	39	11	34	22
Cami-i Pervane Mahallesi	16	7	40	24
Cami-i Şehr-i Enderun Mahallesi	17	11	26	4
Çıracı Mahallesi	27	6	17	3
Darüsselam Mahallesi	16	7	16	22
Dede Kasım Mahallesi	19	16	17	8
Dere Mescidi Mahallesi	66	27	97	54
Devehane Mahallesi	23	10	39	28
Doğrak Mahallesi	45	8	47	34
Eski Kethüda Mahallesi	9	2	17	8
Eslem Mahallesi	25	18	37	3
Gök Medrese Mahallesi	25	12	56	19
Gümüşlüoğlu Mahallesi	20	21	66	7
Hak-ı Zeber Mahallesi	22	9	26	25
Hızır Bey Mahallesi	8	3	21	14
İmaret-i Sultan Bayezid Han Mahallesi	23	6	32	23
Karatay Mahallesi	19	3	26	11
Kocacıoğlu Mahallesi	19	6	12	11
Koğa Mahallesi	4	5	11	2
Kübcügez Mahallesi	22	12	63	46
Mehmed Paşa Mahallesi	43	19	53	51
Mescid-i Çeribaşı Mahmud Mahallesi	30	13	21	20
Mescid-i Hacı Hamza Mahallesi	27	14	21	34
Mescid-i Halife Süleymanoğlu	30	11	48	19
Mescid-i Hızır Bey	-	-	10	3
Mescid-i Kamerüddin	13	3	30	21
Mescid-i Kılıcçı	-	-	13	10
Mescid-i Kilisa	15	4	21	30
Mescid-i Kutbeddin	20	15	18	16
Müeyyedzade-Yakutiye ve Alaca Mescid	15+4	5+4	19	15
Receb Halife	23	19	35	18
Saraçlar	19	5	25	11
Saray	7	-	10	11
Sofioğlu	9	1	26	18
Şah Çelebi	-	-	1	4
Şamice	11	19	47	13
Şamlular	54	17	41	32
Şeyh Kırık	17	7	54	35
Temenna	-	-	43	47
Uzun Mustafa	18	3	18	20
Üçler	26	17	63	10
TOPLAM	931	425	1417	879

Tabloda adı verilen mahallelerden Cami-i Pervane, Çıracı, Eslem, Temenna mahalleleri döneminde ismi Dere Mescidi ancak günümüzde Dere Mahallesi olarak adlandırılan mahallenin sınırları içerisinde yer almakta, Kılıççı Mahallesi de günümüzdeki Dere ve Fethiye mahallelerinin ortak sınırında bulunmaktadır. Mescid-i Kilisa, Mescid-i Hacı Hamza, Fethiye Mahallesi; Cami-i Şehr-i Enderun, Karatay, Hatuniye Mahallesi; Devehane, Recep Halife, Üçler Mahallesi; Doğrak, Müeyyedzade-Yakutiye ve Alaca Mescid, Mehmet Paşa Mahallesi; Eski Kethüda, İmaret-i Sultan Bayezid Han, Hacı İlyas Mahallesi; Gümüşlüoğlu, Sofioğlu, Gümüşlü Mahallesi; Şamice, Gök Medrese Mahallesi, Şamlular, Şamlar Mahallesi varlıklarını devam ettirmektedirler. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Dere, Üçler, Şamlar, Gümüşlü, Mehmed Paşa, Sofular mahalleleri varlıklarını günümüzde de devam ettirmektedirler. Bunların yanı sıra 1520 tahrirlerinde kayıtlarına rastlanılan ancak daha sonra başka mahallelerle birleşenler ise Kal'agez Mescidi, Şimal ve Yörgüç Paşa mahalleleridir. Buna göre; Kal'agez Mahallesi'nin 10 hane ve bir mücerrede, Şimal Mahallesi'nin 33 hane, altı mücerrede sahip olduğu bilinmekte ancak nerede oldukları tespit edilememektedir. Yörgüç Paşa Mahallesi ise sekiz hane, beş mücerred nüfusuyla Gök Medrese Mahallesi'ne bağlanmıştır.⁴²

Dede Kasım Mahallesi'nde bir gayrimüslim hane; Eski Kethüda Mahallesi'nde yedi gayrimüslim hane ve iki mücerred, Mescid-i Çeribaşı Mahmud Mahallesi'nde ise iki gayrimüslim hane yer almaktaydı. Müslümanlarla birlikte yaşayanlar dışında kendi mahalleleri olanlar da mevcuttu. Vartan Mahallesi'nde 1520'de 53 hane, 1576'da 61 hane, 39 mücerred;⁴³ Çadırcı/Papas Mahallesi'nde, 1520'de 33 hane, 1576'da 18 hane, 29 mücerred yer almaktaydı.⁴⁴ 1520 tahririnde ismi geçen Anderyas Mahallesi 63 haneye, Bulak maa Köprüne Mahallesi 73 haneye sahip olmakla birlikte 1576 tahririnde adlarına rastlanılmamaktadır.⁴⁵ 1576 tahririnde ismine ilk kez rastlanılan Suvadiye Mahallesi 93 hane, 36 mücerred olarak kayda alınmıştır.⁴⁶

Mahallelerde yaşayan hane ve mücerred sayıları verilmiş olmakla birlikte 1520 tahririnde 1042 Müslüman hane, 471 mücerred; 324 gayrimüslim hane

⁴² Hüseyin HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.164

⁴³ BOA, TD, No: 387, s.354; TK, KKA. TD 26, 13b

⁴⁴ BOA, TD, No: 387, s.354; TK, KKA. TD 26, 13b

⁴⁵ BOA, TD, No: 387, s.354

⁴⁶ TK, KKA. TD 26, 13b-14b

bulunmaktaydı.⁴⁷ Şehir nüfusu toplamda 7301 kişi olmakla birlikte 5681'i Müslüman, 1620'si gayrimüslimdir.

1576 tahririne göre ise, 1510 Müslüman hane, 919 mücerred; 233 gayrimüslim hane ve 135 mücerred bulunmaktaydı. Şehrin nüfusu toplamda 9769 olmakta bunların 8469 Müslüman, 1300 gayrimüslim nüfusu göstermektedir.⁴⁸ Amasya bu nüfus sayısıyladğer Anadolu şehirlerine kıyasla büyük bir kent sayılmaktaydı.

Çizim 4: Osmanlı Kent Sisteminin Nüfusa Göre Dağılımı 1620-1820 arası (Cerasi'den)

⁴⁷ Ahmet ŞİMŞİRGİL, a.g.m., s.92

⁴⁸ a.g.m., s.92

2.1.6 Şehir - Ticaret İlişkisi

İpeğin 16. ve 17. yy.'larda gümüşe alternatif olarak kabul görmesi bu dönemdeki ekonomik ve siyasi hayatın şekillenmesini sağlayan kaynaklardan bir tanesidir. Osmanlı Devleti'nde ipekçilik, 14. yy. sonu - 15. yy. başında başlamış, 16. yy.'a gelindiğinde ipek üretiminde lider olan İran'dan gelen ipeğin işlenerek ticaretinin yapılması ve buna bağlı olarak Tebriz-Bursa ticaret yolu olan ve İpek Yolu olarak bilinen yola yakın konumdaki kentlerin gelişmesi ve bu kentlerin fiziki görünümünde ticaret yapılarına daha fazla yer verilmesi birbirlerine paralel olarak gelişmiştir. Bu dönemde özellikle öne çıkan Osmanlı kenti hiç kuşkusuz Bursa olmuştur. Ancak Amasya'nın İpek Yolu üzerinde bulunan bir kent oluşu, Karadeniz ticaret limanlarına yakınlığı ve ikliminin ipek böceği yetiştiriciliğine uygunluğu gibi faktörlerin etkisiyle bu alanda önemli bir kent haline geldiği kaynaklardan öğrenilmektedir. Amasya'nın Şehzade Sancağı olması siyasi ve askeri alandaki gelişmişliğini gösterirken ipek böceği yetiştiriciliği, ipeğin işlenmesi, dokunması ve ticaretinin yapılması da ekonomisinin gelişmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da fethettiği yerleşimlerin kendisinden önce de Türk devletine ev sahipliği yapmış olması nedeniyle o bölgenin Türk-İslam fiziksel görünümünde olması için yoğun bir imar çalışmasına girmediği, yalnızca kendi varlığını göstermek adına prestij yapısı inşa ettiği bilinmektedir. Ancak Amasya'yı fethettiği 15. yy.'da kentin görünümü bahsi geçen şekilde olmasına rağmen yüzyıl boyunca yoğun bir imar çalışmasına girdiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, kentin ticaret yolu üzerinde bulunması, ipek üretimi ve ticaretinin yapıldığı bir kent olması nedeniyle yatırım yapılmaya değer bir şehir olarak görülmesidir.

Amasya, İran'dan gelen ipeğin, imalat merkezi olan Bursa'ya nakleden kervan yolları üzerinde bulunması nedeniyle ekonomik açıdan stratejik bir bölgededir. Bursa'dan Rumeli'ye dokunarak gönderilen ipekli kumaşların batıdaki uç bölgesi olan Saraybosna üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmesi konumuz açısından ilgi çekicidir. Amasya ve Saraybosna'nın ticari etkinliklerini bir noktadan başka noktaya taşıyan özel bir bölgede oluşları nedeniyle Osmanlılar tarafından önemsenen ve taşradan ayrıran kentler olarak karşımıza çıkmaları iki kentin benzer özellikleri olduğuna işaret etmektedir. İki kentin de fiziksel özelliklerini oluşturan mimari elemanlarından biri olan ticaret yapılarının, kent silüetinin oluşumundaki katkısını vurgulamak gerekir.

Kentlerin ticaret potansiyellerinin fazla oluşu sebebiyle büyük ölçekli bir kent görünümüne ulaşmaları ve kendilerine yeterli olan ekonomik güçleri nedeniyle her dönem gözde olan Osmanlı kentleri arasında yerlerini korumaları söz konusudur.

İlk Çağ'da Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolları üzerinde bulunan şehrin Osmanlı dönemindeki ticaret yolları; Tebriz-Sinop arası; Samsun-Konya arası; Sinop-Bağdat/Halep arası; Amasya-Sivas-Kayseri-Aksaray yolu ile Amasya-Zile-Kırşehir-Aksaray arasındır.⁴⁹ Amasya, doğu-batı geçişinin merkez noktasında bulunduğu için birçok ticaret yolu bu kent üzerinden geçmektedir. 16. yy.'da Amasya'da boyahane, şemhane (mumhane) ve darphanenin var olması aynı zamanda ipek ticareti nedeniyle dokumacılığın gelişmiş duruma gelmesi şehir ekonomisini güçlü tutarak kenti Pazar haline getirmiştir. Evliya Çelebi, Amasya'da 1060 dükkan bulunduğundan ve hareketli bir çarşısı olduğundan bahsetmektedir.⁵⁰

İpeğin padişahın ana gelirlerinden olması⁵¹ kentin önemini anlamamız için yeterli olacaktır. İran'dan temin edilen ham ipeğin kaliteli oluşu ve Bursa'da bolca bulunmasından dolayı imparatorluk genelinde ham ipek üretimini engelleyici bir durum olmuştur.⁵² Ancak 16. yy. ortalarında İran'la yapılan savaşlar nedeniyle ham ipek ticareti sekteye uğramış, ipek dokumacılığı gelişemediği için yerini kozacılık, ham ipek üretimi ve satışı almaya başlamıştır. Bu dönemde Avrupalıların da ipekli kumaş üretimine geçmeleri Anadolu'da ham madde üretimini teşvik ederek bu alanda gelişim göstermesine önayak olmuştur.⁵³

Amasya'nın 17. yüzyılda yaşadığı Celali isyanları sebebiyle zor günler geçirmesi nüfusunun azalmasına ve ticaretin zayıflamasına yol açtığı için ipek böceği yetiştirilmeye başlanmıştır.⁵⁴

Saraybosna'ya gelindiğinde, ekonomik hayatın belirleyicileri deri, tekstil, gıda ve alet üretimiyle alakalı mesleklerdir. Saraybosna'nın ekonomik anlamda oldukça gelişmiş bir kent olmasındaki en önemli faktör, pazar yerinin olmasıdır. Bu pazar yerinden bâc-ı pazar adından satış vergisinin alındığı kaynaklardan öğrenilmektedir.⁵⁵ 16. yy.'da vergi oranının büyük oranda artışı, nüfus artışıyla paralel olmaktadır. Saraybosna

⁴⁹ Osman TURAN, 1946, s.471-496

⁵⁰ İlhan ŞAHİN, Feridun EMECEN, 1991, s.1-4

⁵¹ BOA, TD, No: 387, s.354

⁵² Halil İNALCIK, 2000, (çev. Halil Berktaş), s.282

⁵³ Fahri DALSAR, 1960, s.19

⁵⁴ Suraiya FAROQHI, 2000, (ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), s.612

⁵⁵ Mehmet Emin YARDIMCI, 2006, s.47

merkezindeki Başçarşı'da üç bedestenin varlığı şehrin ticaret potansiyeli hakkında fikir vermek için başlı başına yeterli olmaktadır. Bu potansiyeli aynı zamanda İtalyan şehirleriyle gerçekleştirdiği ticaret ilişkisiyle de desteklediği öğrenilmektedir.

Cizim 5: 1500-1650 Yılları Arasında Anadolu'daki tekstil Üretimi (Faroqhi'den)

Cizim 6: Anadolu Ticaret Yolları (H. Doğru'dan)

2.2 Balkanlarda Osmanlı Kenti Oluşumu ve Özellikleri

Osmanlı Devleti özellikle kuruluş döneminde fetih faaliyetleri sırasında ele geçirilen yeni yerlerin stratejik önemi olan noktalarının gelişmesi ve Türkleşmesi için sistemli bir siyaset izlemiştir. Balkanlarda da tıpkı Anadolu'daki şehircilik anlayışı model alınarak Osmanlı kent görüntüsü verilmesi amaçlanmıştır. Saraybosna kentinin ortaya çıkışındaki en önemli belirleyici etken din olsa da bunun yanında başka faktörler de vardır. Kuruluşundan itibaren fetih politikası batı ekseninde gelişen bir devletin bu coğrafyaya hakim olma isteği ve konumu itibarıyla doğu-batı ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan bir bölgenin şehirleştirilmesi tesadüfi olmamıştır. Ekonomik, idari ve dini sebeplerin birleşmesi bu bölgedeki imar faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir.

Mimari birikim bir yana bırakıldığında kent kuruluşunu belirleyen en temel özellik; dağların biçimlenişi ve coğrafyadır. Bu iki temel özelliğe bağlı kalınarak kentler kendi kurgularını ortaya çıkarırlar. Sivas, Kayseri gibi Selçuklu şehirleri nasıl ki ovada kurulup etrafını duvarlarla çevirerek kendini en iyi şekilde ifade ettiyse Osmanlı kentleri de dağlık bölgeden ovaya geçiş noktasına kurularak bir dağ eşiği kenti olma özelliğiyle kendini ortaya koymuştur.⁵⁶ Saraybosna kenti de burada bahsedildiği gibi bir coğrafyanın ürünüdür ve Osmanlı kentleri içinde kendini en iyi ifade edenler arasındadır.

Osmanlı kentleri genellikle surlarla çevrili Doğu Roma kentlerinin yanında ya da kalelerin eteklerinde kurulmuştur. Kentler, sur kapılarının ardındaki sokaklardan başlayarak yayılır. Bu kentlerin nüvesini Cuma camisi ya da ulu cami oluştururken bir bedesten, çarşı ve hanlardan meydana gelen ticari merkezin bulunduğu yapılar grubu da ona eşlik eder. Daha önceden Doğu Roma yerleşiminin bulunmadığı Saraybosna kentinde de bu durum söz konusu olduğu için Osmanlı kentinin karakteristik özelliklerinin bu bağlamlar dikkate alınarak oluşturulduğu belirtilmelidir.⁵⁷ Ancak Saraybosna, pratikte her ne kadar Osmanlı'nın kurduğu bir kent olsa da bulunduğu coğrafya ve kültürel çeşitliliğe sahip olduğu düşünüldüğünde bu şehrin Antik Akdeniz, kuzeyden gelen Orta Avrupa, Bizans-Roma ve Osmanlı medeniyetlerinin etkisi altında kalarak gelişimini tamamladığı söylenmelidir.⁵⁸

⁵⁶ Maurice M. CERASI, 1999, s.81

⁵⁷ Pierre PINON, 1999 (çev. Cem Yücel), s.166-179

⁵⁸ Tuna ALP, 1996, s.13

Osmanlı belgelerine göre bir şehrin ‘şehir’ olabilmesi için “*cuma namazı kılınır ve pazar durur yer*” olması gerekmektedir.⁵⁹ Bu ifadeden hareketle Osmanlılar için şehir belirleyicisi olarak ekonomik ve dini faktörlerin başat olduğunu söylemek doğru olacaktır. Yine Osmanlılara göre bir yerleşimin şehir statüsü kazanabilmesi için merkezinde bir Cuma camisi -minberi olan- ya da ulu cami ile etrafında çarşısı ve mahallelere ayrılan bölümlerinin olması gerekmektedir. 1153/1740 tarihli bir kanunnameye göre; “*bir yerleşim yerinde han, hamam, bedesten ve kervansaray varsa orası kasaba sayılır*” ibaresinin yer alması şehirler için belirleyicinin ticaret merkezi ve Cuma camisinin bulunması gerektiğini kanıtlaması açısından dikkat çekicidir.

Yalnızca bunlara sahip olmak da o yerleşimi şehir kabul etmeye yetmemekte, Cuma namazı kılacak nüfusun, esnaf zümresinin bulunması, tarım ekonomisinden ziyade ticari ekonomi, üretim ile pazarlama faaliyetleri ve burada yaşayan kişilerin beslenebilmesi için yeterli kırsal alana sahip olmak gibi özellikler o yerleşim yerinin şehir olabilmesinde belirleyicidir.⁶⁰ Elbette ki tüm bunların oluşabilmesi için ana kriter; o yerleşimin konumu ve tüm bu imar faaliyetlerine degecek ve bunlara cevap verecek bir özelliğinin olup olmadığıdır.

Balkanlardaki Osmanlı kent oluşumunda bakılması gereken ilk nokta; bölgede daha önceden yerleşimin var olup olmadığıdır. Genel anlamda Balkanlarda, Doğu Roma’dan ya da Balkan prensliklerinden alınan bölgeler, fethedildikten hemen sonra Türk kenti modeline dönüştürülmüştür. Bu değişim aynı Anadolu’da yapıldığı şekilde gerçekleştirildiğinden dolayı Osmanlıların fethettikleri şehri kurmaya çalışırken aynı temel prensipler öncülüğünde ele aldıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu hususta önceden yaşayan kesimin dini anlayışı belirleyici olmasa da yerel halkların kültür birikimleriyle Osmanlı kültürünün kaynaşması Balkan kentlerinin oluşumunda etkin olmuştur.

Saraybosna’nın topografyası, siyasi tarihi, şehrin fethedildiği ve kurulduğu dönem, bölge sakinlerinin kültürel birikimleri ve yörenin mimari mirası, yörede bulunan malzeme gibi etmenlere bakılarak şehir gelişimi hakkında yorum yapılması mümkün olabilmektedir. Tüm bunların dışında Osmanlı Devleti’nin o döneme ait ‘şehir’ anlayışının ne olduğunu bilmek de kentler hakkında fikir yürütmek için bilinmesi gereken dayanaktır. Nüfus, kentin ekonomik açıdan yeterli olup olmaması ve idari

⁵⁹ Özer ERGENÇ, 1981, s.1265-1274

⁶⁰ İlhan ŞAHİN, 2010, s.446-449

durumu gibi kriterler bir yerleşim yerini şehir olarak adlandırmak için bakılması gereken ana noktalar. Bilindiği üzere bir yerleşim birimini şehir olarak kabul etmek için nüfus sayısı bakılması gerekenler arasındadır. Osmanlı şehrinin idari açıdan belirleyicisi olan, o yerleşim biriminin yönetiminde söz sahibi olan sancak beyi ya da hiç olmazsa bir kadısının bulunmasıdır ki buna bakılarak en azından o yerleşim biriminin hangi statüde olduğuna karar verilebilmektedir.

Osmanlı kent silüetinin oluşumundaki en büyük belirleyici kuşkusuz külliyelerdir. Osmanlılar külliye inşası için alan tercihi yaparken bulunan bölgede daha önceki medeniyetlerden kalan surlar varsa bunun dışına çıkmayı amaçlamışlardır. Bu sayede yeni kurulan Osmanlı kentinin çekirdeği, önceki devirlerden bağımsız bir şekilde meydana gelmektedir. Saraybosna için böyle bir durum söz konusu olmamakla birlikte Anadolu'da kurulan Osmanlı kentleri için genel olarak kentin kurulmadan önceki aşaması bu şekilde seyretmiştir. Orta Çağ kentlerinin savunma sistemi olan surlar, Osmanlı döneminde istisnalar dışında tercih edilmemiştir. Sur dışında ortaya çıkan ve tüm ticari faaliyetler ile sosyal yaşamın sağlandığı yeni yerleşim bölgesinin temelleri atılsa da sur içi bölge de diğer tarafta varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Osmanlılar her ne kadar şehir merkezi olarak kendine yeni bir nokta belirlese de mevcut olan sur bölgesine de küçük boyutlu camiler ya da hamam gibi yapılar yaparak halkın ihtiyaçlarını gidermeyi önemsemişlerdir. Anıtsal ve ticari yapıları inşa etmek için kendi kurdukları kent merkezini tercih ederek sosyal hayatın akış yönünü değiştirmeyi uygun görmüşlerdir. Diğer yandan yollar ve köprüler, külliyelerin yapılacağı alan seçiminde belirleyici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulaşımın ve ulaşım emniyetinin sağlanması askeri ve ticari nedenler yüzünden oldukça önem taşımaktadır ki bunu sağlayan köprüler, özellikle Balkanlar için ayrı bir anlam kazanmaktadır.⁶¹

Balkanlarda kent kurucuları olan akıncı beyleri, gaziler ve komutanlar imar faaliyetlerini başlatan ve yürüten baniler olmuşlardır. Bu beyler, Osmanlı soyundan gelmeyen diğer Türk kökenli ailelerden geldikleri gibi Osmanlı dünyasına giren ve Müslümanlığı kabul etmiş Doğu Roma prensleri de olabilmektedir. Akıncı beyleri, fethedilecek bölgedeki topraklara ilk giren öncü güçlerdi ve alınan toprakların bir kısmı da onların idaresine bırakılırdı. Tımar sahibi olan akıncı beyleri, ele geçirdikleri topraklarda vakıflar yardımıyla cami, medrese, han, hamam vb. gibi yapıların inşa

⁶¹ Filiz ÇALIŞLAR-YENİŞEHİRLİOĞLU, 2001, s.887-892

edilmesini sağlayarak Anadolu ve Balkanların şehir gelişimine katkıda bulunmuşlardır.⁶²

Tıpkı Osmanlı beylerinin imar faaliyetlerine katkıda bulunması gibi akıncı beyleri de Balkanlarda fethedilen topraklara yapılar inşa etme görevini üstlenmişlerdir.⁶³ İkisi arasındaki fark; Osmanlı beylerinin hakimiyet alanının daha geniş bölgeye yayılması inşa faaliyetlerini de etkilemiş, akıncı beyleri yalnızca ele geçirdikleri topraklar üzerinde bir hakimiyet alanı bulabilmişlerdir. Akıncı beyleri için her ne kadar belli bir bölgedeki hakimiyetten söz edilse de Balkanlardaki şehir oluşumuna sağladıkları katkılar nedeniyle şehircilik bağlamında oldukça önemli role sahiptirler.

Osmanlı'nın taşradaki kentlerinde de imar faaliyetleri ya merkezi idare ya da sultanın onayı alındıktan sonra sancak beyleri tarafından yapılmaktadır. Yürütülen tüm imar faaliyetleri doğrudan ya da dolaylı olarak padişahın bilgisi dahilinde gerçekleştiği için yerel farklılıkların dışında genel anlamda her dönemde tercih edilen bir mimari tarzdan bahsetmek mümkün olabilmektedir.

14. ve 15. yy.'larda Bursa, Edirne, Amasya ve Manisa'nın dışında mimari, başkent ve Balkanlar ekseninde gelişim göstermiştir. Bunun temel nedeni; fethedilen Balkan topraklarının İslami kimliğe büründürülmesi ve yeni yerleşimlerin bu kimlik altında yeniden yorumlandırılması ve yaşama hazır hale getirilmesidir. Elbette ki fetih hareketleri yalnızca Rumeli istikametinde olmamakla birlikte bu dönemlerde doğuda ele geçirilen birçok toprağın varlığı bilinmekte ve doğuda da imar faaliyetlerinin söz konusu olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Burada önemli olan husus, ele geçirilen doğu topraklarının halihazırda İslam yerleşimi görünümünde olmaları, Balkan topraklarının Hristiyan kimlikten Türk-İslam kimliğine evrilmesi gerekliliğidir. Bu ana sebep doğrultusunda Rumeli topraklarında imar faaliyetleri hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir.

Osmanlılar için şehirleşmenin temel iki unsuru; çarşı ve mahallelerdir. Balkanlarda ilk inşa edilen yapılar genel olarak camiler ve hemen yanındaki mektepler olmuş, bunu çarşılar izlemiştir. Cami, yerleşim yerinin merkezi kabul edilerek mahalleler de bu merkezlerden dışa doğru yayılarak genişlemiştir. Şehirlerin kurulduğu ilk zamanlarda mektepler temel eğitim kurumlarıyken 16. yy.'da medrese yapımına başlanmasıyla mekteplerin yerini daha gelişmiş eğitim kurumları olan medreseler almıştır. Kurulan

⁶² Mustafa ÖZER, 2003, s. 311-349

⁶³ H. Çetin ARSLAN, 2001, s. 212

Balkan şehirlerinde ilk olarak eğitim kurumlarının yapılmasının Anadolu'dan farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmasının asli sebebi; bahsi geçen bölgelerde Osmanlı kültürünün hızla yayılmasını bu eğitim kurumları vasıtasıyla sağlamaktır.

Balkanlı araştırmacılar genel olarak, mahallelerin duvarlarla ayrıldığını ve evlerin bu duvarlara denk gelen kısımlarının sağır cephelerle kapandıklarını varsaymaktadırlar. Her etnik grubun kendine ait mahalleleri vardır ve bu mahallelerin hangi etnik gruba ait olduğu yapıların boyutlarından anlaşılmaktadır. Müslüman mahalleleri yalnızca minareleriyle değil içerdiği diğer yapıların yüksek oluşlarıyla da diğerlerinden ayrılırlar. Bu ayrımın yasalarla resmileştirilmesi gayrimüslimlerin belli yükseklik sınırında yapılar yapmasını zorunlu hale getirmiştir.

Osmanlılar, ilk olarak işgal ettikleri şehirlerin mevcut kalesine yerleştikten sonra stratejik bir nokta seçerek yapı inşa etmeye başlıyorlardı. Bu durumu konu dahilinde ele alınan Saraybosna kentiyle örneklendirecek olursak 1428-35 yılları arasında bugünkü Saraybosna şehrinin yakınlarındaki Hodidjed kasabasını ele geçirerek uygulanmışlardır.⁶⁴ Bu yerleşim voyvoda unvanı taşıyan İsa Bey tarafından idare edilirken Saraybosna'daki ilk yapılar da bu bölgede yapılmıştır. Gazi İshak Bey oğlu İsa Bey burada bir saray, II. Mehmed adına bir cami ve yanına da hamam inşa ettirmiştir. İmar faaliyetlerinin ardından burası yerleşime açılarak Hatip Mahallesi, Eski Mahalle ve sonra da Hünkar Mahallesi şeklinde anılan mahallenin oluşumu gerçekleşmiştir.

Balkan fetihlerinin ilk dönemlerinde yerli halktan cizye alınmaması hem halkın Osmanlı idaresini benimsemesini sağlamış hem de kentlerin gelişmesine önyak olmuştur.⁶⁵ Balkanlardaki Osmanlı mimarisi, Anadolu'dan farksız bir şekilde başlamış ve gelişimini tamamlamıştır.

Osmanlı kentlerinin yol kurgusu belli bir kurala bağlı olmayarak dar biçimli yapısıyla meydana gelir. Planlı bir yol kurgusundan yoksun oluşu yolların aniden herhangi bir kurala uymaksızın yön değiştirdiği ve yol uzunlukları arasında farkların meydana gelişine neden olur. Yine bu kurgu içerisinde uzunlu kısısalı fazla sayıda çıkmaz sokak da mevcuttur. Saraybosna'da lineer gelişim gösteren kent sisteminin geniş boşluklar bıraktığı noktalar olsa da nihayetinde birbirleriyle kesişir. Çarşının periferinde yer alan konutlar, sokak boyunca sıralanarak yoğunluk meydana getirirler. Saraybosna kenti;

⁶⁴ Muhammed ARUÇI, 2009, s.128-132

⁶⁵ Doğan KUBAN, 2007, s.587

doğu-batı, kuzey-güney akslarında sadece çarşıya ait parsel düzeninin bazı noktalarında kayma yapan geçiş yollarına sahiptir. ⁶⁶

2.3 Osmanlı Dönemi Balkan Mimarisi Genel Özellikleri

Balkanlardaki camiler Erken Dönem ve Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi plan, malzeme, teknik ve süsleme anlayışını devam ettirir. Bölgenin fetih tarihine göre hangi dönemin mimari özellikleri baz alınacağı değişim gösterirken Saraybosna'da Klasik dönem Osmanlı mimarisine uygun plan şeması görülmekte ancak İstanbul'da yaşanan türden bir Klasik dönem yapı özelliklerinden söz edilememektedir. Balkanlardaki camilerde bazilikal, zaviyeli ve tek kubbeli cami tipolojileri uygulanmıştır.⁶⁷ Tek kubbeli camiler daha çok büyük kentlerde görülmekte ve bu camiler 16. yy.'dan itibaren inşa edilmeye başlamaktadır. Saraybosna'daki mimari faaliyetlerin de bu yüzyılda başladığı düşünülürse tek kubbeli camilerin burada çokça görüldüğü söylenebilir.

Plan şeması ile strüktür sisteminin seçimi arasında doğrudan bir ilişki olduğundan camilerde kullanılan strüktür sistemi ve onun gelişimi plan düzenine bağlı olarak incelenmiştir.⁶⁸ Osmanlı'da başlangıcından itibaren görülen çok ayaklı, çok kubbeli ya da fonksiyonlu camilerden tek kubbeli mekanlara doğru olan gelişimin Balkan ülkelerinde de izlerini bulabilmek mümkündür. Bunun yanı sıra bugüne ulaşan şekliyle değişik plan şemasına sahip bazı özellikler de vardır. Farklı plan tipolojilerinin uygulanması Balkanlarda da tıpkı Anadolu'da olduğu gibi arayış ve gelişim süreçlerinin yaşandığını göstermektedir.

Balkanlarda büyük boyutlu camiler Anadolu'daki gibi tek olarak yapılmamıştır. Türbe, medrese, mektep genelde cami ile aynı alanda ancak belli bir düzeni olmayan şekilde yerleştirilmiştir. Türbe, medrese, imaret ve mektep yapıları genelde cami ile aynı alanda; han, hamam, köprü ise farklı alanlarda ya da merkeze daha yakın bir konumda yer almaktadır. Klasik dönemde rastlanan planlı ve tüm işlevleri bir arada barındıran külliye anlayışı, Balkan ülkelerinde çok sık rastlanılan bir özellik değildir. Bu bölgede inşa edilen külliyelerde asıl amaçlanan, kurulan mahalle ya da daha büyük ölçekte şehirlerin gelişimine uygun olarak gerekli yerlere ihtiyaç duyulan yapıların

⁶⁶ Maurice M. CERASI, 1999, s.91

⁶⁷ Bekim ÇEKO, 2009, s.62

⁶⁸ M. Z. İBRAHİMGİL, 1999a, s. 499-509

yerleştirilmesi ve farklı noktalarda yer alan yapıların külliye bütünü içerisinde düşünülmesidir.

İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi Rumeli’de de tek kubbeli ve tek minareli cami bir fetih sembolüdür. Bu bölgelerde tek kubbeli cami sayısının oldukça fazla görülmesi fetih politikasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir özellik; camilerdeki minarelerin Anadolu’daki örnekler göre daha yükseltilmiş ve ince tutulmuş olmasıdır. Balkanlarda farklı etnik kökenden ve farklı dini inançlara mensup kişilerin birlikte yaşamaları ve bu toplulukların yaşam alanlarının duvarlarla ayrılması, bölgenin Osmanlı egemenliği altında olduğuna işaret etmesi bakımından yüksek beden duvarları üzerinde de görülebilecek yüksek minarelerin yapılması, hakimiyet sembolü olarak düşünülmüştür.

Osmanlıların Rumeli’de uyguladığı fetihlerin önemli bir bölümünü komutanlar ve beyler gerçekleştirmişler ve bu fetihlerinin sonucunda ele geçirdikleri yerlerin yönetimi bu beylere devredilerek sancak beyi statüsüne getirilmişlerdir. Dolayısıyla şehrin imarından ve Türkleşmesinden de sorumlu olan bu beylerin yaptırdıkları yapılarla şehrin kimliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Beylerbeyleri ya da sancak beylerinin bu bölgelerde yaptırdıkları yapılar Edirne, Bursa, Amasya ve Manisa gibi şehirlerdeki yapılarla kıyaslanabilecek düzeyde, Anadolu’daki şehzade sancakları dışında kalan şehirlerdeki eserlerden de daha gelişmiş örneklerdir.⁶⁹ Balkanlardaki Osmanlı mimarisinin imparatorluğun eski İslam eyaletlerindeki gibi kendine özgü bir karakteri yoktur.⁷⁰ Dolayısıyla bölgelere has olan bağımsız özellikler yeri geldikçe belirtilecektir.

Eyaletlerde 16. yy. ve sonrasında itibaren inşa edilen tek kubbeli camiler ve diğer tüm yapı grupları yeni arayışlardan ziyade eski tipolojilerin tekrarı olarak ele alınmışlardır.⁷¹ Hatta bu sebeptendir ki Saraybosna’daki camiler Erken Osmanlı dönemi ile Klasik döneme geçiş arasındaki yapı tipleri özelliklerini sürdürmektedir.

Klasik dönem ve sonrasında Balkanlarda üç açıklıklı giriş revakı ve camiye bitişik ancak bağımsız temelli tek minare bu bölgede çoğunlukla görülen bir uygulamadır. Bu yapılarda genel olarak kullanılan inşa tekniği, İstanbul ve Edirne’deki gibi duvarlarda kesme taş, örtüde ise tuğladır. Özel ustalıkların gerekli olmadığı durumlarda yerli

⁶⁹ Mustafa ÖZER, 2016, s.120-133

⁷⁰ Doğan KUBAN, 2007, s.587

⁷¹ a.g.e, s.572

ustalar da yapı faaliyetleri içerisinde dahil edilmişlerdir. Saraybosna, Balkanlarda Osmanlı mimari etkinliğinin ulaştığı düzeyi en iyi sergileyen kent olması açısından da diğer Balkan kentlerinden ayrılmaktadır.

Tablo 5: Balkanlardaki Osmanlı Dönemi Yapı Sayıları ve Ayakta Kalanlar⁷²

Ülke Adı	İnşa Edilen Eser	Ayakta Kalan Eser
Arnavutluk	1015	85
Bosna-Hersek	3866	1100
Bulgaristan	3339	115
Kosova	369	125
Macaristan	724	13
Makedonya	1276	480
Romanya	234	13
Sırbistan-Karadağ	1140	60
Yunanistan	3771	30

⁷² M. Z. İBRAHİMGİL, 1999b, s.6-8

3. BÖLÜM

3.1 Saraybosna'nın Coğrafi Özellikleri

Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısında yer alan Bosna Hersek'in batısında ve kuzeyi boyunca Hırvatistan, doğusunda Belgrad ve Sırbistan, güneyinde de Karadağ yer almaktadır. Osmanlı döneminde Bosna ve Hersek olarak iki bölümden oluşan bölgenin Bosna bölümü eyaletin Verbac, Sava ve Drina nehirleri arasında kalan yeridir ve ülkenin daha geniş bölümü olan kuzey kısmını oluşturmaktadır. İllirya kökenli olan Bosna kelimesi adını Sava Nehri'yle birleşen Bosna Irmağı'ndan almıştır.⁷³ Güneydeki Neretva Irmağı'nı içine alan Hersek ise adını 15. yy. ortalarında Bosna Krallığı'na isyan ederek kendini St. Sava Dükü ilan eden Stjepan Vukcic'in toprağı anlamına gelen Hersegovina'dan almaktadır.⁷⁴ Bir rivayete göre de; önceki dönemlerde burada bulunan İlliryalılarla savaşan Türkler, bu bölgeyi tarif etmek için *"para yok, hersenk çok"* demişler ve daha sonra burayı fethettiklerinde bu isim uygun görülmüştür.⁷⁵

Saraybosna; Bjelasnica, Igman ve Trebevic dağları arasındaki Saraybosna Ovası'nda bulunan Bosna Suyu'nun Miljacka Irmağı'yla buluştuğı noktada yer alır. Etrafi tepelerle çevrili olan şehrin denizden yüksekliği 537-700 m arasındadır.⁷⁶ Saraybosna, şehri kuşatan Dinar Alplerinin ortasında kalan Saraybosna Vadisi boyunca uzanmaktadır. Saraybosna, ülkenin başkenti ve en büyük kentidir.

Çizim 7: Bosna-Hersek Haritası

⁷³ M. Lütfullah KARAMAN, 1992, s.1-7

⁷⁴ Herseg: Dük Ovin: Toprak

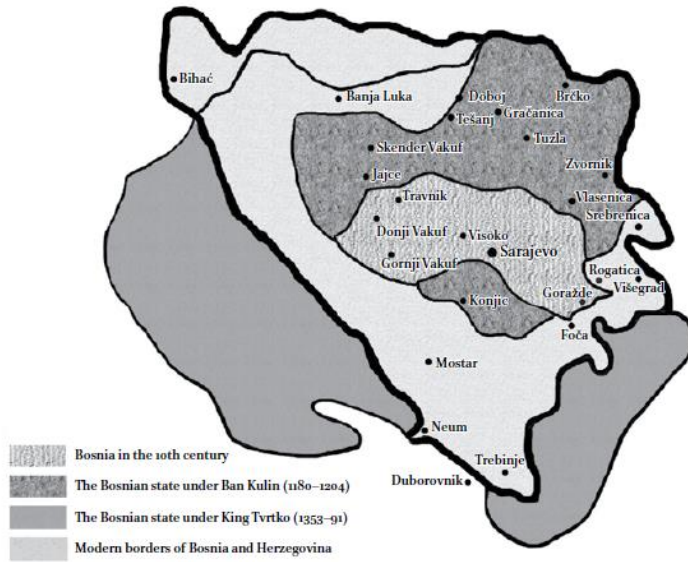
⁷⁵ a.g.m., s.1

⁷⁶ Muhammed ARUÇI, 2009, s.128

3.1.1 Saraybosna Tarihi

3.1.2 Osmanlı Öncesi Sürece Genel Bir Bakış

Bosna-Hersek tarihi, gün yüzüne çıkarılan Neolitik devir buluntularına dayanarak milattan önceki devirlere kadar gitse de tarihçilerin ortak görüşlerine göre kentin ilk sakinleri Hint-Avrupa kökenli İlliryalılar'dır.⁷⁷ İlliryalıları yenip bölgeyi ele geçiren Romalılar, dört yüzyıl boyunca buraya egemen olmuşlardır. Bu dönemde Bosna-Hersek'in siyasi gelişmelerden uzak kaldığı görülmektedir. Ancak 7. yy.'a gelindiğinde bölge, Avarlar ve Slovenler tarafından işgal edilerek Roma hakimiyetine son verilmiş ve günümüze kadar gelen etnik çeşitliliğin kökleri bu olayın ardından atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Sırlar Rum Ortodoksluğunu, Hırvatlar Katolikliği ve Bosnalılar da Bogomil mezhebini benimsemişlerdir. 10. yy.'da Bosna toprakları Avarlardan kalan 'Ban' adındaki prensliklere bölünerek yönetilen güçsüz bir konumdayken 12. yy.'a gelindiğinde Macar Kralı II. Bela, Neretva Irmağı civarı ile Bosna'nın bir kısmını işgal etmiş ve 1137'de oğlunu Bosna Dukası ilan etmiştir.⁷⁸ Önceki dönemlerdeki siyasi birliğin sağlanamaması bu dönemde de devam etmiş bunun neticesinde bu prenslik de uzun soluklu olamamıştır.

Çizim 8: Osmanlı Öncesi Bosna-Hersek tarihi haritası (Asceric-Todd'dan)

⁷⁷ Zafer GÖLEN, 2010, s.33

⁷⁸ M. Lütfullah KARAMAN, a.g.m., s.4

Bosna'nın Balkanlarda önemli bir güç haline gelmesi Ban Kulin (1180-1204) sayesinde gerçekleşmiştir. Ban Kulin'in bu bölgede güç elde etmesinin altında yatan neden; onun da Bosnalılar gibi Bogomil mezhebini benimsemesidir. Bu dönemde Bogomilizm hızla yayılmış, ülke ekonomik ve siyasi gelişmeler elde etmiştir. Bu gelişmeler Ban Kulin'in ölümüyle kesintiye uğramış, ülke karışık bir döneme girmiştir. Bu süreçte Macarlar devamlı olarak Bosna üzerinde baskı kursalar da Moğolların Macarlar üzerindeki baskısını değerlendiren Mate Ninoslav (1232-1250) Bosna'ya yeniden düzeni getiren kişi olmuştur. Fakat onun da ölümüyle Bosna'da yine karışıklıklar baş göstermeye başlamıştır.

14. yy.'da Bosna'nın büyük aileleri Kotromanicler ve Subicler arasında iktidar kavgası yaşanmış ancak mücadeleyi Stjepan II. Kotromanic kazanarak ülke genelinde dengeyi sağlamıştır. Ülkenin sınırları Adriyatik Denizi'ne kadar genişlemiş ve ilk kez Hersek'i Bosna topraklarına katarak siyasi birlik kurulmuştur.⁷⁹ Katolik mezhebini benimseyen Kotromanic'in ölümünün ardından 1360'da yeğeni I. Twartko yönetime geçmiş, 1377'de kral unvanı alarak Bosna Krallığı'nı kurmuştur. Osmanlıların Rumeli'ye yayıldığı süreçte kral olan Twartko, Türk akınlarını durdurmak için Hırvat, Macar ve Sırplarla ittifak kurmuş, 1389 I. Kosova Savaşı'nda Sırp Knezi Lazar'ın müttefiki olarak Osmanlılara karşı savaşmış yenilgiye uğramıştır. Bu savaş neticesinde Osmanlılar, Rumeli topraklarına doğru ilerlemeye başlamışlardır. I. Twartko'nun ölümüyle kardeşi Stjepan Dabisa kral olmuş ancak onun döneminde krallık nüfuzunu kaybetmiştir. Yerine geçen II. Twartko döneminde Osmanlı baskısı iyice artmış ve tahta çıktıktan hemen sonra Osmanlı hakimiyetini kabul ederek haraç vermeyi kabul etmiştir.

Çizim 9: Orta Çağ'da Bosna Devleti Siyasi Haritası

⁷⁹ Zafer GÖLEN, 2010, s.34

3.1.3 Saraybosna'nın Fethi ve Osmanlı Dönemi'ndeki Durumu

Bosna bölgesine yapılan ilk fetihler I. Murad'la birlikte 1383'te başlamış, Mostar ve Foça fethedilerek Osmanlı topraklarına katılsa da bu bölgeler Bosna kralları tarafından geri alınmıştır. Osmanlıların Bosna'yı fethetmeden önce 1392'de Üsküp'ü ele geçirmeleri fetih hareketinin ilk adımını oluşturmuştur. Osmanlılar, 1428-35 yılları arasında ilk önce Saraybosna yakınlarındaki Hodidjed kasabasını ele geçirmişlerdir.⁸⁰ Bu bölgenin idaresi İshak Bey oğlu İsa Bey'e teslim edilmiş, buranın İslamlaştırılması da onun sayesinde gerçekleşmiştir. Miljacka Nehri'nin güneyinde kalan bu yerleşim yerine İsa Bey bir saray, bir cami ve bir de hamam yaptırmıştır. Daha sonra farklı yapıların da yaptırılmasıyla bölgeye Türk kültürü sirayet etmiş, sarayın yapılmasının ardından bölgedeki Osmanlı hakimiyeti artmış ve buraya 1455'ten itibaren Saray Ovası ya da Saray kasabası denilmeye başlanmıştır.⁸¹ Evliya Çelebi, bu sarayın varlığı nedeniyle şehre bu ismin verildiğini ve buradan geçen Bosna Suyu'ndan dolayı ikisinin birleşiminden "*Bosna-Saray*" tabirinin ortaya çıktığını vurgulamıştır.⁸²

Üsküp'ün 1392'de alınması buranın bir uç bölgesi olarak kullanılarak Bosna'nın kontrol altında tutulmasına olanak sağlamıştır. 1415 senesinden itibaren Bosna üzerine yapılan akınlar sıklaşarak Bosna kralını zorlamış ve bunun sonucunda Osmanlı bu krallardan vergi alır duruma gelmiştir. Bu dönemde Bosna halkı ile Papalık arasındaki dini görüş farklılıklarını fırsat bilen Osmanlılar, halk üzerinde nüfuzunu arttırmıştır. Gücünü kaybeden Bosna kralı Tomasevic'in Macar himayesine girmesiyle II. Mehmed tarafından Bosna fethi 1463'te gerçekleşmiştir.⁸³

Fethin ardından ilk olarak Saraybosna'da bir sancak kurulmuş ve Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1580'e kadar bu şekilde yönetilmesinin ardından askeri ve stratejik önemi sebebiyle Saray, Hersek, Raçna, Rahoviçe, Kilis, Zvornik, Pojega sancakları birleştirilerek beylerbeylik statüsüne getirilmiştir.⁸⁴ Eyaletin ilk merkezi olan Bosna'ya sancak beyi olarak Minnetoğlu Mehmed Bey atanmıştır.⁸⁵

⁸⁰ Aydın BABUNA, 2000, s. 24

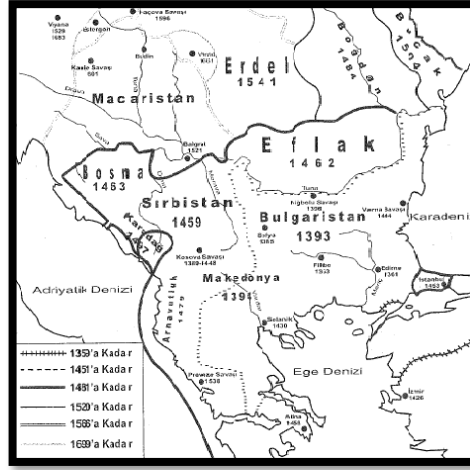
⁸¹ Ekrem Hakkı AYVERDİ, 1981, s.259

⁸² Evliya ÇELEBİ, 1978, (çev. Mümin Çelik), C.V, s.1724

⁸³ İlhan ŞAHİN, 1992, s.21-29

⁸⁴ Zafer GÖLEN, 2010, s.134

⁸⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992, s.7

Çizim 10: Balkanlarda Osmanlı İlerlemesi

Zaman zaman yaşadığı siyasi gerginlikler nedeniyle sancak merkezi başka şehirlere taşındığı bilinen Bosna Sancağı'nda, Avusturya ile yaşanan gerginlik nedeniyle 1552'de merkez Banjaluka'ya taşınmıştır.⁸⁶ 1639'dan sonra merkez yeniden Saraybosna'ya taşınsa da II. Viyana Kuşatması'nın ardından daha güvenilir olabileceği düşünülen Travnik, sancak merkezi olmuştur. Ferhad Paşa döneminde 1699 Karlofça Anlaşması'yla eyalet sınırları daraltılarak 1878'e kadar bu durumu sürdürmüştür. 1849'da Travnik'te başlayan isyanın ardından Ömer Lütfi Paşa yeniden Saraybosna'yı eyalet merkezi yapmıştır. Bahsi geçen dönemler içerisinde eyalet merkezi Saraybosna, Travnik ve Banjaluka şehirleri arasında gidip gelmiştir. Tanzimat dönemindeki düzenlemelerle 1866'da vilayet olarak değerlendirilen Bosna'nın sancakları o dönemde Saraybosna, Zvornik, Banjaluka, Bihke, Travnik, Hersek ve Yenipazar'dan oluşmaktaydı.⁸⁷

Saraybosna, Osmanlı Devleti'nin şehri ele geçirmesinden önce *Vrh Bosna* olarak isimlendirilen önemsiz bir kasaba iken Türk hakimiyetiyle beraber hızlı bir şehirleşme sürecine girmiştir. Osmanlı öncesinde de iskan edilmiş bir bölge olsa da tam anlamıyla 'şehir' olma süreci Osmanlılarla birlikte başlamıştır. 16. ve 17. yy.'larda imparatorluk şehri haline gelen Saraybosna, ticari ve kültürel açılarından Avrupa kentleriyle boy ölçüşen bir konumda hatta bazı Avrupa şehirlerinden daha önemli bir kent haline gelmiştir. Saraybosna'nın bu denli gelişmesinde şehrin kurucusu İshak Bey oğlu İsa Bey'in payı oldukça fazla olsa da 1521-41 yılları arasında üç kez sancak beyliği

⁸⁶ a.g.e., s.135

⁸⁷ Feridun EMECEN, 1992, s.296-297

yapmış ve şehrin ikinci kurucusu olarak görülen Gazi Hüsrev Bey'in katkıları göz ardı edilmemelidir. Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna'da inşa ettirdiği külliye ve kurduğu vakıflarla hem şehrin çekirdeğini belirlemiş hem de buranın Türk-İslam şehri kimliğine kavuşmasını sağlamıştır.

Saraybosna ticari anlamda da Osmanlı şehirleri arasında göze çarpan bir konumda olmuştur. Dubrovnik ve Makedonya'dan Macaristan'a giden yol üzerindeki kavşak noktası olmasından dolayı önemli bir ticaret merkezi olma vasfına da sahiptir. Evliya Çelebi bu konuyla ilgili olarak, bedestende Venedik ve Dubrovnik'ten gelen ticaret mallarının burada satıldığından ve şehrin hareketli bir ticari yaşamı olduğundan bahseder. Ayrıca İpek Yolu vasıtasıyla Ortadoğu'nun Avrupa'yla entegrasyonunu sağlaması açısından da önemli bir noktada yer almaktadır.⁸⁸

Bosna eyaleti, idari işleri bakımından imtiyazlı bir eyalet olmamakla birlikte dirliklerinin özelliği ve zenginliği dolayısıyla Osmanlıların birinci sınıf eyaletlerindedir.⁸⁹ Aynı zamanda uç bölgede yer alan mevki nedeniyle de Osmanlıların en çok önemseydiği Balkan kentleri arasındadır. Bu nedenle bölgeye Osmanlılar tarafından gerekli durumlarda kullanılmak üzere muafiyetler tanınmış ve bazı haklar verilmiştir.

Osmanlı idaresinin adil ve hoşgörülü oluşu halkın devleti benimsemesine ve İslamiyet'i tanıyarak kabul etmesine olanak tanımıştır. Osmanlı fethi öncesinde Bogomil mezhebine mensup olan Bosnalıların, Hristiyanlarla ayrılığa düşmeleri ve bu mezhebin İslamiyet'e daha yakın olması da onların İslamiyet'e geçişini kolaylaştırmıştır. Fetih öncesi belli bölgelere İslamiyet'i yaymak üzere gönderilen erenler de buradaki yerli halka İslamiyet'in tanıtılması ve sevdirmesi adına büyük işler yapmışlardır. Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirmesinin hemen sonrasında sözü edilen bölgelerde yoğun mimari çalışmalar başlatması bölgeyi geliştirerek hareketlendirmiş, canlı ticari yaşam sayesinde de halkın sosyo-ekonomik gücünün artması da Osmanlıların benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Özetlenmeye çalışılan sürecin ardından günümüzde bile bağlılığını korumaya devam eden halkın kendi atalarının Osmanlı olduğunu kabul etmeleri ve kendilerini Türklere yakın hissetmeleri Osmanlı'nın tüm bu faaliyetleri hoşgörü içerisinde sevdirek yaptırdığını göstermesine yeterli olmaktadır.

⁸⁸ Yusuf OĞUZÖĞLU, 2001, s.1-18

⁸⁹ Mehmet Emin YARDIMCI, 2006, s.20

17. yy.'da şehirde toplamda 177 cami, -77'sinde Cuma namazı kılınabilen- 180 sıbyan mektebi, sekiz darülkurra, 10 darülhadis, 47 tekke, 110'un üzerinde çeşme, 700 su kuyusu, üç kervansaray, 23 han, beş hamam, yedi imaret ve Miljacka Nehri üzerinde yedi köprü'nün bulunduğu Evliya Çelebi tarafından belirtilmektedir.⁹⁰ Ancak 1697'ye gelindiğinde Avusturya'nın başında bulunan Prens Eugène de Savoie tarafından hakimiyet ele geçirilerek şehir yakılıp yıkılmıştır. Şehirde bulunan 120 caminin bir günde yakıldığı ancak camiden ziyade medrese, han, hamam gibi farklı yapı türlerinden birçok eserin Avusturyalılar tarafından tahrip edildiği belirtilmektedir.⁹¹ Bu tahribatın sonuçlarının yapılar üzerinde bu kadar etkili olmasında işgal sırasında çıkan yangının da oldukça büyük rolü olmuştur. Saraybosna'nın geçirdiği bu felaketin ardından 1788, 1831, 1842, 1852 ve 1879 yıllarında geçirdiği yangınlar da kentteki yapıların büyük bölümünün yok olmasına, ayakta kalanlarınsa zarar görmesine neden olmuştur.⁹²

1878'e gelindiğinde Berlin Kongresi'nde alınan kararlarla Bosna ve Hersek, Osmanlı hakimiyetinden çıkarılarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun himayesine verilmiştir. Resmi olarak Osmanlı hakları devam etse de bu durum 1908'de sona ermiş ve Bosna-Hersek, Osmanlı toprağı olmaktan tamamen çıkarılmıştır.

⁹⁰ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.V, s.430-433

⁹¹ a.g.e., s.130

⁹² Muhammed ARUÇI, 2009, s.129

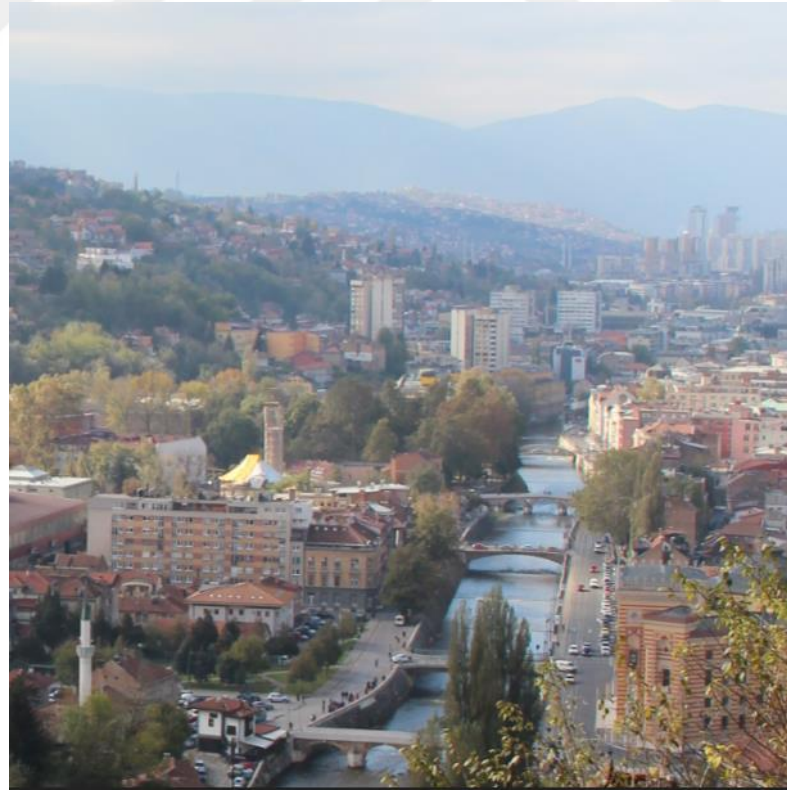
Harita: 26

Çizim 11: Rumeli ve Bosna Haritası (Katip Çelebi'den)

Resim 1: Saraybosna Panoraması

Resim 2: Saraybosna Panoraması ile Aynı Açıldan Bir Görünüm (2015)

3.2 Saraybosna'da Osmanlı Kenti Oluşum Süreci

Saraybosna'nın fethedildiği ilk dönemlerinde Gazi İshak oğlu İsa Bey'in belirlediği nokta olan Hodidjed kasabasında şehir oluşumunun temelleri atılmıştır. Hodidjed kasabası olarak adlandırılan bu bölgede halihazırda bir kale bulunmaktadır. Şehir oluşumunu büyük ölçüde etkileyen Miljacka Nehri'nin ve bu nehir boyunca uzanan doğu-batı eksenli bir yolun varlığı, Stara Varoş'ta ve Brodac köyünde küçük ölçüde bir yerleşimin oluşu ve Dubrovnikli tüccarların yaşadığı bir koloninin bilinmesi bu bölgenin iskan edilip şehirleştirilmesini büyük ölçüde etkilemiştir.⁹³ Bu noktada Gazi İsa Bey'in yer seçiminin tesadüfi olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Saraybosna'nın imar faaliyetlerine başlandığı sırada Brodac köyünde yaptırılan ilk Osmanlı sarayından ötürü 1455'ten itibaren buraya "Saray Ovası" ya da "Saray Kasabası" denilmeye başlanmış ve 1507'ye gelindiğinde bu ismin yerli halk tarafından kendi diline dönüşmesiyle 'Sarajevo' adını almış,⁹⁴ günümüzde de bu isimle anılmaya devam etmektedir.

Hatice Oruç'un makalesinde yer alan 1489 tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri'ndeki kayıta "*nefs-i Saray'ın yeri fi'l-asl Brodac nam karye keferelerinin yerleriymiş merhum İsa Beg şehir bunyâd etmeğe layık gördüğü sebebden mezbûr kâfirlerde alub Vrançiş nâm yeri kafirlere bedel vermiş*" ibaresine göre; şehrin kuruluşu belli bir plan dahilinde gerçekleştirilmiştir.⁹⁵ Bu bağlamda Gazi İshak Bey oğlu İsa Bey'in Brodac köyünü şehir kurmak için tercih etmesi tesadüfi değildir. Daha önceden belirtildiği üzere Brodac köyü; Osmanlıların, Bosna'yı fethettikleri 1463 senesinden önce Osmanlı hakimiyeti altında olan bir bölgedir. Dolayısıyla 1448 ya da 1451 senesinde Vrh Bosna ya da bir başka deyişle Hodidjed kasabasının ele geçirilişinden bir süre sonra olmalıdır. Saraybosna şehrinin kurulduğu bölgenin Osmanlı öncesinde Trgovişte olarak anılan pazarın yakınlarında olduğu bilinmektedir.⁹⁶ (Bknz: Çizim 12) Zaman içerisinde işlevini yitiren bu Pazar, 1469'da Eski Trgovişte olarak anılarak bu bölge kendi haline bırakılmış, Osmanlı döneminde buranın yakınlarında yeni bir yer tercih edilerek yeni pazar yeri kurulmuştur.

Bölgenin şehirleşme çalışmaları için uygun görülmesinin ardından burada bir cami, tekke, imaret, Miljacka Nehri üzerine bir köprü inşa ettirmiştir. Bu yapıların bakımı

⁹³ Amir PASIC, 1994, s.27

⁹⁴ Slobodan CURCIC, 2010, s.76

⁹⁵ Hatice ORUÇ, 2008, s.391-409

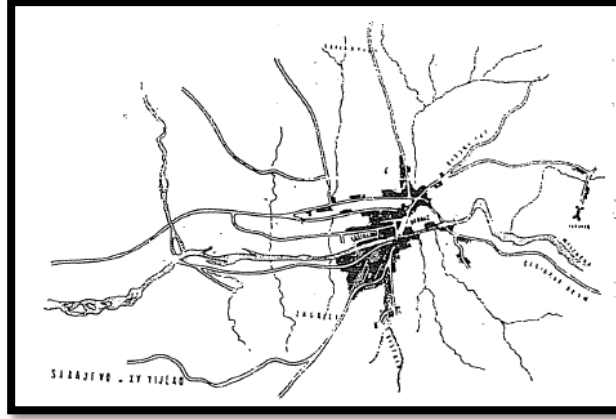
⁹⁶ Hatice ORUÇ, 2013, s.169-173

için değirmenler, mezra, hamam, han ve dükkanlar vakfedildiği bilinmektedir. Burada inşa edilen han ve dükkanlar sayesinde çarşının temelleri atılarak şehrin iktisadi merkezi yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Kolobara Hanı olarak isimlendirilen bu han, şehrin ilk kervansarayı olmakla birlikte 400 yolcu ve 35 atı barındıracak kapasitesiyle de oldukça büyüktür.⁹⁷ Günümüzde yalnızca duvarları mevcut olan han, Saraybosna'nın en eski yapısı olması açısından önemlidir. Miljacka Nehri üzerine yapılan Hünkar Köprüsü ile çarşı ve mahalle bağlantısı kurulmuştur. Nehre dik ve paralel şekilde gelişen yol ağı, doğal şekilde, topografyanın elverdiği ölçüde oluşarak merkezinde çarşının oluşmasına olanak tanımıştır.

İsa Bey'in yaptırdığı Hünkar Cami'nin civarında ilk mahallenin oluşmasının ardından 16. yüzyılın ilk 10 yılında İskender Paşa Mihajlovic, Stara Varoş'u canlandırma yoluna giderek imaret, kervansaray, misafirhane, tekke, 11 dükkan ve birçok su değirmeni yaptırmıştır. 1509'a gelindiğinde bu kez Firuz Bey çifte hamam, çarşıda birçok dükkan ve medrese yaptırarak gerçekleştirilen bu imar faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. 1518'de İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Bey, babası tarafından inşa ettirilen tekkenin civarında Saraybosna'da yapılan ilk kubbeli camiye inşa ettirmiştir. İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey ise; bir mescit, medrese ve çarşıdaki ilk bedesteni yaptırmıştır. 1697'de Avusturya döneminde çıkan bir yangın sonucunda bu bedesten yok olmuştur. 1526'da Muslihüddin Çekreççi, 1528'de Hacı Durak tarafından yaptırılan camiler, kubbeli olarak inşa edilen ve şehrin silüetini önemli ölçüde şekillendiren yapılar olmuştur. Böylelikle 1530'a gelindiğinde Saraybosna'da 35 mahalle, altı cami, 23 mescit, iki kervansaray, dört hamam, altı tekke ve 100'den fazla dükkan yapılmıştır.

Tüm bu imar faaliyetlerinin sonucu olarak artık şehir statüsüne kavuşmuş olan bir yerleşim biriminden söz edilebiliyor olsa da gerçek anlamda bu tanımlama Ferhad Paşa'nın oğlu Gazi Hüsrev Bey tarafından gerçekleştirilen yapım etkinlikleri sonucunda söylenebilmektedir. Gazi Hüsrev Bey, Ferhad Bey ile II. Bayezid'in kızı olan Selçuk Hatun'un oğlu ve aynı zamanda Bosna Sancak Beyi'dir. İnşa faaliyetleri sonraki konularda detaylı bir şekilde bahsedilecek olmakla birlikte 16. yy.'ın ikinci

⁹⁷ Hatice ORUÇ, 2008, s.393

Çizim 12: 1462'de Saraybosna (Pasic'ten)

yarısından itibaren Bosna'da 300'den fazla yapının baniliğini üstlenmiştir. 1455'te ilk kez Saray Ovası olarak adlandırılan bu yerleşim yeri en parlak dönemini Gazi Hüsrev Bey döneminde yaşamıştır. Bahsedilen dönemde Saraybosna; Bursa, Edirne ve İstanbul'u Adriyatik limanlarına bağlayan kervan yolunun kilit noktasında yer alması açısından 16. yy.'da önemli bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür.⁹⁸ Başçarşı'nın temelini atmış ve Saraybosna'yı inşa ettirdiği yapılar sayesinde kent haline dönüştürerek birçok şehirle kıyas yapılabilmeye elverişli bir hale getirmiştir. Truhelka, Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna şehrinin kuruluşuna ve gelişimine verdiği önemden *"sıradan bir kasabayı gerçek bir şehir haline getirmiştir"*⁹⁹ diye bahseder.

1528/30 tarihli Bosna Sancağı İcmâl Defteri'ne göre; Saraybosna'da bu dönemde altı cami, 23 mahalle mescidi, beş zaviye, bir medrese ve üç hamam inşa edilmişti.¹⁰⁰ 1521-41 yılları arasında Gazi Hüsrev Bey'in gerçekleştirdiği yapım faaliyetlerinin ardından şehir gelişiminin en parlak dönemi yaşanarak Saraybosna'nın getirilmesi istenilen noktaya ulaşması sağlanmıştır.

Temiz su temininin devamlılığının sağlanması için Saraybosna'da 15. yy.'dan itibaren su kanalı sisteminin yapımına önem verilmiştir.¹⁰¹ 1462'de Gazi Hüsrev Bey tarafından ilk su kanalının kurulması için çalışmalara başlanmış ancak 16. yy.'ın sonlarına doğru tamamlanamamıştır. Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin şadırvanı için yazın soğuk, kışın sıcak su temin edilmesi amacıyla su kanalı yapılarak şehrin dışından su

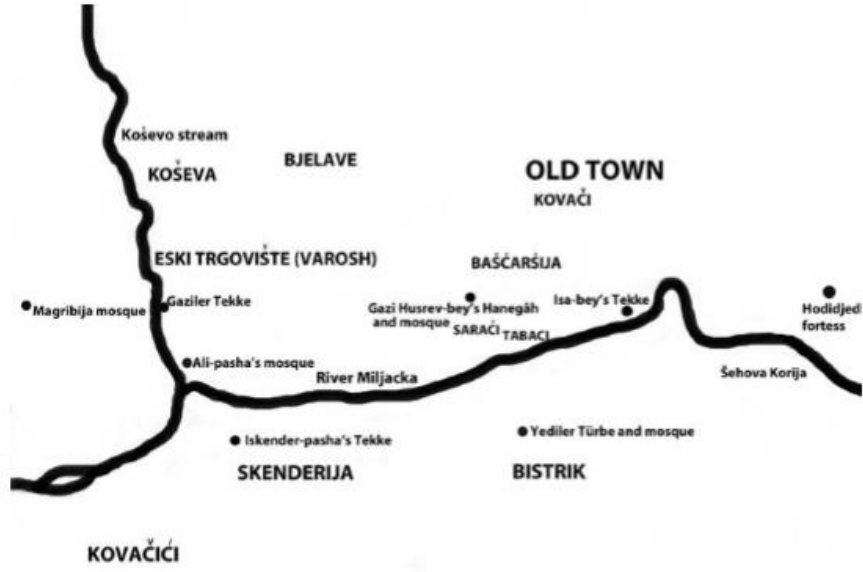
⁹⁸ Halil İNALCIK, 2000, (çev. Halil Berktaş), s.322

⁹⁹ Ciro TRUHELKA, 1912, s.20-58

¹⁰⁰ BOA, TD, No: 164, s.23

¹⁰¹ Şenol ALPARSLAN, 2006, s.102

getirilmiştir.¹⁰² Temin edilen bu sudan yalnızca bahsi geçen caminin şadırvanı yararlanmamış aynı zamanda Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait diğer yapılar için de su sağlanmıştır.¹⁰³ Su kanalının yapılmasıyla birlikte kanalizasyon sisteminin de yapımına başlanmış yerleşim yerlerinin oluşmasının ardından atık suyun çekilmesi için kapalı kanalizasyon sistemi kurulmuştur. O dönemde böyle bir şehircilik anlayışı Avrupa'nın hiçbir devletinde görülmemekle beraber Gazi Hüsrev Bey'in aynı zamanda şehir plancısı misyonunu üstlendiğini göstermesi açısından oldukça mühim bir örnektir.

Çizim 13: 16. Yüzyılda Saraybosna Şehri (Asceric-Todd'dan)

16. yy. Saraybosna'nın kentsel gelişimini tamamladığı gerek nüfusundaki Müslüman sayısının fazlalığı gerek gelir kaynaklarının çeşitliliği gerekse anıtsal mimarinin üst düzeye ulaşması gibi özellikleri bakımından tipik bir Osmanlı-Türk kenti görüntüsüne ulaştığı ve refah düzeyinin iyi durumda olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Anadolu'daki birçok kentin yanı sıra ticaret gelişmiş hatta bu konuda birçok Avrupa kentinden de daha iyi durumda olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴

Gazi Hüsrev Bey'in mimari etkinliklerinin ardından Saraybosna kenti gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. 1550-60 arası dönemde Bursa Bedesteni ve üç kubbeli cami daha çarşı ve çevresine inşa edilmiştir. Önceki dönemlerde ahşap çatılı olarak

¹⁰² Abdurrahman HUKIC, 1983, s.233-240

¹⁰³ Hatice ORUÇ, 2009, s.645-670

¹⁰⁴ Hasan KALEŞİ, 1979, s.73-129.

planlanan ardından bu dönemde kubbe eklenerek yenilenen Hünkar Cami de bu dönemde gerçekleştirilen mimarlık örnekleridir. Aynı şekilde Ali Paşa ve Ferhad Bey camileri de bu dönemde yapılan önemli yapılarıdır.

Kubbeli camilere ek olarak çok sayıda mescit, Miljacka Nehri üzerinde köprüler, medreseler de yapılmaya devam etmiştir. 16. yy.'ın yarısına kadar süren etkinlikler sonucunda amaçlanan kent görünümüne kavuşan Saraybosna'da inşa faaliyetleri sonraki dönemlerde azalarak devam etmiştir. Ancak Saraybosna'da bu dönemden sonraki devamlılık batı ülkelerine de yakın bir konumda olması sebebiyle batılı tarzdaki mimari akımdan etkilenişini de beraberinde getirmiştir. Anıtsal mimari üzerinde etkili olan bu akım batı-doğu sentezli bir eklektik üslubun doğmasını sağlayarak bu tarzda örneklerin yapılmasını beraberinde getirmiştir.

17. yy.'da Evliya Çelebi, Saraybosna Kalesi'nin batısı ve kuzeyindeki mahalleler için; *"Bu yüksek kalenin kuzey tarafında, yıldız semtinde ve batı yanında, dereli tepeli bir mevkide Miljacka Nehri'nin sağında ve solunda, topraklı bayırlar üzerinde birbirinden yüksek kat kat bağlı ve bahçeli evlerin her biri akarsulu, altlı üstlü, çoğu kiremit örtülü bazı ise şendire tahta örtülü bacalı güzel evlerdir."*¹⁰⁵ diye bahsetmektedir.

1697'ye kadar Osmanlı hakimiyeti mutlak olduğundan dolayı sancak merkezi olan Saraybosna şehri bu dönemde Avusturya prensi Eugène de Savoie tarafından işgal edilerek ele geçirilmiştir. Bu işgal sonrasında çıkan yangınlar sebebiyle birçok ahşap yapının zarar gördüğü ya da tamamen yok olduğu, taş ya da tuğla malzeme kullanılarak yapılanların ise tahribata uğradığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. 1697'deki Eugène de Savoie yönetimindeki Avusturya ordusunun kente girip şehri ateşe vermesinin ardından Saraybosna'da inşa edilmiş olan 104 camiden geriye 12'si kurtarılabildiği.¹⁰⁶

Saraybosna'da şehirlerin ortaya çıkışı yalnızca dinsel sebeplerin varlığından doğmamıştır. Ulaşım, ekonomik ve idari sebepler ile büyük ölçüde halkın yaşantısını devam ettirebilmesi, ihtiyaçlarının temel seviyeden daha yukarılara çıkarılması için gerekli tüm faaliyetlerin gerçekleştirilmesi öncelikli olmuştur.

¹⁰⁵A. SOYKAN, S. SÖNMEZ, R. EFE, İ. CÜREBAL, 2017, (ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer), s.139-205; Evliya Çelebi, 1978, C.V, s.1724

¹⁰⁶ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1953, s.16

Bosna-Hersek’i diğer Rumeli eyaletlerinden ayıran en önemli özellik; fetihten sonra Müslüman olarak kurdukları yeni şehirlerde kendine has Avrupalı-Müslüman Osmanlı kentleşmesini gerçekleştirmesidir.¹⁰⁷ Balkan kentlerinin Anadolu’daki örneklerle kıyaslandığında dikkat çeken ilk özellik, bu şehirlerden daha küçük olsalar bile kentler arası iletişim -özellikle ticaret kanalıyla- daha gelişmiş olmasıdır.¹⁰⁸ Bu gelişimin sebebi; Osmanlı öncesi dönemlerdeki tarihi mirasını devralması kaynaklıdır. Roma ve Bizans hakimiyeti sırasında ticarete verilen önem dolayısıyla kentler birbirlerine yakın olacak şekilde kurgulanmış ulaşım kolaylığı sağlaması açısından yollara önem verilmiştir. Osmanlı döneminde de ulaşım ağına verilen önem sonucunda İpek Yolu ile Ortadoğu’nun Avrupa yönüne doğru entegrasyonu Osmanlı’nın doğu ve batı topraklarındaki imar faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

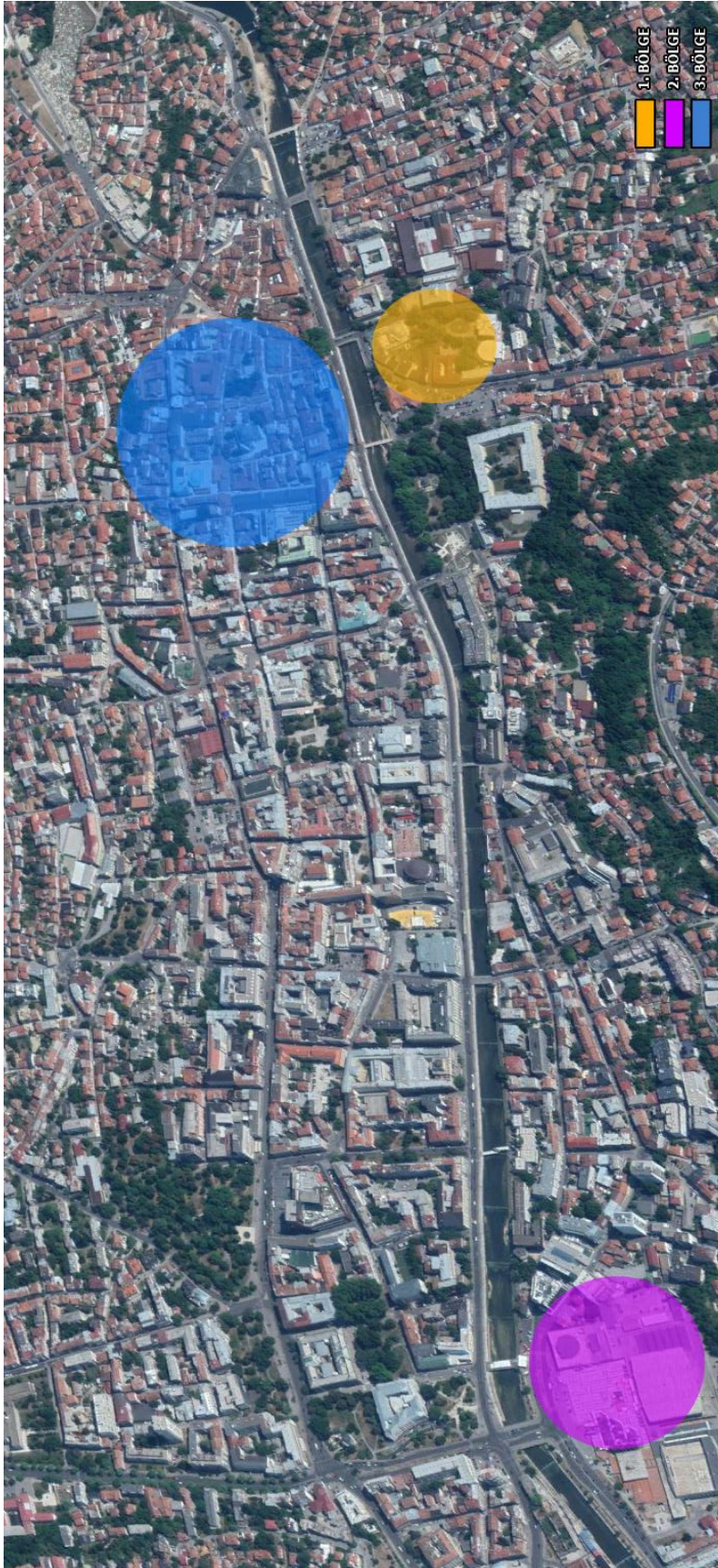
Branislav Djurdjev’e göre; Bosna’daki şehirleşmenin ilk evresi, yüksek rütbedeki idarecilerin yaptırdıkları yapılar, ikinci evresi, yerli halkın zengin olanlarının yaptırdıkları yapılar ve son evresi ise, Avusturya-Macaristan idaresinin bölgedeki Osmanlı izlerini deforme etmek için Fas kaynaklı mimari üslubun benimsendiği yozlaşma devresidir.¹⁰⁹ Konumuz açısından ele alınacak olan dönem Saraybosna’daki şehirleşmenin ilk evresi ve gelişimi olacak olup ilerleyen bölümlerde bu oluşum detaylı olarak anlatılacaktır.

Saraybosna daha önceki tarihi dönemlerinde *Vrh Bosna (Bosna Tepesi)* olarak adlandırılan küçük bir kasaba statüsündeki yerleşim birimi olduğu için şehrin tamamen Osmanlılar tarafından kurulduğunu söylemek doğru olacaktır. Balkanlardaki kent oluşumu belli bir seyirde ilerlemeyip İslam kenti görüntüsü alması birkaç yüzyıl sürse de Saraybosna, fethin ilk yıllarından itibaren Osmanlı kenti görünümüne ulaşmayı başaramıştır. Günümüzde bile bu görüntüsünü sürdürmesinin sebebi erken dönemlerden itibaren Türk kültürüyle kaynaşması ve benimsemiş olmasıdır.

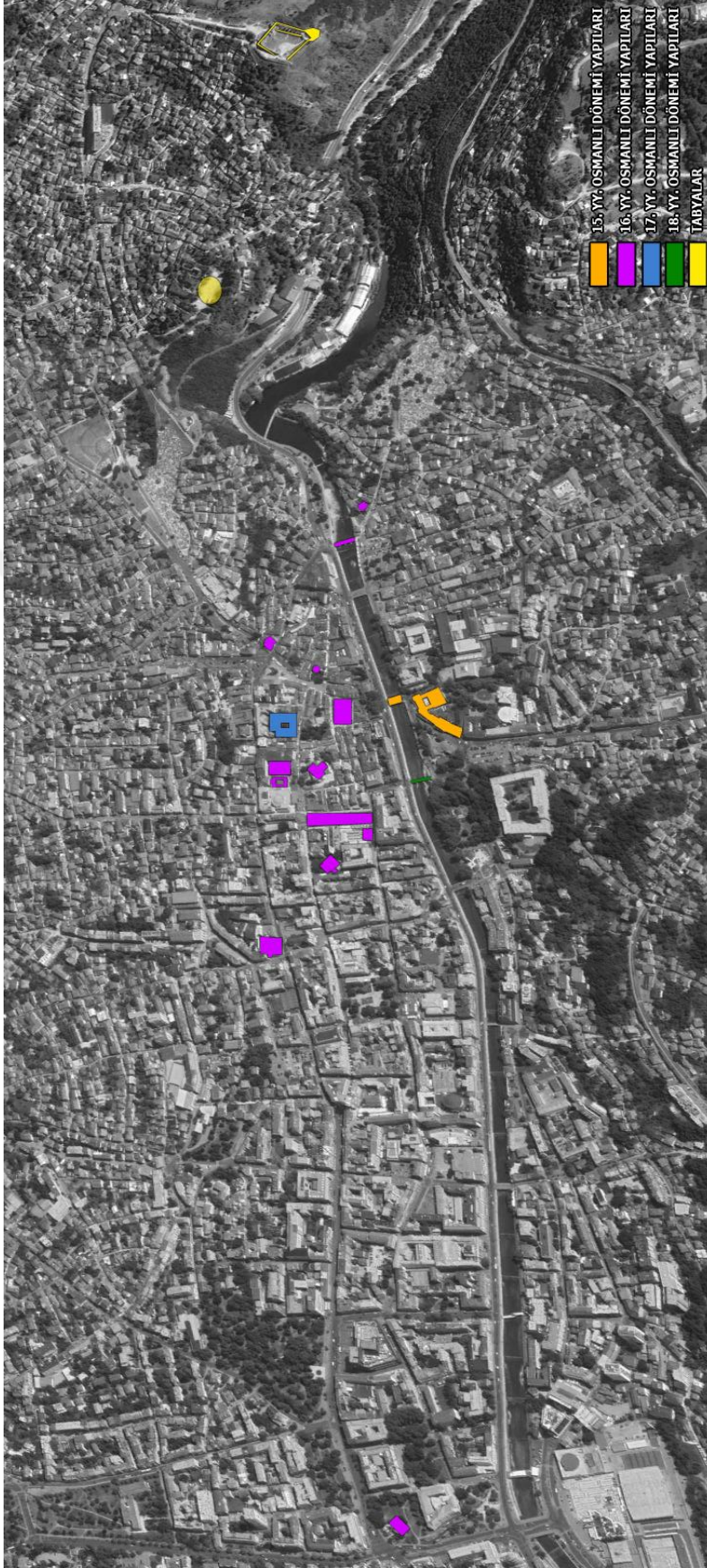
¹⁰⁷ Ahmet KUŞ, Feyzi ŞİMŞEK, İbrahim DIVACI, 2007, s.32

¹⁰⁸ Halime DOĞRU, 1995, s.126

¹⁰⁹ Branislav DJURDJEV, 1992, s.297-305

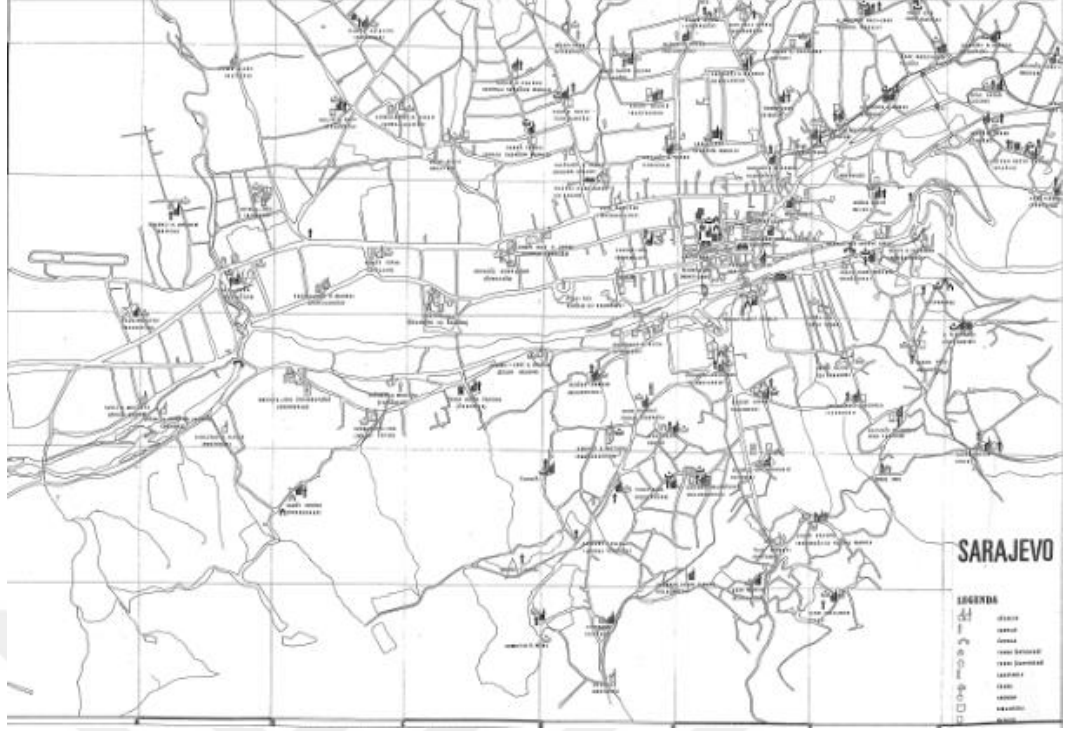
Çizim 14: Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Yerleşim Bölgeleri

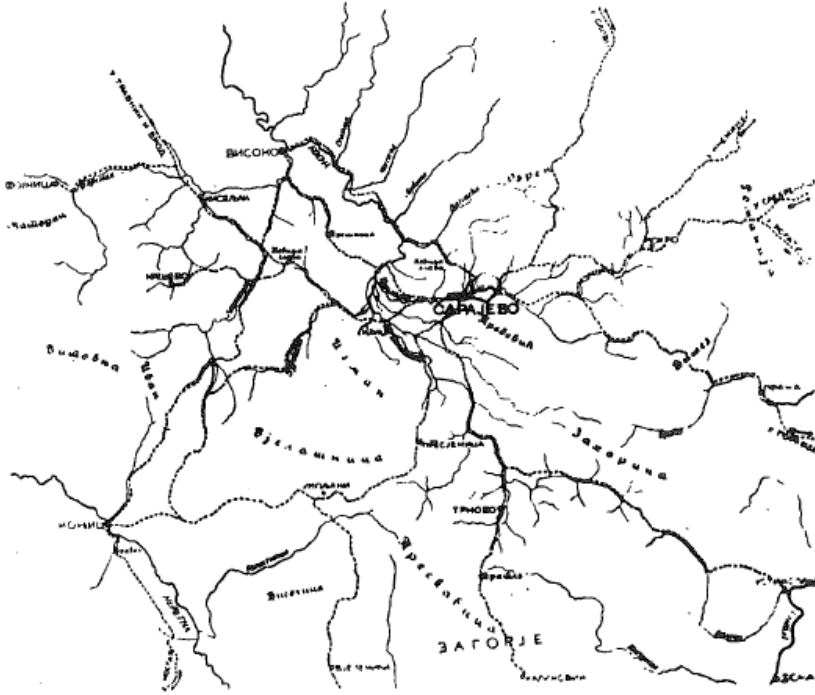
Çizim 15: Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Yapılarını Gösteren Şehir Planı

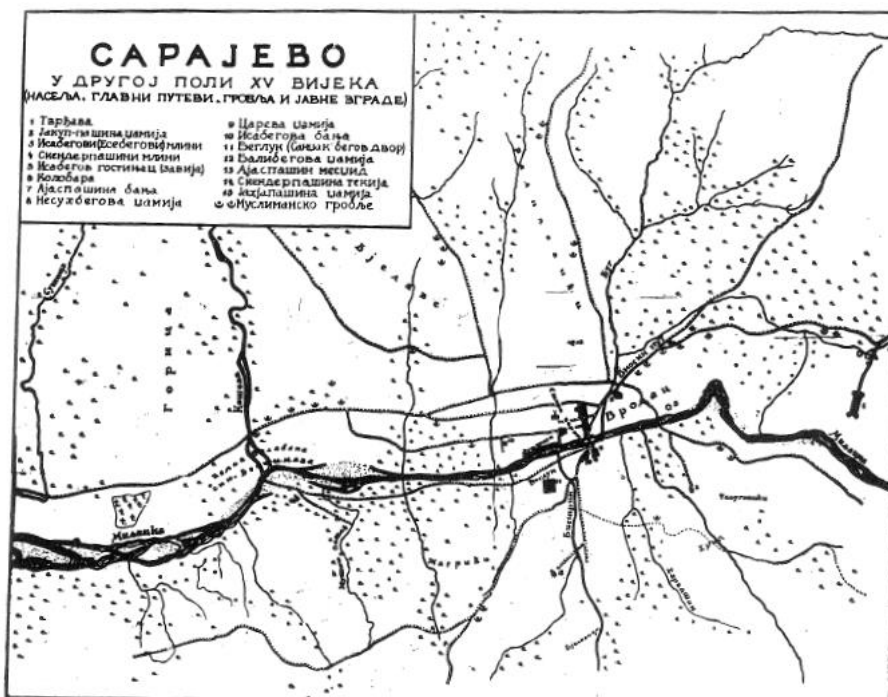
Çizim 16: Bosna-Hersek'teki Yerleşimler (Pasic'ten)

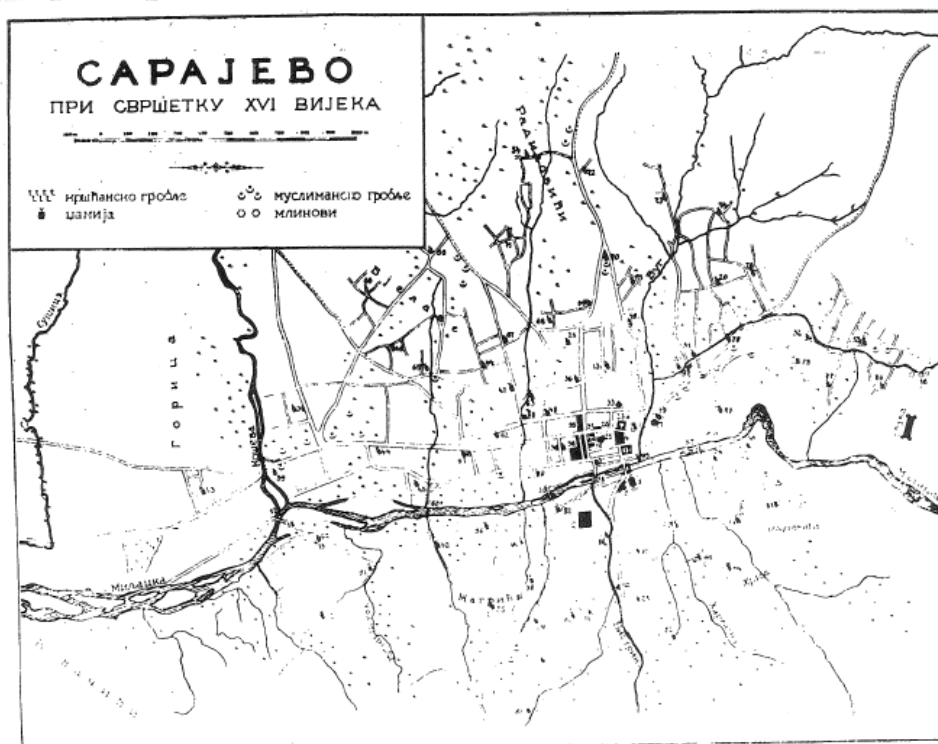
Çizim 17: Saraybosna Şehir Planı (Mujezinovic'ten)

Çizim 18: Saraybosna'daki Yolların Kesişimi (Skaric'ten)

Çizim 19 : Saraybosna Şehir Planı 15. yy. (Skaric'ten)

Çizim 20 : Saraybosna Şehir Planı 16. yy. (Skaric'ten)

3.3 Saraybosna Camilerinin Genel Özellikleri

Osmanlılar, fethettikleri yerleşim bölgelerine Osmanlı kimliği kazandırmak adına ya var olan kiliseyi camiye çevirmişler ya da yeni bir cami inşa ederek o yerleşim birimine Osmanlı imzası atmayı tercih etmişlerdir. Böylelikle hakimiyetlerini belli ederek bölgenin artık Osmanlılara ait olduğunu bu simge yapılarla resmileştirmişlerdir. Bu bağlamda en dikkat çekici yapı tipi olarak camiler gösterilmektedir. Osmanlı öncesi Anadolu kentlerinde Türk-İslam mimarisi örnekleri bulunduğundan bu coğrafya için hummalı bir inşa çalışmasından söz etmek mümkün değildir. Osmanlı öncesi dönemde bölgeye egemen olan Selçuklular, varlık gösterdikleri Anadolu'da fazlasıyla anıtsal yapı inşa ettikleri için Osmanlılar bahsedilen bu yerleşimlere yalnızca hakimiyet sembolü olarak birkaç yapı inşa ettirmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak söz konusu Balkanlar olduğunda bu durumun tersi bir anlayışın hakim olduğu gözlenmektedir. Nitekim öncesinde Türk kültürüyle tanışık değildir.

Balkanlardaki Osmanlı şehirlerinde Anadolu şehirlerinden farklı olan en önemli özellik, bu yerleşimlerde halihazırda yaşayan gayrimüslim halkın varlığıdır. Yerli halkın kimi yerlerde Müslüman nüfusa baskın sayıda olması Osmanlıları, kendi kimliğini çeşitli yollarla bu kişilere gösterme zorunluluğuna sürüklemiştir. Gayrimüslimlerin bu bölgede yaşamaları ve kendi mimari birikimlerine sahip olmaları Osmanlılara dezavantaj olduğu kadar avantaj da sağlamıştır.

Saraybosna'da ilk yapılan camilerin kutsal görevlerinin yanı sıra hem İslami kültürün yayılmasına olanak sağlayan sembolik yapı olmaları hem de eğitim amaçlı kullanılmaları 16. yy.'daki camilerin Balkanlardaki fonksiyonelliğini anlamamıza olanak tanır. Camilerin eğitim amaçlı kullanılıyor olmaları hem Müslüman öğrencilerin temel öğrenim ihtiyacını karşılaması hem de gayrimüslim öğrencilere İslamiyet'i sevdirmek ve onların da Müslümanlaşmalarını sağlamak gibi amaçlar güdülmesi camilerin çok yönlülüğünü anlamak açısından dikkat çekicidir.

Osmanlı mimarisi, devletin gelişmesine paralel olarak toplumun her tür ihtiyacının sağlanabileceği yapı tiplerini tarihsel süreç içerisindeki değişim ve gelişimine bağlı olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu nedenle yüzyıllara yayılan hakimiyet alanında farklı dönemler yaşayarak hepsinde farklı yapı tipleri ve hatta plan tipleriyle sağlamaya çalışmıştır. Devletin gelişimine bağlı olarak ekonomik canlılığın görülmeye başladığı dönemde yapı malzemesi seçiminden süsleme formuna, yapı

inşasında görev alan işçi kalitesinden mimarına kadar yapı oluşumuna katkı sağlayan tüm unsurların niteliğinin artmış olduğu gözlemlenmiştir. Genel anlamda Osmanlı mimari örneklerinin sergilenmeye başladığı dönemler üç ana grup altında ele alınırken tüm bu üsluplar her bölge için aynı kronolojik süreçlerden geçerek ya da eş zamanlı olarak kendini ortaya koyamamaktadır. Bu konuda bölgelerin birbirleriyle olan hiyerarşik yapılaşması dikkate alınarak dönemsel özellikleri gösterdiği; buna bağlı olarak 14. ve 15. yy.'ın Erken dönem olarak ifade edildiği Bursa üslubunda inşa edilen yapılar Anadolu'da ve Balkanlarda eş zamanlı olarak görülmüştür. Bu benzerlik yalnızca strüktür çözümlemesinde görülmekte İstanbul ve Bursa'daki yapılarda alışkın olunan süsleme tasarımları bu yapılarda minimize edilerek uygulanmaya devam etmektedir. İstanbul'un erken dönemleri Saraybosna'yla eş zamanlı olarak ilerlese de burada yalnızca kronolojik açıdan bir eş zamanlılıktan söz edilebilir. Yapı tiplerinin uygulanışı ve plan tiplerinin gelişimi açılarından aynı süreçte olsalar bile farklı bir dönem geçirdikleri belirtilmelidir. Saraybosna örneği dikkate alındığında fethedildiği 15. yy.'ın ikinci yarısından itibaren daha çok Klasik dönemin erken örneklerini gösterme eğiliminde olmuştur.

Saraybosna örneği için Osmanlıların önemli şehirleriyle herhangi bir kıyasa gidilmemekle birlikte Anadolu'daki yapılarla ciddi ölçüde bir benzerlik söz konusu olmuştur. Bu benzerliğe ek olarak Rumeli'deki mimari faaliyetlerde görev alan yerel ustaların Doğu Roma'dan devraldıkları birikimlerini, kendi yaşadıkları bölgelerdeki yerel unsurlarla ve Osmanlı mimari mirası ve kültürüyle birleştirerek bunların sentezini ortaya koyarak oluşturmuşlardır.¹¹⁰ Her ne kadar genel olarak bakıldığında Osmanlı mimarisinin ortaya konulduğu herhangi bir bölgedeki yapıyla aynı gibi görülse de detaylarda farklılıklar kendini göstermektedir.

Camilerin mimari açıdan ihtiyaç duydukları üç ana özellik; geometri, ritim ve ışıktır.¹¹¹ Bu üçünün çözümlenebildiği yapılarda Osmanlı mimarlığı mükemmel formuna ulaşmış demektir. Osmanlıların hakim olduğu tüm alanlar için yapılmakta olan imar faaliyetleri doğrultusundaki cami inşası bu mükemmel forma ulaşılacak için uygulanan farklı plan tipolojilerinden ibarettir. Farklı plan tiplerinin çoğu kere uygulanması ya da kimi zaman üzerinde ilaveler yapılarak ya da eksiltilerek yeni bir biçim yakalanması isteği yukarıda belirtmiş olduğumuz maddelerin birlikteliğinin sağlanması içindir.

¹¹⁰ Amir PASIC, 1994, s.53

¹¹¹ Titus BURCKHARDT, 1976, s.76

Bosna geneline bakılacak olduğunda cami mimarisinde çoğunlukla tekrarlanan plan tipi; kare planlı, içten ahşap kubbeli, dıştan kırma çatılı, ahşap minareli yapılardır.¹¹² Buna göre, Osmanlıların Bosna'da uyguladıkları ilk ve yaygın plan tipi olarak; kare planlı, tek birimli bir iç mekan ve buraya hakim merkezi kubbenin birlikteliğinin uygulandığı tipolojidir. 16. yy.'da sıklıkla uygulanan bu tipin örneklerine Saraybosna'da sıklıkla rastlanılmaktadır. Bilindiği üzere tek kubbeli yapılar fetih sembolü olduğu için Saraybosna özelinde ve Balkanlar genelinde bu plan tipindeki yapılara rastlamak Osmanlıların fetih politikasıyla ilişkilendirilmektedir.

Çok birimli, çok işlevli bir yapı tipi olarak ters T planlı ya da zaviyeli olarak adlandırılan tabhaneli cami tipolojisi de Osmanlı'nın erken dönemlerine has yapıların görülmekte olduğu Balkanlarda 16. yy.'ın ikinci yarısına kadar sıklıkla tekrarlanmaktadır. Saraybosna'da daha çok klasik döneme geçiş evresindeki örnekler uygulansa da bu plan tipi de görülmektedir.

Saraybosna'da sıklıkla görülen son örnek ise; ahşap kırma çatılı olan ve diğer örneklerle nazaran daha mütevazı olarak nitelendirilebilecek plan tipindeki camilerdir. Balkanlarda bu tipin bazı örnekleri iki katlı olarak uygulanmakta alt ve üst katın birbirinden farklı işlevlerde kullanıldığı örnekler bilinmektedir.¹¹³

Altıgen ya da sekizgen tabanlı ana ibadet mekanının merkezi kubbeyle örtüldüğü örneklerle Balkanlarda rastlanılsa da Saraybosna'da uygulaması bulunmamaktadır. Ulu cami plan tipinde inşa edilen yapılar Balkanların ilk fethedildiği dönemlerde uygulanmış daha sonraki dönemlerde bahsedilen diğer tipolojilerin denendiği örneklerle geçilmiştir. Saraybosna'da çok kubbeli plan tipi örnekleri yalnızca bedesten, han, hamam, kervansaray yapılarında görülmektedir.

Plan tipolojilerinden farklı olarak, son cemaat yeri mahalinin üç, beş ya da yedi birimli olduğu örnekler imparatorluk genelinde uygulanırken Balkanlarda iki birimli son cemaat yeri örnekleri bulunmaktadır. Saraybosna'da bu tarz bir örnek bulunmazken Bosna-Hersek'te uygulamalarına rastlanılmaktadır. Balkan camileri için genel bir özellik olarak hangi plan tipolojisi uygulanırsa uygulansın yapıların beden duvarlarının yükseltilmesidir. Daha önceden belirttiğimiz üzere farklı etnik gruplara mensup olanların yaşadığı bir bölge olması ve Müslümanlarla gayrimüslimlerin yaşam alanlarının birbirlerinden duvarlarla ayrılması neticesinde hakimiyet sembolü olan

¹¹² Zeynep AHUNBAY, 2013, s.1355-1373

¹¹³ Amir PASIC, a.g.e., s.62

camilerin her yerden görülebilmesi için yapılan bir uygulamadır ki aynı şekilde minarelerin de Anadolu'daki yapılara oranla daha yükseltilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Yatay ekseninde gelişim gösteren Osmanlı kentleri uzak noktalardan görülebilmeleri için minareleri belirleyici olarak da kullanılmaktadır. Minareler bu bağlamda yükseltisi olmayan noktalarda inşa edilen yapıların uzak noktalardan görülebilmesini sağlaması açısından önemli bir mimari elemandır. Saraybosna kenti hem bu şekilde yatayda gelişim göstermesi açısından hem de duvarlarla gayrimüslimlerden ayrılması nedeniyle camilerin her yerden görülebilmesi için böyle bir uygulamaya ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla minarelerin Anadolu'daki örneklerinden yüksek tutulması ve her caminin yanına ağaç dikilmesi şeklinde bir çözüm getirilmiştir. Lineer gelişim gösteren kentin düşeyliğe vurgu yapması camilerin her açıdan görülebilmelerine imkan tanımıştır.¹¹⁴

Mimaride İstanbul merkezli bir denetim sistemi bulunduğu için -Hassa Mimarlar Ocağı- tipoloji seçimlerinin de bu merkez ekseninde gelişim gösterdiği uygulamalar o bölgenin karakteristiğini oluşturmaktadır.¹¹⁵ Balkanlarda görülen tüm tipolojilerde üst örtüye geçişte pandantif ve tromp kullanılmıştır. Bazı örneklerde mihrap aksı, vurguyu artırmak adına kare planlı bir çıkma şeklinde tasarlanıp üzeri yarım kubbeyle örtülmüştür. Cephe özellikleri açısından Balkanlarda genel olarak almaşık örgü tekniği uygulanırken Saraybosna'da düzgün kesme taşın kullanımı şehrin önemine gönderme yapmasının yanı sıra mali açıdan da gelişmiş bir kent olduğunu göstermektedir.

Süsleme elemanlarının fazla kullanılmadığı Saraybosna camilerinde yalnızca kubbe ve tromp içleri, kubbe yüzeyi, mukarnaslar, pencere alınlıkları, mihrap ve cümle kapısı kemerinde yer verilmiştir. İç mekanın haricinde cümle kapısı daha yüksek tutularak vurgulanmış, süslemeye bazı örnekler dışında yer verilmemiştir. Kaldı ki 1697 Avusturya işgalinden sonra birçok caminin beyaz ya da koyu renk badanayla boyanması var olan süslemeye de zarar vermiştir. Her ne kadar süslemenin çok gelişmiş olduğu örnekler yer almasa da Balkanlarda ve Anadolu'da eş zamanlı bir biçimde duvar resmi olarak cami tasvirleri ile İstanbul, Mekke ve Medine şehir görünümüne rastlanılmaktadır.¹¹⁶ Amasya Gümüşlü Cami ve Merzifon Kara Mustafa Paşa camileri Anadolu'da görülen bu süslemelere örnek olarak verilebilir. Saraybosna üzerinden verilecek bir örnek olmamakla birlikte Balkan ülkelerinde -

¹¹⁴ Godfrey GOODWIN, 1971, s.13

¹¹⁵ İter BÜYÜKDİĞAN, 2001, s.173-188

¹¹⁶ Gözde ÇELİK, 2010, s.324-339

özellikle Makedonya, Arnavutluk, Kosova ve Bulgaristan- sıklıkla rastlanılan bir özellik olması açısından bahsedilmesi gerekmektedir.

16. ve 19. yy.'larda inşa edilen yapılardaki duvar süslemeleri daha çok malakari ve kalem işi tekniğinde yapılmıştır. Gazi Hüsrev Bey, Ali Paşa ve Ferhad Bey camilerinde kalem işi süslemeye yer verilmiştir.

Balkan ülkelerinde 17. yüzyıldan itibaren anıtsal yapıların inşası azalarak devam etmiştir. Bu duruma kent oluşum sürecinin tamamlanması ve sancak merkezinin Bosna'dan Banjaluka'ya taşınması neden olarak gösterilebilir. Bu dönemde bahsi geçen bu ülkelerin konumu gereği Avrupa'yla etkileşim artmış, bu durum mimariye de yansımış, Osmanlı-Avrupa sentezinden doğan eklektik üslup kendini göstermiştir.

Teknik özelliklerinden bahsedilen camilerin ibadet mekanları, Osmanlı hakimiyetini belli edildiği sembol yapı olmaları ve kent çekirdeğini oluşturmaları dışında Balkanlar için aynı zamanda eğitim yapısı olmaları açısından da önem taşımaktadır. Aynı şekilde meydan kavramının olmadığı Osmanlı kentlerinde, halkın sosyalleştiği alanlar olarak dikkati çeken bu yapılar, sarayla halk iletişiminin kurulması, halkın fikirlerini beyan edebildiği, isteklerini konuşabildiği alanlar olarak da oldukça önemli bir yere sahiptir.¹¹⁷ Osmanlı kentleri için camiler, atfedilen kutsallığının yanı sıra tüm bu işlevselliğini tek bir yapıda barındırması açısından en önem gösterilmesi gereken yapı tipi olmuştur.

Balkanlarda eğitim özelliğinin vurgulandığı camilerde, hafta içi minberden İslamiyet'le alakalı vaazlar verildiği için kürsü, Saraybosna'daki camiler için olmazsa olmaz bir unsur haline gelmiştir. Fethin gerçekleştiği ilk dönemlerde yeterli sayıda mektep olmaması camilere eğitim misyonunu da yüklemiş, 16. yy.'da medreselerin inşasıyla birlikte eğitim verme özelliğini bu yapı tipine devretmiştir. Her ne kadar bu özelliğini 16. yy.'dan itibaren kaybetmiş olsa da Balkanlardaki camiler, günümüzde bile toplantı, kaynaşma ve kitap okuma yeri olarak kullanılmaktadır.

¹¹⁷ Suraiya FAROQHI, 2005, (çev. Elif Kılıç), s.173

3.4 Saraybosna'da Osmanlı Dönemi Yapıları

3.4.1 Saraybosna Kalesi

Şehre hakim Vrh Bosna (Bosna Tepesi) denilen tepede kurulan kale, Saraybosna'da Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemlerinde -15. yüzyılın ilk yarısı- inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸ İlk yapıldığında küçük kagir bir hisar olan bu yapının içinde Fatih Cami ve ambarlar yer almaktaydı. Bu kaleden günümüze Visegrad, Vratnik, Sirokac isimli burç kapıları gelebilmiştir. Bu burç kapıları bağımsız yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir.

Eski Vratnik Tabya ve Kuleleri'nin bulunduğu yer iki farklı bölgeyi birbirine bağlayan bir konumdadır. Vratnik, Orta Çağ'dan kalan bir şehirdir ve 18. yüzyılda tabyayla genişletilmiş kaleyle kuşatılmıştır. Bahsi geçen bu şehir günümüzde Beyaz Tabya olarak adlandırılan yerde yer almaktaydı. Bu yerleşim 1435'te Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Günümüze ulaşan Osmanlı yapılarınınnsa 1729-39 yılları arasında yapıldığı bilinmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Hodidjed olarak adlandırılan bölgede iki farklı kalenin varlığıdır. Bu kalelerden birisi kaynaklardan anlaşıldığı üzere Osmanlılar tarafından inşa edilmiştir. 1660 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Vratnik'te kurulan şehirle ilgili olarak güzel ve küçük olduğunu, taş malzeme kullanılarak inşa edildiğini, yüksek bir tepede kurulduğunu ve Osmanlılardan önce var olduğunu aktarmaktadır. Yine bu kalenin içerisinde II. Mehmed'in yaptırdığı bir caminin bulunduğunu ifade etmektedir ki bu Vrh Bosna'da bulunan ilk Osmanlı camisi olması nedeniyle de ayrıca önemlidir. Bu cami 1811'e kadar kale içerisinde varlığını sürdürmüştür. Tüm bu yapıları kapsayan alanlar günümüzde Beyaz Tabya olarak adlandırılmaktadır. Bu isim Osmanlıların burada 1729-39 yıllarında yaptırdığı kaydedilen tabyadan gelmektedir. Bu yıllarda eski kalenin beden duvarları genişletilerek üç tabya ve üç kapı kulesi birbirine bağlanarak çevrelenmiştir. Çevrelenen beden duvarları içerisinde Beyaz Tabya, Strosica Tabya, Zuta Tabya, Ravne Bakiye'deki tabya, Zmajevac'taki tabya ve Visegrad, Ploca, Sirokac kapıkuleleridir.

Vratnik Burç Kapısı, iki katlı çatıyla örtülü kaba yonu kesme taştan yapılan bir bina olarak ele alınmıştır. Visegrad Burç Kapısı, diğeriyle aynı özelliklere sahip olmakla birlikte daha ince duvarlıdır. Vratnik'teki Sirokac Kapısı ise meyilli bir arazide

¹¹⁸ M. Z. İBRAHİMGİL, Ömer TURAN, 2004, s.112

kurulmuştur. Bu üç burç kapısının da aynı tarzda yapılmış olması aynı kişi tarafından yapıldığına işaret etmektedir.

Resim 3: Sirokac Kapısı (2015)

Resim 4: Beyaz Tabya Sur Duvarları (2015)

3.4.2 Camiler

3.4.2.1 Hünkar Cami / Cami-i Atik / Ebülfethü'l Megazi Sultan Mehmed Han Cami / Hatip Cami / Careva Cami

Kadı Sicilleri'ne göre; Cami-i Atik, Ebülfethü'l Megazi Sultan Mehmed Han Cami, Hatip Cami isimleriyle anılan Hünkar Cami, İshakoğlu Gazi İsa Bey tarafından 1457'de¹¹⁹ şehri ikiye ayıran Miljacka Nehri'nin güneyine inşa ettirilmiştir. Gazi İsa Bey, Saraybosna şehrinin ilk kurucusu, Bosna'nın sancak beyi ve Üsküp'ün de uç beyi olma özelliklerine sahiptir.¹²⁰ Yapının bu konumu daha sonraki yıllarda Başçarşı'yı oluşturan yapılar topluluğunun aksi istikametinde olmuş şehrin ilk Müslüman yerleşimi olarak öncelileri Hatip Mahallesi adıyla anılmıştır. Cami, medrese, han, hamam ve mektep yapılarından oluşan külliyyeden günümüze yalnızca cami ulaşabilmiştir. 1457'de ahşap olarak inşa ettirilen bu yapı, İsa Bey tarafından II. Mehmed'e hediye edilmesinin ardından halk arasında '*Hünkar Cami*'¹²¹ adıyla anılmaya başlamıştır.

Ahşap olarak inşa edilen yapı 1554-1560'lı yıllarda Saraybosna'ya yapılan bir akın sırasında yanarak 1565'te kare planlı ve kubbeli olarak yeniden inşa edilmiştir. 1760'ta Hekimoğlu Ali Paşa'nın divan efendisi Şehdi Osman Efendi, yapıya bir kütüphane eklettirmiş, 1848'de de Mehmed Fazıl Paşa, camiye iki yan kanat ilave ettirip iki taraftan kible duvarından başlayarak kanatları kapatan ve müezzin mahfiline kadar devam eden ikişer sıra direğe oturan dörder ve kubbeli revakı yaptırarak yapının günümüzdeki görünümüne ulaşmasını sağlamıştır.¹²² Ayrıca yan kanatların açılmasıyla doğu ve batı duvarlarındaki pencereler kapatılarak iki yönde tek pencere bırakılmasıyla bahsedilen pencereler kapı işlevinde kullanılmaya başlanmıştır.

Kible duvarında yer alan revak ilk yapımı sırasında düz çatılı olmasına rağmen ilaveler sonucunda caminin asıl görünümünden uzaklaşmıştır. Bu revak 1941 senesinde buraya düşen bomba sonucunda tahrip olmasının ardından onarım geçirerek düz çatılı haline geri dönmüştür.

Yapının cümle kapısı kısmen orijinal olarak günümüze ulaşmıştır. Yalnızca kapı kanatları Avusturya işgali sırasında ampir üslupta değiştirilmiştir. Cümle kapısının

¹¹⁹ Hazim SABANOVIC, 1960, s.71-115,

¹²⁰ Selçuk SEÇKİN, 2017, s.145-160

¹²¹ Hazim SABANOVIC, a.g.e., s.86

¹²² E. H. AYVERDİ, 1981, s.362

üzerinde yer alan kitabeden anlaşıldığı üzere yapının yan kanatları ile sağ ve soldaki kubbeli birimler 1848 yılında eklenmiştir.¹²³ Kitabenin üzerinde II. Mahmud'a ait tuğra yer almaktadır.

1.27 m uzunluğunda ve 13.15 x 13.20 m genişliğinde yapılan merkezi kubbeli ve kare planlı bu caminin iç mekanında kubbe sekiz köşeli kasnağa oturmakta ve kubbe geçişi mukarnaslı trompla sağlanmaktadır. İç mekana hakim bu merkezi kubbe yapının en özgün ögesini oluşturmaktadır. Mihrap duvarı boyunca alt sırada iki, doğu ve batı duvarlarında ise üçer penceresi bulunan bu yapının oldukça aydınlık olması gerekirken yan kanatlarındaki pencerelerin kapatılması sonucu harimde aydınlık problemi ortaya çıkmıştır. Mihrap duvarında üç sıra halinde devam eden pencereler ikinci sırada ikişer tane ve son sırada bir tane olacak şekilde düzenlenmiştir. Doğu ve batı duvarında yer alanlarsa üçüncü kat hizasında tek bir pencere açılarak yalnız bırakılmıştır.

İç mekanda alt sıra pencerelerin üzeri sivri kemerli alınlıkla sonlanmaktadır. İkinci sıra pencerelerine kadar yükselen mihrap, keskin hatlı badem ve yapraklardan oluşan altı sıra mukarnas kavsaralıdır. Üzerini 19. yy.'a ait süslemelerden oluşan bir bordür dolanmaktadır. Minber, ahşap malzemedен yapılmış farklı renklerle boyanan bir işçilik ürünüdür. Yapının tamirâtı sırasında eklenen iki katlı ve cumbalı ahşap mahfilin dört yönden köşe direklerinin üzerine sepet kulplu kemerler oturmuştur. Tamirat sırasında yapıldığı için ampir üslubu yansıtmaktadır.

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi ise kesme taştan yapılmıştır ve tek şerefelidir. Şerefe altı üç sıra mukarnaslı olarak ele alınmıştır. Minare gövdesi iç mekana taşma yapacak şekilde düzenlenmiştir ve minareye duvar kalınlığı içinde açılan bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. 40 m uzunluğundaki minare, Saraybosna'daki en güzel minarelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Kuşatma duvarının önüne 1911'de iki katlı bir bölüm daha eklenmiş, ikinci kat hizasına şahnişin yapılmıştır. Bu birimlerden sağ taraftaki üstü kubbeyle örtülü mekan, Gazi Hüsrev Bey adına kurulan bir kütüphanedir.

Medrese, mektep, hamam ve camiden oluşan bu külliyyeden günümüze yalnızca cami ulaşabilmiştir. Daha sonradan ilave edilen Hünkar Köprüsü 20. yy. içerisinde yok

¹²³ a.g.e., s.362

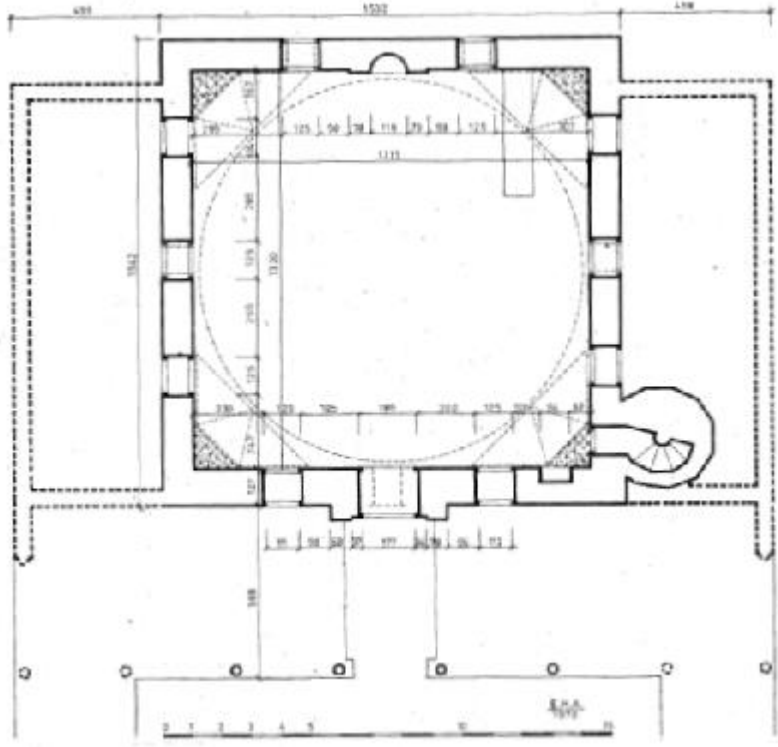
edilmiştir. Caminin avlusunda yer alan hazirede çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Bistrikli alim İbrahim Efendi'nin türbesi de bu hazire içinde yer almaktadır.

Berlin Kongresi'nin ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresine geçtiği dönemde askeri depo olarak kullanılmıştır. 1992-95 yıllarındaki savaş sırasında da büyük ölçüde zarar gören yapı geçirdiği onarımın ardından ibadete açılarak cami işlevini sürdürmeye devam etmektedir.

Saraybosna şehir kuruluşunun erken dönemine denk düşen bu yapının kent için anlamı, imar faaliyetlerinin bu yapıyla birlikte başlamış olmasıdır.¹²⁴ Saraybosna'daki en erken tarihli cami yapısı olması açısından şehir kuruluşu bağlamında dikkat çeken bir yapıdır. Bu cami çevresinde oluşan mahalle Saraybosna'daki ilk Müslüman yerleşimi olduğu için ayrıca önem taşımaktadır. 1516'ya kadar 'Hatip Mahallesi' adıyla anılmış daha sonraları 'Eski Mahalle' ve 'Sultan Mehmed Eski Cami Mahallesi', en sonunda da "*Hünkar Mahallesi*" olarak adlandırılmıştır.¹²⁵ Kentin kuruluşunu belirleyen bir külliye olması nedeniyle şehircilik gelişimi bakımından da ayrı bir öneme sahip olan bu yapılar topluluğuyla birlikte kent gelişimi güney akslı bir yöneliş izlemiştir.

¹²⁴ Jirecek KONSTANTIN, 1990, s.422

¹²⁵ Semavi EYİCE, 1998a, s.486-487

Çizim 21: Hünkar Cami Planı (Ayverdi'den)

Resim 5: Hünkar Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 6: Hünkar Cami Kitabesi (2017)

Resim 7: Hünkar Cami Mihrap Nişi

Resim 8: Hünkar Cami Mukarnaları (2017)

3.4.2.2 Çıkrıkçı Müslihüddin Cami / Cekrekci jina Dzamija

Başçarşı'nın kuzeydoğusundaki Demirciler Çarşısı'nda yer alır. Yapıya sonradan eklenen inşa kitabesinde yapım tarihiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹²⁶ Buna göre inşa tarihi olarak 1526 senesi kabul edilmektedir. Yapının banisi çıkrık işleriyle uğraştığı için halk arasında ismi '*Muslihuddin Cekrekci*' olarak bilinen İshakoğlu Hacı Mustafa'dır. Çıkrıkçı Müslihüddin bu yapılara gelir getirmesi için dükkan gelirleri ve nakit paradan meydana gelen bir vakıf oluşturmuştur.¹²⁷ Bazı mimarlık tarihçileri yapı özelliklerini dikkate alarak caminin Mimar Hayreddin ekolünden bir mimar tarafından yapıldığını ileri sürmektedirler.¹²⁸

7.80 x 8.00 m ölçüsündeki kare şeklinde iç mekana ve 90 cm'lik duvar kalınlığına sahiptir.¹²⁹ Basık kubbesine geçiş trompla sağlanmıştır. Kendisinden önce inşa edilen İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın kubbeli olarak yaptırmış olduğu cami günümüze ulaşmadığı için Saraybosna'daki en eski kubbeli cami olma özelliğini göstermektedir.¹³⁰ Cami, beş sıra alt pencere ve üst bölümdeki üç sıra penceresiyle aydınlanır. Pencerelemin üzeri bitkisel motifli kalem işleriyle süslenmiştir. Sekiz köşeli kubbe kasnağında bulunan pencereler her kasnağın bir sıra boşluk bırakılmasıyla toplamda dört pencereye sahiptir.

Cami ve minare tamamen kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. 28 m yüksekliğindeki minaresi oldukça yüksek tutulmuştur. Minare gövdesi hem beden duvarından dışarıya hem de yapının iç mekanına doğru taşma yapmaktadır. İçe taşma yapan minare gövdesi mahfilin dayandığı bir destek duvarı olarak kullanılmaktadır. Altı ahşap ayağın taşıdığı mahfilin iki tarafı kapının üzerinde birleşip üst katta harim boyunca bölüntüsüz bir mekan olarak ilerlemektedir. Mahfilin ikinci katına çıkış için kullanılan merdivenler son cemaat yeri olarak düzenlenen ve iç mekana dahil olan birimin sağında yer almaktadır.

Kubbe içi ve eteği, mihrap, duvar yüzeyleri, tromp içleri, pencere üzerindeki kemerler geometrik ve bitkisel süslemeye sahiptir. Mihrap, çok renkli oldukça yoğun bitkisel süslemelidir ve mihrap içi mukarnaslı olarak ele alınmıştır. Ahşap malzemeden yapılan minber ise yoğun bitkisel süslemeye sahip bir işçilik ürünüdür.

¹²⁶ Mehmed MUJEZINOVIC, 1974, C.1, s.227

¹²⁷ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1938, s.16

¹²⁸ Behija ZLATAR, 2002, s.421-425

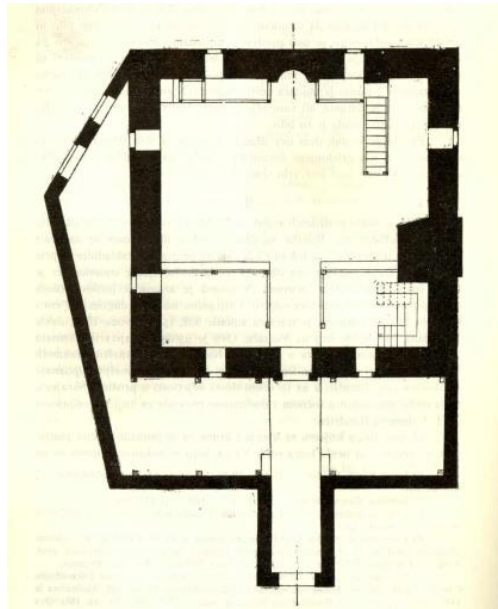
¹²⁹ E. H. AYVERDİ, 1981, s.320

¹³⁰ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, a.g.e., s.16

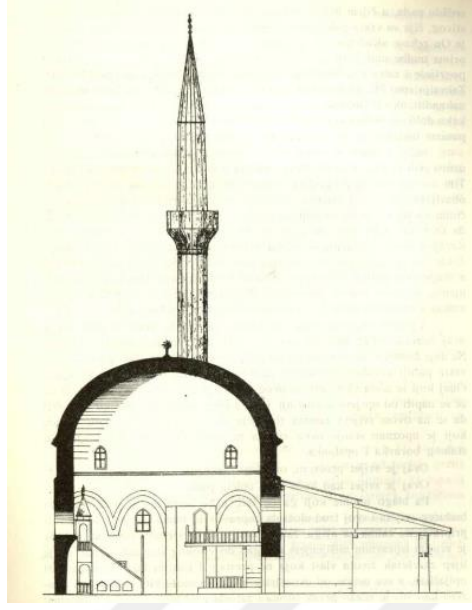
Yapının girişi ile harim arasında kalan kısımda yer alan ve son cemaat mahali gibi düzenlenen mekan iki birimli olarak ele alınmıştır. Harim giriş kapısının iki birime ayırdığı mekan aynı zamanda iki sıra basamakla çıkılan bir mekan olarak mihrap aksından ayrılmıştır. Günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılan birim esasında son cemaat yeri düzenlemesinin iç mekandaki bir uygulamasıdır. İlk etapta bu düzenlemenin ticaret dokusunun yoğun olduğu bir bölgede kurulduğu için dış mekanın dükkan sıralarına ayırdığını düşündürse de bu dükkanlar daha sonraki bir dönemde eklendiği için buna bağlamak yanlış olacaktır. Ancak her ne kadar sonradan ilave edilseler de Başçarşı'nın merkezine yakın olan konumu itibariyle parselin değerli olduğu bir alanda inşa edilmiştir.

Yapının dış mekanında caminin beden duvarı boyunca üç yönden çevreleyen dokuz adet dükkan daha sonradan eklenmiştir. Günümüzde bile ticari faaliyetlerin gerçekleştiği mekanlar olarak işlevselliğini devam ettirmektedir.

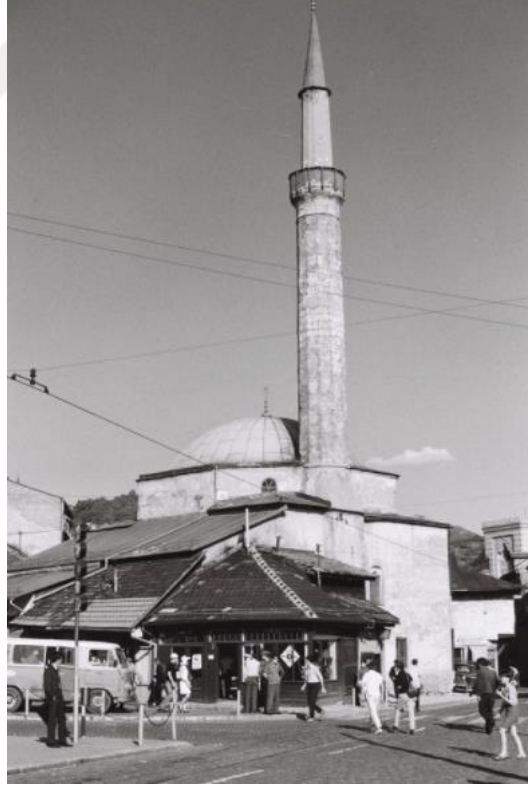
Caminin inşası ardından kurulduğu bölge yerleşime açılmış ve mahalleye dönüşmüş '*Muslihuddin Cekrekcija Mahallesi*' olarak anılmaya başlamıştır. Günümüzde de gerek caminin bulunduğu mahal gerekse mahalle kurgusu korunarak gelmiş Osmanlı-Türk izlerini taşımaya devam etmektedir.

Çizim 22: Cıkrıkçı Müslihüddin Cami Planı (Kreveljakovic'ten)

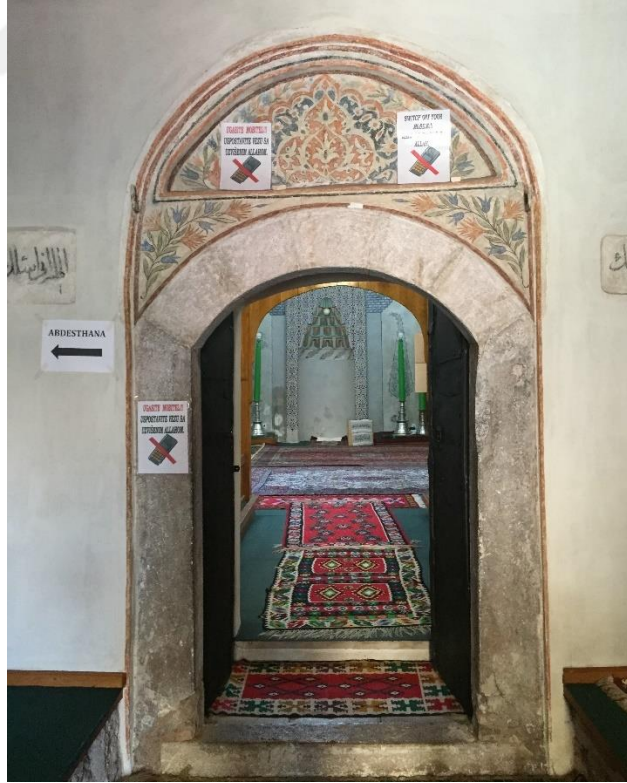
Çizim 23: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Kesiti (Kresevljakovic'ten)

Resim 9: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami 1967 yılındaki genel görünümü [Machiel Kiel arşivinden]

Resim 10: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Genel Görünüm (2017)

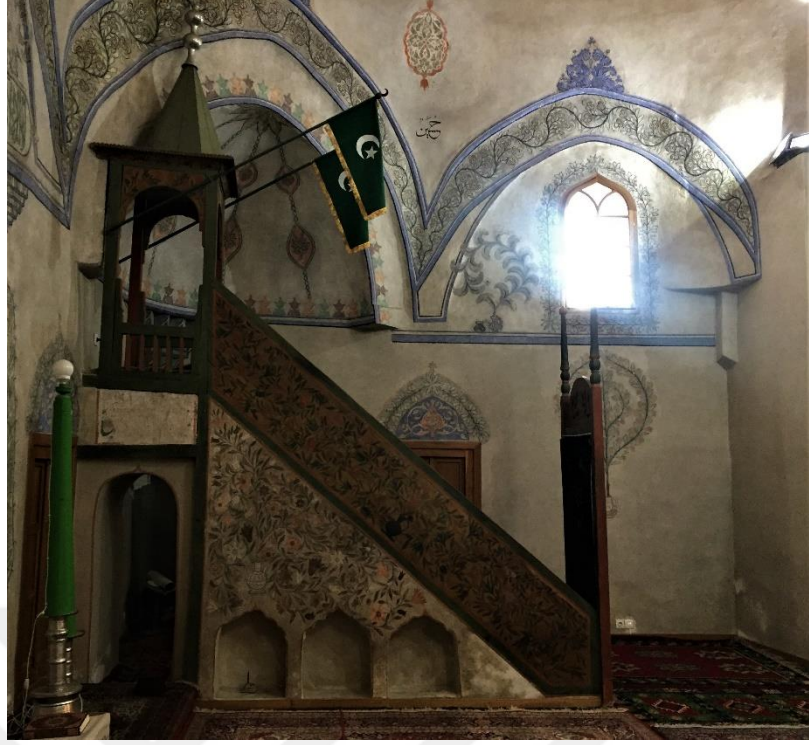
Resim 11: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 12: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami İç Mekan (2017)

Resim 13: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Mahfil (2017)

Resim 14: Çıkrıkçı Müslihüddin Cami Mihrabı (2017)

3.4.2.3 Başçarşı Cami / Hoca Durak Cami / Havadze Duraka Dzamija / Bascarsijska Dzamija

Başçarşı ya da Hoca Durak Cami olarak bilinen bu yapı, şehrin Osmanlı döneminden kalma en önemli ticari merkezi olan Başçarşı'da Hoca Durak tarafından 1528 yılında yaptırılmıştır.¹³¹ Bosna Sancağı Tahrir Defteri'nde bu yapının 1565 yılına kadar mescit olduğu bu tarihten sonra sultan fermanıyla Cuma namazı kılınarak camiye dönüştürüldüğü belirtilmektedir.¹³²

Yapıya giriş, kuşatma duvarında yer alan kuzey cephedeki kapıdan sağlanır. Bu duvarı aşıp avluya girildiğinde iki basamak sırası kendini gösterir. Yapı, Başçarşı'da sıkışık bir arazide kurulduğu için avlusu dar olarak planlanmıştır. Daha önceden belirtildiği üzere Balkanlardaki yapıların yanına ağaç dikilerek vurgu yapılması burada da uygulanmıştır. Minare boyunca yükselen ağaçlar yapının her yükseklikte görülmesine fırsat vermektedir.

Cümle kapısı, beden duvarından dışarıya çıkma yapmaktadır. Ahşap kapı kanatlarının üzerinde çift renkli taş geçmeli yuvarlak kemer bulunmaktadır. Son cemaat yeri üç birimli olarak tasarlanmış ve revaklar yapının aksine kaba kesme taştan yapılmıştır. Önceden revakların üzeri çatıyla örtülüyken tamirden sonra üç adet kubbeye örtülmüştür.

Yapıya kuzey cepheden bakıldığında mihrap aksı boyunca altta son cemaat yeri, bir kademe üstte ana ibadet mekanının duvar bitimi, en üstte de yüksek tutulan kasnağın üzerinde üst örtünün yer aldığı kademeli görüntü kubbeyi vurgulamıştır. Kuzeybatı köşede yer alan taş minare 28.40 m, 16 köşeli ve tek şerefelidir. Minare kaidesinin kemer içlerinde kitabe bulunmaktadır. Mermer üzerine yazılan üç beyitlik manzumede Nakkaş Mustafa tarafından "*pek güzel nakış ve tezyin*" yazısı geçmektedir.¹³³ Yine Nakkaş Mustafa, kitabenin yanına çırakları olan Ahmed ve Salih isimlerini de eklemiştir.

Tamamen kesme taş kullanılarak inşa edilen cami kare planlı olarak kurgulanmıştır. Yapıda altta sekiz, ikinci sırada altı ve son sırada bir pencere sırası daha bulunmaktadır. Sekiz köşeli kubbe kasnağının her yüzüne pencere açılarak aydınlanma probleminin ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Sekizgen kasnaklı kubbeye

¹³¹ Mehmed MUJEZINOVIC, 1974, C.1, s.277

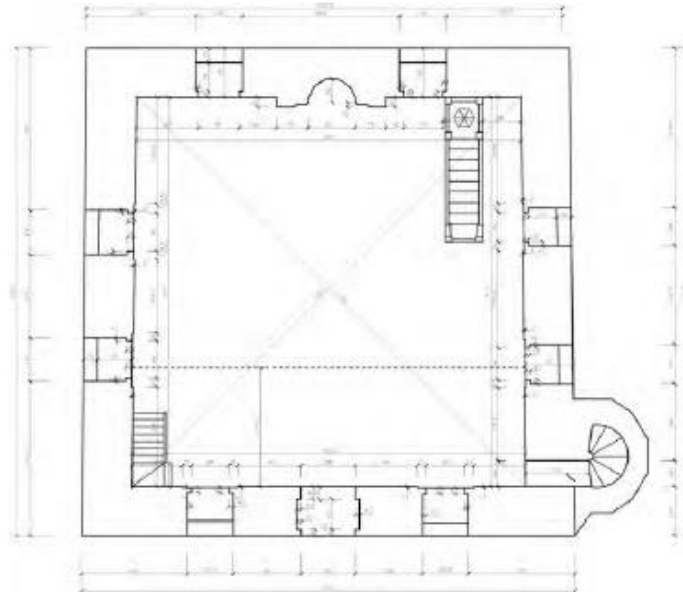
¹³² BOA, TD, No: 462, s.27

¹³³ E. H. AYVERDİ, 1981, s.318

trompla geçilmiştir. Tromp etekleri altı sıra mukarnaslı tutulmuş içleri daha sonraki dönemlerde farklı renklere boyanmıştır. Trompların arasında sivri kemer atılımları, bu kemerlerin altında da iki sıra silme bulunmaktadır. Kemer altlarında bir adet pencere açıklığına yer verilmiştir. Kemerlerin arasında kalan bölüm her yüzeyde iki adet olacak şekilde toplamda sekiz Türk üçgeniyle kubbe kasnağına geçişi sağlamaktadır. Mihrap içi sekiz sıra mukarnaslıdır. Minber oymasız ve orta yüksekliktedir. Mahfil, mukarnaslı başlıkları olan iki sütuna oturmaktadır ve çift taraflıdır. Bosna'daki camilerin genel özelliğine karşıt olarak iki taraf birleştirilmiştir. Mahfilin sağında yer alan kapıdan minareye geçiş sağlanmaktadır.

Yapının ilk inşa edildiğinde ahşap kubbeli olduğu bilinmektedir. 1697'de çıkan yangın sırasında tamamen yandığı için daha sonra tuğla malzemeyle yeniden yapılmıştır. Yine 1992-95 yıllarındaki savaşta oldukça zarar gören yapı günümüzde TİKA tarafından restore edilmektedir.

Caminin, Başçarşı'da Gazi Hüsrev Bey'in imar faaliyetleri gerçekleşmeden öncesinde yapıldığı düşünülürse şehrin çekirdeği olduğu kabul edilen bölgede erken dönemlerde inşa edilmesi yapının öneminin anlamak için belirleyicidir. Başçarşı Cami inşası sayesinde yerleşime açılan bir arazi haline gelen bu alan, Gazi Hüsrev Bey'in inşa ettirdiği külliyeyle şehir merkezine dönüşmüştür.

Çizim 24: Başçarşı Cami planı (Konsbih Anıt Dosyası'ndan)

Resim 15: Başçarşı Cami 1967 yılına ait genel görünümü [Machiel Kiel arşivinden]

Resim 16: Başçarşı Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 17: Bašçaršija Cami Son Cemaat Yeri (2017)

Resim 18: Bašçaršija Cami Kitabesi (2017)

Resim 19: Başçarşı Cami Mihrap Nişi (2017)

Resim 20: Başçarşı Cami Kalem İşi Örneği (2017)

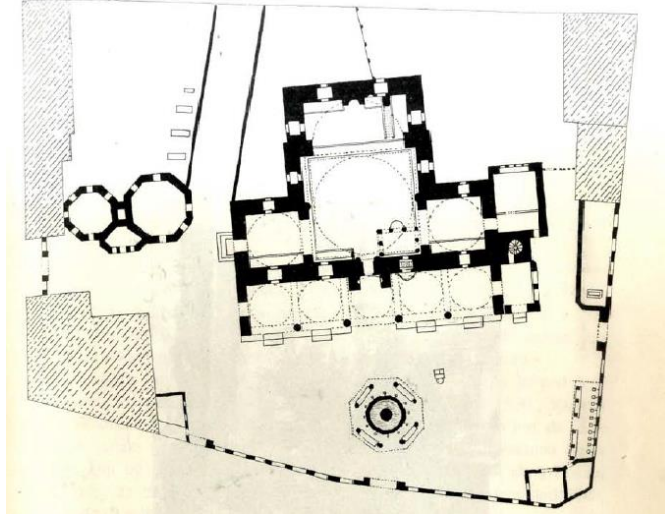
Resim 21: Başçarşı Cami Mukarnashı Trompu (2017)

3.4.2.4 Gazi Hüsrev Bey Külliyesi

Bosna Sancak Beyi Gazi Hüsrev Bey tarafından 1530'da yapımına başlatılan külliye; cami, medrese, mektep, hankah, tabhane, imaret, kütüphane, han, çarşı, hamam, arasta ve türbeden oluşmaktadır. Bu kadar gelir getiren yapılara sahip olan külliye, Hüsrev Beyin ölümünün ardından mütevelliler tarafından devam ettirilen imarla yeni yapıların imaret bünyesine katılmasıyla tamamlanmıştır. Sonradan eklenen İmaret Hanı, Birinci Yeni Han, Morica Hanı, Koluk Han ve Saat Kulesi yine gelir getirmesi için eklenen yapılar arasındadır.

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, Osmanlı döneminde yeni kurulmaya başlamış olan bu şehir için halkın sosyal ihtiyaçlarının tümüyle karşılanabildiği bir yapılar topluluğudur. Bu kadar fazla ve farklı işlevlere cevap veren yapıların bir arada bulunması şehrin nüvesini oluşturması açısından ayrıca önemlidir. Farklı yapı tiplerinin bu kadar büyük ölçekte bir arada bulunduğu örnekleri Anadolu'da başkent dışında görmeye alışık değilken burada böylesine bir kompleksle karşılaşmak tesadüf değildir. Yüzünü Avrupa'ya çevirmiş olan Osmanlı için Balkan Yarımadası ayrı önem taşımakta buna paralel olarak buradaki şehirlerin Türk-İslam kimliğine kavuşmaları Osmanlılar için öncelikli olmaktadır. Burada dikkat çekici bir diğer özellik de daha önceden belirtildiği üzere bu kadar büyük ölçekte bir külliyenin padişah tarafından değil de bir sancak beyi tarafından yaptırılmış olmasıdır. Anlatıldığı üzere Balkanlardaki imar faaliyetlerini padişah adına sancak beyleri ya da bölgenin ileri gelen beyleri, gazileri gerçekleştirmişlerdir ki Anadolu için de benzer durum taşrada söz konusu olmuştur. Hüsrev Bey, savaşlar sırasında kazandığı zaferlerin ardından elde ettiği gelirleri Saraybosna'da şehir kurmak ve şehir gelişimine katkıda bulunan yapıların gelişimini ve devamlılığını sağlamak için harcamıştır.

Her ne kadar büyük ölçekli bir külliye bahsetsek de Rumeli'deki külliyeler Anadolu'da olduğu gibi planlı ve simetrik bir kurguda düşünülmemişlerdir. Burada asıl olan halkın ihtiyaçlarına yanıt verecek yapıların inşa edilmesi ve bölgedeki Türk hakimiyetinin kültürel yollarla da ifade edilebilmesidir. Yine bu yapılar sayesinde daha önceden imara açılmamış olan bu bakir alanları şehirleştirmek de Osmanlılar için öncelikli amaçlar arasındadır.

Çizim 25: Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Planı (Truhelka'dan)

3.4.2.4.1 Gazi Hüsrev Bey Cami / Begova Dzamija

Gazi Hüsrev Bey Cami ya da Begova Cami olarak adlandırılan yapı Başçarşı'da cümle kapısı üzerinde yer alan kitabesinden öğrenildiği üzere 937/1530-31¹³⁴ yılında imparatorluğun baş mimarı Acem Esir Ali'ye yaptırılmıştır.¹³⁵ Tamamen kesme taştan yapılan bu cami geniş bir avlu içinde yer almaktadır. Erken Osmanlı dönemi avlu geleneğini devam ettiren yapı, bir kuşatma duvarıyla çevrelenmiştir. Avlunun içerisinde cami, türbeler, mektep ve şadırvan bulunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre; Amasya'daki II. Bayezid Külliyesi bu yapıya öncülük etmektedir. Konumuz açısından önem kazanan Amasya ve Saraybosna şehirlerindeki benzerlikler ve farklılıklar Ayverdi'nin tespitiyle doğrulanmaktadır. Plan özellikleri ve iç mekan kurgusu açılarından ise, İstanbul'da erken dönemlerde inşa edilen Çemberlitaş Gazi Atik Ali Paşa Camisi'yle de benzerlik göstermektedir. Plan şeması yönünden Erken Osmanlı dönemi mimari anlayışını devam ettirmektedir.

Evliya Çelebi bu cami hakkında, “*Bu câmi' dahî cemâ'at-ı kesîre ile şeb (u) rûz mâl-a-mâldır, zirâ şehrin izdihâmı mahallinde vâki' olub bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-ı kadimdir kim Süleyman Hân ümeralarındandır. Gazâ mahıyla binâ olunmağın bu câmi' bir rûhâniyyetli câmi'-i kebirdir ve gâyet evkâfları çok olduğundan mütevellisi cânib-i vakfdan cemî'i cemâ'at-ı kesîreye ol Bosna diyârının şiddet-i şitâsında imâret kazanları gibi kazgan-ı kebîrlerle sular kaynadub cümle*

¹³⁴ Mehmed MUJEZINOVIC, 1952, s.95-114

¹³⁵ Nijazija KOSTOVIC, 2001, s.61

Hanefî musluklarından selsebîl-âsâ ıssı sular cereyân edüip cem'î-i ehl-i salât andan tecdid-i vuzû edüib ibâdet etdikçe sâhibü'l-hayrât Hüsrev Paşa'ya hayır du'âlar ederler."¹³⁶ diye bahsetmiştir.

Üzeri beş kubbeyle örtülü, birbirine eşit beş kemer atılımıyla oluşturulan ve yanları kapalı bırakılan son cemaat yeri yüksek tutularak oldukça anıtsal tasarlanmıştır. dört mermer sütunun taşıdığı birimin sütun başlıkları mukarnaslıdır. Son cemaat yeri revakında bulunan kubbelere geçiş pandantifle sağlanmıştır. Cümle kapısının doğusunda Avusturya döneminde eklenen bir dış mihrap bulunmaktadır. Yine bu dönemde biçimi değiştirilen cümle kapısı basık kemer üzerindeki mukarnas kavsaralı bir niş içerisinde yer almaktadır. Yapının kitabesi de kemerin üzerindeki dikdörtgen pano içerisinde yer almaktadır. Kapının iki yanında duvara bağlı ikili sütunceler, kavsaranın üzerindeki madalyonlar, mihrabiyeler ve kapıyı çevreleyen taş korniş, cümle kapısı unsurlarını bünyesinde barındırır niteliktedir. Avusturya hakimiyeti sırasında revak ile minarenin arasında kalan bölüme bir oda eklenmiştir. Kuzeybatı köşede tabhane odasına bitişik ve dışarı açılan bir kapısı olan minare oldukça yüksektir. Dikdörtgen kaideye oturan ve tamamen kesme taştan yapılan minare tek şerefelidir.

Yapının beden duvarları, son cemaat yeri revakından oldukça yüksek tutulmuştur. Son derece sade bırakılan cephelere yalnızca iki sıra pencere açılmıştır. Sekizgen kubbe kasnağındaki dışarıya taşma yapan plastrlar, arada kalan pencereleri derinde bırakarak gizlemektedir. Kasnağın üzerinde adeta gömülmüş gibi duran basık kubbesi diğer kubbelere göre daha yüksek tutulmuştur.

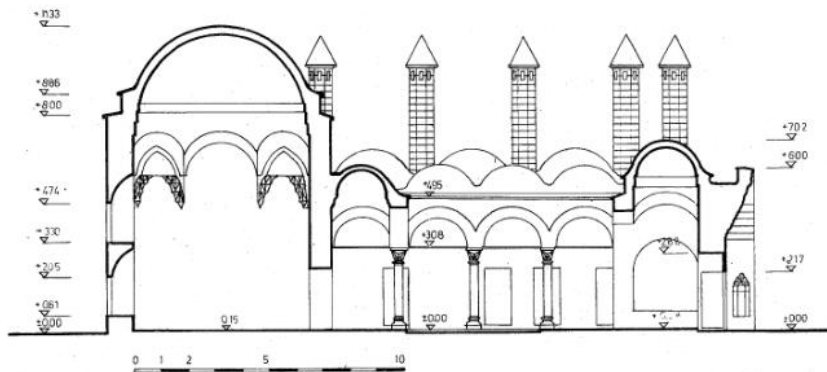
Caminin harimi kare mekanın üzerinin merkezi kubbeyle örtülmesi ve mihrap yönünde bir yarım kubbenin eklenmesiyle iki bölümden oluşur ve boylamasına yöneliş gösteren dikdörtgen planlıdır. Merkezi kubbenin iki yanına eklenen tabhaneli birimlerle zaviyeli plan şeması kurgusundadır. Ana kubbe dört yönden atılan kemerlerle kare mekana pandantifle oturur. Ana ibadet mekanı ve mihrap bölümünü sivri kemer birbirinden ayırır. Mihrap bölümündeki yarım kubbelere geçiş zengin mukarnaslarla sağlanmaktadır. Ana kubbenin, tabhanenin üzerini örten kubbelere daha yüksek tutulması merkezi kubbe vurgusunu göstermektedir. Tabhane odalarında son cemaat yerine açılan birer pencere mevcuttur.

¹³⁶ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.V, s.224

Avusturya döneminde iç mekanın koyu renkli sıvayla kaplandığı ve arabesk üsluplu ilavelerle yeni biçimine sokulduğu kayıtlarda yer alsa da günümüzde bu etkilerden kurtulmuştur. Harim duvarları beyaz sıvayla kaplanmış, pencere aynaları, mukarnaslı tromp içleri, kubbe kasnağı ve içi kalem işiyle bezenmiştir. Çok renkli mermer malzemeyle yapılan mihrap, yedi sıra mukarnaslı ve üzeri palmet tepelikle sonlanmaktadır. Mermer malzemedен yapılan minberin korkulukları ajurludur. Girişin sağında yer alan sekiz adet somaki sütun üzerine oturan iki katlı mahfil alt kattan 2 sıra mukarnaslı silmeyle ayrılmaktadır. Mahfile geçiş beden duvarları içinden geçen merdivenlerle sağlanmaktadır.

Caminin avlusunda bulunan sekiz ahşap direğe dayanan saçaklı şadırvanın yerine 1893'te 10 köşeli kagir şadırvan yaptırılmıştır. Girişin sağında ve kanatlarda toplam üç adet maksuresi bulunmaktadır. Anadolu'da örneklerine rastlanılmayan maksurelere selatin camilerinde hünkar mahfilleri karşılık olmuştur.

1697, 1831 ve 1879 yıllarında yangınlara maruz kalmış ve 1992-95 yılları arasında da Bosna Savaşı'nda çok fazla hasar alan yapı onarımdan geçmiştir. Gazi Hüsrev Beyin şehircilik projesini hayata geçirmek üzere kurgulanan bu külliye bütünü oluşturulan en önemli yapı elemanı olan cami Saraybosna'nın en anıtsal yapısını oluşturur. Balkanlarda tabhaneli cami plan şemasında uygulanan son örneklerden biri olan bu yapı aynı zamanda Bosna'daki en anıtsal cami olma özelliğine sahiptir. Bir şehrin oluşumuna katkı sağlayacak tüm yapı tiplerini bünyesinde barındıran Gazi Hüsrev Bey Külliyesi kent çekirdeğini oluşturması açısından önemlidir. Günümüzde bile Saraybosna'nın tarihi çarşısı olmasının yanı sıra ekonomik etkinliklerin gerçekleştiği ve sosyal yaşamın sağlandığı merkez olması şehircilik bağlamında bu külliyeyi oldukça önemli kılar.

Çizim 26: Gazi Hüsrev Bey Cami Kesiti (Truhelka'dan)

Çizim 27: Gazi Hüsrev Bey Cami Çizimi (Kiel'den)

Resim 22: Gazi Hüsrev Bey Camisi'ne ait 1967 yılına ait fotoğraf [Machiel Kiel arşivinden]

Resim 23: Gazi Hüsrev Bey Cami Avlu Duvarı ve Kapısı (2017)

Resim 24: Gazi Hüsrev Bey Cami Son Cemaat Yeri (2017)

Resim 25: Gazi Hüseyin Bey Camii Anıtsal Cümle Kapısı (2017)

Resim 26: Gazi Hüseyin Bey Camii Kitabesi (2017)

Resim 27: Gazi Hüsrev Bey Cami Mihrap Nişi (2017)

Resim 28: Gazi Hüsrev Bey Cami Mukarnashlı Trompları (2017)

Resim 29: Gazi Hüsrev Bey Cami İç Mekan (2017)

Resim 30: Gazi Hüsrev Bey Cami Mahfili (2017)

3.4.2.5 Ali Paşa Cami / Alipasina Dzamija

Yapının inşa kitabesine göre, 1560'da Budin Beylerbeyi Boşnak kökenli Ali Paşa (1551-57) tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının, Koşevo Deresi'nin geçtiği kırsal alanda inşa ettirilmesiyle bu bölge mahalleye dönüşerek Ali Paşa Mahallesi adını almıştır.¹³⁷ Caminin 1560 senesinde yaptırılmış olması o tarihlere yakın dönemde Mujezinovic'in kaydettiğine göre; iki kez Budin Beylerbeyi olan Hadım Ali Paşa'nın da yapının banisi olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir.¹³⁸ Cami, açık türbe ve hazire alanından oluşan yapılar topluluğundan meydana gelir.

Son cemaat yeri, dört sütunun taşıdığı üç birimli olarak yanları açık şekilde tasarlanmıştır. Bu birimin sonlandığı beden duvarları silmesi, cümle kapısını vurgulamak amacıyla bir kademe yükseltilmiştir. Böylece buradaki kubbenin de yükseltilmesi sağlanarak dikkat mihrap aksına çekilmiştir. Kubbeler arasındaki fark sivri kemerlerde kendini göstermeyerek üçü de eşit tutulmuştur. Son cemaat yeri, ana ibadet mekanı beden duvarı hizasında tutularak kubbenin hakimiyetinin daha fazla ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Kubbe kasnağının da yüksek olması kubbe vurgusunu artıran bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Basık kemerli giriş kapısının üzerindeki kitabesi bir dikdörtgen içerisinde yer almaktadır. Klasik dönem cümle kapısı görünümünde olmayan bir örnektir.

İç mekana girildiğinde 9.44 x 9.50 m ölçüsünde kare planlı ve merkezi kubbeli bir harime geçilmiş olur. Kubbe geçişi dilimli trompla sağlanmıştır. Mukarnas kavsaralı mihrap oldukça sadedir. Girişin sağında üç mermer direğin taşıdığı iki katlı bir mahfil yer alır. Mahfilin iki katından da minareye geçişin bulunması bir Bosna geleneğidir. İç mekan sonraki dönemlerde beyaz sıvayla kaplandığı için dönemin süslemesinden kalma bir ize rastlanılmamaktadır.

Kaba yonu kesme taştan inşa edilen bu yapının ana beden duvarları oldukça yüksektir. Cephede toplamda alt sırada sekiz, ikinci sırada altı ve üst sırada da üç pencere açılarak aydınlanma problemi ortadan kaldırılmıştır. Duvar kalınlığının 1.08 m olması da bu kadar fazla pencerenin açılabilmesine imkan tanımaktadır. Süsleme programına rastlanılmayan, oldukça sade tasarlanan bu yapıda cepheye hareket katan tek unsur pencerelerdir. Sekiz köşeli kubbe kasnağının her yüzünde pencereler bulunmakta ve bu pencereler de iç mekanın aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Yapının strüktürü

¹³⁷ E. H. AYVERDİ, 1981, s.314

¹³⁸ Mehmed MUJEZINOVIC, 1974, C.1, s.402

dışarıdan bakıldığında çözümlenerek kare alt yapının kürevi üst örtüyle doğrudan buluşması gözlemlenebilmektedir.

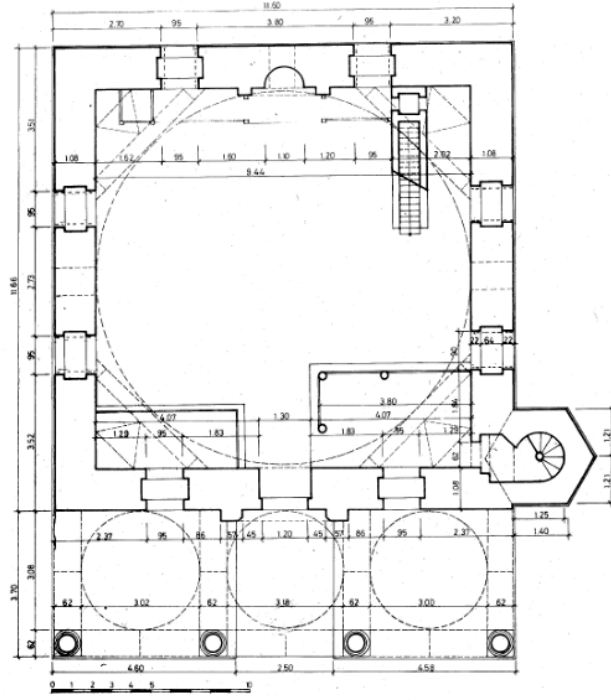
Yapının kuzeydoğu köşesinde kaidesi duvara bağlı olarak yükselen minare Anadolu'daki muadillerine göre yüksek olsa da Balkanlardaki örneklere nazaran daha alçak tutulmuştur. Gövdesi köşeli olarak devam eden minare, tek şerefelidir ve şerefe altı mukarnaslardır.

Cami bahçesinde yer alan hazirede Fatih Sultan Mehmed döneminde Bosna fethinde şehit düşen askerlerin mezarları bulunmaktadır.¹³⁹ Saraybosna'da ortaya çıkan yangınlardan korunmuş 1992-95 yıllarındaki savaşta hasara uğramış ardından geçirdiği restorasyonla günümüze iyi bir şekilde ulaşabilmiştir. Bosna Hersek Savaşı'nda şehit olan askerler sonradan buradaki hazireye gömülmüşlerdir.

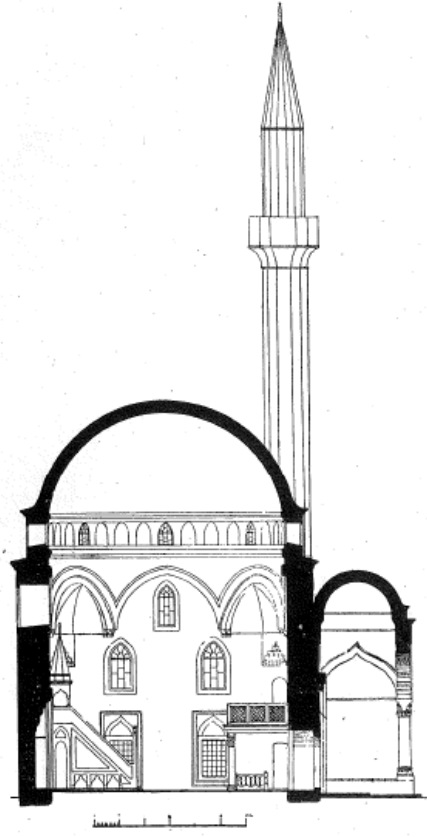
1884'te yıkıldığını öğrendiğimiz Koşevo Deresi üzerindeki kagir köprü de bu yapıyla birlikte yapılmıştır. Ali Paşa Türbesi de 3 m ebadında, yüksek kaide üzerine oturan ve mermer sütuna dayanan bir kubbeyle örtülmüştür.

16. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Koşevo Deresi ve Miljacka Nehri'nin birleştiği yer, yerleşim için uygun bölge kabul edilmiş ve mimari etkinlikler burada gerçekleşmiştir. Caminin inşasının ardından imara açılan bu alanda yerleşim imkanı sağlanmış ve caminin bulunduğu bölge mahalleye dönüşerek Ali Paşa mahallesi adını almıştır. Yapının inşasıyla birlikte nüfus iyice artarak şehirleşmenin yönü Başçarşı ve civarından batı yönüne doğru gelişim göstermiştir.

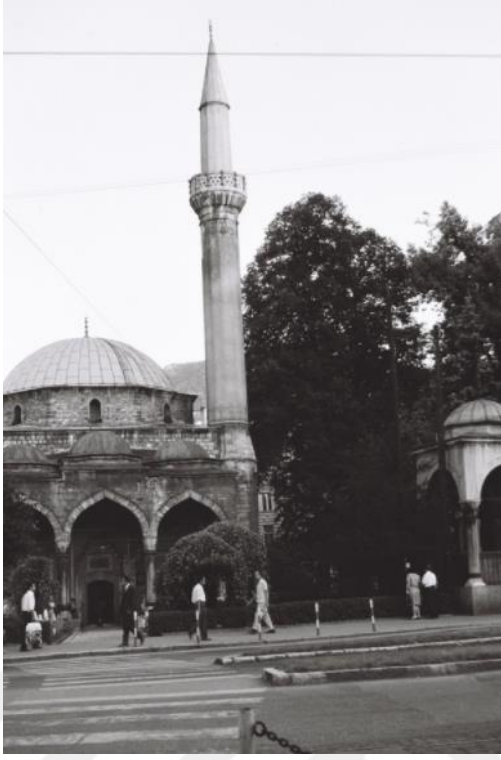
¹³⁹ M. Z. İBRAHİMGİL, Ömer TURAN, 2004, s.96

Çizim 28: Ali Paşa Cami Planı (Ayverdi'den)

Çizim 29: Ali Paşa Cami Kesiti (Bejtic'ten)

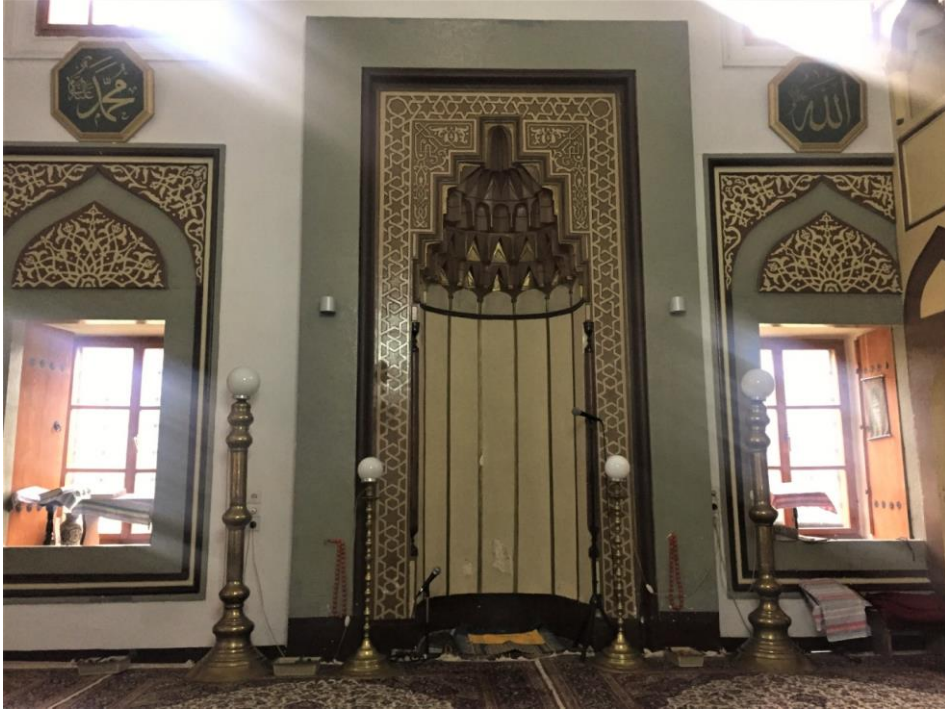
Resim 31: Ali Paşa Camii 1967 yılına ait genel görünüm [Machiel Kiel arşivi]

Resim 32: Ali Paşa Camii Genel Görünüm (2017)

Resim 33: Ali Paşa Cami Kitabesi (2017)

Resim 34: Ali Paşa Cami İç Mekan (2017)

3.4.2.6 Ferhad Bey Cami / Ferhadija Dzamija

Yapının inşa kitabesinden anlaşıldığı üzere, Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü veziri Ferhad Bey Vukovic-Desisalic tarafından 1562 senesinde Başçarşı'nın batısına inşa edilmiştir.¹⁴⁰ Yapının inşası ardından bulunduğu bölge mahalleye dönüşerek yapının adını almış aynı şekilde bulunduğu cadde de sonraki dönemlerde '*Ferhadiye Caddesi*' olarak anılmıştır. Yapının banisi Ferhad Paşa, aynı zamanda Sokollu Mehmed Paşa'nın da akrabası olmakla birlikte Bosna Sancağı ve farklı sancaklarda sancak beyi olarak görev yapmıştır. Bosnalı olduğu bilinen Sokollu Mehmed Paşa'nın ailesinden gelen kişilerin bu bölge ya da civarında yöneticilik yaptığı kaynaklarda belirtilmektedir. Şimdiye kadar incelenen yapıların banilerinden anlaşıldığı üzere Saraybosna'da yapım faaliyetine giren banilerin çoğunluğu Bosna kökenli veya sarayla ilişkili kişilerdir. Cami, mektep, imaret ve çeşmeden oluşan bir külliye olarak inşa ettirilse de şehrin Avusturya egemenliği altına girdiği dönemde cami hariç diğer yapılar yok edilmiştir.

Ferhad Bey Cami, günümüzde Avrupa Oteli'nin geri planında kalmış bir durumda olsa da şüphesiz Saraybosna'nın en önemli camilerinden bir tanesidir. Ahenk ve orantı unsurlarının kusursuz uygulandığı caminin minare gövdesi hariç tüm duvarları geniş derzli kesme taşlarla örülmüştür.

Son cemaat yeri dört sütunun birbirlerine atılan kemerler yardımıyla üç birime ayırdığı mekan düzenindedir. Sivri kemerli revakların üzeri üç kubbeye örtülmüş duvar bitimindeki saçak, diğerlerinden farklı olarak dışarıya taşırılmıştır. Son cemaat yeri revakını taşıyan sütunlar mermerden olup baklavalı başlıklıdır. Cümle kapısı çift renkli kesme taştan yapılmış, basık kemerin üzerinde dikdörtgen panoda kitabeye yer verilmiştir. Bu bölüm sonraki dönemlerde sarı boyayla kaplanarak diğer duvarlardan farklı bir görünümde olmasıyla mihrap aksına vurgu yapılmıştır. Beden duvarlarının aksine kesme taştan yapılan minare, tek şerefeli olarak ele alınmış kaide ve gövdesi ince taştan yapılmıştır.

Kare planlı yapıyı iç mekanda büyük bir kubbe örtmektedir. Kubbe, mihrap ve kuzey yönlerinden gelen karşılıklı iki tonozla oluşturulan kemerli köşelere oturmaktadır. Pandantiflere geçiş mukarnasla sağlanmıştır. Beş mermer direğin taşıdığı sekiz köşeli mahfilin başlıkları baklavalı ve direklerin arası dilimli mermer levhalarla birbirlerine

¹⁴⁰ Mehmed MUJEZINOVIC, 1974, C.1, s.212

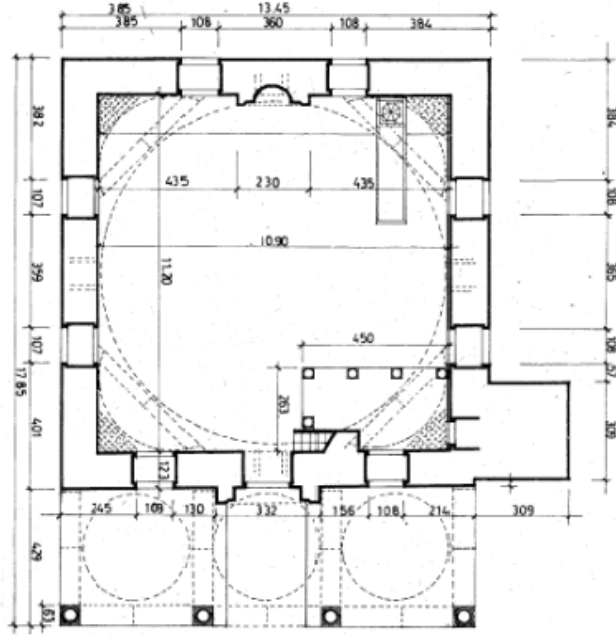
bağlanmıştır. Kible duvarı içindeki bir çıkıntıya oturan merdiven yardımıyla mahfile çıkılmaktadır. Caminin iç mekanda dikkati çeken en önemli elemanı bu mahfildir. Mihrap, altı sıra mukarnaslı, bitkisel motifli bir bordürün çevrelediği niş şeklindedir. Minber, tamamen mermer malzeme kullanılarak yapılmış olup üzerine kabartma bezeme işlenmiştir.

Cephenin oldukça sade bırakıldığı yapıda alt sıra pencere aynaları oyma mermer kafeslidir. Bu camide de diğerlerinde olduğu gibi üç sıra pencere açılarak aydınlanma problemi ortadan kaldırılmıştır. Beden duvarları bitim noktası birkaç sıra silmeyle sonlandırılmış sekiz köşeli kubbe kasnağının köşelerinde dışarı taşma yapan plastrlar hareketi sağlamıştır. İki plastrın arasında kalan bölümlere her yüzde pencere açılarak iç mekânın aydınlatılmasına katkıda bulunulmuştur.

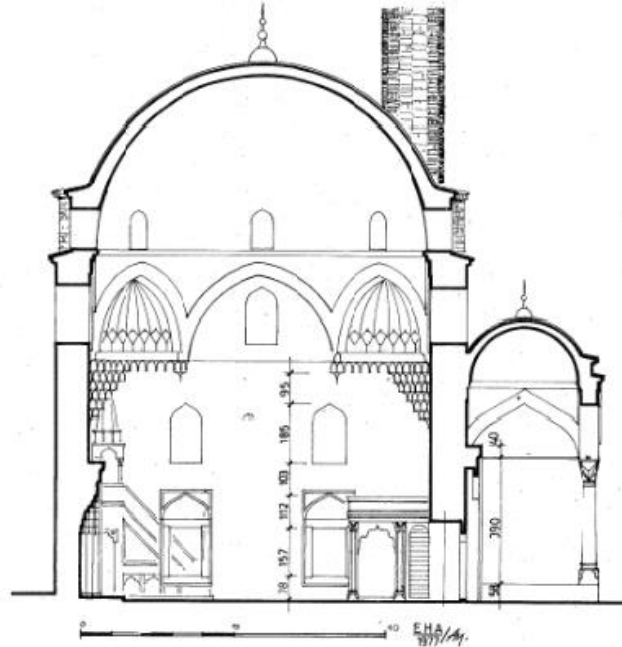
Harimde bulunan kalem işleri uzun araştırmalarının sonucunda eski şekli bulunarak ortaya çıkarılmıştır.¹⁴¹ Önceki dönemlerde cami düz badanalı olduğu için gün yüzüne çıkarılan süslemeler özgün haliyle günümüze ulaşmıştır. Bu badanalar zaman içerisinde kazınarak farklı devirlere ait olanları bulunmuştur. Beş tabakadan oluşan bu kalem işlerinden ilk döneme ait özgün örnekler ortaya çıkarılmıştır. Saraybosna'da 16. yy.'dan kalan süsleme özelliklerinin korunabildiği nadir camilerden biridir.

Geçirdiği yangınlar sonucunda külliye bütünündeki yapıların yok olmasıyla günümüze sadece cami ve hazire ulaşabilmiştir. Günümüze iyi durumda ulaşan yapı ibadete açıktır.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için: Yusuf ZACINOVIC (1972), "Zinde Dekoracije Ferhadije Džamije u Sarajevu", **Nase Starine**, XIII, Sarajevo, s.221-232

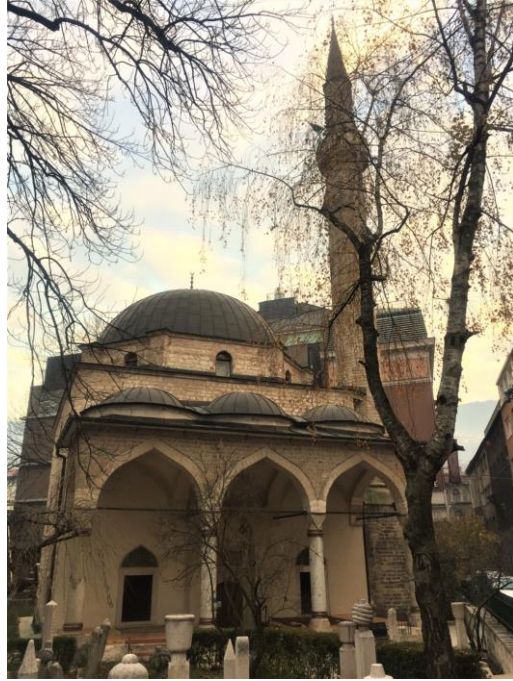
Çizim 30: Ferhad Bey Cami Planı (Ayverdi'den)

Çizim 31: Ferhad Bey Cami Kesiti (Bejtic'ten)

Resim 35: Ferhad Bey Cami'nin 1967 yılına ait genel görünümü [Machiel Kiel arşivi]

Resim 36: Ferhad Bey Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 37: Ferhad Bey Cami Kitabesi (2017)

Resim 38: Ferhad Bey Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 39: Ferhad Bey Cami İç Mekan (2017)

Resim 40: Ferhad Bey Cami Trompları (2017)

Resim 41: Ferhad Bey Cami Kubbe Detayı (2017)

3.4.2.7 Ali Fakih / Vekil Harç Mustafa Efendi Cami / Alifakovac Dzamija / Hadzijska Dzamija

Yapının 16. yy.'da Vekilharç Mustafa Efendi tarafından yaptırıldığı kayıtlarda geçmektedir.¹⁴² Cami ve hazire ile Ali Fakih Türbeleri, Şehir Kahyası Köprüsü'ne inen dik yokuşun nehir kenarındaki düzlüğündedir. Başka bir ifadeyle şehrin çıkışında Hünkar Camisi yakınlarında yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Vekilharç Mustafa Efendi Camisi olarak da geçmektedir. Saraybosna'da hacca gidecek olan kişilerin bu camiden gönderilip dönenlerin de burada karşılanması sebebiyle Hacı Camisi de denilmektedir.¹⁴³ Banisi aslen Mostarlı olan ve Yunanistan'ın güneyindeki Benefşe Kalesi'ne kadılık yapan Mustafa Feyzi Efendi'nin tarih kitabesi bulunmaktadır.¹⁴⁴ Yapının kitabesi yoktur. Kot farkına sahip bir alanda kurulmuştur. Avlu hazireyle aynı alanı paylaşmaktadır.

Kuşatma duvarıyla çevrili geniş bir avluda yer alan yapı, hazireyle birlikte ele alınmıştır. Avluya geçiş kapısı, yolun beş basamak aşağısındadır. Bu kapının solunda yapıyla birlikte yapılmış olan kitabeli çeşme yer almaktadır. Yapıya ait bilgiler bu kitabe sayesinde öğrenilmektedir. Avlu kapısından içeriye girildiğinde ilk etapta hazire dikkati çekmektedir. Son cemaat yeri kurgusu altı sıra ahşap dikmenin beş bölüme ayırmasıyla gerçekleştirilerek üzeri kırma çatıyla örtülmüştür. beş birimli revakların yan bölümleri de üçlü ahşap dikmeler yardımıyla yanları kapatılacak şekilde düzenlenmiştir.

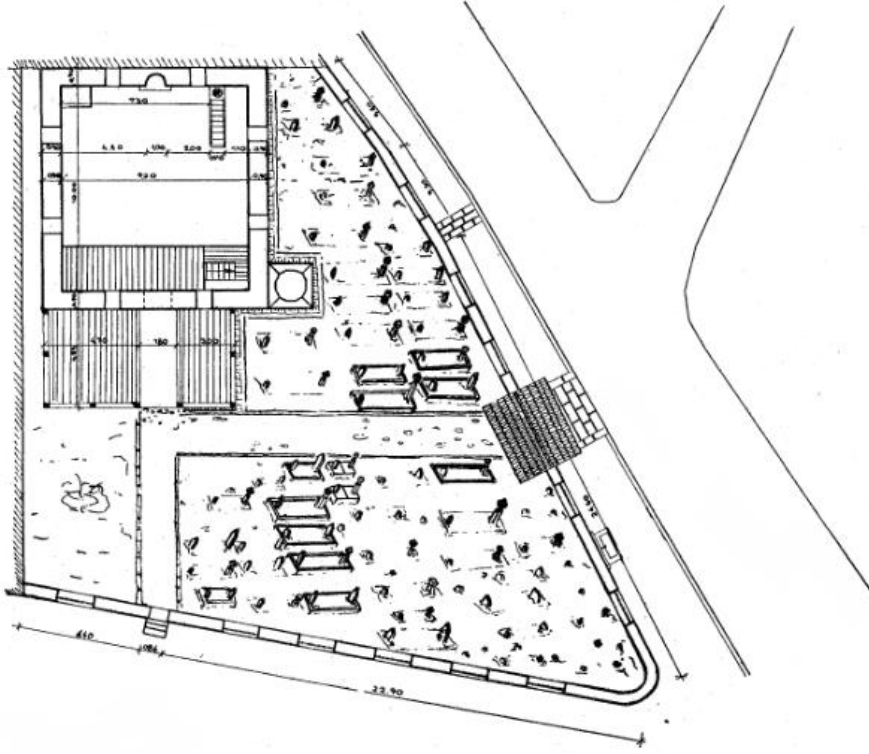
Yapı, 9.20 x 10.0 m ölçüsüyle dikdörtgen planlı, kırma çatıyla örtülü ve küçük ölçeklidir. Cami, sekiz sıra alt, altı adet üst sıra pencereler sayesinde aydınlanmaktadır. Bu pencereler günümüzde yeşil renkli korkuluklarla kapatılmıştır. Mihrap nişi beyaz badanalı, minber ise ahşap malzemeli, basit bir örnektir. İç mekanda cümle kapısı duvarı boyunca devam eden ahşap mahfil iki katlı olarak kurgulanmıştır. Kapı girişinin iki yanındaki dikmelerle taşınan ikinci kat tümüyle kapatılmıştır. Alt sıra ise iki bölüme ayrılarak açık bırakılmıştır. Üst kata çıkış merdiveni cümle kapısının doğusunda yer almaktadır. Kesme taştan yapılan minare, oldukça yüksek ele alınan yeşil renkli lalelerle süslü zarif bir örnektir.

¹⁴² Mehmed MUJEZINOVIC, 1962, s.119-138

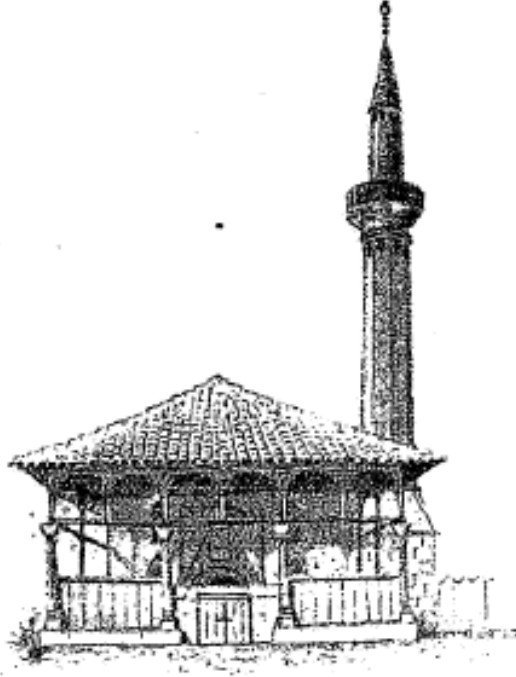
¹⁴³ M. Z. İBRAHİMGİL, Ömer TURAN, 2004, s.113

¹⁴⁴ E. H. AYVERDİ, 1981, s.312

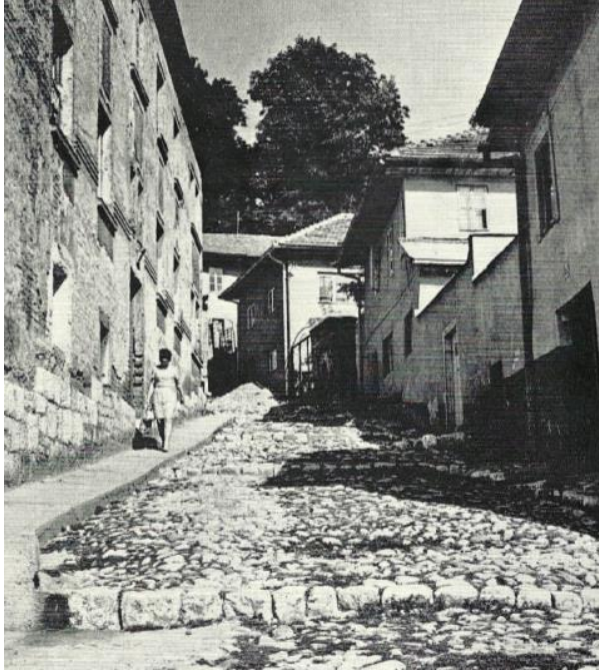
Ali Fakih Türbesi ve kabristanı, dört direk üzerine sekizgen kasnaklı bir çatıyla örtülüdür. Kabristanda müftü, kadı, esnaf gibi değişik meslek dallarına mensup halktan kişiler yatmaktadır. Seyahat sırasında Saraybosna'da vefat edenlerin de bu kabristana defnedilmesi sebebiyle 'Garipler Mezarlığı' da denilmektedir.

Çizim 32: Ali Fakih Cami ve Haziresi Planı (Mujezinovic'ten)

Çizim 33: Ali Fakih Camisi çizimi (Kemura'dan)

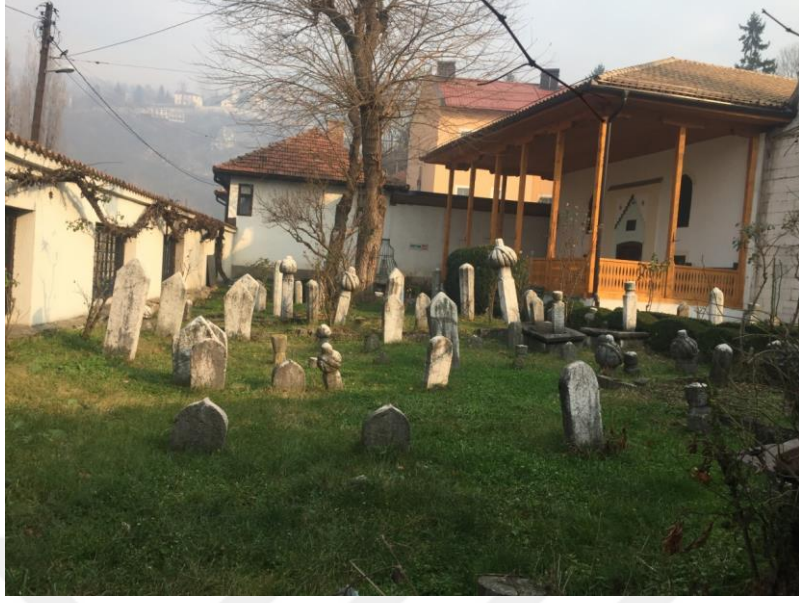
Resim 42: Eski bir fotoğrafta Alifakovac Mahallesi'nden Görünüm

Resim 43: Ali Fakih Cami Avlu Duvarından Görünüm (2017)

Resim 44: Ali Fakih Cami İç Mekan (2017)

Resim 45: Ali Fakih Cami Haziresi (2017)

3.4.3 Medreseler

3.4.3.1 Gazi Hüsrev Bey Medresesi / Kurşunlu Medrese / Kursumlija Medresa

Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin tam karşısında yer alan medrese, Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Hatun adına külliye bütünü içerisinde yaptırılmıştır. Bu yüzden bir dönem Selçukiye Medresesi olarak anılmıştır. Medrese için ayrı bir vakfiye hazırlanmış ve buna göre yapının inşa tarihi 944/1537-38 senesi olarak verilmektedir.¹⁴⁵ Saraybosna'da Osmanlı döneminde yapılan 12 medreseden günümüze ulaşan tek örnektir.¹⁴⁶ Ancak kuruluş sırası açısından Firuz Bey ve Kemal Bey medreselerinin ardından inşa edilen üçüncü medresedir.¹⁴⁷

Geniş bir niş içinde yer alan ve beden duvarlarından yüksek tutulan cümle kapısı altı sıra mukarnas kavsaralı ve basık kemerlidir. Giriş kapısının üzerinde de kitabe bulunmaktadır. (Bknz: Resim 48) Cümle kapısından içeriye girildiğinde bir dehlizle karşılaşmaktadır. Bu dehliz küçük olmasına rağmen diğer bölümlerdeki kubbelerden daha yüksek bir kubbeye sahiptir. Dikdörtgen planlı ve açık avlulu medrese tipolojisinde kurgulanan yapının ortasında dikdörtgen bir iç avlu yer almakta ve üç taraftan sütunlu revaklarla çevrelenmektedir. Ortasında şadırvanın yer aldığı avlunun revaklarını taşıyan sütunlar mermer malzemeli ve başlıkları baklavalıdır. Avlunun etrafında yer alan 12 odada ocak ve dışarıya açılan pencereler bulunmaktadır. Odaların 10 tanesinde ikişer pencere mevcut olmakla birlikte tümünün kubbeleri kasnaksız olarak ele alınmıştır. Dershane odası, beden duvarlarından dışarı taşma yapmakta ve kapı aksında değil de hafif sola kaymış bir konumda yer almaktadır. Bu asimetri sayesinde odanın sağ tarafından kazanılan pay değerlendirilerek arka bahçeye giriş çıkış sağlanmıştır.

Kesme taştan inşa edilen medresenin bacaları oldukça yüksek tutularak sekiz köşeli ve çift renk taş işçiliğinde yapılmıştır. Pencereler dıştan tuğladan sivri kemerli bir alınlık içinde yapılmış ve aynalık kısmı boş bırakılmıştır. Beden duvarları dışa taşma yapan saçakla sonlanmaktadır.

Kubbesinin kurşunlu olması nedeniyle halk arasında "Kurşunlu Medrese" olarak da bilinmektedir.¹⁴⁸ 1697 ve çeşitli yıllardaki yangınlara maruz kalıp yeniden inşa edilmiş

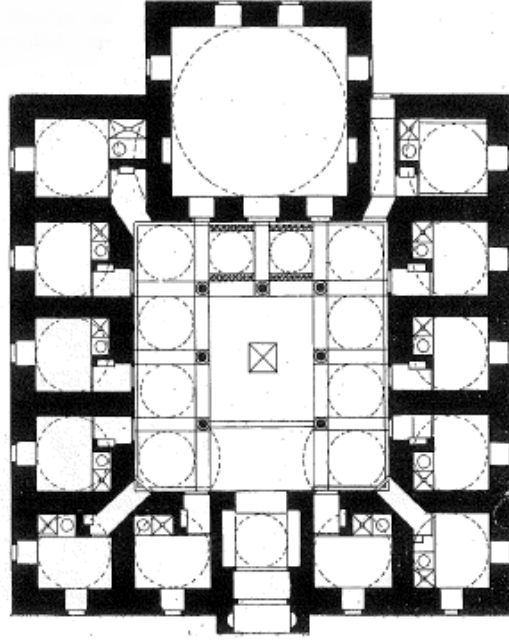
¹⁴⁵ Mehmed MUJEZINOVIC, 1952, s.98-99

¹⁴⁶ Doğan KUBAN, 2007, s.591

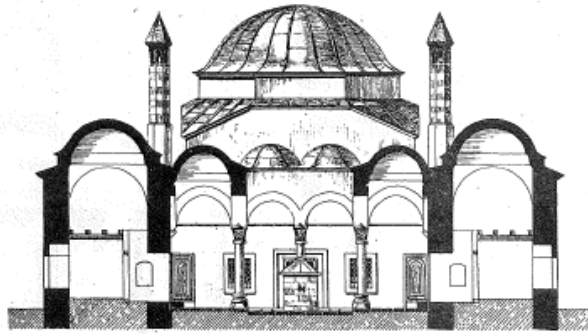
¹⁴⁷ Omer NAKICEVIC, 1983, s.241-262

¹⁴⁸ M. Z. İBRAHİMĞİL, Ömer TURAN, 2004, a.g.e., s.95

ancak 1910 yılındaki onarımda ilaveler yapılarak kısmen değişikliğe uğramıştır.¹⁴⁹ 1960 senesine kadar eğitim vermeye devam eden medrese bu dönemden sonra yüksek öğretim statüsünden lise öğrenimine indirilmiştir. 1968'den sonra bu yapıya yurt eklenmiştir. Günümüzde de İslam Sanatları Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Çizim 34: Kurşunlu Medrese Planı (Truhelka'dan)

Çizim 35: Kurşunlu Medrese Kesiti (Truhelka'dan)

¹⁴⁹ Ismet KASUMOVIC, 1999, s.171

Resim 46: Kurşunlu Medrese Genel Görünüm (2017)

Resim 47: Kurşunlu Medrese Cümle Kapısı (2017)

Resim 48: Kurşunlu Medrese Kitabesi (2017)

Resim 49: Kurşunlu Medrese Avlusu (2017)

3.4.4 Türbeler

3.4.4.1 Gazi Hüsrev Bey Türbesi

Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin doğusunda yer alan Gazi Hüsrev Bey Türbesi; kitabesine göre banisinin ölümünden birkaç sene sonra olan 1541'de¹⁵⁰ camiye daha yakın bir alanda sekizgen planla inşa edilmiştir. Osmanlı türbe anlayışına uygun bir kurguda yapılmıştır. Yapının kuzeybatısında bulunan giriş kapısı sekizgenin bir yüzüne denk gelecek şekilde dikdörtgen mermer pano içerisindeki açıklık şeklindedir. Basık kemerinin üzerinde kitabe, onun da üzerinde sundurma bulunmaktadır.

Kubbeyle örtülü olan türbede, Gazi Hüsrev Bey'in sandukası bir platform üzerinde yer almaktadır. Derzli kesme taştan inşa edilen yapının giriş cephesi hariç her yüzünde iki kat pencere bulunmaktadır. Giriş cephesinde sundurma üzerinde üst sıra penceresi tekrarlanmıştır. Alt sıra pencereler dikdörtgen açıklık üzeri sivri kemer alınlı, mermer ve taş söveli, üst sıra pencereler sivri kemerlidir. Kubbe kasnağı sağır bırakılmıştır. Türbeye ait beden duvarları ve üstündeki kasnak bir sıra profille sonlanmaktadır. Bu türbede Sultan Abdülaziz tarafından 1875'te gönderilen kutsal emanetler de yer almaktadır. Hz. Muhammed'in sakal-ı şerifi ile türbesinin sanduka-ı şerefesinin örtüsünden oluşan bu kutsal emanetler Kadir gecesinde cemaate gösterilmektedir.¹⁵¹ Günümüzde ziyarete kapalı olan yapı iyi durumdadır.

3.4.4.2 Murad Bey Türbesi

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın ilk mütevellisi olan Murad Bey'e ait olan bu türbenin de Gazi Hüsrev Bey Türbesi'yle aynı dönemde yapıldığı düşünülmektedir. Murad Bey Tardic aynı zamanda Hüsrev Bey'in kethüdası, Kilis ve Pojega sancaklarında beylik yapmıştır.¹⁵² Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin kuzeydoğusunda, Gazi Hüsrev Bey Türbesi'nin doğusuna konumlanmıştır.

Gazi Hüsrev Bey'in türbesinin altıgen planlı ve daha küçük boyutlu bir tekrarı olan yapının cephedeki tek farkı diğer türbedeki üst sıra pencere açıklığına sahip olmayışıdır. Giriş cephesi dışında diğer beş yönden dikdörtgen planlı ve üzeri kemer alınlı pencerelere sahiptir. Giriş kapısı dikdörtgen pano içerisine basık kemerli bir

¹⁵⁰ E. H. AYVERDİ, 1981, s.352

¹⁵¹ Ciro TRUHELKA, 1912, s.20-58

¹⁵² Hatice ORUÇ, 2009, s.656

açıklık, üzerinde de dikdörtgen pano şeklindeki kitabesi diğer türbeyle aynı tip ele alınmıştır. Giriş cephesinin üzerinde burada da sundurma yer almaktadır. Yapı malzemesi olarak derzli kesme taş kullanılmıştır. Bu türbe de günümüzde iyi durumdadır ancak ziyarete kapalıdır.

Resim 50: Gazi Hüsrev Bey ve Mütevellisi Murad Bey'e Ait Türbeler (2017)

3.4.4.3 Hacı Sinan Ağa ve Sakine Hanım Türbeleri

Hacı Sinan Tekkesi'nin haziresinde yer alan türbeler Hacı Sinan Ağa tarafından baldaken formda tasarlanmıştır. Kitabesi bulunmadığı için tekkenin tamamlanma tarihi olan 1640 verilmektedir.¹⁵³

Dört sütunun üzerinin kubbeye örtülüp yanlarının açık bırakılmasıyla oluşturulan açık türbe tipindedir. Bu sütunların gövdelerini kaideye ve sütun başlığına bağlayan kısımlarında bilezikler bulunmaktadır. Bu dört sütun dört yönden sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmaktadır. Aynı şekilde kemelerin sütunlara oturduğu noktalar gergilerle desteklenmiştir. Kubbeye geçmeden önce kemerli birimin üzerinden bir sıra silme geçmektedir. Ardından kubbeye geçiş sekizgen kasnakla sağlanmaktadır. Kasnak duvarları sağır bırakılmıştır. Trompla geçilen kubbe basıktır. Kubbenin altına gelen kısımda iki sanduka yer almakta ve bunlar taş bir platform üzerinde yükselmektedir. Kavuklu mezar Ali Paşa'ya diğeri ise eşi Sakine Hatun'a aittir.¹⁵⁴

Hacı Sinan Tekkesi'ne ait bahçe içerisinde yer alan türbe günümüzde iyi durumdadır ve ziyarete açıktır.

Resim 51: Hacı Sinan Ağa ve Sakine Hanım Türbesi (2017)

¹⁵³ Mehmed MUJEZINOVIC, 1962, s.119-138

¹⁵⁴ Ali KILCI, 2009, s.91-142

3.4.5 Hamamlar

3.4.5.1 Gazi Hüsrev Bey Hamamı

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'ne ait bir yapı olarak diğerlerine gelir getirmesi için Hüsrev Bey'in vefatının ardından mütevelliler tarafından inşa ettirilmiştir. Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen yapıdan ilk kez 1565 yılına ait kayıtlarda "*hammâm der kurb-ı mescid-i Haseki*"¹⁵⁵ olarak bahsedilmektedir.¹⁵⁶

Kaba yonu taştan, çifte hamam tarzında ele alınan yapıyı iki büyük, toplam sekiz kubbe örtmektedir. Kadınlar ve erkekler bölümüne ait sıcaklık, ılıklik, soğukluk, usturalık ve tuvalet bölümlerinden meydana gelmektedir. Soğukluk bölümünü iki ana kubbe örtmektedir. Küçük bölümler halinde ele alınan ılıklik kısmına da buradan geçilmektedir. Ilıklığın iki yanında usturalık ve tuvalet vardır.

Kadınlar bölümüne sokakta bulunan girişten, erkekler bölümüne cadde üzerindeki girişten geçilmektedir. Boyut olarak ikisi de aynıdır ve aynı büyüklükteki iki kubbeyle örtülmüşlerdir. Yalnızca kadınlar bölümünün sıcaklığı önünde kare planlı bir avlu bulunmaktadır. Kadınlar bölümünün soyunma yerinin ortasında şadırvan bulunması Osmanlı mimarisi için değişik bir kurgudur. Sıcaklık kısmı da küçük çaplı olarak düzenlenmiştir.

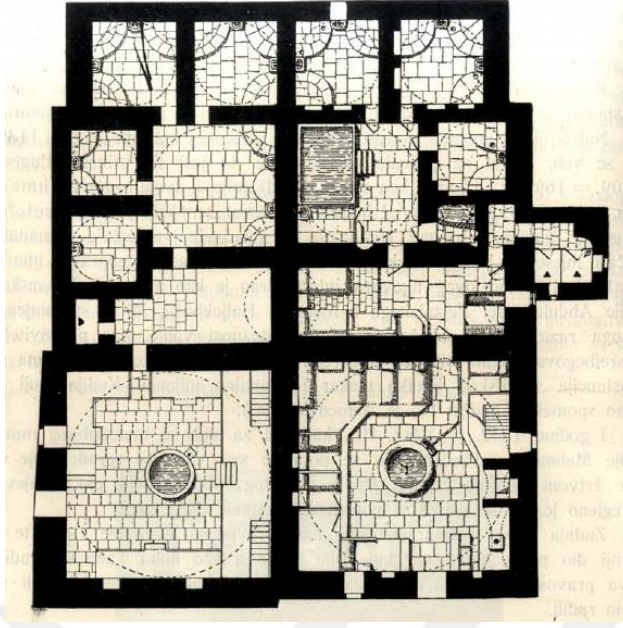
1697 ve 1879'daki büyük yangınlarda zarar görmüş olan yapı onarımdan geçmiştir. 1891'deki tamiratın ardından hamamın çevresine dükkanlar ilave edilmiştir.¹⁵⁷ I. Dünya Savaşı'na kadar hamam olarak kullanılan yapı bu dönemden sonra işlevini kaybetmiştir. Yugoslav idaresi sırasında gece kulübüne dönüştürülmesiyle plan şemasında da değişikliğe gidilmiştir. Savaştan sonra Boşnak iş adamı Zülfikar Pasic tarafından satın alınan yapı günümüzde Boşnak Enstitüsü olarak kullanılmakta ve içerisinde konser, sergi gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Bu dönüşümün ardından kadın ve erkeklere ait soyunmalık bölümlerinin arasındaki duvar kaldırılarak iki mekan birleştirilmiş büyük bir salon elde edilmiştir.¹⁵⁸ Bu değişikliğin ardından hamam özgünlüğünü kaybetmiş olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

¹⁵⁵ BOA, MAD 625 (1563-65) s.356

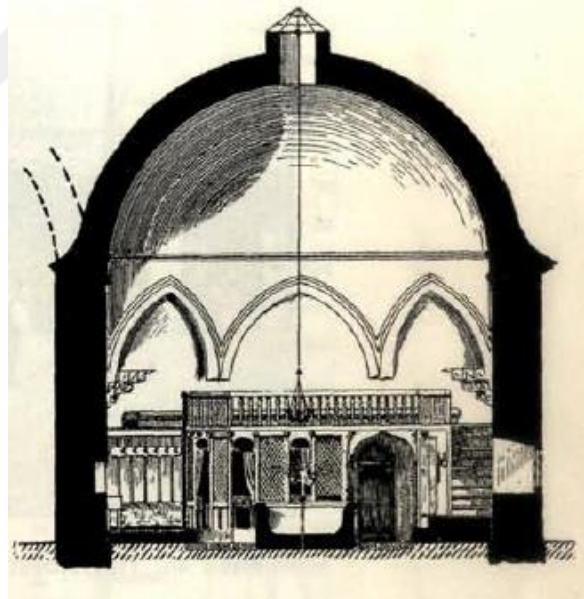
¹⁵⁶ Hatice ORUÇ, 2009, s.665

¹⁵⁷ Belma ADZAMIJA, 2014, s.177

¹⁵⁸ Zeynep AHUNBAY, 2005, s.228-230

Çizim 36: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Planı (Truhelka'dan)

Çizim 37: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Kesiti (Truhelka'dan)

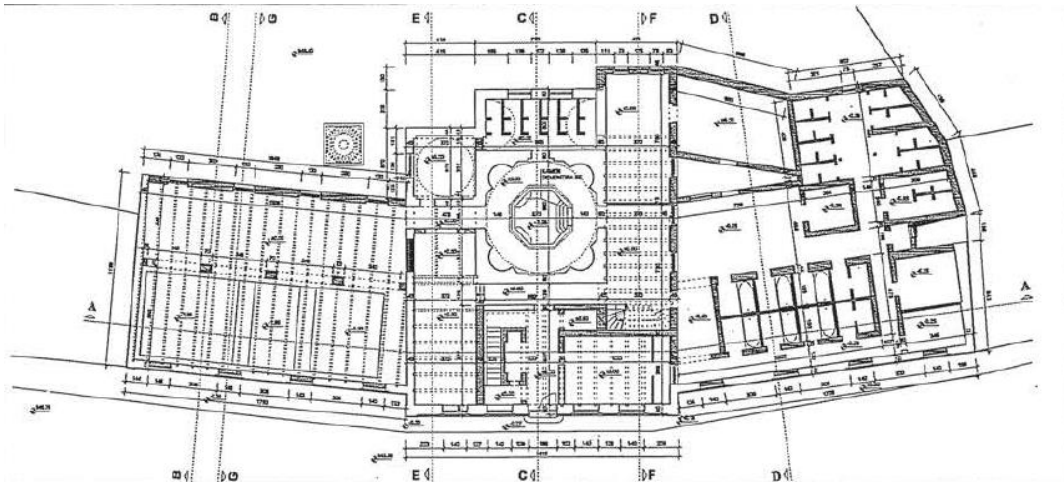
Resim 52: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Genel Görünüm (2017)

3.4.5.2 İsa Bey Hamamı

1462 tarihli vakfiyede adı geçen İsa Bey Hamamı, İshakoğlu İsa Bey tarafından Hünkar Camisi'yle birlikte yaptırılmış ancak günümüze işlevini kaybeden şekilde ulaşmıştır. Miljacka Nehri'nin güneyine konumlanan yapı Hünkar Cami'yle bitişik olup kentin ilk inşa edilen yapılarından.

Saraybosna'daki en erken tarihli hamam yapısı olma özelliğini de taşıyan yapı 1889'da tamamen yıkıldıktan sonra mimar Yosip Vancas tarafından hazırlanan projeyle 1890'da yeniden inşa edilmiştir.¹⁵⁹ Cephe ve iç mekanda Fas mimarisi özelliklerini taşısa da hamam olarak işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Plan açısından görmeye alışkın olduğumuz Osmanlı hamam tipolojisi uygulanmayarak yapıldığı dönemdeki çağdaş plan tipolojisiyle farklı bir örnektir. Bir merkez ve iki yanda dikdörtgen planlı kanatlardan meydana gelmektedir. Sekizgen planlı sıcaklık merkeze konumlanmakta dört yönden yarım daire nişlerle sekizgene tamamlanan 'dört eyvanlı hamam' tipolojisini hatırlatmaktadır. Sıcaklık mekanının üzeri kubbeye, bu bölümdeki güneydoğu duvarı boyunca uzanan duvar tonozla, kanatları oluşturan dikdörtgen planlı mekanlar ahşap çatı ile örtülmüştür.

1992-95 yıllarındaki savaş sırasında bombaların etkisiyle büyük ölçüde tahribata uğrayan yapı 2009 senesinde hamam onarım projesi hazırlanarak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Yığma yapım tekniğiyle inşa edilmiş olan hamam yapısı günümüzde otel olarak kullanılmaktadır.

Çizim 38: İsa Bey Hamamı Günümüzdeki Yapı Planı (Serttaş-Yaren, Uğurlu'dan)

¹⁵⁹ Esin SERTTAŞ-YAREN, Soner UĞURLU, 2016, s.164-173

Resim 53: İsa Bey Hamamı Günümüzdeki Görünümü (2017)

3.4.6 Hankahlar

3.4.6.1 Gazi Hüsrev Bey Hankahı

Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin kuzeyinde, medreseyle aynı avlu içerisine konumlanmıştır. Gazi Hüsrev Bey'e ait olan birinci vakfiyede bildirilen 'Halveti' tarikatına ait olan bu hankah 19. yy. başlarında Nakşibendi tarikatının idaresine geçmiştir. 1531 yılında Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'nin bir parçası olarak yaptırılmıştır.¹⁶⁰ Yapıldığı dönemde revaklı avlulu, şadırvanlı olarak ele alınmış derviş odaları ve semahaneden oluşan yapı günümüzde değişikliğe uğramıştır.

Güneyden girilen yapının cümle kapısı beden duvarlarından dışa taşma yaparak daha yüksek tutulan anıtsal görünümlüdür. Bu kapıdan yapının dikdörtgen planlı avlusuna geçilmektedir. Üç yönden revaklarla çevrilen avlunun üzeri kırma çatıyla örtülmüştür.

Revaklı avlunun gerisinde 14 derviş odası ve bir adet şeyh için oda bulunmaktadır. Odaların pencereleri avluya bakmakta kapıları ise ikişer hücrenin arasında yer alan dar koridora açılmaktadır. Dolayısıyla revaklara doğrudan giriş-çıkış sağlanamamaktadır.

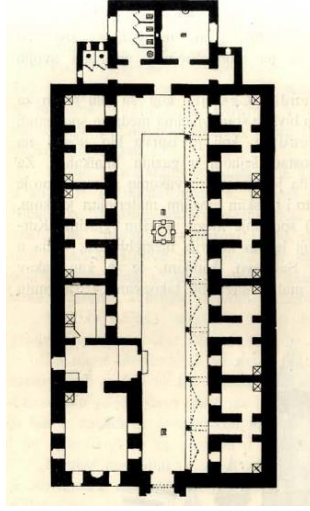
Girişin batısına konumlanan ve odalara göre daha büyük planlanan semahanede ocak ve mihrap bulunmaktadır. Bu bölüm iki yönden toplam dört pencere ile aydınlatılmaktaydı. Semahanenin kubbeye örtülmüş olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

Bina Avusturya işgali sırasında yanmış ardından yeniden inşa ettirilmiştir. 1877, 1831, 1852'de çıkan büyük yangınlarda zarar görmesinin ardından tamir ettirilmiştir.¹⁶¹ Cümle kapısının üzerinde yer alan kitabe daha sonradan eklenmiştir. Günümüzde sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

Külliye bütünü içinde önemli yapıların civarına konumlandırılan bu tarikat yapısı şehirleşmede din faktörünün önemine işaret etmesi açısından değer taşımaktadır.

¹⁶⁰ Muhammed Emin DİZDAR, 1932, s.46-57

¹⁶¹ İsmet KASUMOVIC, 1999, s.164-165

Çizim 39: Gazi Hüsrev Bey Hancahı Planı (Truhelka'dan)

Resim 54: Gazi Hüsrev Bey Hancahı Cümle Kapısı (2017)

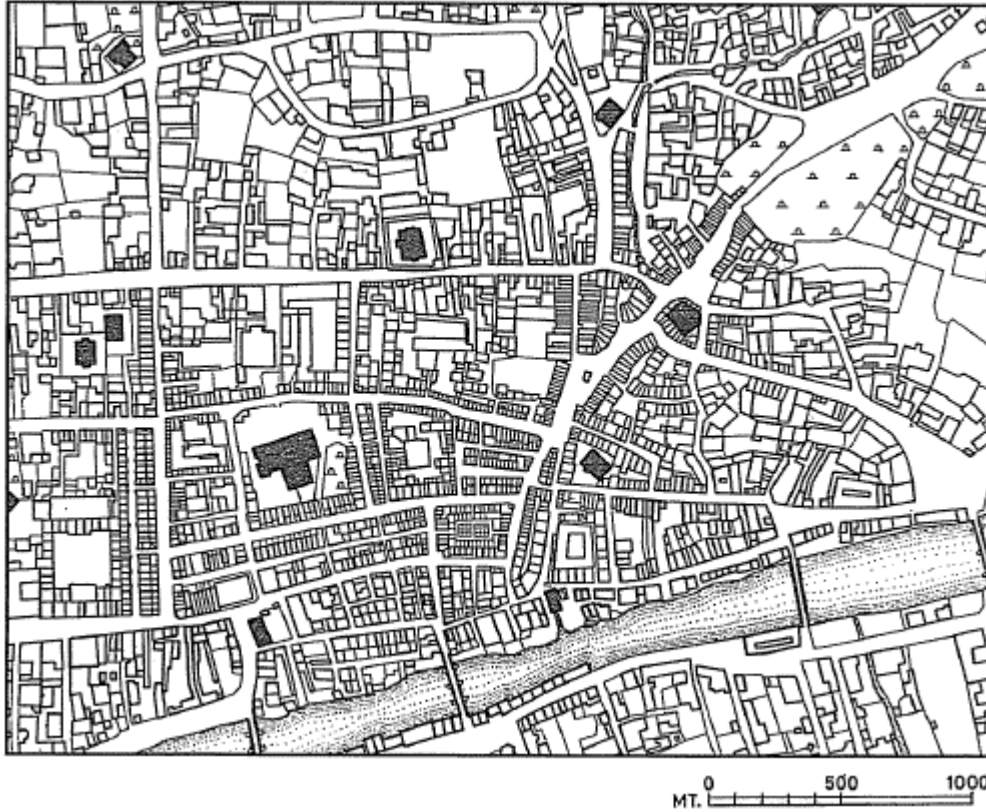
Resim 55: Gazi Hüsrev Bey Hancahı İç Mekan (2017)

3.4.7 Ticaret Yapıları

3.4.7.1 Saraybosna Bedesteni

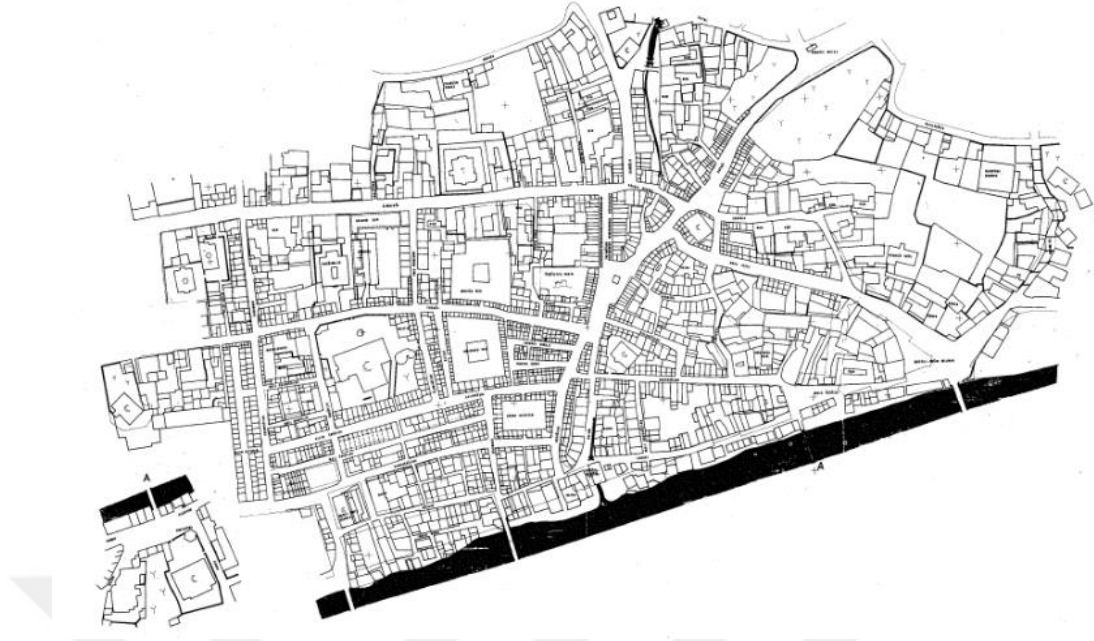
Saraybosna'nın Sancak Beyi İshak Bey oğlu İsa Bey tarafından 1461 senesinden önce yaptırılmıştır.¹⁶² Ancak bu bedesten 1842'de çıkan yangınla birlikte yok olmuştur. Şehrin ilk bedesteni olarak önem taşımaktadır.

Saraybosna'da toplam üç bedesten ve arasta inşa edilmiştir. Sözü edilen ticari yapıların bir kentte bu miktarda olması kentin ticaret potansiyelini anlamlandırmak adına önemli bir veridir.

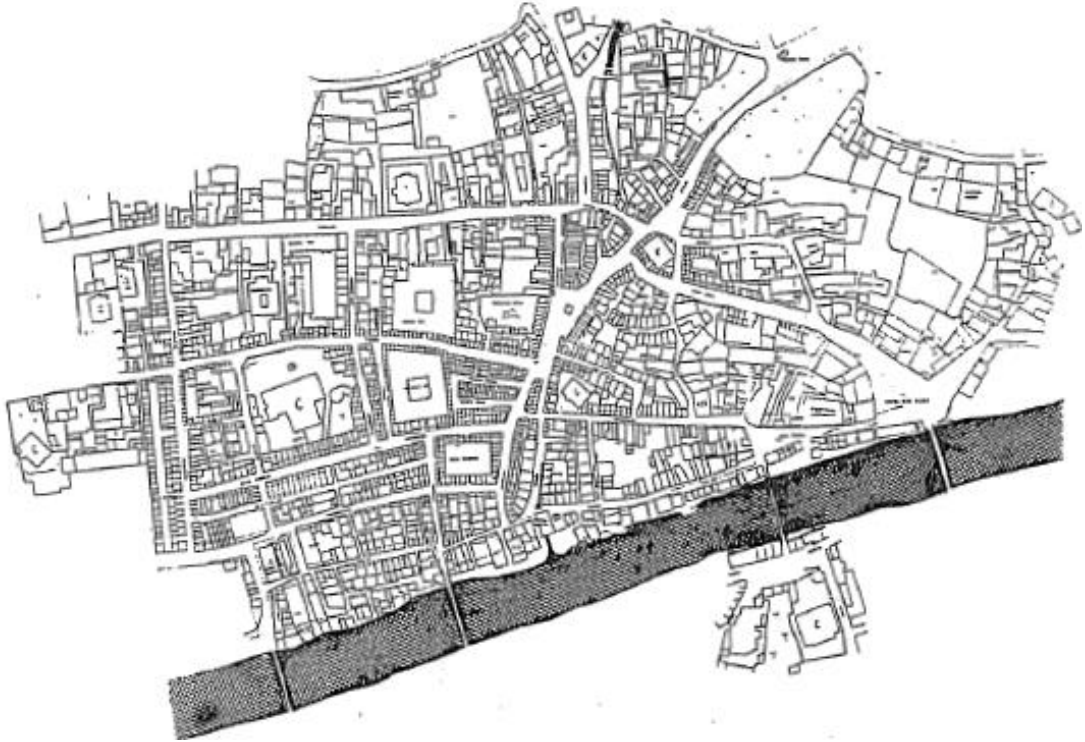

Çizim 40: Saraybosna Ticari ve Anıtsal Merkez (Cerasi'den)

¹⁶² Mustafa CEZAR, 1985, s.203

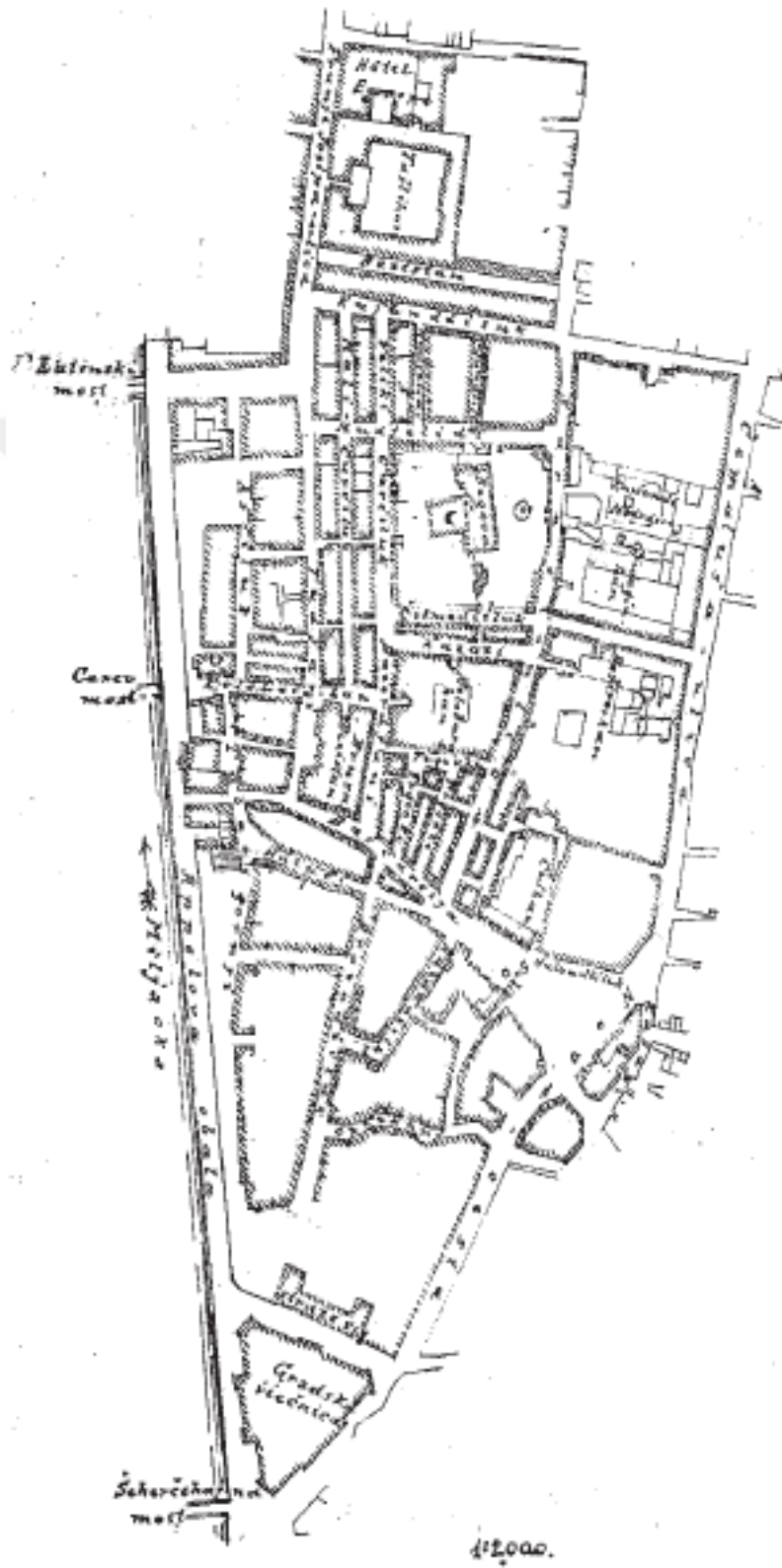

Çizim 41: 1878 Avusturya Öncesi Başçarşı Planı (Ayverdi'den)

Çizim 42: 19. Yüzyılın Sonu Başçarşı Planı (Pasic'ten)

*Sketch of the Čaršija (market-place)
Sarajevo.*

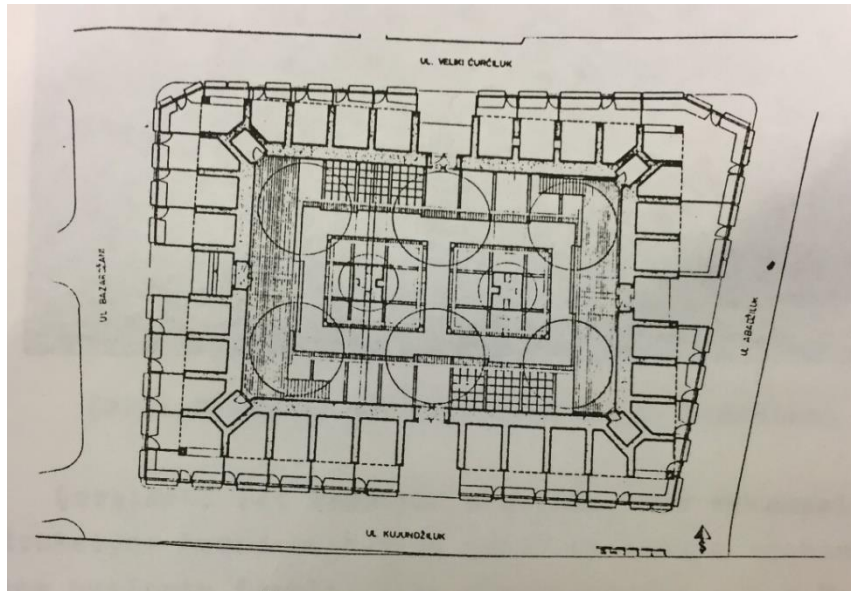

Çizim 43: Saraybosna Başçarşı Planı

3.4.7.2 Saraybosna Bursa Bedesteni / Rüstem Paşa Bedesteni / Brusa Bezistan

Rüstem Paşa tarafından 1551’de inşa edilen bedesten¹⁶³ Başçarşı’nın güneyinde yer alır. Rüstem Paşa’nın Bursa’da üretimi yapılan ipekleri burada satması nedeniyle bedestenin bu isimle anıldığı bilinmektedir.¹⁶⁴ Yapının ilk yapıldığı yıllarda ipek gibi oldukça değerli bir ürünün burada satılması Saraybosna’nın ticari hayatını anlamaya ışık tutması açısından önemlidir.

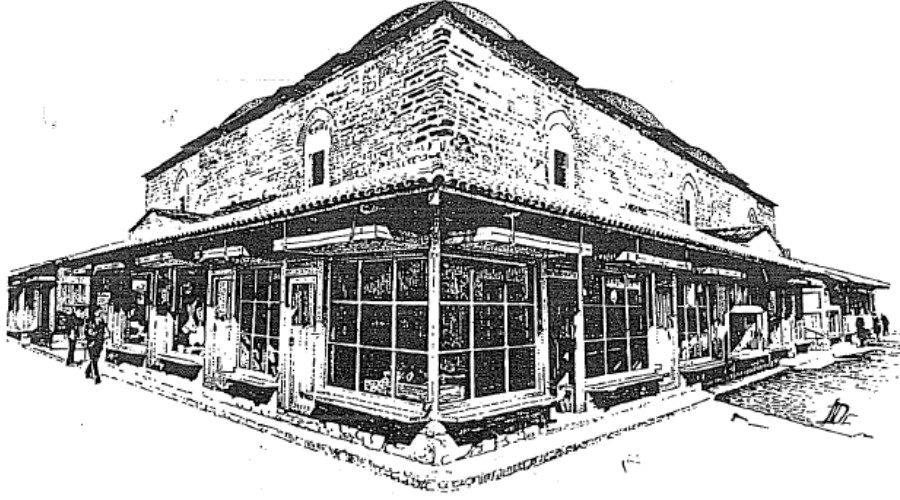
20.15 x 29.40 m boyutunda, dikdörtgen planlı ve üzeri altı kubbeyle örtülüdür. İki kare planlı payenin birbirlerine kemerler yardımıyla bağlanmasıyla altı birime ayrılmıştır. Toplam 34 dükkana sahip olan bedesten dört yönden dışarıya açılmaktadır. Beden duvarları moloz taş, kubbe ve kemerler tuğla malzemeyle yapılmıştır. Bedesten beden duvarlarının alt seviyesinde yer alan dükkanların üzerleri saçakla örtülmüştür. Dikdörtgen planlı yapının uzun kenarında dükkanların üstündeki beden duvarlarında üçerden toplam altı pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerelerin üzerindeki alınlık sivri kemerlidir. Kısa kenarlarındaki pencereler de aynı türden olup ikişerden toplam dört adettir. 1992-95 yıllarında savaş sırasında zarar gören ardından restore edilen yapı, günümüzde Saraybosna Şehir Müzesi olarak faaliyet göstermektedir.

Çizim 44: Saraybosna Bursa Bedesteni Planı

¹⁶³ Kemal ZUKIC, 2000, a.g.e., s.83

¹⁶⁴ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1954, s.233-244

Çizim 45: Saraybosna Bursa Bedesteni Çizimi (Pasic'ten)

Resim 56: Saraybosna Bursa Bedesteni Genel Görünüm (2017)

3.4.7.3 Gazi Hüsrev Bey Arastası / Büyük Bedesten / Eski Bedesten / Gazi Husrev-Begov Bezistan

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'ne ait bir yapı olarak caminin batısında Başçarşı içerisinde yer almaktadır. Bu yapının türüyle alakalı olarak iki farklı görüş ileri sürülmüştür ki bunlardan ilki, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yapıyı bedesten olarak tanımlamasıdır. Diğer görüş ise Mustafa Cezar'ın yapıyı plan şeması bakımından değerlendirdiğinde bunun bedesten değil arasta olabileceğidir. Cezar bu görüşünü Saraybosna'da iki bedestenin bulunduğu bir üçüncüsüne ihtiyaç olmadığına dayanarak da belirtmektedir.¹⁶⁵

Günümüzde bu arasta varlığını *bedesten* diye sürdürse de 'Arasta' olarak adlandırılması gerekmektedir. Gazi Hüsrev Bey Arastası, kendine bitişik Taşlı Han'la beraber 1537-57 yılları arasında yapılmıştır.¹⁶⁶ Bu iki yapının inşasında Dubrovnikli ustaların yer aldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Tek katlı arasta tipinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve 48 dükkana sahiptir. Dört dışa açılan kapısının yanı sıra bir de Taşlı Han'a açılan özel kapısıyla toplam beş girişi bulunmaktadır. Bu girişlerin demir kapılarla örtülmüş olmaları ticaret yapılarının ihtiyacı olan güvenliğin sağlanmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Bu iki yapının birbirleriyle olan bağlantısı sayesinde arastadaki yerel tüccarlar Taşlı Han'da kalan Dubrovnikli ve Venedikli tüccarlarla bağlantı sağlayabilmekteydi.¹⁶⁷

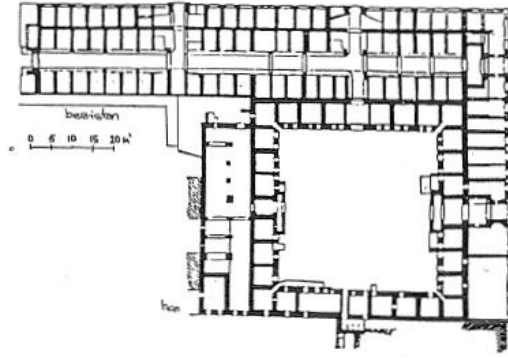
Kaba yonu kesme taştan inşa edilen yapı tümüyle tonoz çatıyla örtülmüştür. Arastanın hanla bitişik olmayan uzun kenarında dışa açık dükkan sırası Kuyumcular Çarşısı'nı oluşturmaktadır. İki yapının birlikteliği çarşayı oluşturarak Doğu ve Batı'dan gelen malların satışının yapıldığı Saraybosna'nın ticari anlamda en canlı ve hareketli bölgesini meydana getirirler. Hem mimari gelişim hem de şehir ticaretindeki etkinlikleri açısından Hüsrev Bey Arastası ve Taşlı Han, Edirne ve Bursa'daki emsalleriyle yarışacak düzeydedir.¹⁶⁸ Bu iki yapı da 1879'a kadar Saraybosna'nın ticaret merkezi olma özelliğini kesintisiz olarak sürdürmüşlerdir. 1697 ve 1879'da geçirdiği büyük yangınlar ile 1992-95 yıllarındaki savaşta oldukça zarar gören yapı 1998'de restore edilerek günümüzde de işlevini sürdürmeye devam etmektedir.

¹⁶⁵ Mustafa CEZAR, 1985, s.202

¹⁶⁶ Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1954, s.236

¹⁶⁷ Belma ADZAMIJA, 2014, s.143

¹⁶⁸ Mustafa CEZAR, a.g.e., s.254

Çizim 46: Gazi Hüsrev Bey Arastası ve Taşlı Han Planı (Pasic'ten)

Resim 57: Gazi Hüsrev Bey Arastası (2017)

Resim 58: Gazi Hüsrev Bey Arastası İç Mekan (2017)

3.4.7.4 Taşlı Han / Han-ı Atik / Taslihan

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi bütünü içerisinde ele alınan yapı arastaya bitişik olarak Başçarşı'da bulunmaktadır. Külliye içindeki diğer binalara gelir getirmesi için Gazi Hüsrev Bey'in ölümü ardından mütevelliler tarafından inşa ettirilerek arastanın batı duvarına konumlandırılmıştır. Tahrir ve vakıfname kayıtları incelendiğinde yapının 1540/42 ile 1563/65 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Arasta yapımında olduğu gibi Taşlı Han'ın yapımında da Dubrovnik'ten gelen ustalar görevlendirilmiştir. Dikdörtgen planlı Taşlı Han tek katlı olarak 29 oda, 12 dükkan, ahırlar ve tuvaletten oluşmaktaydı. Ortada bulunan avlusunun etrafına dükkan sıraları yer almaktadır. Gazi Hüsrev Bey Arastası'nın batı duvarındaki özel kapı sayesinde yerli tüccarların Venedikli ve Dubrovnikli tüccarlarla alışveriş yapıldığı bilinmektedir. Bursa hanlarıyla benzerlik gösteren Taşlı Han, Rumeli'deki en büyük boyutlu hanlardan biri olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷⁰ Saraybosna'daki ticaret yapıları arasında en fazla gelir getiren yapı olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir.

1697 ve 1832'de geçirdiği yangınlarından ardından onarımı yapılmış olsa da 1879'da çıkan yangın sonucunda zarar gören yapı kullanılamaz hale gelmiş 1912'de Avusturya Macaristan işgali sırasında yıkılmış günümüzde de handan geriye yalnızca beden duvarlarının bir bölümü kalabilmiştir.¹⁷¹ Bu kalıntılar Gazi Hüsrev Bey Arastası'nın yanındaki Evropa Oteli'nin bahçesinde bulunmaktadır.

Resim 59: Taşlı Han Kalıntılarında Görünüm (2016)

¹⁶⁹ Hatice ORUÇ, 2009, s.665

¹⁷⁰ Kalıntılar hakkındaki detaylı bilgi için: Belma Adzamija, Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri ve Bugünkü Durumları, s.149-156

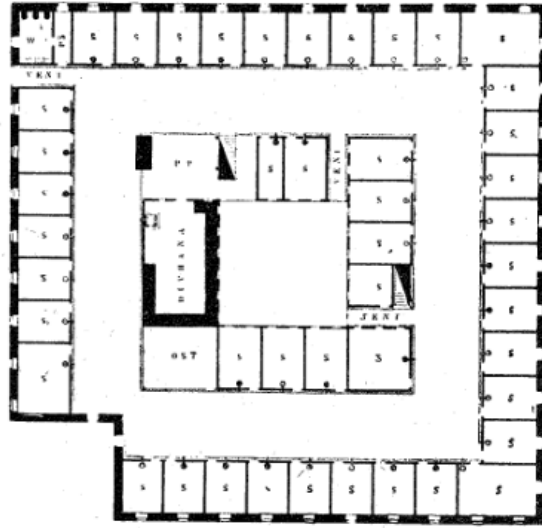
¹⁷¹ Abdurrahman HUKIC, 1983, s.233-240

3.4.7.5 Morica Han / II. Yeni Han

Moric Ailesi tarafından Başçarşı'da Saraci Caddesi üzerinde yaptırılan hanın kitabesi olmaması nedeniyle yapım tarihi tam olarak bilinmemekte ancak 17. yy.'a tarihlendirilmektedir.¹⁷² 18. yy.'ın başında Hüsrev Bey Vakfı'nın mülkiyetine geçirilmiştir.

Açık avlulu, revaklı, iki katlı han tipindedir. Osmanlı döneminde görmeye alışkın olduğumuz kent içi han plan şemasını yansıtır. Yapıldığı dönemde avlunun 4 yönden dükkanlarla çevrili, alt katında 36, ortasında 11 odası, ahır ve tuvalet bölümlerinden oluşmaktadır. Misafir odaları giriş katta bulunmaktadır. Başçarşı'da bulunan muadil yapılara oranla oldukça büyük yapısıyla dikkat çekicidir. Saraybosna'da Osmanlı döneminden kalan tek han yapısı olma özelliğini gösterir.

Yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Avusturya işgali sırasında yanmış ardından yeniden inşa edilmiştir.¹⁷³ Yapı birçok kere yanmış ancak 1957'deki yangının ardından onarımının yapılması zaman almıştır. Plan şemasına bağlı kalınarak restore edilen han, günümüzde iyi durumdadır.

Çizim 47: Morica Han Planı (Bejtice'ten)

¹⁷² Hamdija KRESEVLJAKOVIC, 1957, s.24

¹⁷³ E. H. AYVERDİ, 1956, s.151-223

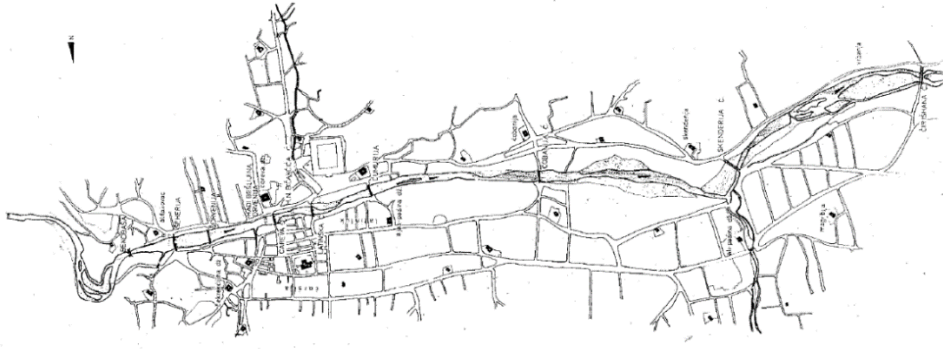

Çizim 48: Morica Han Çizimi (Truhelka'dan)

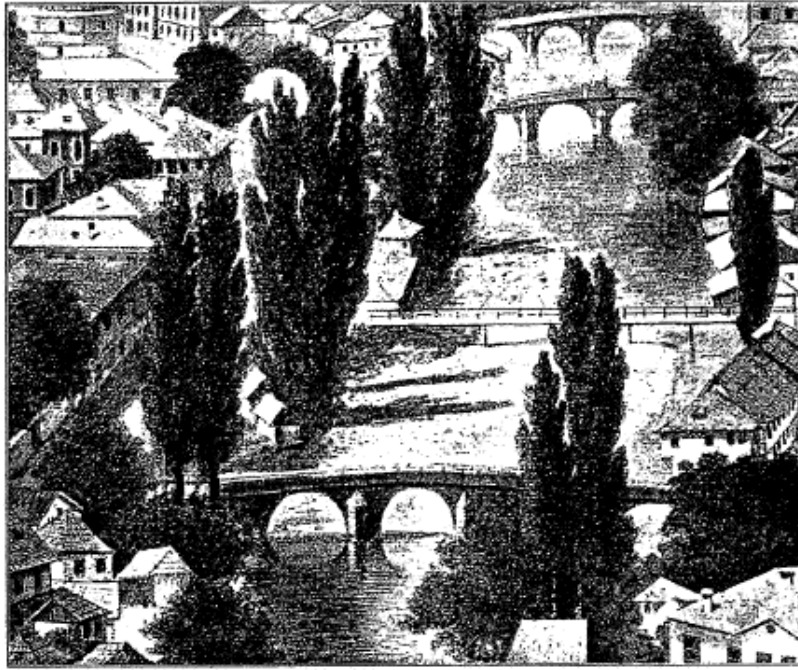

Resim 60: Morica Han Avlusundan Görünüm (2017)

3.4.8 Köprüler

Çizim 49: Miljacka Nehri Üzerindeki Köprülerin Planı (Celic'ten)

Çizim 50: Miljacka Nehri üzerindeki köprüleri gösteren eski bir çizim (Kemura'dan)

Dağ ve akarsuların kentin fiziksel görünümünü belirlediği Saraybosna'da öne çıkan mimari eleman kuşkusuz köprülerdir. İki dağ arasında kalan ovada kurulmuş olan ve ortasından akarsuyun geçtiği Saraybosna'da iki yakanın bağlanması için köprüler oldukça önem taşımaktadır ki bu nedenle Miljacka Nehri üzerinde yedi köprü yapılarak iki nokta arası geçiş sağlanmış idari ve ticari yaşantı birbirlerine bu köprüler vasıtasıyla bağlanmıştır.

3.4.8.1 Hünkar Köprüsü / Careva Cuprija

Yapıya ait inşa kitabesi olmamakla birlikte 1462’de Gazi İshak Bey oğlu İsa Bey tarafından yaptırıldığı bilinen Hünkar Köprüsü şehrin en eski köprüsüdür.¹⁷⁴ Saraybosna’daki şehir içi köprülerinden biridir ve Miljacka Nehri üzerinde, Hünkar Camisi’nin karşısında yer alarak cami-çarşı ulaşımını sağlamaktadır. Hünkar Camisi ile Kolobara Han bağlantısını sağlayan taş köprü günümüze ulaşmadığı için bugünkü köprü, ilk köprüünün 20 m doğusunda 19. yy. sonlarında inşa edilmiştir. Evliya Çelebi bu köprüden; *“Saray şehri ortasından Mlaçka nehri ceryan eder ve bu nehir üzerindeki 7 köprüden biri olan Hünkar Köprüsü altından geçer. Hünkar Köprüsü alçak ise de boyu gayet uzun (250 adım) dur.”* diye bahsetmektedir.¹⁷⁵

15. yy.’dan itibaren hummalı bir inşa çalışması söz konusu olan Saraybosna’da stratejik konumu gereği önemli olan Miljacka Nehri üzerine köprü yapılması şehrin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. İki yakanın birbirine bağlanmasını sağlayan toplam 13 köprü Miljacka üzerine yerleştirilmiştir. İki yakada da şehircilik faaliyetleri gerçekleştirilen ve iki merkez olarak kurgulanan Saraybosna’da bu iki yaka işlevsel olarak birbirinden farklılık gösterir. Başçarşı’nın olduğu bölgede şehrin ticari yaşamı önem kazanırken diğer yakada şehrin idari birimleri yer almaktadır.

1619 yılındaki sel baskınında zarar gören yapı, Hacı Hüseyin adlı bir kişi tarafından onartılmış¹⁷⁶ 1206/1791-92’de harap olunca Hacı Beşli Mustafa Ağa tarafından onarımı yaptırılmıştır.¹⁷⁷ Bu onarımı belirten kitabesi günümüzde Saraybosna Müzesi’nde bulunmaktadır. 1897’ye gelindiğinde nehir yatağı ıslah çalışmaları nedeniyle bütünüyle ortadan kaldırılan yapının yerine günümüzdeki tek açıklıklı olan yeni köprü yapılmıştır. Bu köprü günümüzde araç ve yayaların geçişine elverişlidir.

¹⁷⁴ E. H. AYVERDİ, 1981, s.351

¹⁷⁵ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.V, s.433

¹⁷⁶ Semavi EYİCE, 1998b, s.490-491

¹⁷⁷ Mehmed MUJEZINOVIC, 1974, s.89

Resim 61: Hünkar Köprüsü Genel Görünüm (2017)

3.4.8.2 Latin Köprüsü / Latinski Cuprija

Saraybosna şehir içi köprülerinden biridir ve Miljacka Nehri üzerinde yer alır. Yapıya ait inşa kitabesi olmamakla birlikte şehrin ele geçirildiği ve imar faaliyetlerinin gelişim göstererek yeni mahallelerin kurulduğu bir süreçte, Hünkar Köprüsü'nün iki yakayı birbirine bağlamasının yetersiz kalıp yeni köprüye ihtiyaç duyulmasının ardından Bistrik adıyla anılan semtte inşa ettirilmiştir. İlk olarak inşa edilen köprü ahşap malzemeden yapıldığı için günümüze ulaşamasa da yerine yenisi 1799'da Hacı Abdullah isimli bir kişi tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ 1886 yılında ise tamir edilmiştir.

39 m boyunda ve dört açıklıklı olan bu taş köprü, Osmanlı kaynaklarında Frenklin Köprüsü olarak geçse de halk arasında Latin Köprüsü olarak bilinmektedir. Dubrovnikli tüccarların ikamet ettiği alanda kurulduğu için bu ismi almış olmalıdır.¹⁷⁹ Bu köprünün önemi, I. Dünya Savaşı'nın görünür sebebi olarak kabul edilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Franz Ferdinand ve eşi Sophie'nin suikasta uğramasının bu köprü üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Resim 62: Latin Köprüsü Genel Görünüm (2017)

¹⁷⁸ E. H. AYVERDİ, 1981, s.356

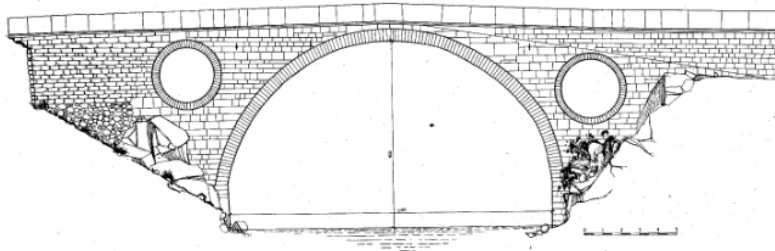
¹⁷⁹ Dzermal CELIC, Mehmed MUJEZINOVIC, 1998, s.118

3.4.8.3 Keçi Köprüsü / Kozja Cuprija

Şehrin 3-4 km doğusunda, Miljacka Nehri üzerinde bulunan bu köprü Saraybosna'nın restore edilmeden günümüze ulaşabilen tek köprüsüdür.¹⁸⁰ Köprü'nün İpekçi Sinan Paşa tarafından 16. yy.'da yaptırıldığı söylenmektedir.¹⁸¹ Yapıldığı tarihten itibaren Bosna ile İstanbul arasındaki ulaşımı sağlamıştır.¹⁸² Köprü'nün adı, arazisinin sarp olmasından ve etrafındaki yolların yapımından önce keçi yoluna uygun şekilde dar ve ince olmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Tek kemerli ve iki yanındaki dairesel açıklıklara sahip olması diğer Bosna köprülerinden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı malzemesi olarak tuf ve kireç taşı kullanılmıştır. Bosna'da uzun süre yaşayan sağlıklı ihtiyarlar için "Keçi Köprüsü gibisin" deme adeti oluşmuştur.¹⁸³ 18. yy.'da onarım geçiren yapı günümüze özgünlüğü bozulmadan ulaşabilmiştir.

Resim 63: Keçi Köprüsü Genel Görünüm (2017)

Çizim 51: Keçi Köprüsü Kesiti (Celic'ten)

¹⁸⁰ E. H. AYVEDİ, 1981, s.340

¹⁸¹ Ljiljana KRALJEVIC, 1958, s.13-30

¹⁸² Cevdet ÇULPAN, 1975, s.157

¹⁸³ Şenol ALPARSLAN, 2006, s.215

3.4.8.4 Şehir Kahyası Köprüsü / Şehir Çehaya Köprüsü / Seher-Cehajina Cuprija

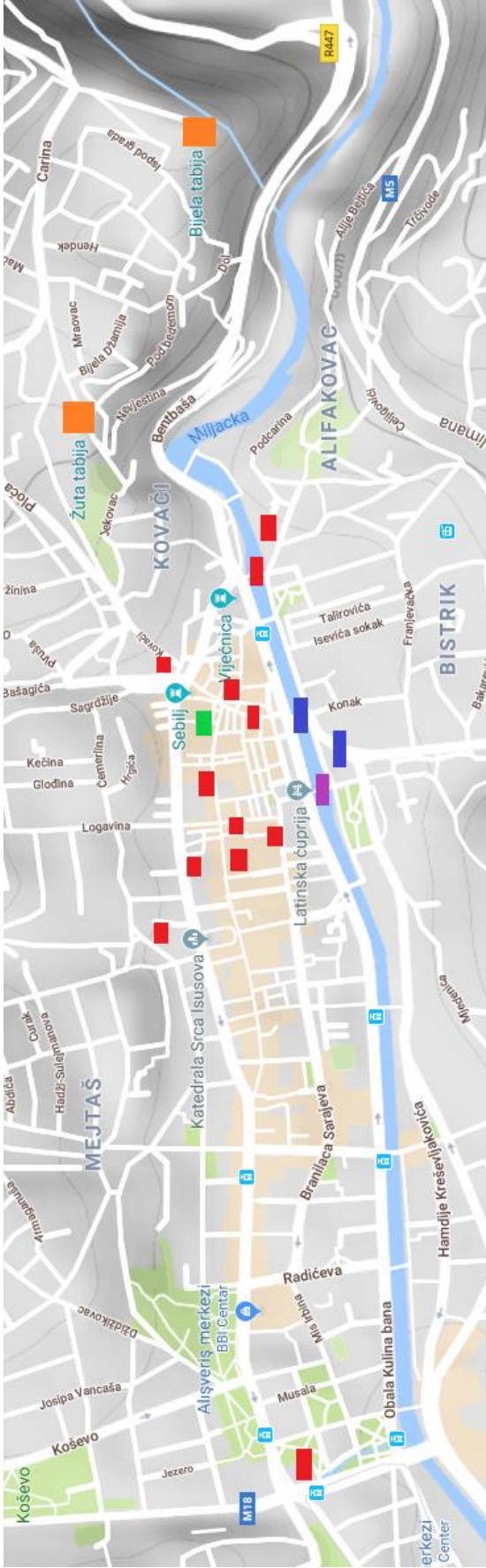
Saraybosna şehir içi köprülerinden biridir ve Miljacka Nehri üzerinde yer alır. Bentbasa ile Obala Kulina Bana caddelerini üzerinde bulunan Şehir Çehaya Köprüsü, Saraybosna'nın iki semtini birleştiren bir noktada, şehrin kuzeyine inşa edilmiştir. 16. yy.'da Hünkar Köprüsü'nün ardından inşa edilen taş köprülerden birisidir. Kaynaklarda banisinin Ali Fakih olduğu belirtilmektedir ki Vekil Harç Camisi ve mezarlığıyla olan ilişkisi düşünüldüğünde bu durum olasıdır. Köprü, dört kemer gözünün üç taşıyıcı ayakla taşındığı taştan yapılmış olan tipik Osmanlı köprü tipolojisindedir. İlk inşa edilen köprü günümüze ulaşmamış olmakla birlikte daha sonra özgünlüğünü bozan bir onarımdan geçmiştir. Günümüze ulaşan köprü'nün yalnızca ayakları döneminden kalmadır.

Resim 64: Şehir Çehaya Köprüsü'nü Gösteren Bir Kartpostal

Resim 65: Şehir Çehaya Köprüsü Genel Görünüm (2017)

Çizim 52: Saraybosna Şehir Planı Üzerindeki Osmanlı Dönemi Mimari Yapıları

Çizim 52'deki planda Saraybosna'daki Osmanlı dönemi yapılaşması görsel olarak ifade edilerek daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Eklenen Saraybosna planında turuncu ile belirtilen yerler kaleyi, mavi ile belirtilenler 15. yy. Osmanlı dönemi yapılarını, kırmızı ile işaretlenen alanlar 16. yy. Osmanlı dönemi yapılarını, yeşil ile belirtilen alan 17. yy. Osmanlı dönemi yapısını ve mor ile işaretlenen alan ise 18. yy. Osmanlı dönemi yapısını göstermektedir. Plan üzerinde belirtilen yapılar yalnızca günümüze ulaşanlar olmakla birlikte aynı bölge içerisinde günümüze ulaşamayan Osmanlı yapılarının varlığı bilinmektedir.

4. BÖLÜM

4.1 Amasya'nın Coğrafi Özellikleri ve Tarihsel Gelişimi

Karadeniz Bölgesi'nin orta bölümünde yer alan Amasya şehri, kuzeyinde Samsun, güneyinde Tokat ve Yozgat, doğusunda Tokat, batısında Çorum illeriyle çevrelenmiştir. Amasya, Yeşilirmak ile Merzifon Ovası'nı sulayan Tersekan Irmağı'nın birleştiği noktanın batısında, Canik Dağları'nın güneyinde bulunmaktadır. Kent, Yeşilirmak'ın iki tarafında kuzeybatı-güneybatı aksta gelişen uzun ve dar bir vadide kurulmuştur.

Amasya'nın ortasından geçen Yeşilirmak, deniz seviyesinden yaklaşık olarak 400 m yüksekliktedir. Kırklar Dağı'nın Yeşilirmak'a bakan yamacının üzerindeki kayalıkta bulunan iki sivri tepede Amasya Kalesi yer almaktadır. Şehre hakim tepede bulunan kale ve ırmak kıyısında surlarla çevrili Amasya kenti, İlk ve Orta Çağ'da ulaşılmaz ve korunaklı oluşu nedeniyle ele geçirilmez bir konumda olmuştur. Nehrin güneyi diğer yerlere nazaran daha düz olduğu için yerleşim daha çok bu bölgede şekillenmiştir.

Çizim 53: Amasya İl Haritası

Yeşilirmak ve onunla birleşen diğer ırmakların suladığı ovalar, bu toprakların verimli olmasını sağlamış, ılıman iklim koşulları tarım ürünleri çeşitliliğini artırmıştır. Amasya hem iklimi hem de coğrafi konumu nedeniyle eski çağlardan beri önemli kentlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Amasya şehri de tıpkı Saraybosna'da olduğu gibi ortasından geçen bir ırmakın (*Yeşilirmak-Miljacka nehirleri*) açtığı bir vadi ve bunun iki tarafını çevreleyen yüksek

dağlara sahiptir. Topografik açıdan birbirlerini çağrıştıran görünümüne sahip olmaları konu seçimindeki belirleyicilerden biri olmuştur.

Şehrin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmemekte, en eski adının Ameseia olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁴ Şehrin ilk adı olan Ameseia günümüze kadar -birçok uygarlığın hakimiyeti altına girmiş olmasına rağmen- değişmeden gelebilmeyi başarabilmiştir.

Amasya kentinin kuruluşuna dair bilgilerin eski kaynaklarda yer almaması nedeniyle kent hakkındaki bilgilere ilk olarak Helenistik dönemdeki Pontus-Roma savaşları sayesinde ulaşabilmekteyiz. Büyük İskender'in ölümü üzerine Anadolu'da yerel krallıklar güç göstermeye başlamasıyla öne çıkan hakim kuvvet Pontus Krallığı olmuştur. Bu krallığın kurucusu olan Mithradates Ktistes, İskender'in vefatı üzerine halefleri arasındaki taht mücadelesinden faydalanarak Amasya Kalesi'ne yerleşerek İ.Ö 281'de egemenliğini kabul ettiren bir güce erişmiştir.¹⁸⁵

Ameseia, Pontus Kralı I. Pharnakes'in İ.Ö 183'te Sinop'u ele geçirişine kadar krallığın başkenti olmuştur. Kurucu kralın bu şehri imar edip kültür merkezi haline getirdiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁸⁶ Krallık başkentinin Sinop'a taşınmasına rağmen Ameseia, Anadolu'yu batıdan doğuya ve Karadeniz'in önemli liman kentlerine bağlayan bir kavşak noktasında olması nedeniyle önemini korumaya devam etmiştir.

Pontus Krallığı döneminde yaşadığı bilinen coğrafyacı Strabon'un, Amasya'ya ait kent betimlemelerine göre; Ameseia İ.Ö 7. yy.'da; kentin güneyinden başlayan surlarla kalenin bulunduğu dağı kuşatmaktadır.¹⁸⁷ Yeşilırmak üzerinde yer alan ve günümüzde de varlığını sürdüren Alçak Köprü, kentle varoşları birbirine bağlama görevini üstlenmiştir.

Romalılarla Pontus kralı Mithridates'in savaşları uzunca yıllar devam etmişse de Ameseia önce Roma kralı Lucullus (İ.Ö 70) daha sonra da Pompeius (İ.Ö 66) tarafından ele geçirilmiştir. Pompeius Pontos her ne kadar bölgeyi ele geçirmiş olsa da uzunca yıllar bölgenin hakimi ve tehlike yaratma potansiyeli olan Pontos Kralı Mithridates Eupator'un bölgeye akın etmesinden endişe duyarak tüm askeri noktalar ile kent ve kale surlarını yıktırıştır. Ancak yıkılan surların ve kalenin yeniden

¹⁸⁴ İlhan ŞAHİN, Feridun EMECEN, 1991, s.1-4

¹⁸⁵ Kâni KUZUCULAR, 1994, s.15

¹⁸⁶ M. Şemsettin GÜNALTAY, 1951, s.465

¹⁸⁷ STRABON, 1969, (çev. A. Pekman), s.561

yapılması kısa sürede tamamlanmıştır. Bu işgalin ardından Pontus Krallığı'na ait topraklar farklı yönetim birimlerine ayrılarak Bithynia'ya bağlı krallıktaki 11 siteden birisi haline gelmiştir.

Siyasi birliğin yok olduğu Anadolu'da bunu sağlamak için Romalıların yapmış olduğu siyasi düzenlemelerin yanı sıra mimari düzenlemeler de söz konusu olmuştur. Roma döneminde yollar, askeri yapılar ve kaleler inşa edilerek savaştan çıkan şehrin bir yandan onarımı gerçekleştirilmek istenirken diğer yandan da askeri açıdan güçlü bir konuma ulaşmak adına imar faaliyetleri kullanılarak hamleler yapılmıştır. Pontus Krallığı döneminde önemli olan Samsun ve Sinop'u İç Anadolu ve güneye bağlayan yollar Roma döneminde yenilenmiş ayriyeten Marmara ve Ege ile Amasya bağlantısını sağlayan yolların yapılmasıyla Ameseia, Roma döneminde '*metropolis*' statüsüne ulaşmıştır.

Doğu Roma dönemine gelindiğinde; 7. ve 11. yy.'lar arasında İran ve Arap akınlarıyla gücü azalan Anadolu kentleri arasında Ameseia, stratejik konumu nedeniyle daha korunaklı bir nokta haline gelmiştir. Sur içinde yer alan garnizon, bu akınlar sırasında diğer kentlerden gelenler için de güvenilir bir merkez olmuştur. Doğu Roma döneminde inşa edilen dini mimari örnekleriyle Amasya, Orta Çağ'da bütünüyle Hristiyan kenti görünümüne ulaşmıştır. Bu bağlamda kalenin akropolis olarak kullanıldığı Doğu Roma döneminde bu noktada üç yapının varlığı dikkat çekmektedir. Phlabias isimli manastır kadınların kullanımına tahsis edilmiş ve kentin mahallelerinden bir tanesine de ismini vermiştir. Hagios Ioannes Manastırı ve Hagios Thalelaios Kilisesi akropolde yer alan diğer önemli dini yapılarıdır.¹⁸⁸

Söz edilen dini yapılar ve kaynaklarda belirtilen diğer Doğu Roma yapıları dışında bu döneme ait günümüze ulaşan tek yapı Türk-İslam döneminde camiye çevrilen Fethiye Cami'dir. Bunun dışında Samsun ve Sinop limanlarını güneye ve Anadolu'nun diğer yerleşim yerlerine bağlayan Roma döneminde yapılan ticaret yolu da ana hatlarıyla günümüze kadar gelmiştir. Strabon'un kent betimlemelerinde bahsedilen Alçak Köprü ve Helkis Köprüsü'nün de temelleri Türk-İslam hakimiyeti öncesine dayanmaktadır.

¹⁸⁸ Kâni KUZUCULAR, a.g.t., s.27

4.1.1 Amasya'nın Türk-İslam Dönemi

Malazgirt Zaferi'nin ardından Türklerin bu bölgede söz sahibi olmaya başladığı kaynaklardan öğrenilse de Türklerin Amasya'yı ne zaman ve kim tarafından ele geçirdiği bilinmemektedir. Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra bölge, Melik Danişmend'in himayesine geçmiştir. Amasya, Erken Türk döneminde sırasıyla Danişmendli, Selçuklu, İlhanlı, Eretna ve Şadgeldi Paşa egemenliği altına girmiştir.

Amasya, 1080-1175 yılları arasında yaklaşık yüzyıl boyunca Danişmendlilerin idaresi altında yönetilmiştir. Melik Gazi ve oğlu Mehmed dönemi, beyliğin en parlak yıllarını oluşturmuş ve bu dönemde beylik sınırları Malatya'ya kadar genişlemiştir. 1101'de Toulouse Kontu Raymond önderliğindeki Haçlı ordusu Anadolu'ya girerek Türklere savaş açtıysa da Danişmendliler tarafından Amasya yakınlarında Haçlı ordusunun bozguna uğratılmasının ardından kırsal kesimin ve sur dışı bölgenin tamamen tahrip edildiği kaynaklardan öğrenilmektedir.

Amasya, 12. yy. başlarında sur içinde küçük bir bölgedeki yerleşimden ibaret olan bir yerleşim modeli gösterir. Bu küçülmede uzun yıllar süren savaşların etkisinin büyük olduğunun söylenmesi gerekir. Savaş ortamından uzakta, güvenli yer ihtiyacı hisseden yerli halkın kırsal alandaki yaşantısını bırakarak sur içi bölgeye sığındığı bilinmektedir. Türklerin 12. yy. başındaki yerleşimleri ele alındığında önceleri bahsi geçen sur içi bölgesinin tercih edildiği ardından göçebe Türkmenlerin bölgeye iskanıyla beraber sur dışı bölgede bir mescit ya da zaviye etrafında yerleşim alanları yarattığı incelenen yapılar ışığında anlaşılmaktadır.

Amasya'da Danişmendlilere bağlanan ilk yapı, sur dışı bölgede yer alan ve bugünkü adıyla Şamlar Mahallesi olarak bilinen, Ayas Ağa Cami ve Medresesi'nin yerine inşa edilmiş olan mescittir.¹⁸⁹ Osmanlı Arşiv Belgelerinde ismi Cami-i Enderûn, Cami-i Şehr-i Enderûn olarak geçen günümüze kalıntılarıyla ulaşan tek yapı da sur içi bölgesindeki Enderun Cami'dir.¹⁹⁰ Hüseyin Hüsameddin'den öğrendiğimiz bir diğer Danişmendli yapısı da Yağbasan Hanı'dır. Bu yapı da sur içi bölgesinde yer almakta ve bulunduğu mahalleye ismini verdiği belirtilmektedir.¹⁹¹

1176'da meydana gelen Myriokephalon Savaşı'nın ardından Anadolu'da farklı beyliklerin hüküm sürmesi sona ererek tüm Anadolu'da tek siyasi güç ortaya çıkmıştır.

¹⁸⁹ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.120

¹⁹⁰ BOA, TTD, No: 387, s.19

¹⁹¹ H. HÜSAMEDDİN, a.g.e., s.160

12. yy.'ın son çeyreğinden 1243'e kadar bölgeyi idaresi altına alan Anadolu Selçuklu Devleti, hakimiyet sürdüğü dönem boyunca özellikle ticari gelişmelerin yaşanması için atılımlarda bulunmuş bunu geliştiren ve sürdüren politikalar izlemiştir. 13. yy. başında başta Antalya, Sinop ve Samsun limanlarının ele geçirilmesi Anadolu'daki ticari ve sosyal hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. İmar faaliyetleri de bu etkinliklere paralel olarak gelişmiş ticaret yolları üzerinde konumlanan kervansaraylarla güvenliğin sağlanması uzun yıllardan sonra ilk olarak bu bölgeyi kervanların güvenle geçebileceği bir yer haline getirmiştir. 13. yy'ın ilk yarısında en görkemli dönemini yaşayan Anadolu Selçuklu Devleti, 1243 Köseadağ Savaşı'nın ardından Moğol Hanlığı'na vergi veren bir devlet, daha sonraki süreçte ise Moğollara bağlı bir eyalet haline gelmiştir.¹⁹² Ancak varlığını sürdürdüğü 1175-1243 yılları arasında Amasya'da Türk-İslam mimarisinin gelişmiş örneklerinin inşasıyla buranın Türk-İslam kenti fiziksel görünümüne kavuşmasını sağlayan bir devlet olması konumuz açısından önemlidir.

Çizim 54: 13. yy. Ortası Türkiye Siyasi Haritası (H. Doğru'dan)

¹⁹² Faruk SÜMER, 1970, s.1-147

Anadolu Selçuklu dönemine ait bilinen en eski yapının Hilafet Gazi Medresesi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu yapının günümüze ulaşabilen tek parçası türbesidir. Doğrakiye Medresesi günümüzdeki Pirinççi Mahallesi'nde ırmağın kıyısında Emir Nureddin Doğrak tarafından 631/1234'te inşa ettirildiği, 20. yy.'da yıkılmış olan yapının kapısında bulunan kitabesinden anlaşılmıştır.¹⁹³ Burmalı Minare Cami, Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Emir Ferruh Bey ile Kardeşi Hazinekar Yusuf Bey tarafından yaptırılan çok ayaklı ulu cami tipinin ilk örneklerindedir.¹⁹⁴ Sultan Köprüsü, 540/1146'da Sultan Mesud tarafından yaptırılmış ancak depremde yıkılmasından sonra önce ahşap olarak ardından 776/1374-75'te Şadgeldi Paşa tarafından kagir olarak yeniden yaptırılmıştır.¹⁹⁵ Sur içinde Kurşunlu Mahallesi'nin Yeşilirmak kıyısına bakan bölümüne kurulduğu bilinen Selçuklu Sarayı da önemli bir Selçuklu dönemi yapısıdır.

1243-1341 arasında hüküm sürmüş olan İlhanlı egemenliğine gelindiğinde, tüm Anadolu'da karışıklıklar yaşanırken Yeşilirmak Havzası diğer bölgelere nispeten daha güven vericidir. Öyle ki İlhanlı valilerinin idareyi ele aldığı dönemde de Muineddin Pervane'nin ülkeyi yönettiği dönemde de diğer bölgelere göre Amasya şehri sakinliğini koruyabilmiştir. Bu dönemde imar faaliyetleri bile devam etmiş Anadolu mimarlığının en önemli yapılarından biri olan Gök Medrese, Torumtay Türbesi ve Şifahanesi'nin yapımı bu dönemde gerçekleşmiştir.

Gök Medrese, Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay tarafından 665/1267'de Torumtay Türbesi'yle birlikte yaptırılmıştır.¹⁹⁶ Gerek mimari çözümlenişi gerek taş ve tuğla işçiliği bakımından döneminin üzerinde bir yapıdır. Günümüzde varlığını korumaya devam eden yapı, bulunduğu mahalleye adını veren bölgedeki en anıtsal yapı statüsünde değerlendirilmektedir. Darüşşifa ya da Bimarhane olarak adlandırılan yapı, Anber bin Abdullah tarafından 708/1308'de günümüzdeki Yakutiye Mahallesi'nde yaptırılmış olan bir tıp medresesidir.¹⁹⁷ Mevlevihane, Saraçhane Mahallesi'nde 714/1314'te yaptırılmıştır. Atabey Medresesi ise, Uzun Mustafa Mahallesi'nde H. Hüsameddin'in bahsettiği üzere Nasırüddin Ahmed Ata Bey tarafından 727/1327'de yaptırılan medresedir.¹⁹⁸

¹⁹³ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.93

¹⁹⁴ İ. H. UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.100

¹⁹⁵ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.3, s.91

¹⁹⁶ İsmet KAYAOĞLU, 1978, s.91-112

¹⁹⁷ İ. H. UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.101

¹⁹⁸ a.g.e., s.274

14. yy.'da İnan Moğollarının çözüme sürecine girmesi Anadolu sorumlusu Timurtaş'ın komutanlarından Eretna'nın Sivas'ı bağımsız bir bölge olarak ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Eretna, Moğollara karşı kazandığı zaferle kısa sürede sınırlarını genişletmiş, Kayseri ve Konya sınırlarına hakim olmuştur. Ancak Eretna'nın ölümünün ardından hakimiyet kurmakta zorlanan beylik, Hacı Şadgeldi Paşa ve oğlu Ahmed'in yönetimine geçmiş¹⁹⁹ 795/1393'te ise Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı idaresi altına alınmıştır.

1343-1393 yılları arasındaki Eretna Beyliği ve Şadgeldi Paşa hakimiyeti altında olunan dönem içerisindeki imar faaliyetleri; Şadgeldi Paşa'nın 773/1372'de yaptırmış olduğu Saraçhane Cami ile 775/1373'te yaptırılan Alaca Yahya Medresesi'dir.²⁰⁰ Osmanlı dönemi öncesinde yaptırılan son yapı ise; Çeribaşı Emînüddin Mehmed Çelebi Mescidi'dir. Bu yapının da 793/1391'de yaptırıldığı arşiv belgelerindeki kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁰¹

Tarihsel gelişimi içerisinde Amasya, eski çağlardan Osmanlı hakimiyetine girdiği döneme kadar olan yüzyıllar süren bu süreçte savaşlara ve siyasi karışıklıklara rağmen bu huzursuzluklardan bir şekilde sıyrılmış hatta çoğu zaman olumsuz etkilerden teğet geçmeyi başarmış kimi zaman da kötü bir yönetim altındayken bile gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. En başta da belirtildiği gibi coğrafyası, iklimi, topografyası ve stratejik konumu nedenleriyle tarihin her döneminde ön planda olmayı beceren bir Anadolu kenti olmuştur. Pontus Krallığı'ndan itibaren ufak değişikliklerle gelen sur içi bölgesi Osmanlı döneminde de büyük ölçüde aynı kalmıştır.

¹⁹⁹ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1984, s.158

²⁰⁰ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.3, s.117

²⁰¹ Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Cevdet Tasnifi, Evkaf Kataloğu, Belge No:164, 9149, 20052, 31308

4.1.2 Osmanlı Dönemi'nde Amasya

14. yy.'da Amasya'yı topraklarına kattığı bilinen Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşı'yla büyük bir hezimete uğramışlardır. Timur'a kaybedilen bu savaşın ardından 11 yıl süren Fetret dönemi yaşanmış, ardından idare boşluğundan yararlanan I. Mehmed, Osmanlı'yı eski gücüne kavuşturmak için hamleler yapmıştır. Böyle bir dönemin ardından yeniden ele geçirilen Amasya, doğrudan şehzade sancağı yapılmıştır. Sırasıyla I. Mehmed, Şehzade Murad, Ahmed Çelebi, II. Mehmed, Alâeddin, II. Bayezid ve Ahmed Amasya'da Valilik yapmışlardır. Buradaki valiliklerinin ardından tahta çıkan padişahlar da sırasıyla II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid olmuştur. 15. yy.'ın ilk yarısından itibaren aynı zamanda Eyalet-i Rum'un da merkezi olan bir kent olarak önemlidir.²⁰²

Amasya, Osmanlı idaresine geçmesinin ardından en parlak çağını 15. yüzyılda yaşayarak Anadolu'daki en gelişmiş kentler arasında yerini almıştır. Ancak stratejik konumu sebebiyle 16. yy.'daki İran baskısını en fazla hisseden kentlerden biri olmasının yanı sıra göçebe Türkmen ve Tatar gruplar da karışıklığa sebebiyet vermişlerdir.²⁰³ Bu karışıklık esnasında Amasya valisi konumda olan Şehzade Ahmed zamanında kent, kontrol edilemez bir duruma gelmiş, I. Selim'le birlikte yeniden kontrol altına alınmıştır.

I. Süleyman'ın şehzadesi Mustafa'yla birlikte sancak statüsüne getirilen kent, uzun yıllar en gözde sancak olma özelliğini korumuştur. Bir sancağın 'şehzade sancağı' olabilmesi için diğer sancaklardan ayırt edici birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Amasya'yı diğerlerinden ayıran özellikler; uç bölgede oluşu, daha önce bu topraklarda hüküm süren bir beyliğe başkentlik yapmış olması ve ticaret merkezi oluşudur.²⁰⁴ Osmanlı öncesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve farklı kültürlerden aldığı birikimin sentezi olması sebebiyle de burada yetişen şehzadelerin tecrübe kazanması amacıyla diğer bölgelerden daha farklı bir konuma sahiptir. Amasya Sancağı'nın şehzadelerin idaresin altında yönetildiği 182 yıl boyunca şehrin fiziki kimliği ortaya çıkarak siyasi, kültürel ve ticari açılardan gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu süre boyunca sancak beyi statüsünde 12 şehzadenin görev aldığını, bunlardan altısının tahta çıktığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Zaman içerisinde başkente yakın olan sancakların öneminin artması nedeniyle Amasya bu

²⁰² M. Tayyib GÖKBİLGİN, 1965, s.51-61

²⁰³ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1988, s.389

²⁰⁴ Haldun EROĞLU, 2010, s.480-483

özelliğini kaybetmiş olsa da her dönemde Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür.

Amasya Sancağı, Tokat ve Sivas'la birlikte Rum eyaletinde önemli kentler arasında yer almaktadır. 16. yy.'da Amasya Sancağı, Ladik ve Merzifon kazalarından meydana gelmekteyken 1576'da Gümüş, Gedegra, Zeytun, Simre-i Ladik kazaları da dahil edilmiştir. 17. yy. ortalarında kaza sayısının dokuza çıktığı kaynaklarda belirtilmektedir.

16. yy.'ın ikinci yarısından 17. yy.'ın başına kadar devam eden Celâli ayaklanmaları nedeniyle huzursuzluk yaşayan kentlerden biri olan Amasya,²⁰⁵ bu dönemdeki ayaklanmalarda çıkarılan yangınlardan oldukça etkilenerek zor zamanlar geçirmiştir. İsyancıların etkinliklerine altı yıl maruz kalan kent, 1608'de Kuyucu Murad Paşa tarafından²⁰⁶ yeniden huzurlu bir ortama kavuşturularak bundan sonraki dönemlerde sakin havasını korumaya devam etmiştir.

Cizim 55: 1520-1540'larda Anadolu'daki Kentler (Faroqhi'den)

²⁰⁵ Faruk SÜMER, 1967, s.173

²⁰⁶ Kâni KUZUCULAR, 1994, s.53

Resim 66: Amasya Genel Görünüm (2017)

4.2 Amasya'da Osmanlı Dönemi Kent Oluşum Süreci

Amasya'da Saraybosna'dan farklı olarak Osmanlı öncesi dönemden kalan bir kentin varlığı, şehrin fiziksel görünümünün oluşmasında belirleyici olmuştur. Osmanlı öncesi yerleşimler konumuz dışında kalmakta ancak hangi bölgeleri kapsadığı bilgisi Osmanlı yerleşmesini anlamak açısından gerekli olmaktadır. Danişmendliler döneminde camiye dönüştürülen Helene Kilisesi (Fethiye Cami) ve çevresi, Yeşilirmak'ın kuzeyindeki Kuş Köprü yakınlarındaki Şamlar Mahallesi ve çevresi ile Osmanlılardan önce en çok tercih edilen yerleşim olarak Sultan Köprüsü'nün güneyidir.²⁰⁷

Amasya için Osmanlı yerleşiminin başlangıç yüzyılı olarak 14. yy. gösterilmektedir. Bu dönemde Darüşşifa, Yakutiye Mahallesi, Taciye Mescidi ile Gümüşlü Mahallesi oluşmaya başlamıştır. Atabey Medresesi yapımının ardından Gümüşlüzade, Saraçhane ve Pervane mahalleleri, Çeribaşı Eminüddin Mescidi ile Fethiye, Darüsselam ve Devehane mahalleleri arasındaki kısımlar yerleşim yeri haline getirilmiştir.

Gök Medrese'nin karşısına ve Yeşilirmak'ın kıyısına inşa edilmiş olan Yörgüç Paşa Külliyesi ile kentin kuzeyine konumlanan Bayezid Paşa Külliyesi Amasya'da Osmanlılar tarafından yaptırılan ilk külliyelerdir. Şehrin kuzey-güney çıkışının denetlenebildiği noktalarda yer alan Bayezid Paşa ve Yörgüç Paşa külliyesi, bu yerleşimin Tokat girişi ve Samsun çıkışının bulunduğu stratejik bir konuma yerleştirilmeleri bakımından kontrol noktası özelliğini taşımaktadır.²⁰⁸ Yörgüç Paşa Külliyesi, Gök Medrese Mahallesi'ni canlandırmış, nehrin güney çıkışını kontrol altında tutmuştur. Külliye'nin yer tercihindeki ana kriter, kentin o alandaki en düz nokta olmasıdır. (Bknz: Çizim 57)

Nehir kıyısına konumlanmış bir diğer külliye de Hatuniye Külliyesi ile Bayezid Külliyesi'dir. II. Bayezid Külliyesi'nin batısına Osmanlı döneminden önce hiçbir yapı inşa edilmemiştir. Bu nedenle bölgenin Osmanlı döneminde yerleşime açıldığını söylemek mümkün olmaktadır. Bu üç külliye de konumları bakımından oldukça önem taşımakta, şehrin kuruluşuna katkı sağlamaktadır. (Bknz: Çizim 57)

Gök Medrese'nin bulunduğu mahallede bu yapı dışında hiçbir yapı bulunmaması, bölgenin imara açılması konusuna katkı sağlamış, Yörgüç Paşa Külliyesi yapımı

²⁰⁷ Ferruh TORUK, 2008, s.35-70

²⁰⁸ a.g.e., s.47

ardından buranın yerleşime açılması gözlemlenmiştir. Aynı durum bu külliyein doğusuna inşa edilen II. Bayezid Külliyesi için de geçerli olmuştur.

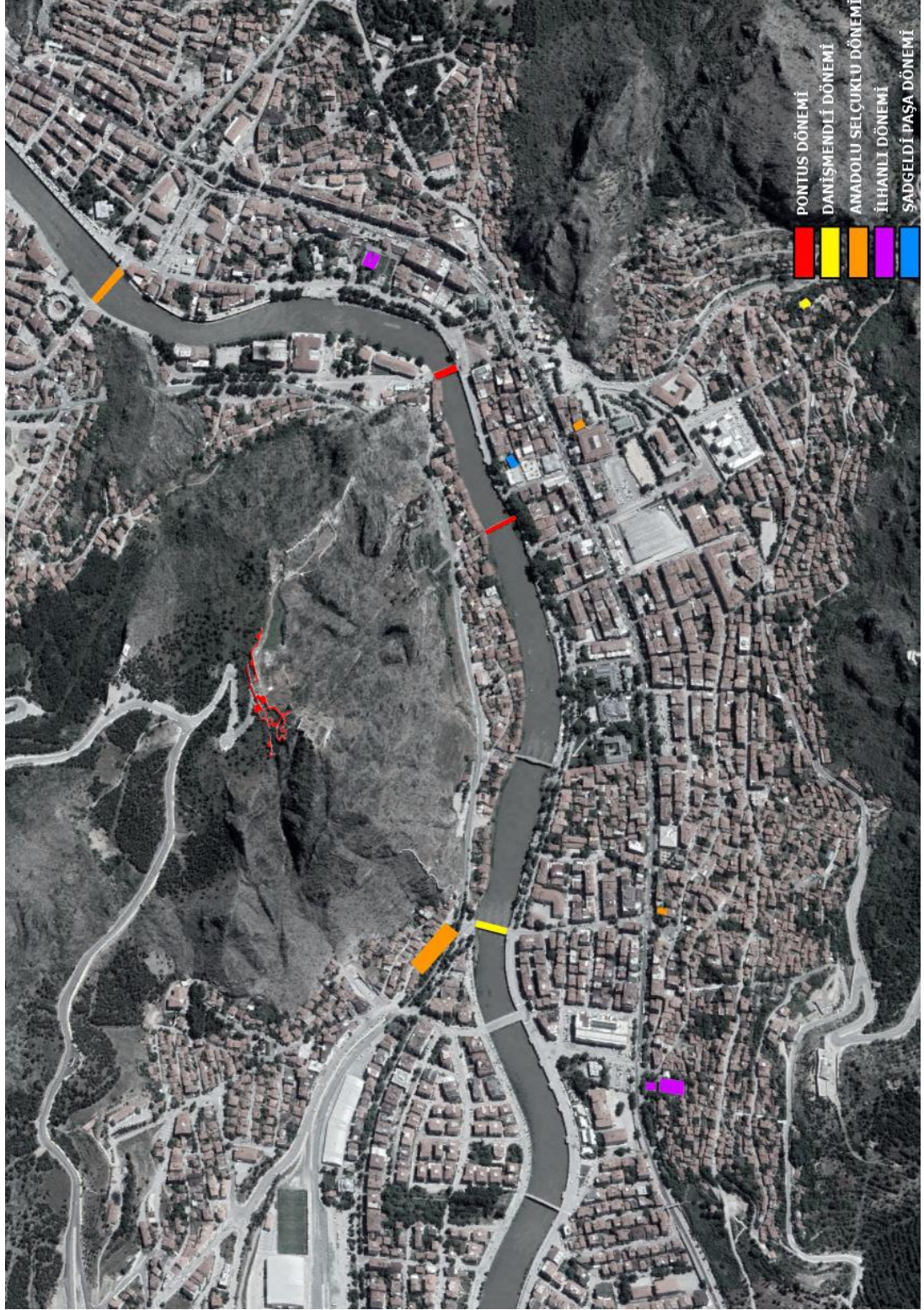
15. yy.'da Osmanlılar tarafından inşa edilen tüm yapılar belli bölgelerde yapılarak o bölgelerin yerleşime açılmalarını sağlamakta ancak genel dağılımlarına bakıldığında belli bir şehir planına bağlı kalmadıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerinde genel olarak bölgenin ele geçirilmesinin ardından sur dışına taşan ve kent çekirdeğini belirleyen yeni noktada oluşturan bir kent modeli vardır. Bir yandan sur içi bölgenin terk edilse bile gelişimine devam edilmesi diğer yandan yeni kentin kurulması için inşa çalışmaları söz konusudur.²⁰⁹ Osmanlı yerleşimiyle sur dışına taşan ve dağınık gelişim gösteren Amasya kent kurgusu, topografik yapının elverdiği ölçüde, yarı kırsal boyutta gerçekleşmiştir. Tüm Türk-İslam kentlerinde olduğu gibi Amasya'da da külliyelerin ya da küçük ölçekte camilerin ve mescitlerin kuruldukları bölgeyi mahalleye çevirmesi ardından da bahsedilen mahallenin, yapının banisi adıyla anılması geleneği olmazsa olmazdır. Yörgüç Paşa, Sofular, Bayezid Paşa mahalleleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

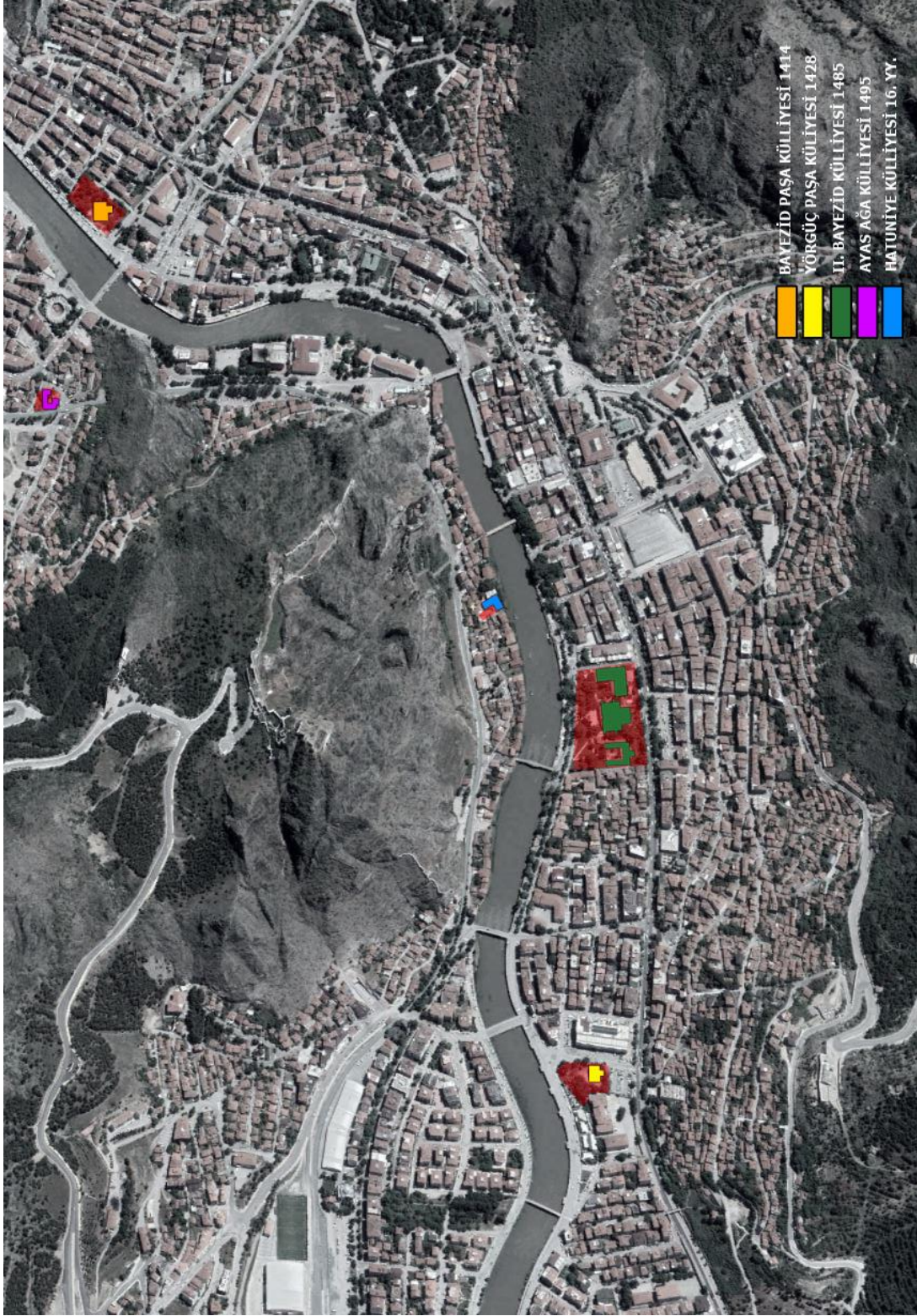
Osmanlıların Amasya'nın fethini gerçekleştirmeden önce tıpkı Saraybosna'da olduğu gibi buraya da öncelikli olarak ikta sahibi askerler ya da fütüvvet sahibi kişiler gönderilmiştir. Amasya hem şehzade şehri olmasından dolayı ayrıcalıklı bir statüde hem de konumu itibarıyla bazı tarikat şeyhleri ve babalarının bu kente yerleşmeleri açısından manevi anlamda da önemli bir kent olmuştur. Tıpkı Saraybosna'nın bu özellikleri nedeniyle önemli bir kent olması, Amasya örneğinde de kendini göstermektedir. Özellikle 15. ve 16. yy.'larda sayıca fazlalaşan şeyhler ve babalar sayesinde buradaki nüfus da artmaya başlamıştır. Nüfusun bu şekilde artışı yeni mahallelere olan ihtiyacı artırdığı gibi yeni yapıların inşa gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Özellikle de tekke, zaviye, hankah ve imaret türü yapıların inşasında artış ortaya çıkmıştır. Bu yapıların buldukları yerler ile şeyh ve babaların yaşadığı bölgeler, nüfusun en yoğun olduğu alanlar haline gelmiştir.

Kentin İpek Yolu güzergahı üzerinde oluşu bedesten ihtiyacını doğurmuş, bunun neticesinde değerli malların alınıp satılması için bu ticaret yapısı inşa edilmiştir. Bu yapı inşasıyla birlikte ticaret yapılarak kent canlılık kazanmış, bedestenin bulunduğu bölge çarşı konumuna gelmiştir. 16. yy. son çeyreğinde İran'la sürdürülen savaşların

²⁰⁹ Uğur TANYELİ, 1987, s.129

Çizim 56: Amasya'da 14. yy. Öncesi Yapılarını Gösteren Şehir Planı

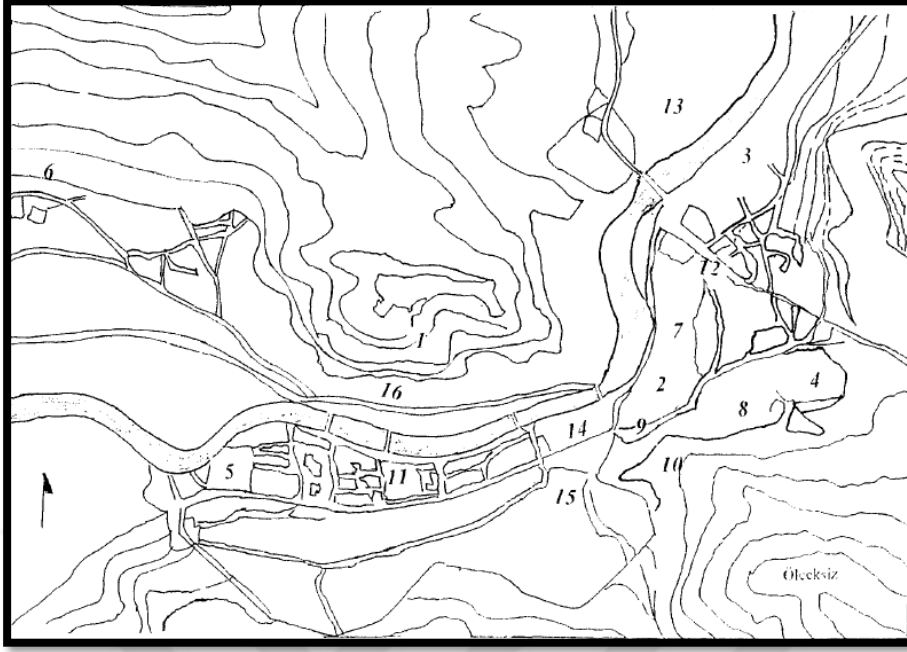
Çizim 57: Amasya'daki Osmanlı Dönemi Külliyesi

kesilmesinin ardından bu dönemde ticaret hayatında yeniden canlılık başlamıştır. Öyle ki kentin ticari potansiyelinin gelişmesinin ardından 17. yy sonunda Taş Han'ın yapımıyla çarşı bölgesi ticaret yapılarıyla iyice şekillenmiştir.

15. yy.'daki yapıların konumları dikkate alındığında Yeşilirmak'ın iki yakasında ve iki tepenin eteklerine kadar uzanan bölgede kuruldukları anlaşılmaktadır. Doğu-batı eksenli şehir kurgusu hem Amasya hem de Saraybosna için ortak özellik olarak vurgulanmalıdır.

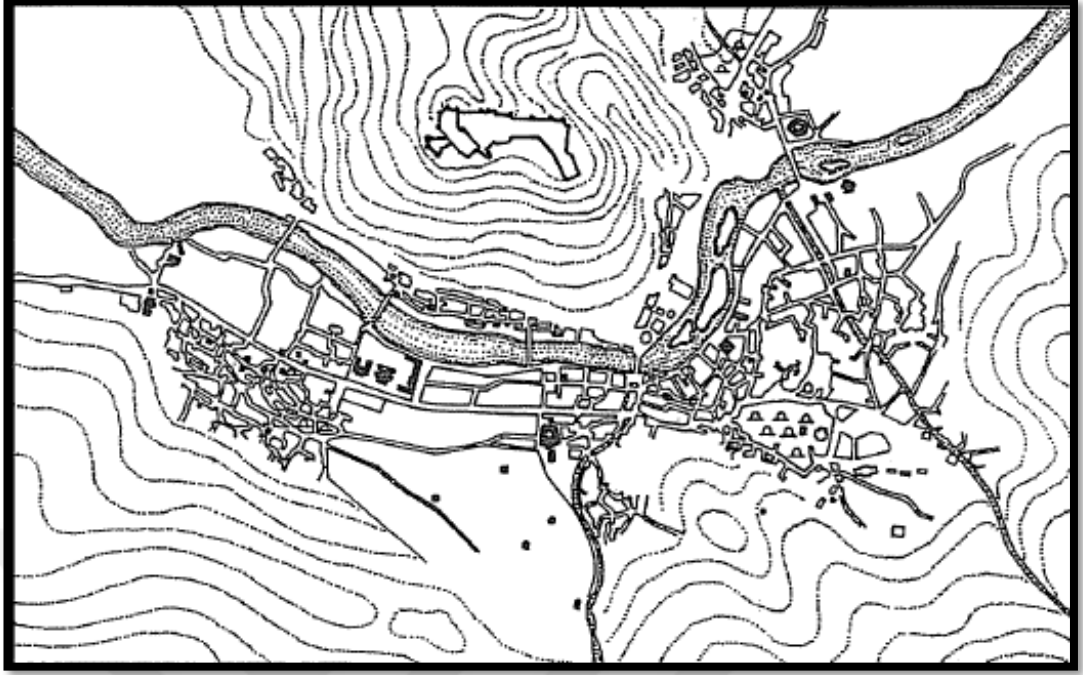
Amasya tarihi devirleri dikkate alındığında birçok devletin hakimiyetine girerek o devletlerin yaşam merkezi haline gelmiş, bunun sonucunda da halkın ihtiyaçlarına cevap verecek yapıların inşa edildiği gözlemlenmiştir. Bu bilgi ışığında bahsedilen bölgede, halihazırda gerek askeri gerek dini gerekse ticari pek çok yapı türünden bahsetmek mümkündür. Osmanlı'nın hakimiyeti altına girdiği 14. yy.'dan öncesine kadar zaten yaşam merkezi olan bir yerleşim yerinin Osmanlı hakimiyetinden sonra imar faaliyetlerine devam etmiş olması dikkat çekicidir. 15. yy.'a gelindiğinde özellikleri bahsedilmiş olan pek çok yapı kent silüetini oluşturmuş, şehre Osmanlı-Türk görünümünü katmıştır. Osmanlı'nın burayı sanki daha önceden Türk-İslam kültüründen uzak bir medeniyetin elinden almışçasına ihya etmesinin asıl sebebi; bu dönemde kentteki ipek ticareti ve konumu itibarıyla İpek Yolu üzerinde olması sebebiyle gelişen ticari yaşantısı, dolayısıyla farklı kültürlerle olan etkileşimidir. İpeğin 15. yy.'da ham madde olarak üretilerek Bursa'ya ve 16. yy.'dan itibaren de Rumeli'ye gönderildiği bilinmektedir. 15. yy.'dan itibaren ticaret kenti görünümüne sahip olan Amasya, aynı zamanda önemli bir askeri merkez konumundadır.

Osmanlı dönemi öncesinde anıtsal yapılarla taçlandırılan kentin, Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonraki süreci olan 15. ve 16. yy. ortalarına kadar kent tarihinden bu yana yaşanan en büyük gelişmeyi kaydetmiştir. 1393-1553 yılları arasında yapım faaliyetlerinin aralıksız devam ettiği anlaşılmaktadır.

Çizim 58: Amasya'da 15. Yüzyıldan Günümüze Gelen Yapıların Kent İçindeki Dağılımı (Toruk'tan)

1. Beyler Sarayı – 15. yy. başı
2. Yakut Paşa Zaviyesi - 1407
3. Bayezid Paşa Cami – 1414
4. Yakup Paşa Zaviyesi – 1413
5. Yörgüç Paşa Zaviyesi – 1428
6. Hızır Paşa Cami ve Hamamı – 1465
7. Mustafa Bey Hamamı – 1436
8. Pir Şücaüddin İlyas Zaviyesi – 1482
9. Kiları Süleyman Ağa Cami – 1484
10. Abdullah Paşa Zaviyesi – 1485
11. II. Bayezid Külliyesi – 1485
12. Mehmed Paşa Cami – 1486
13. Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa Medresesi – 1489
14. Saraçhane Cami - 1372
15. Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni – 1483
16. Hatuniye Külliyesi – 16. yy. başı

Çizim 59: 20. yy. Başı Amasya (Gabriel'den)

4.3 Amasya'da Osmanlı Dönemi Yapıları

4.3.1 Camiler

4.3.1.1 Yakup Paşa Zaviyesi / Çilehane Cami

Çilehane Mahallesi'nde bulunan yapı, Yakup Paşa Zaviyesi ya da Çilehane Cami olarak anılmaktadır. İnşa kitabesi olmamakla birlikte yapının 816/1413 tarihinde Osmanlı emirlerinden Yakup Paşa tarafından²¹⁰ tekke, çile hücreleri ve türbeden oluşan bir külliye olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1622 yılına kadar bir şeyh tarafından yönetilen tekkenin bu dönemde iki şeyh arasında çıkan tartışma sonucu tekke ve medresenin birbirinden ayrıldığını H. Hüsameddin'den öğrenmekteyiz.²¹¹ Yapı, Amasya'daki Osmanlı dönemine tarihlendirilen en eski zaviye yapısı olması açısından değerlidir.

Cami, bütünüyle güneybatıdan kuzeydoğuya doğru alçalan bir zemine yerleştirildiği için mekanlar arası yükseklik birbirlerinden farklıdır. Bir koridorla iki bölüme ayrılmış olan yapının güney bölümünü mescit oluşturmaktadır. Ortasında kare planlı kubbeye örtülü ana ibadet mekanının iki yanında ortasındaki koridordan geçilen altışar oda ve minare bulunmaktadır. Koridorun kuzey ucunda yer alan tekkede ise; ortada kare planlı kubbeye örtülü bir tevhidhâne, bunun batısında türbe ve doğusunda şeyh odası bulunmakta ve üzerleri kubbeye örtülmektedir. Yapı ana hatlarıyla enlemesine gelişen dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir.

Yapıya giriş, koridorun doğu ve batısında bulunan kapılar yardımıyla sağlanmaktadır. Batıdaki cümle kapısı; yapının ana giriş kapısı olarak görev almaktadır. Büyük bir nişin içerisinde oturan kapı basık kemerlidir. Kapı kanatları çift kanatlıdır. Bu kapının üzerinde kitabe yeri bulunmaktadır. Doğudaki kapı, sivri kemerli bir nişin içine yerleştirilmiştir. İç mekanda harime geçişi sağlayan kapının üst kısmı mukarnaslı olarak ele alınmış, köşeleri sütunceli dikdörtgen pano halinde düzenlenmiştir.

Harime geçiş dört basamak yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Kare planlı harimin üzerini örten kubbeye geçiş trompla sağlanmıştır. Mihrap, basit niş şeklinde düzenlenerek özgünlüğünü kaybetmiştir. Sonradan eklenen minber ise ahşaptandır. Harim içerisinden minareye geçiş batı duvarının köşesinden sağlanmaktadır. Mescidin

²¹⁰ ANONİM, 1983, s.256

²¹¹ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.178

her duvarında altlı üstlü ikişer ve üstte bir sıra, kuzey duvarında koridora açılan iki alt pencere yer almaktadır.

İç mekanın iki yanında bulunan derviş odalarına basamaklar yardımıyla inilerek geçiş sağlanmaktadır. Ana ibadet biriminde bir koridorla bu odalara geçilmektedir. Koridorun doğu ve batısına konumlanmış altışar hücre bulunmaktadır. Bu düzenleme iki kanatta da görülmektedir. Ancak harimin batısına yerleştirilen minarenin bulunduğu akstaki odalar diğerlerine göre daha küçük olarak planlanmıştır. Tüm derviş odalarında ocak bulunmaktadır.

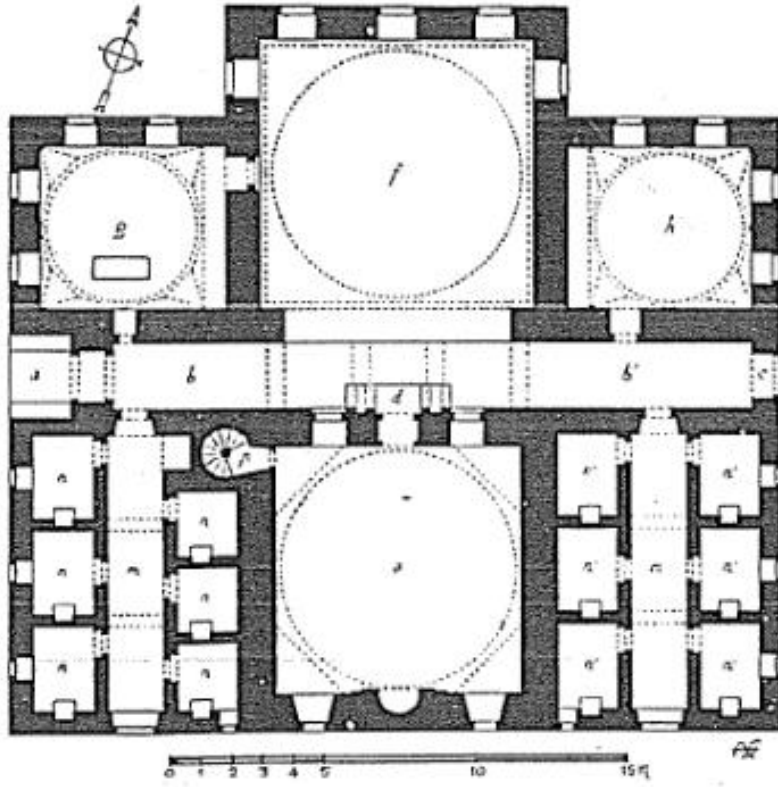
Tevhidhane, geniş bir kemer yardımıyla dehlize açılmaktadır. Şeyh odasına geçiş için bir koridordan geçilmektedir. Tevhidhanedeki eyvandan geçilerek girilen türbe ise şeyh odasının tekrarıdır. Türbede yalnızca sanduka yer almakta ocak ve niş bulunmamaktadır. Koridorlar, derviş odaları tonozla, ana ibadet mekanı tevhidhane, türbe ve şeyh odası kubbeyle örtülmüştür.

Yapıdaki alt pencereler düz taş lentolu, üst sıra ve kasnak pencereleri sivri kemerli olarak yapılmıştır. Bunlar buldukları mekanın büyüklüklerine göre boyutlandırılmaktadırlar. Dört tip pencereden ilki harimde ve derviş odalarında bulunan düz taş lentolu ve söveli, ikinci tip düz atkılı olandır. Derviş odalarına ait koridorda yer alan bu pencerelerin üzeri dilimli kemerlidir. Üçüncü tip, tevhidhane ve harimde, şeyh odasında ve giriş koridorunun köşelerinde ve türbe kasnağında bulunan sivri kemerli olanlardır. Sonuncu tip ise, harimin kubbe kasnağındaki oval pencerelerdir.

Yapı tümüyle üç sıra tuğla hatıllı moloz taştan inşa edilmiştir. Beden duvarları düz taş saçakla, kubbe ve kasnaklar kirpi saçakla sonlanmaktadır. Yapının hem oturduğu arazinin yükselti farklılıkları hem de kendi içerisinde bulunan mekanların birbirlerinden farklı boyutlarda olmalarına rağmen plan-kütle biçimlenişi, plan çözümlenişi ve araziyle sağladığı organik bütünlük açısından mükemmel formdadır.

Yapıda süsleme özelliklerine pek yer verilmemekle birlikte yalnızca harim kapısının üzerinin mukarnaslı oluşu göze çarpmaktadır. Yapı, 1964-77'de V.G.M. tarafından restore edilmiştir.²¹² Restorasyonda strüktür, yapılan müdahaleler sonucunda değişikliğe uğramış olsa da günümüzde ibadete açıktır.

²¹² V.G.M., "05/01/1 No.'lu Dosya"

Çizim 60: Yakup Paşa Zaviyesi Planı

Resim 67: Yakup Paşa Zaviyesi Genel Görünüm

Resim 68: Yakup Paşa Zaviyesi Cümle Kapısı

Resim 69: Yakup Paşa Zaviyesi İç Mekan

Resim 70: Yakup Paşa Zaviyesi Koridoru

4.3.1.2 Bayezid Paşa Cami

Yapı, 817/1414 yılında I. Mehmed döneminde Amasya Emiri Vezir Bayezid Paşa tarafından yaptırılmıştır.²¹³ Günümüzde Bayezid Paşa olarak adlandırılan mahallede bulunan yapının buraya inşasının ardından bulunduğu bölge yerleşime açılarak mahalleye dönüşmüş ve o civardaki en önemli yapı olan Bayezid Paşa Cami'nin adını almıştır. 1418 tarihli vakfiyesine göre; çiftlikler, mezarlar, tarlalar, hamam, bağ, bostan, dükkan ve değirmenler bu yapıya vakıf olarak verilmiştir.²¹⁴ H. Hüsameddin yapının doğusunda bir misafirhane, batısında ise imaret olduğundan bahsetmekte ancak günümüzde belirtilen bölgelerde askeri binalar bulunmaktadır.²¹⁵ Evliya Çelebi ise 17. yy.'da gerçekleştirdiği Amasya ziyaretinin ardından Bayezid Paşa Cami hakkında '*bağ-ı irem-misâl*' olarak bahsetmektedir.²¹⁶

Beş birimli son cemaat yerinin ortasındaki derin bir eyvanla geçilen girişin ardından kubbeyle örtülen ve daha geniş bir ön mekanla karşılaşmaktadır. Buradan bir set ve sivri kemerle ayrılan ana ibadet mekanı, doğu ve batı kanatlarda ayrı bir birim olarak ele alınan ve üzerleri kubbeyle örtülü dört tabhane odası ve kuzeyde tonozla örtülü iki oda ve bir tuvaletten oluşan bir yapıdır. Cami, ters T planlı ya da zaviye planlı olarak adlandırılan tipolojide ele alınmıştır.

Son cemaat yeri, altı kalın sütunun sivri kemerle beş bölüme ayırdığı, her birimin üzerinin pandantif geçişli kubbeyle örtüldüğü ve yanlarının açık bırakıldığı bir mekan düzenlenişi gösterir. Cümle kapısının girişindeki revak, bahçe seviyesinde diğer revaklar ise biraz yüksekte tutulmuştur. Kubbe içlerinin farklı düzenlenişi dikkat çekicidir. Mihrap aksında yer alan kubbenin iç yüzeyi üçgenlerle düzenlenmiş onun iki yanındaki düz bırakılmıştır. Her iki köşede yer alan kubbelerin batıda olanı çarkıfelek motifleriyle, doğuda olanı ise helezonik yivlerle süslenmiştir. Tüm kemer içleri renkli taşlarla bezenerek cephenin dikkat çekiciliğini artırmıştır. Yalnızca kubbe içlerinin sanatsal ele alınışı dikkatleri üzerine çekmemekte aynı şekilde son cemaat yeri cephe kurgusu da ayrı incelikte karşımıza çıkmaktadır. Kemerleri taşıyan ayakların kemer altı kırmızı taştan, diğer kısımlar beyaz mermer taştan inşa edilmiştir. Sivri kemerler kırmızı-beyaz çift renk taş işçiliğinin zarif bir şekilde ele alındığı örnek

²¹³ ANONİM, 1983, s.211

²¹⁴ V.G.M., V.K.M.A., "Bayezid Paşa İbni Yahşi Vakfiyesi", 605.D., s.244/330 (Çev. 1961. D., 522, s.84) Aslı: Dolapta 230 ve 242 no.

²¹⁵ H. HÜSAMEDDİN, 1994, C.1, s.195

²¹⁶ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.II, s.97

olarak öne çıkmaktadır. Kemerlerin üzerinden kemer ayaklarına kadar devam eden profiller ile bu profilin üst kısmında bordür halinde devam eden kıvrık dal ve yaprak motifi cepheyi hareketlendirmeleri bakımından önemlidir. Sivri kemerlerin iki eğriyle üçgen yaptığı noktada yer alan rozetler yine bu cephe için ilgi çekicidir. Bu rozetlerden ortadaki iki tanesinin içine Kûfi hatlı ‘*Muhammed*’ ismi yazılmıştır. Kemerlerin üzerinde kırmızı taş bordür içerisinde yer alan bordürün aynısı bu kez şerit halinde devam ederek kemer üstündekilerle birleşir. Bunun üzerinde bir profil ve bu kez beyaz renkli geometrik motifli taş işçiliğinin güzel bir örneği işlenmiştir. Cephe en son zengin mukarnaslı saçak şeridiyle sonlanmaktadır.

Yapıya geçmeden önce dar bir dehliz şeklinde tasarlanan mekan bizi karşılar. Bu bölümün iki yanında üzeri tonozla örtülü odalar ve bir tuvalet yer almaktadır. Bu tonozlu odalardan batıda olanında bulunan taş merdiven üst katta bulunan maksurelere ve günümüzde yıkılmış olan minareye çıkışı sağlamaktadır. Üst katta bulunan iki maksure dar bir dehliz sayesinde birbirlerine bağlanmaktadır. Bu maksurelerin son cemaat yerine bakan pencereleri camsızdır. Minare yıkılmış olmasına rağmen batıdaki maksurenin duvarında minareye çıkış basamakları görülmektedir. Bu bölümde bulunan tuvalet ise alışlagelen cami tipolojisinin dışında bir eleman olarak kendini gösterir. Tabhanede kalan misafirler için yapıldığı düşünülmektedir.

Cümle kapısı, oldukça derin düzenlenen giriş eyvanının sonunda yer almaktadır. Basık kemerli ve taştan yapılmış üzeri sekiz sıra mukarnaslı ele alınmıştır. Cümle kapısının iki yanında mukarnaslı mihrabiye ve köşelerinde de sütunceler yer almaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi’nin bahsettiği üzere; Bursa Ali Paşa Cami ve Demirtaş Camilerinde basit şekliyle görülen kapı üzeri yaşmaklarından sonra burada mukarnaslı yaşmak örneğinin gelişmiş biçimi karşımıza çıkmaktadır.²¹⁷ Yapıda birçok kitabe bulunmakla birlikte bunlardan ilki cümle kapısının kemeri üzerinde kesintisiz devam eden inşa kitabesidir. Bu kitabenin tercümesinden yapının Vezir Bayezid Paşa tarafından 817/1414’te yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁸ İnşa kitabesiyle aynı hizada fakat sağda ve solda yapıya ait ikinci kitabe yer almaktadır. Bu kitabeden de yapı ustasının “*Şamlı Ebû Bekir bin Mehmed Müşeymeş*” olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁹ E. H. Ayverdi’nin belirttiği üzere adı geçen “usta” kelimesi “mimar” anlamında

²¹⁷ E. H. AYVERDİ, 1972, s.14

²¹⁸ Gediz URAK, 1994, s.260

²¹⁹ a.g.t., s.261

kullanılmaktadır.²²⁰ Üçüncü kitabe son cemaat yerinde, girişin solundaki sütunun yüzeyinde yer alan ve “*Abdullah bin Yakub*” isminin kapı ustası olarak geçtiği kitabedir. Dördüncü kitabe de yine son cemaat yerinde ancak girişin sağındaki sütunun yüzeyinde bulunan ve “*Zeynüddin bin Zekeriya*” adı geçen kitabedir. Kaynaklarda belirtildiği üzere bu ustanın son cemaat yerini yapan mimar olduğu anlaşılmaktadır. Yapıya ait beşinci kitabe ise girişin sağında bulunur. E. H. Ayverdi'nin belirttiği üzere yapının 1305/1887-88'de onarım geçirdiği bu kitabeden anlaşılmaktadır. Yapının ahşap kapısının üzerinde daire içinde “*Üstad Mustafa'nun eseri, marangoz*” ifadesi geçmektedir. Bu kitabelerin dışında bir de son cemaat yeri revakının üst kısmında bir bordür içerisinde tüm cephe boyunca devam eden bir vakfiye bulunmaktadır. Ancak bunun tamamı okunamamakla birlikte bir bölümünde “*Mimar Abdullah oğlu Togan, Bayezid Paşa'nın kölesi*” yazısı geçmektedir. Yapının tam karşısında Yeşilirmak'ın diğer yakasında kalan bir kaya üzerinde de yine aynı yapıya ait bir vakfiye daha bulunmaktadır.²²¹ Çok aşınmış olduğu için tamamı okunamasa da İ. H. Uzunçarşılı'nın belirttiği üzere Bayezid Paşa vakfiyesinin özeti niteliğindedir.²²² Bir yapıda bu kadar fazla kitabenin bir arada bulunması pek alışıl gelmiş bir durum olmadığı için bu özelliğiyle de ilgi çekicidir.

Yapıya girildikten sonra ön mekan olarak düşünülen ve mescitten sivri kemerle ve bir sıra seki ile ayrılan mekana geçilmiş olur. Bu bölüm ana ibadet mekanından daha büyük boyutludur. Ön mekanın üzeri kubbeyle örtülü ve bir de sekizgen feneri bulunmaktadır. Tabhane mekanları sağda ve solda ikişer olacak şekilde toplam dört kare planlı oda şeklindedir. Bu odalara geçiş ön mekandaki kapılar yardımıyla sağlanmaktadır. Tabhane odalarından kuzeyde olanlarının kubbeleri fenerlidir. Girişin sağında bulunan odanın üst kata çıkan merdiveni bulunmaktadır. Tüm odalar nişlidir. Mescit mekanı ters T plan şemasının en ucunda ve beden duvarlarından çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiştir.

Girişin iki yanında bulunan hücreler, maksureler ve tuvalet tonozla diğer tüm mekanlar kubbeyle örtülüdür. Giriş eyvanı, ön mekan ve mescitte yer alan kubbelerin geçişleri pandantif, diğer kubbelerin geçişleri de Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.

²²⁰ E. H. AYVERDİ, a.g.e., s.22

²²¹ Gediz URAK, a.g.t., s.265

²²² İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.112

Mescit mekanının duvarlarında ikişer alt, ikişer üst ve bir adet de üçüncü sırada olacak şekilde, kubbelerin sekizgen kasnaklarının her yüzünde birer adet, tabhanelerin cepheye açılan duvarlarında bir sıra alt ve bir sıra üst, son cemaat yeri duvarına bakan bölümde ise birer üst pencere bulunmaktadır. Yapıda yer alan alt pencereler düz lentolu ve taştandır. Çift renkli taştan yapılan sivri kemer alınlıklı kısmının üzeri profilli taş silmeyle çevrelenmektedir. Üst pencereler sivri kemerlidir ve tuğla malzemedir yapılmıştır. Mescit ve ön mekan bölümünü örten kubbelerin sekizgen kasnağının her yüzünde pencere bulunmaktadır. Bunlar üst pencereyle aynı biçimlenişte fakat boyut olarak daha küçüktürler. Yapı bu pencereler sayesinde doğal olarak aydınlanmakta ışık problemi yaşanmamaktadır.

Mihrap mukarnaslı, köşeleri sütunceli bir niş olarak ele alınmıştır. Çift sıra kırmızı bordürle çerçevelenmiştir. İki bordür arasında kalan kısım taş üzerine geometrik süslemelidir. Son cemaat yerinde bir mihrap daha yer almaktadır. Minber, basit ve ahşaptandır.

Yapı, subasman katının üzerinde yer alır. Tuğla hatıllı moloz taş ve kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri revakı kalkan duvarı şeklinde ele alınarak iki sıra mukarnas saçaklı silmeyle son bulmaktadır. Doğu ve batı tüm cepheler iki sıra kirpi saçakla güney cephe ise meyilli taşla sonlanmaktadır. Mescit ve ön mekana ait kubbelerin kasnakları da ikişer sıra kirpi saçakla bitmektedir. Önceden cami etrafını bir avlu duvarının çevrelediği kaynaklarda belirtilmekteyse de günümüze bu duvar ulaşmamıştır.²²³

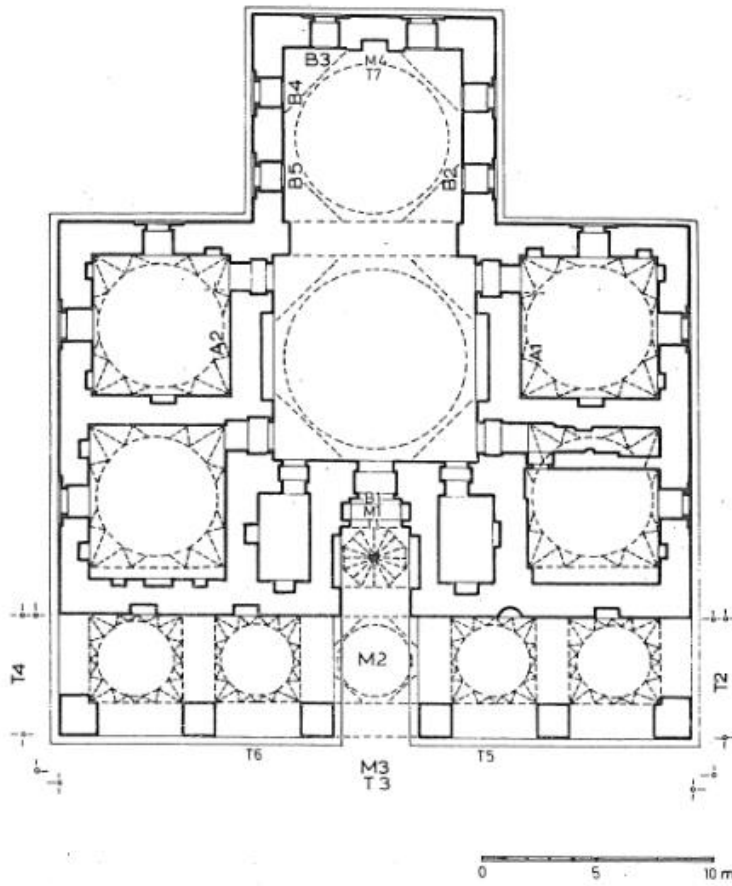
Yapıda süsleme olarak taş, mermer, stuko ve ahşap işçilik görülmektedir. Taş işçiliğinin bulunduğu yerler son cemaat yeri, cümle kapısındaki mukarnaslar ve mihraptır. Son cemaat yerine ait cephelerde ve cümle kapısı nişinde mermer işçilik karşımıza çıkmaktadır. Yine son cemaat yeri ve giriş eyvanının kubbesinde, ana ibadet mekanının pandantiflerinde ve ön mekanın kubbe fenerinde stuko süsleme görülmektedir. Pencere ve cümle kapısı kanatları ise ahşap işçiliğinin gelişmiş örneği olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapının onarım kitabesinden de anlaşıldığı üzere bilinen ilk tamir 822/1419'da mimar Abdullah oğlu Yakub ve usta Zekeriya oğlu Zeynüddin tarafından yapılmıştır. Yine yapının bir diğer inşa kitabesinde de 1305/1887-88 tarihi geçmektedir. Kayıtlardan

²²³ Semavi EYİCE, 1992a, s.243-244

anlaşıldığı üzere 1956-59 yılları arasında bir onarım daha geçirmiştir.²²⁴ 1975-77 yıllarında tekrar restore edilmiştir. Yan odaları bir ara medrese işlevini görmüş olsa da günümüzde ibadete açıktır.

Yapının içerisinde tuvalet barındırması ve vakfiyesinin yapının kuzey cephesinde bulunması açılarından başka örneği yoktur. Ön mekandaki odalar ise yan eyvan anlayışının unutulmasını önlemek için karşımıza çıkan detaylardır.²²⁵

Çizim 61: Bayezid Paşa Cami Planı (Y.Demiriz'den)

²²⁴ V.G.M., 1973, s.18

²²⁵ Semavi EYİCE, 1963, s.3-80

Resim 71: Bayezid Paşa Cami Son Cemaat Yeri Revakları (2017)

Resim 72: Bayezid Paşa Cami Giriş Eyvanı (2017)

Resim 73: Bayezid Paşa Cami Cümle Kapısı Kanatları (2017)

Resim 74: Bayezid Paşa Cami İnşa Kitabesi (2017)

Resim 75: Bayezid Paşa Cami İç Mekan (2017)

4.3.1.3 Yörgüç Paşa Cami

Gök Medrese Mahallesi'nde bulunan yapı, Gök Medrese Cami'nin karşısında, Yeşilirmak'ın kıyısında cami, medrese, açık türbe, hamam ve imareten oluşan bir külliye olarak 832/1428'de II. Murad'ın vezirlerinden Atabey Abdullah oğlu Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır.²²⁶ Caminin karşısına imaret ve hamam vakıf olarak yaptırılmış ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1969'daki incelemesinin ardından camiye gelir getirmesi için vakfedilen imaret ve hamamdan günümüze bir şey kalmadığı tespit edilmiştir.²²⁷

Güney ve doğuda istinat duvarıyla, kuzey ve batıda ise taş duvarlarla çevrili bir bahçe içerisinde konumlanmıştır. Bahçeye doğu ve güney yönlerinden merdivenle geçilmektedir. Yapının batısında bir türbe, doğusunda dersane odası, bir ön mekan ve yanındaki iki oda ile ana ibadet mekanından oluşan zaviye plan şemasındadır. Alışılacağı giriş revakı kurgusunda değildir. Kuzey cephesi geniş bir eyvan şeklinde tasarlanmıştır. Son cemaat yeri düzenlemesi cami içerisinde ana mekanda karşımıza çıkması açısından ilginç bir örnektir.

Kuzey cephe klasik son cemaat yeri kurgusunda düzenlenmemiş giriş eyvanı şeklinde ele alınmıştır. Bu cephede ilk etapta çift renk taş geçmeli sepet kulpu tarzında bir kemer açıklığı dikkati çekmektedir. Kemer kilit taşı gül motifli kuş evi şeklinde düzenlenerek normalde cephede görmeye alışkın olunan bu mimari elemanın kilit taşı içerisine düzenlenişi kuzey cephe açısından bir diğer dikkat çekici unsurdur. Kilit taşı altında bulunan tavan tablasında ise rumi motif göz alıcıdır. Kemer bitim noktasının iki yönden pahlanarak mukarnaslanması da bu cepheyi hareketlendiren bir diğer süsleme elemanıdır. Giriş eyvanı kubbesinin dilimli pendentifleri de görsel açıdan bu cepheyi zenginleştirir. Kuzey cephesinin anlatıldığı üzere oldukça süslü biçimlenişi cümle kapısında kendini göstermez. Kapının üzerindeki inşa kitabesine göre; kuzeyinde bir imaret ve güneybatısındaki hamamla bir külliye bütünü olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Külliye'nin Atabey Yörgüç Paşa tarafından 832/1428'de inşa ettirildiği kesin olarak anlaşılmakta ve bu yapının yoksullar için yapıldığının açıklanması Albert Gabriel'in de belirttiği üzere günümüzde dersane olarak

²²⁶ ANONİM, 1983, s.216

²²⁷ Gediz URAK, 1994, s.271

kullanılan mekanın döneminde yoksullara yemek ve sadaka veren bir imaret olabileceğini akıllara getirmektedir.²²⁸

İç mekana girildiğinde yapının doğu duvarının köşesinde bulunan merdiven yardımıyla ahşap mahfile çıkışın sağlandığı görülmektedir. Bu mahfil cümle kapısının üzerinden başlayacak şekilde kuzey duvarı boyunca devam eder. Altında kalan kısım cümle kapısının iki bölüme ayırdığı son cemaat yerini oluşturur.

Yapının doğusundaki dersane odası kare planlıdır. Batıda bulunan türbede dört ahşap sanduka bulunmaktadır. Bu sandukalar Yörgüç Paşa ve çocuklarına aittir. Ön mekanla ana ibadet mekanı birbirlerinden sivri kemer ve bir sekiyle ayrılmaktadır. İki mekanı birbirinden ayıran sivri kemer duvarlardan çıkıntı yapan plastrlara oturmaktadır. Ön mekandan tabhane odalarına geçiş basamak yardımıyla sağlanmaktadır. Kare planlı bu odalarda ocaklar ve duvarlarında alçı malzemedeki yapılan raflar bulunmaktadır. Ana ibadet mekanı ön mekandan daha küçük boyutlu olarak ele alınmış vurgu daha çok ön mekanda toplanmıştır. Her iki kubbe de sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir.

Yapının güney duvarlarında iki alt ve her cephede ikişer üst, dershanenin dışarıya açılan duvarında bir alt, ön mekanın kasnağında toplamda sekiz, tabhanelerde ise birer adet alt pencereyle yapı doğal olarak aydınlanmaktadır. Yapıda bulunan tüm pencereler sivri kemer alınlıklı ve pencere kanatları çift kanatlı, basit ahşaptandır.

Yapıya ait tüm birimler kubbeyle örtülüdür. Giriş mekanında kubbeyle geçiş dilimli pandantifle; türbe, ön mekan ve ana ibadet mekanında pandantifle, dersane ve tabhane odalarında ise Türk üçgeniyle sağlanmıştır.

Mermerden yapılan mihrap, altı sıra mukarnaslı bir niştir. Nişin etrafı dikdörtgen şeklinde silmelerle çevrelenmekte ve mukarnasların üzerinde iki adet rozet yer almaktadır. Minber, ahşap malzeme kullanılarak oyma tekniğiyle yapılmıştır.

Giriş eyvanının mermer duvarları ile alt pencere çevresi dışında kalan cepheler kesme taştandır. Beden duvarları boyunca farklı uzunlukta ve yükseklikte devam eden saçak silmeleri sayesinde yapı hareketli bir görünüm elde etmiştir. Türbe iki ayakla dışarıya açık biçimde bir seki ile yükseltilmiş üzeri kubbeyle örtülmüş ve üç yönden mermer korkuluklarla kuşatılmıştır. Türbe etrafını saran taş korkulukların kenarları profilli olup kuzey cephesinde bir kapı, doğu ve batı kenarlarındakilerde ise sivri kemerli

²²⁸ a.g.t., s.282

küçük pencereler bulunmaktadır. Giriş cephesinin gösterişli olmasına zıt olarak diğer cephelerin yalın bırakılması vurguyu arttıran bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Yapının doğusundaki kanatların beden duvarlarında taş çörten bulunmaktadır. Yapı yüksekten alçağa doğru sırasıyla ön mekan, ana ibadet mekanı ve giriş eyvanı şeklinde kademeli olarak yükselmektedir. Tabhane odalarının kare planlı bacaları dış mekanda bir külahla sonlanmaktadır. Bacaların tüm yüzlerinde yuvarlak kemerli pencereler görülmektedir. Dokuzgen planlı şadırvan, ahşap dikmelerle taşınmaktadır. Özgün halinde kubbeyle örtülü olduğunu öğrendiğimiz şadırvan, günümüzde ahşap külahla örtülmüştür.

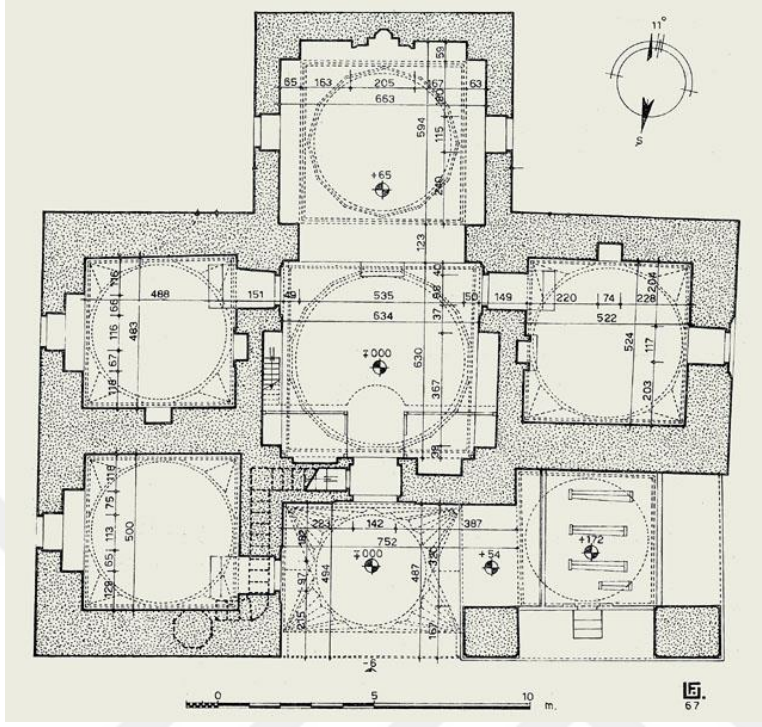
İç mekanda görülen kalem işlerinin sonradan yapıldığı belirtilmekle birlikte yapıda taş, mermer ve kalem işi süslemeye yer verilmiştir. Taş süslemenin görüldüğü yerler; kapı ve eyvan kemeridir. Cümle kapısının üzerindeki kitabenin süs ve yazıdan oluşan panosu kabartma olarak yapılmıştır. Dershane odasının kapısı üzerinde bitkisel motifli süsleme ilgi çekicidir. Mihrap nişinin mermer işçiliği ile onarımdan sonra yapıldığı anlaşılan kubbe ve geçiş bölgelerindeki kalem işi süslemeler yapıya ayrıca güzellik katmaktadır.

Cümle kapısının doğusundaki duvarda bulunan kapı minareye açılmaktadır. Minareye çıkan taş basamakların varlığından hareketle yapıldığı dönemde minareye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Taş minaresi yıkılmış olduğu için daha sonradan eklenen minare, kule şeklinde ve ahşaptan, üzeri külahla örtülü olarak tasarlanmıştır.

Yapı, 1974-75 yıllarında V.G.M. tarafından onarılmıştır. Yeşilirmak kıyısındaki konumu nedeniyle su taşkınlarından zarar gördüğü için yapının içi tamamen yenilenmiştir.²²⁹ Özgün boyutlarıyla günümüze ulaşan bu yapı, günümüzde Kuran kursu ve ibadet mekanı işlevlerinde kullanılmaktadır.

Yörgüç Paşa Cami, ön mekan-yan mekan kurgulanışı açısından daha sonra yapılan ve Erken Osmanlı dönemi mimari özelliklerini gösteren İstanbul Murad Paşa Cami (1470/71) ve Üsküp İsa Bey Camisi'ne (1475-76) benzemektedir.

²²⁹ Emine NAZA-DÖNMEZ, 2013, s.567-568

Çizim 62: Yörgüç Paşa Cami planı (Ayverdi'den)

Resim 76: Yörgüç Paşa Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 77: Yörgüç Paşa Cami Giriş Eyyvanı (2017)

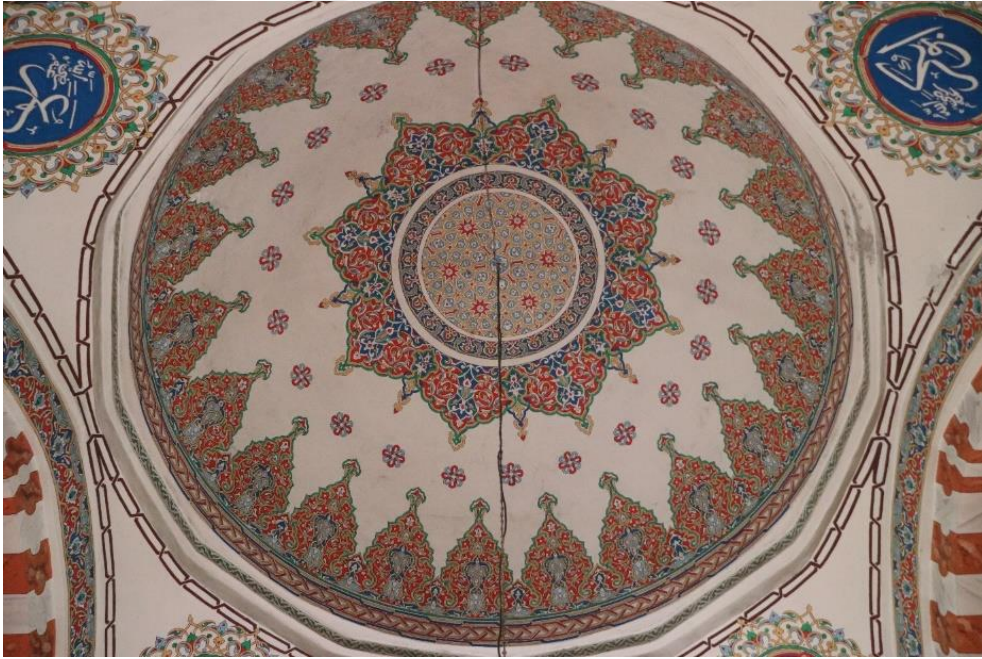
Resim 78: Yörgüç Paşa Cami İnşa Kitabesi (2017)

Resim 79: Yörgüç Paşa Cami İç Mekan (2017)

Resim 80: Yörgüç Paşa Cami Mahfil (2017)

Resim 81: Yörgüç Paşa Cami Kubbe İçi Süsleme Detayı (2017)

4.3.1.4 Kilarî Selim / Süleyman Ağa Cami

Kuzeyinde bedesten, güneyinde Taş Han ile Arasta bulunan bir arazide, ticaret bölgesi olan Kazancı Mahallesi'ndedir. Vakfiyesinde ve bazı kayıtlarda “*Kilarî Süleyman Ağa Cami*” olarak geçen yapı, 889/1484 yılında Kilarî Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır.²³⁰

Tek kubbeyle örtülü bir harim, iki kubbeli son cemaat yeri ve batıda yer alan minaresiyle küçük boyutlu bir camidir. Orijinalinde açık olarak inşa edilen son cemaat yeri, günümüzde camekanla kapatılmıştır. (Bknz: Resim 82)

Son cemaat yerinden iç mekana geçiş kapısı özgün halinde cümle kapısı olarak düşünülmüş basık kemerli ve kesme taştan inşa edilmiş silmeyle çevrelenmiştir. Lento ile silme arasında bir kitabe bulunmaktadır. Yapının kitabesine göre; 889/1484'te “*Kilercibaşı Süleyman Ağa bin Abdüssamed*” tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²³¹

İç mekanda kubbe geçişi trompla sağlanırken son cemaat yerindeki kubbelere geçiş pandantifle sağlanmıştır. Alt pencereler tüm duvarlarda ikişer olacak şekilde açılmış taş lentolu ve sövelidir. Üst sırada ise toplamda 10 sivri kemerli pencere bulunur. İç mekanda ve kasnakta yer alan pencereler sayesinde aydınlanma problemi ortadan kaldırılmıştır. Biri kible yönünde diğeri ise son cemaat yeri duvarında yer alan mihraplar günümüzde mukarnaslı olarak düzenlenmiş ve yaldızla boyanmıştır. Ancak iç mekandaki 5 sıra mukarnaslı ve diğeri göre daha büyük ele alınmıştır. Sonradan eklendiği anlaşılan minber ise ahşaptandır.

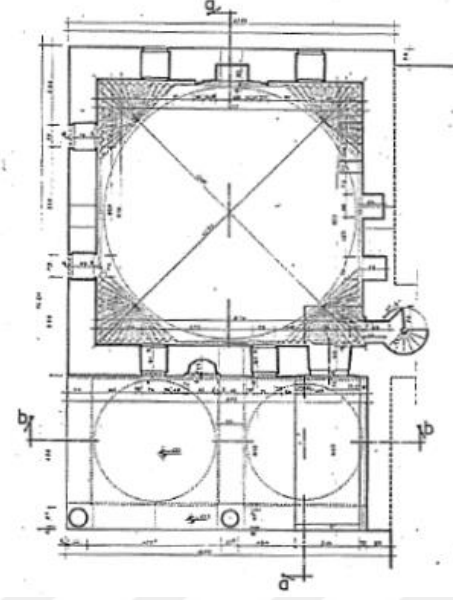
Yapının batı duvarı kaba yonu taştan, ana ibadet mekanının beden duvarları ve kasnak kesme taştan inşa edilmiştir. Bunun dışındakiler tuğla hatıllı kesme taştan yapılmıştır. Ancak geçirdiği onarımların ardından beden duvarlarında malzeme değişikliği belli olmaktadır. Beden duvarları profilli taş saçakla sonlanmaktadır. Saçakların üzerinde yer alan on ikigen kasnak iki kademelidir ve beden duvarlarındaki gibi taş saçakla sonlanmaktadır. Minareye giriş harimden sağlanmaktadır. Özgün haliyle tümüyle kesme taştan yapılan minarenin şerefe kısmı bademli ele alınmıştır.

Yapı 1934'ten önce, 1968-71 yılları arasında onarım geçirmiştir. Onarımların ardından beden duvarlarının değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Açık revaklı son cemaat yeri

²³⁰ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.37

²³¹ ANONİM, 1983, s.239

kurgusunun yıkılmasının ardından tuğla hatıllı olarak rekonstrüksiyonunun yapıldığı anlaşılmaktadır.²³²

Çizim 63: Kiları Selim Cami Planı (VGM Arşivi)

Resim 82: Kiları Selim Cami Genel Görünüm (2017)

²³² Gediz URAK, 1994, s.87

Resim 83: Kiları Selim Camii İnşa Kitabesi (2017)

Resim 84: Kiları Selim Camii Cümle Kapısı (2017)

Resim 85: Kiları Selim Camii İç Mekan (2017)

4.3.1.5 Gümüşlü Cami / Taciye Cami / Defterdar Ahmed Bey Cami

Döneminde ‘Taciye’, ‘Defterdar Ahmed Bey’ adlarıyla da bilinen ancak günümüzde ‘‘Gümüşlü’’ adıyla anılan yapı Yeşilirmak’ın güneyine konumlanan Mehmet Paşa Mahallesi’nde yer almaktadır.²³³ Bulunduğu arazinin doğu ve güney yönü diğerlerine göre daha yüksektir. Kuzey cephesinin olduğu bölümde bulunan avlunun daha yüksek kotta oluşu bu mekanın altında dükkan sıralarının oluşumunu sağlamıştır.

Genel hatlarıyla kareye yakın olan yapıda bir ana ibadet mekanı, bunun iki yanında iki katlı odalar, son cemaat yeri ve minare bulunmaktadır. Geçirdiği onarımların ardından 1903’te yapılan son cemaat yeri²³⁴, altı ahşap ayağın basık kemerlerle birbirlerine bağlandığı revak kurgusundadır. Cümle kapısı önündeki revak hem diğerlerinden daha yüksek tutulmuş hem de üçgen alınlıklı olarak yapılarak vurgulanmış ve basık kubbeyle örtülmüştür. Bu kubbeye geçiş pandantifle sağlanmıştır. Geride kalan dört birim ise kırma çatıyla örtüldür. Son cemaat yerinde üst mahfil katına çıkışı sağlayan merdiven kapıları köşelerde daha yüksekte bulunmaktadır. Bunun hemen yanında yer alan kapılarsa yan mekanların dışarıyla bağlantısını sağlayan ve daha küçük ele alınan kapılardır. Son cemaat yerinin doğusunda tuğladan yapılan bir de çeşme yer almaktadır.

Cümle kapısı nişi beden duvarlarından taşma yapmakta, yay kemerli mukarnas kavsaralı bir formdadır. Kapının iki yanında mihrabiyeler, köşelerinde sütuncelerin bulunduğu klasik cümle kapısı görünümündedir. Günümüzde altı sıra mukarnasın üst kısmı kubbeyle birleşmektedir. Özgün halinde kapının daha yüksek olduğu buradan hareketle anlaşılmaktadır. Ahşap kapı kanatları çift kanatlıdır. Cümle kapısının üzerindeki mermer panoda yapının kitabesi yer almaktadır. Kitabesine göre; ilk olarak 725/1325’te ‘‘Gümüşlüzade Taceddin Mahmud Çelebi’’ tarafından ahşap olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 818/1416-17’de depremde zarar gördüğu belirtilen yapıda onarım tarihi olarak 890/1485 verilmiştir.²³⁵ Onarım yaptıran kişinin ismi ‘‘Ahmed Paşazade Defterdar Ahmed Bey bin Abdullah Bey’’ olarak geçmektedir.²³⁶ Bu onarımda yapı kagir olarak yeniden inşa edilmiştir.

İç mekana geçildiğinde harimin kare plan tipinde ele alındığı görülür. Üst örtü, pandantif yardımıyla önce on altıgen kasnağa oturan ardından sekizgene geçen ahşap

²³³ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.116

²³⁴ ANONİM, 1983, s.236

²³⁵ H. HÜSAMEDDİN, a.g.e., s.116

²³⁶ ANONİM, a.g.e., s.235

kasnağın taşıdığı konik formludur. İç mekanın tüm köşelerinde duvardan harime doğru taşıma yapan plastrlar bulunmaktadır. Yan odalar düz damla örtülmüştür. Ana ibadet mekanının iki yanındaki odalar iki katlı olarak ele alınmıştır. Alt kat kendi içinde üç mekandan oluşan birimlerden, üst kat ise kuzey-güney aksında uzanan mahfilden oluşur. Yan kanatların ortasındaki mekanlar camekanla kapatılmış kapı yardımıyla iç mekan bağlantısını sağlamıştır. İki tarafta da ortada kalan birimler yalnızca güneyinde kalan birimle, kuzeyde kalan birim ise mahfillerle bağlantılıdır. Mahfilin iç mekanla bağlantısı üç pencere yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Kadınlar mahfili, bu pencerelerden kendisine en yakın olanla bağlantılıdır.

Yapıda üç tip pencere bulunmaktadır: Bunlardan ilki yuvarlak kemerli olanlardır ve güney duvarda dört, kuzeyde iki, yan kanatların orta birimlerinde birer adet bulunmaktadır. İkinci tip, teğet kemerli olanlardır. Kuzey duvarda üç, güney duvarda dokuz, yan kanatların iki köşesinde dörder adet yer alır. Sonuncu tip ise küçük pencerelerdir. Batı kanattaki uzun birimde üç, güneydekinde de iki adettir. Bunlar dışında sekizgen kasnağın her yüzünde ikişer adet ahşap pencereler yardımıyla doğal olarak aydınlanmaktadır.

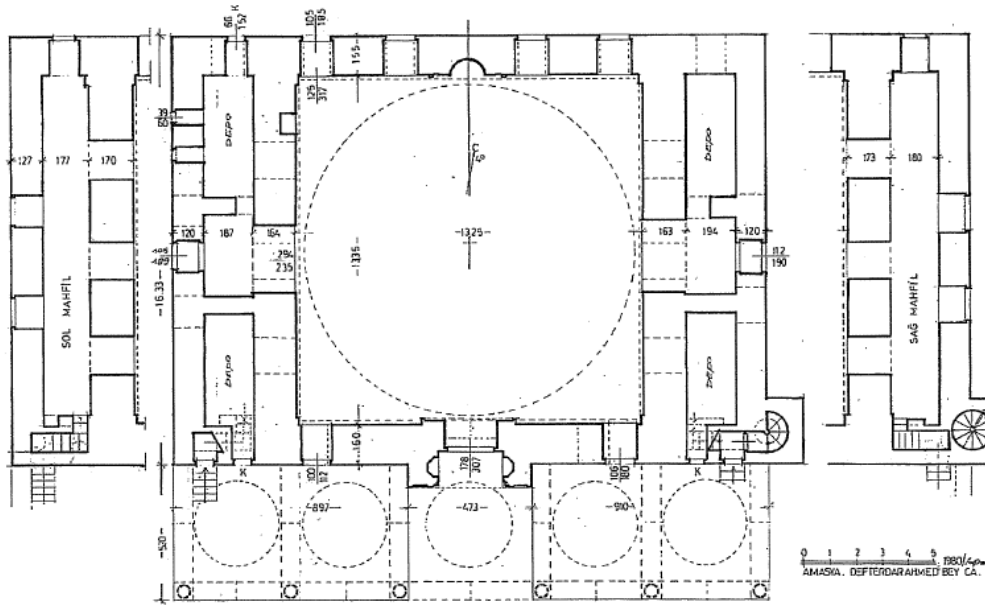
Mihrap, yedi sıra mukarnaslı, köşeleri sütunceli, üç sıra silmeli olarak ele alınan dikdörtgen pano şeklindedir. Minber, basit ahşaptan yapılmıştır.

Yapıda üst örtü olarak; tonoz, kubbe, düz dam kullanılmıştır. Kubbelere ve konik örtüye geçiş pandantifle sağlanmıştır.

Tümüyle kesme taştan inşa edilen yapı subasman üzerine oturtulmuştur. Minare, yapının batı duvarından çıkıntı yapmaktadır. Kaidesi, subasmana kadar kademeli olarak yükselir. Minare gövdesi tuğladan yapılmıştır. Tek şerefelidir ve şerefe altı yedi sıra kirpi saçaklıdır. Beden duvarları profilli saçak silmelerle sonlandırmaktadır. Yapıya ait avlunun ortasında sekizgen formlu, üzeri piramidal örtüyle kaplı bir şadırvan yer almaktadır. Kot farkının verdiği imkanla avlunun altında dükkanlar sıralanmıştır.

Büyük ölçüde sade bırakılan camide yalnızca alçı, taş ve kalem işi süsleme görülmektedir. Alçı süsleme, mihraba ait mukarnaslarda; taş süsleme, cümle kapısında yer almaktadır. Kalem işleri ise iç mekandaki pencerelerin altında madalyon şeklinde, pandantif ortalarında, mihrap ve pencere bordürlerinde, dış mekanda cümle kapısı önündeki kubbe içi ve eteğinde bulunmaktadır.

818/1416'da deprem nedeniyle tahribata uğrayan yapı "*Gümüşlüzade Ahmed Paşa*" tarafından tamir ettirilmiştir.²³⁷ Bu tamirin ardından da yangın felaketi geçiren yapı 890/1485'te "*Ahmed Paşazade Defterdar Ahmed bey bin Abdullah Bey*" tarafından yeniden yaptırılmıştır.²³⁸ H. Hüsameddin'den öğrendiğimize göre 1011/1602'de yeniden yanan yapıyı Beylerbeyi "*şemseddin Paşa*" onartmış ve yapıya ait vakıfları düzenlemiştir.²³⁹ 1099/1687'de bir onarımdan daha geçerek vakıfları genişlemiş ardından 1134/1721'de "*el-Hac Mustafa Ağa*" tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir. 1953'te "*Hürrem Arpacioğlu*" tarafından restore edilmiş 1985-86'da V.G.M. tarafından geniş çaplı onarımı yapılmıştır. Görüldüğü üzere bu kadar çok onarımdan geçen, kimi zaman yanıp yeniden onarımı yapılan yapıda büyük ölçüde değişiklik söz konusu olmuştur. Gerek iç mekanda gerekse dış mekanda yapılan onarımların ardından yapı özgünlüğünü kaybederek bugüne gelmiştir.

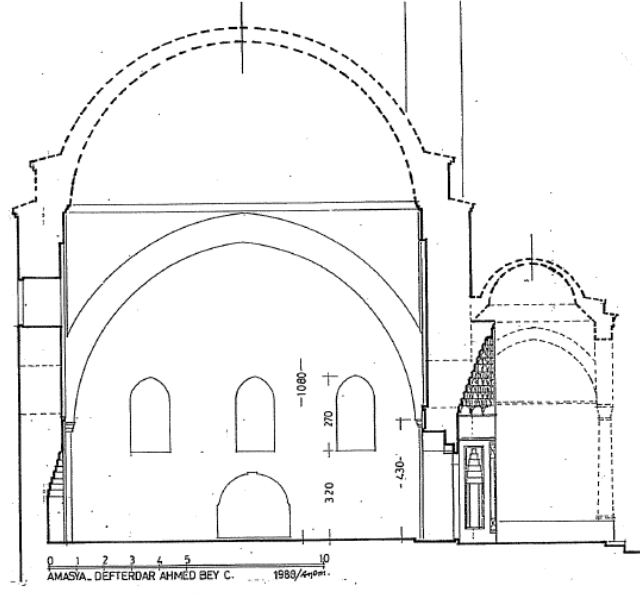

Çizim 64: Gümüşlü Cami Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

²³⁷ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.31

²³⁸ a.g.e., s.31

²³⁹ a.g.e., s.31

Çizim 65: Gümüşlü Cami Kesiti (İ. Aydın Yüksel'den)

Resim 86: Gümüşlü Cami Genel Görünüm

Resim 87: Gümüşlü Cami Son Cemaat Yeri

Resim 88: Gümüşlü Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 89: Gümüşlü Cami İnşa Kitabesi (2017)

Resim 90: Gümüşlü Cami Mihrabı

Resim 91: Gümüşlü Cami İç Mekan

4.3.1.6 Sofular Cami ve Darülhadisi / Abdullah Paşa Zaviyesi

Sûfilerin uğrak yeri olması nedeniyle ‘Sofular’ olarak adlandırılan mahallede yer alması sebebiyle “Sofular Cami ve Dârülhadisi” olarak isimlendirilmektedir. 890/1485’te “*Beylerbeyi Hacısınanbeyzade Abdullah Paşa*” tarafından inşa ettirilmiştir.²⁴⁰ Yapının vakfiyesi “*Abdullah Paşa’nın oğlu Defterdar Abdülkerim Bey*” tarafından 907/1501-02 yılında düzenlenerek bir de darülkurra yapısı eklenmiştir. Ancak bu yapı günümüze ulaşamamıştır.²⁴¹ Sofular Mahallesi’nde yer alan yapı, eğilimli bir arazide kurulmuştur. Kaynaklarda belirtilen yapıya ait darülkurra ve medrese günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde Kuran kursu ve ibadet yapısı olarak kullanılmaktadır.

Yapıya giriş kuzey yönünden basamakla geçilerek sağlanmaktadır. Bu merdivenin doğusunda bir çeşme yer almaktadır. Yapıya girildikten sonra dikdörtgen planlı bir ön mekan, bu mekanın doğu ve batısında ikişer oda, güneyde üst kotta yer alan basamak yardımıyla geçilen bir ana ibadet mekanı bulunmaktadır. Ön mekanın güneydoğu köşesinde avluya çıkışı sağlayan bir geçit yer alır. (Bknz: Resim 94) Yapının doğusundaki minare, beden duvarına bitişik ancak bağımsız bir eleman olarak ele alınmıştır. Minareye giriş avludan sağlanmaktadır. (Bknz: Resim 96)

Cümle kapısı; basık kemerli, taş malzemeli ve beden duvarlarından daha yüksekte tutularak vurgu yapılan bir tarzda tasarlanmıştır. Kapı kanatları ahşap malzemeyle yapılmıştır. Bu kanatlar tablalı olup ortasında hatayı kabartmaları ve dini yazıları ile II. Bayezid dönemi özelliği gösteren özel bir örnektir. Üst pencere ile kapının arasında kitabe yer almaktadır.

Yapıya girildikten sonra enlemesine dikdörtgen planlı bir ön mekan, bunun sağında ve solunda ikişer oda, güneydoğu uçta bir geçit bizleri karşılar. Ön mekanın girişinde sağda ve solda birer ve kapının üzerinde bir adet olmak üzere kuzey beden duvarına ait toplam üç pencere yer almaktadır. Ön mekanı örten yıldız tonozun üzerindeki aydınlık feneriyle ışık problemi ortadan kaldırılmıştır. Bu tonoz, harime çıkan merdivenin iki yanındaki kısa ayaklara ve kuzey duvarındaki kemer yastıklarına oturmaktadır.

²⁴⁰ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.8

²⁴¹ M. Baha TANMAN, 1993, s.534

Ön mekanın doğu ve batı köşesine geçildiğinde ikişerden toplam dört oda kare planlı olarak kurgulanmış üzeri çapraz tonozla örtülmüştür. Her odada bir ocak bulunmaktadır. Güneydoğu köşedeki odanın avluya çıkışı sağlayan geçidin bitişiğinde yer almasından dolayı köşesi pahlanmıştır. Bu odalar darülhadis hücreleri olarak planlanmıştır.

Harime, ön mekandaki merdiven yardımıyla geçilmektedir. (Bknz: Resim 93) Ana ibadet mekanı kare planlı olup ana eksenden kaymış vaziyettedir. Mekanı örten kubbe, büyük taş ayaklara oturan dört kemer yardımıyla taşınmaktadır. Kubbeye geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır. İç mekana ait doğu ve batı beden duvarlarında ikişer alt ve ikişer üst pencere, kuzey ve güney duvarlarına ise ikişer sıra üst pencere bulunmaktadır. Kasnak ekseninde de dört üst pencere yer almaktadır. Oldukça eğimli bir arazide konumlanmış olduğundan güney duvarında alt pencere yapılmamış doğu duvarında da alt sıra pencereleri batı duvardakilerle simetrik düzende değil daha kuzeyde olacak şekilde konumlanmıştır.

Ana ibadet mekanında kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu kesme taştan yapılan plastrlar zeminden yüksekte ve düz profilli bir başlıkla sona ermektedir. Bu mekana girişin iki yanındaki kesme taşlı ayaklar ise daha önceden belirtildiği üzere ön mekanın tonoz örtüsünü taşımakta ve bir başlıkla son bulmaktadır. Yapının özgününde yapılmış olan kubbe göbeğindeki çini bezeme günümüze ulaşmamıştır. Mihrap, dilimli olarak ele alınan altı sıra mukarnaslı bir niş şeklinde yapılmış ve bir silme ile çevrelenmektedir. Minber, özgününün nasıl olduğu bilinmemekle birlikte günümüzdeki ahşaptan yapılmıştır. Korkulukları oymalı olarak ele alınmıştır. Yapıldığı dönemde ibadet işlevinin yanı sıra dersane olarak da kullanıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Topografik şartlardan dolayı ana ibadet mekanının ekseni kaymıştır. (Bknz: Çizim: 66) Bu kaymadan ötürü mihrap giriş aksında yer almamaktadır. Ön mekan zemine göre, ana ibadet mekanı da ön mekana göre daha yüksekte bulunmaktadır. Mekanlar arası geçiş merdivenlerle sağlanmaktadır. Hücreler de ön mekan kotundan daha yüksekte yer almaktadır ki bu durumda en alçakta kalan mekan, giriş mekanı olmaktadır.

Yapıda üç tip pencere bulunmaktadır. İlki düz taş lentolu olan gruptur. İkinci grup, hücre pencereleri üzerindeki mazgal pencerelerdir. Üçüncü grupsa, üst sıra ve kasnakta yer alan sivri kemerli olanlardır.

Ön mekan bölümünde bahsedilen geçitten avlu bağlantısı sağlanmaktadır. Avlu kapısı minare tabanına bitişik olarak düzenlenmiştir. Avludan yapının cephesine bakıldığında beden duvarlarının kot farkından dolayı farklı kademelerle yer alması yapıya dinamizm katmaktadır. Avludaki mezar Abdullah Paşa'ya aittir.

İç mekanda bahsedilen farklı zemin kotları dış mekanda da kademeli olarak görülebilmektedir. Moloz taş, tuğla ve taş malzemeyle inşa edilen yapının kimi yerleri tuğla hatıllı kimi yerleri de hatılsız olarak düşünülmüştür. Yapının kuzey beden duvarındaki kapı aksı kalkan duvarı şeklinde yükselmektedir. Dış mekanda algılanan odaların ocaklarına ait bacalar tuğladan yapılmış ve üzeri piramidal külahla örtülmüştür. Bu bacalar dış mekanda yapıya hareketlilik katması açısından önemlidir. Kuzey cephesinin doğusunda yer alan minare ile yapının derzinden farklı zamanlarda inşa edildikleri anlaşılmaktadır.²⁴²

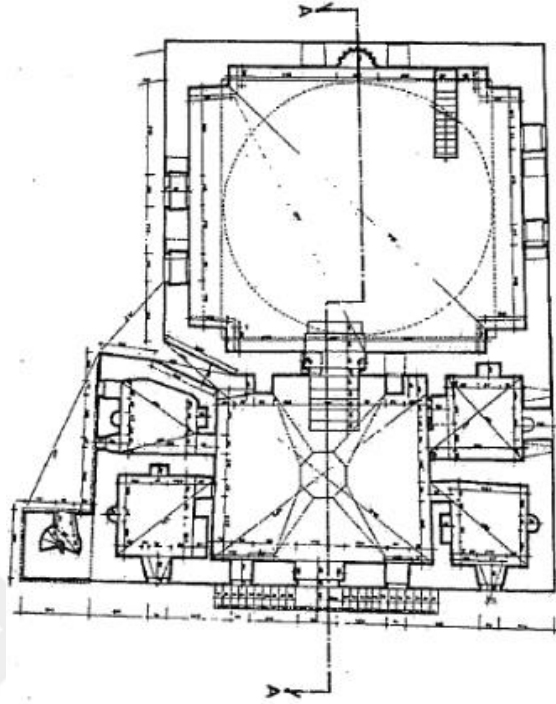
Minare, tabanı tuğla hatıllı kesme taşla örülmüştür. Gövdeye geçiş baklavalı bir pabuçla sağlanmaktadır. Minare gövdesi üç sıra tuğla ve arasındaki çapraz tuğlaların kesişimiyle oluşturulan motife sahiptir. Burmalı bir simitle son bulmaktadır. Şerefe altı yivlerle süslenmiştir.

Yapı, V.G.M. tarafından 1963-1972 yıllarında onarılmıştır. İnşa edilışinden bu yana birçok doğal afet ve tahribat geçirmesine rağmen özgüne yakın yapılan onarımları sonucunda genel özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Günümüzde Kuran kursu işleviyle birlikte ibadete açık konumdadır.

Osmanlı mimarisinde 14. yy.'ın ilk çeyreğinden 16. yy. başlarına kadar birçok yapıda örnekleri görülen ana ibadet mekanı ile ön mekanın birbirinden ayrıldığı ve yan mekanlarla desteklenen plan tipinin bir örneğidir. Gerek Anadolu'da gerek Rumeli'de ve gerekse başkentte örneklerine rastlanan bu plan şemasının güzel bir uygulamasıdır. Ancak son cemaat yeri kurgusunun olmayışı, ön mekanın alışlagelmiş şekilde kubbeye örtülü değil de çapraz tonozla örtülü oluşu, diğer örneklerinden ayrılan

²⁴² Gediz URAK, 1994, s.309

özelliklerindedir. Topografyanın son cemaat yeri kurgusuna izin vermeyişi bu plan tipini bu şekilde yorumlanmasına yöneltmiştir.

Çizim 66: Sofular Cami Planı (VGM Arşivi)

Resim 92: Sofular Cami'nin Bulunduğu Sokak Dokusu (2017)

Resim 93: Sofular Cami Ön Mekan (2017)

Resim 94: Ön Mekandan Avlu Bağlantısını Sağlayan Geçit (2017)

Resim 95: Sofular Cami İç Mekan (2017)

Resim 96: Sofular Cami Avlusu (2017)

Resim 97: Sofular Cami İnşa Kitabesi (2017)

4.3.1.7 Mehmed Paşa Cami

Yeşilirmak'ın sağ sahilinde yer alan külliye bütünü içerisinde; tabhaneli zaviye, zaviyenin doğusunda kendisine bitişik bir türbe, önünde bir imarethane ve şadırvan, kuzeyinde bir medreseden oluşmaktaysa da günümüze yalnızca zaviye, tabhaneler, şadırvan ve türbe ulaşmıştır. Bahçe içerisinde yer alan yapılar topluluğundan oluşmaktadır. Cami, genel hatlarıyla ters T plan şemasındadır. Kare planlı bir iç mekan ve kanatlarda toplam üç oda, kuzeybatıda minaresi, altı birimli bir son cemaat yeri ve doğu duvarına bitişik türbeden meydana gelmektedir.

Tabhane mekanlarına son cemaat yerinde bulunan kapı yardımıyla geçişin sağlanabilmesinin yanı sıra iç mekandan da bu birimlere geçiş mümkündür. Minareye de son cemaat yerinden giriş sağlanmaktadır.

Yedi revak sütununun taşıdığı altı birimli son cemaat yeri bahçe kotundan daha yüksektedir. Yanları açık olarak tasarlanmış üzeri dışa çıkıntı yapan bir saçak silmesiyle sonlanmaktadır. Tümüyle mermer malzemedan yapılmış olup anıtsal bir son cemaat yeri düzenlemesi göstermektedir. Kemer silmeleri, saçak silmesinin alt kısmı ve köşeleri kırmızı bordürlüdür. Doğu cephesi son cemaat yeri hizasında devam eden türbe yapısıdır. Son cemaat yerinin bahçe kotundan daha yüksek tutulması söz konusu iken bu durum mihrap aksında ve doğu-batı tabhanelerine giriş kapılarının bulunduğu ekseninde bozulmuştur. Bu bölümler bahçe kotuyla aynı seviyede ele alınmıştır. Altıgen planlı sütunların başlıklarının köşeleri pahlanarak mukarnaslanmış arasında kalan dört yöne de kabaralar içerisine çarkıfelek motifi zarif bir şekilde işlenmiştir. Altı birimli son cemaat yeri kesme taştan inşa edilmiş ve bir subasmanı üzerinde yükselmektedir. Cümle kapısı önündeki birimi aynalı çapraz tonozla, diğer birimleri pandantifle geçilen kubbeye örtülüdür.

Derin bir nişin içerisinde yer alan cümle kapısı yay kemerlidir. Dikdörtgen pano şeklindeki nişin yay kemeri üzerinde sağda ve soldaki üçgen bölüm iki sıra profilli silmeyle niş arasında kalmaktadır. Kapıyla kemerin arasında yapının inşa kitabesi bulunmaktadır. (Bknz: Resim 102) Buna göre yapının; II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'in lalası Mehmed Paşa tarafından 891/1486'da yaptırıldığı İ. H. Uzunçarşılı ve Y. Akyurt tarafından ifade edilmiştir.²⁴³

²⁴³ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.126

Son cemaat yerinin batısında ve doğusunda bulunan ve tabhane mekanlarına girişi sağlayan kapıların üzerinde de kitabe yer almaktadır. Her iki kapı da yapının özgün halinde cümle kapısı tarzında düşünülmüş olmasına rağmen günümüzde basit bir şekilde ele alınmıştır. Son cemaat yerinin doğusundaki kapının üzerindeki kitabe tamir kitabesidir. (Bknz: Resim 103) Bu kitabeden 1236/1820’de Seyyid Abdi Ağa tarafında onarımının yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Son cemaat yerinin batısındaki kapının üzerinde bulunan kitabede ise, yapının 1280/1863-64’te Mahmud Beyzade Mehmed Bey tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. (Bknz: Resim 104)

İç mekana geçildiğinde ön mekan kurgusu yerini doğrudan harime bırakmıştır. Ana ibadet mekanı ve tabhane odaları kare planlı olarak düşünülmüştür. Batı kanattaki ilk birime iç mekandan geçiş, tonozlu bir mekanla sağlanmakta odalar kubbeye örtülmektedir. Her iki köşedeki tabhanelerde ocak ve dolap bulunmaktadır. on ikigen kasnak üzerinde yükselen ana kubbeye trompla, tabhanelerdeki kubbelere pandantifle geçilmektedir. Yapının inşa edildiği dönemde batıda yer alan tabhane odasının iç mekandan yalnızca kemerle ayrılmış olması bu birimlerin de harime dahil edildiğini, dolayısıyla işlevini bir ölçüde kaybederek iç mekan vurgusu yapıldığına gönderme yapmaktadır. Diğer odalar iç mekandan bağımsız olsa da dolaplarının bulunmayışından konaklama işlevinin olmadığını düşündürse de vakfiyesinde konaklama işlevinin olduğunu belirtilmektedir.²⁴⁵

Ana ibadet mekanında bulunan pencerelerden alt sıradakiler düz lentoludur. Kuzey ve güney duvarda ikişer, doğu ve batı duvarlarında birer olmak üzere toplamda altı adettir. Bahsedilen pencerelerin üst sırasındakiler ise sivri kemerli pencerelerdir. Güney duvarında üç, doğu ve batı duvarlarında ikişer ve kuzey duvarında ise bir olmak üzere toplamda sekiz adettir. Tabhane birimlerinde de iki tip pencere yer almaktadır. Boyut olarak diğerlerinden daha küçüktürler. Alt sıra pencereleri düz lentoludur. Toplam 10 adet olmak üzere batı kanattaki ilk odanın kuzey duvarı dışında her odanın dışa açılan duvarlarında ve iki oda arasında kalan duvarlarda bulunmaktadır. Üst sıradakiler ise sivri kemerli ve toplam sekiz adettir. Alçı içlikle kapatılmışlardır.

Yapıda üç mihrap nişi bulunmaktadır: Harimdeki köşeleri pahlanmış ve üzeri altı sıra mukarnaslı olarak düzenlenmiştir. Bu mihrap nişi dışa doğru çıkıntı yapan beş sıra bir silmeyle çevrelenmektedir. Günümüzde mermer malzemedan yapılmış ancak

²⁴⁴ Gediz URAK, 1994, s.331

²⁴⁵ a.g.t., s.331

özgün halinin daha farklı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. İkincisi, doğudaki tabhane birimindeki üzeri üçgen olan bir niş şeklindedir. Sonuncusu ise, batıdaki tabhane odasındaki kemerli bir niştir. Minber, oldukça süslemeli, zengin bir işçilik ürünüdür. Rumi motiflerle bezelidir. Mermer oymacılığı açısından önemli bir örnektir. İbadet mekanıyla tabhaneleri birbirlerine bağlayan kapılar basık taş kemerli, düz lentoludur. Çift kanatlı kapı kanatlarındaki ahşap işçilik oldukça önemlidir. Bu kapı kanatları Amasya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Yapı bir subasman üzerinde yükselmektedir. Yapının beden duvarları beyaz kesme taştan inşa edilmiştir. Yan kanatların cepheleri son cemaat yerinden alçakta, ana ibadet mekanınıninkiler ise hepsinden yukarıda tutularak hem kible vurgusu yapılmış hem de beden duvarlarındaki bu farklılıkla devinim yaratılmıştır. Beden duvarları saçak silmesiyle bitmektedir. Minare gövdesi, kesme taştan yapılmış ve on altıgen planlıdır. Gövdeden şerefeye geçiş örgü motifli bir simitle sağlanmaktadır. Cümle kapısıyla karşılıklı bir konumda yer alan şadırvan, sekizgen planlıdır. Üzeri külahla örtülmüştür. Ortasında yine sekizgen planlı bir su haznesi bulunmaktadır.

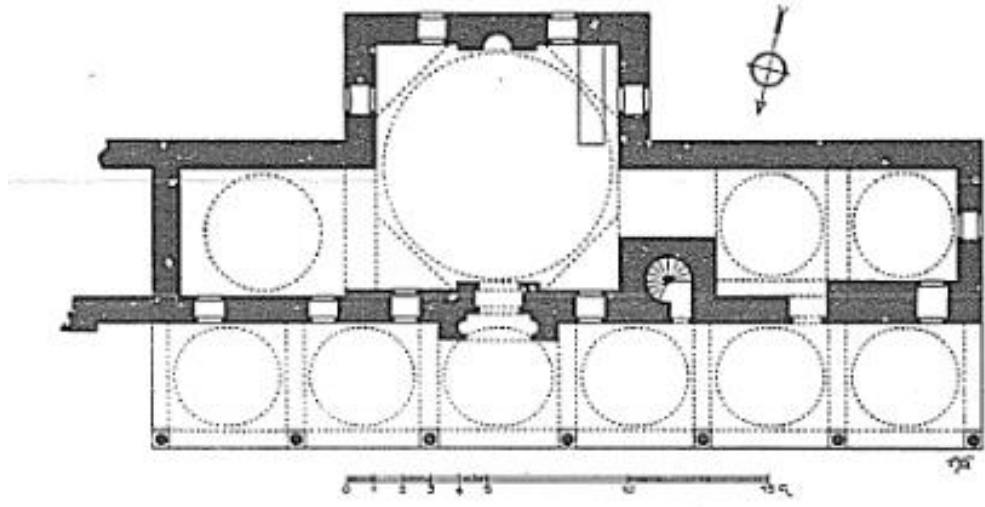
Yapıda mermer işçiliği ve kalem işleri süsleme elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütun başlıkları, minber ve mihrapta mermer işçiliği örneklerine rastlanırken, kalem işleri ise iç mekanda kubbe içi ve tromplarda, pencere ve kapı üstlerinde, son cemaat yerinde ise kubbe ve tonoz içlerinde görülmektedir. Yapıda görülen tüm kalem işleri bitkisel süsleme formundadır.

Yapı; 1820, 1863-64 ve 1958-63 yıllarında restore edilmiştir. 1939'da yaşanan depremin ardından zarara uğrayan yapı bir dönem boş kalmış ardından 1956-63 yılları arasında onarılarak ibadete açılmıştır.²⁴⁶ Batı kanadında bulunan tabhane günümüzde Kuran kursu olarak kullanılmaktadır.

Yapı, Osmanlı mimarisinde görülen zaviye ya da ters T plan şemasının geç bir örneği olmakla birlikte bu plan tipinin uygulanmaya başladığı erken dönemlerinde görmeye alışık olduğumuz giriş mekanı anlayışının ortadan kalktığı ve harim kısmının büyük ölçüde önemli olduğu, tabhanelerin önemini yitirdiği bir anlayışla ele alınmıştır.²⁴⁷

²⁴⁶ V.G.M., "05.01/3 No.'lu Dosya"

²⁴⁷ Ahmet Işık DOĞAN, 1977, s.210

Çizim 67: Mehmed Paşa Cami Planı

Resim 98: Mehmed Paşa Cami Son Cemaat Yeri (2017)

Resim 99: Mehmed Paşa Cami Son Cemaat Yeri Revakı Sütun Başlığı Örneği (2017)

Resim 100: Mehmed Paşa Cami Şadırvanı (2017)

Resim 101: Mehmed Paşa Cami Cümle Kapısı (2017)

Resim 102: Mehmed Paşa Cami Cümle Kapısı Üzerindeki İnşa Kitabesi (2017)

Resim 103: Mehmed Paşa Cami Kitabesi (doğu) (2017)

Resim 104: Mehmed Paşa Cami Kitabesi (batı) (2017)

Resim 105: Mehmed Paşa Cami İç Mekan (2017)

Resim 106: Mehmed Paşa Cami Minberi (2017)

4.3.1.7.1 Mehmed Paşa Türbesi

Türbe, caminin doğusuna bitişik olarak konumlanmıştır. Türbenin doğusundaki kemer açıklığı özgün halinde girişinin bu yönden olduğunu akıllara getirmektedir. Ancak günümüzde camekanla kapatılmıştır. Bu kurgu eyvan tipli türbe tipolojisidir.

Türbeye girişi sağlayan kapı sivri kemerlidir. Kare planlı türbe doğu kanadından bir duvar yardımıyla ayrılmaktadır. Türbenin içinde bir ahşap sanduka, haziresinde de üç kabir mevcuttur. Sanduka ve kabirlerin kime ait olduğu konusunda ihtilafa düşülmüş olmakla birlikte mezar taşındaki kitabelerinden anlaşıldığı üzere sandukadaki Hızır Paşa'ya, hazirede yer alan ortadaki kabir Mehmed Paşa'ya ve en sondaki de Habib Karamani'ye aittir.²⁴⁸ Dilimli bir kubbeye örtülü olan kubbeye üçgen pandantifle geçilmiştir. Sekiz dilimli kubbesi sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir.

Yapının kuzey cephesi dışarıya taşma yapmakta doğu cephesiyse kalkan duvarı biçimindedir. Doğu cephesinin hem kalkan duvarı biçiminde yükselmesi hem de kemerli açıklık sayesinde eyvan tipi şeklinde tasarlandığı anlaşılan yapının, özgün durumunda bu cephesinin ana cephesi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm cepheler bir saçak silmesiyle sonlanmaktadır. Türbenin beden duvarları sarı renkli ve caminin duvarlarına göre daha iri olan kesme taşla inşa edilmiştir.

Resim 107: Mehmed Paşa Türbesi Doğu Cephesi (2017)

²⁴⁸ Ebru KARAKAYA, 2003, s.511-512

4.3.1.8 Pir Mehmed Çelebi Cami / Ekin Pazarı Cami / Pazar Cami / Sığır Pazarı Cami / Murad Cami

Dere Mahallesi'nde yer alan yapı, Ekin Pazarı Cami, Pazar Cami, Sığır Pazarı Cami ve Murad Cami isimleriyle anılır.²⁴⁹ Beden duvarlarının batısında, yapıya bitişik olarak düzenlenen bir hazire yer almaktadır. Hazire içerisinde bulunan iki kabirden biri Pir Mehmed Çelebi'ye diğeri ise eşi Kamer Hatun'a aittir. Yapıya ait inşa kitabesi olmadığı için yapım tarihi ve banisi hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak yapının inşa tarihi hakkında birçok düşünce olmakla birlikte genel olarak kabul edilen dönem 15. ya da 16. yy.'dır.²⁵⁰

Yapı, kare planlı, tek birimli iç mekan düzenlemesiyle küçük ölçeklidir. Üç bölümlü son cemaat yeri ve kuzeybatı köşesinde yer alan minareden oluşmaktadır. Minare girişi harimden sağlanmaktadır. Minareye çıkan kapı ise tek kanatlı ve ahşaptandır. Son cemaat yeri iki sütun yardımıyla üç birime ayrılmıştır. Üç bölümün de genişlikleri birbirlerinden farklıdır. Yapının orijinalinde revaklı bir son cemaat yeri düzenlemesi olmasına rağmen günümüzde kapatılmıştır. Orta bölümde Bursa kemeriyle geçilen açıklık günümüzde kapı olarak kullanılmaktadır. Kuzey cephesinin üst kısmında bir süs şeridi göze çarpmaktadır. (Bknz: Resim 108) Son cemaat yerinin orta bölümü aynalı tonoz, diğer iki bölüm kubbeye örtülmüştür. Bu kubbelere geçiş pandantifle sağlanmıştır.

Günümüzde kapalı olarak ele alınan son cemaat yerinden iç mekana geçilen kapı özgün halde cümle kapısı görevindedir. Bu kapı basık yay kemerlidir. Çift kanatlı kapı kanatlarına sahiptir. Yapıya cümle kapısının dışında son cemaat yerinin güneybatısındaki kapıyla da girilmektedir.

İç mekanda kubbe geçişi Türk üçgeniyle sağlanmıştır. Kubbe eteğini kabartmalı bir süsleme şeridi geçmektedir. Ana ibadet mekanındaki pencereler üç tipte ele alınmıştır: İlki; batı duvarındaki alt pencereye ait düz lentolu penceredir. İkincisi; kuzey duvarında cümle kapısının iki yanındaki pencerelerdir ve üzerini sivri kemerli bir niş çevrelemektedir. Üçüncüsü ise; doğu ve batıdaki toplam dört sivri kemerli penceredir. Yarım daire planlı bir niş şeklinde ele alınan mihrap nişi iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Minber, basit ahşap malzemelidir.

²⁴⁹ ANONİM, 1983, s.235

²⁵⁰ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.267

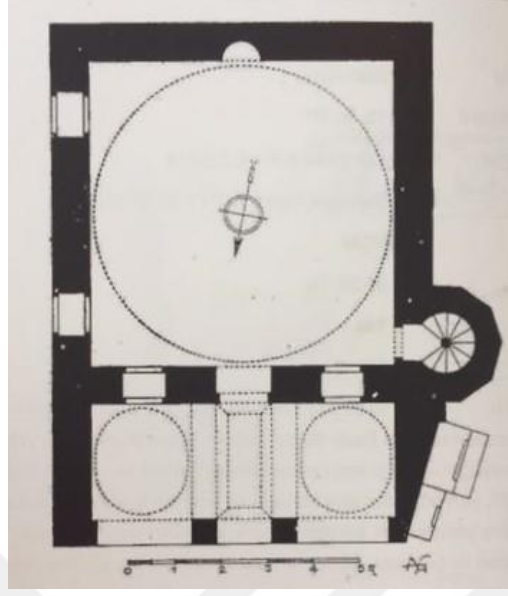
Yapının batı yönünde yer alan bahçesi bir duvarla kuşatılmıştır. Doğu cephesinin beden duvarları güneye doğru kademeli olarak yükselmektedir. Kuzeybatı köşede yer alan minarenin şerefe altı kirpi saçaklıdır. 1939'daki depremde yıkılan minarenin yerine yenisi yapılmıştır. Kubbe kasnağı oldukça yüksek tutulmuştur. Kasnakta sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır.

Yapının kademeli oluşu mihrap aksına vurgu yapar şekildedir. Son cemaat yeri en alçakta tutulmuş, kuzey beden duvarı ondan daha yüksekte ele alınmış ve ana kubbe tüm mekanlardan daha yukarıda ele alınarak hiyerarşik düzen belirtilmiştir.

Kuzey cephesinin üst kısmında bulunan taş ve tuğlanın farklı yönlerde kullanılmasıyla elde edilen süs şeridi ve minare gövdesindeki tuğlaların yine farklı yönde ve farklı tarzda kullanılmasıyla meydana gelen desen ile gövdenin bitiş yerindeki U biçiminde kullanılan tuğlaların oluşturduğu süslemeler yapıya ait süsleme elemanlarıdır. Bunların dışında şerefe altında bulunan kirpi saçaklar da minareye ayrı bir hava katmaktadır. Görüldüğü üzere yapıdaki süsleme programı taş ve tuğla malzemelerin farklı kullanımlarıyla ortaya konmuştur.

Yapının 1940-1969 yılları arasında restore edildiği belirtilmektedir.²⁵¹ Kuzey cephenin daha önceden bahsedilen şekilde ele alınması da bu tarihlerdeki restorasyondan sonra yapıldığı düşünülmektedir.

²⁵¹ V.G.M., "05.01/27 No.'lu Dosya"

Çizim 68: Pir Mehmed Çelebi Cami Planı (S. Erken'den)

Resim 108: Pir Mehmed Çelebi Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 109: Pir Mehmed Çelebi Cami Kuzey Cephesindeki Motif (2017)

Resim 110: Pir Mehmed Çelebi Cami İç Mekan (2017)

4.3.2 Külliyeleler

4.3.2.1 Amasya II. Bayezid Külliyesi

Yeşilirmak'ın güneyinde yer alan külliye; Hacı Beyzade Hamza, İlyas ve Hıdır Beylerden satın alınan bahçeye yapılmış olup Amasya valisi şehzade Sultan Ahmed tarafından başlatılan inşa çalışmasıyla beş senede bitirilerek²⁵² 1485 yılına tarihlendirilmiştir.²⁵³

Tüm yönlerden duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde yer alan külliye giriş kuzey ve güneyde ikişer, doğu ve batıdaysa birer kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Merkezde bir cami, onun batısında medrese, doğusunda imaret, imaretin kuzeyinde tabhane, güneyinde ise mektep ve bir şadırvandan oluşsa da sonradan eklenen yapılarla günümüzdeki haline ulaşmıştır. 901/1496 tarihindeki vakfiyesinde bilgisi bulunmayan darüttalim ve darülkurra sonradan yapılmış olmalıdır.²⁵⁴

Caminin güneydoğusunda yer alan Şehzade Osman Türbesi 919/1513-14'te yapılmıştır. Yapının yapım tarihinden 1911'e kadar geçen süre içerisinde birçok kişi yapı için vakıfta bulunmuştur.

1884'te terk edilen mektep yapısı ile 1879'da silah deposu olarak kullanılan darülkurra gibi yapılarının yıkılmasının ardından günümüze gelen cami, medrese, imaret, tabhane, Şehzade Osman Türbesi, şadırvan, muvakkithane ve sonradan eklenen imaretin güneyindeki şadırvandan oluşan bir külliye'dir. İmaretin güneyinde içinde üç mezar bulunan bir hazire ve avlu duvarına bitişik yer altı tuvaleti bulunmaktadır. Caminin içerisinde bir kütüphane olduğu kaynaklarda geçmektedir.

Külliye, düz bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Cami, medrese ve imaret simetrik olarak birbirlerine eşit uzaklıkta kurgulanmıştır. Yeşilirmak boyunca uzanan ve nehre paralel bir düzlüğe kurulmuştur. Bu külliye'nin plan kuruluşu topografyaya bağlı olarak gelişmiştir. Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'nde olduğu gibi suya dik, birbirine paralel eksenler üzerinde ve en önemlisi akarsuya göre konumlanmıştır.²⁵⁵ Bu konumlanmanın dışında külliye'nin arka kısmından geçen ana cadde de oldukça eski bir tarihten beri arter olan Tokat'a giden yoldur. Külliye'nin konumu hem topografyaya hem de yola bağlı olarak düşünülen stratejik bir noktadadır.

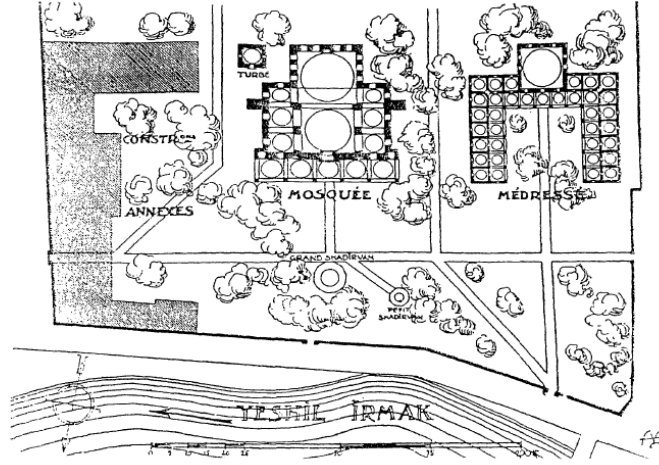
²⁵² Gediz URAK, 1994, s.337

²⁵³ ANONİM, 1983, s.220

²⁵⁴ V.G.M., "Sultan Bâyezid Vakfiyesi, 2113. D., 179.s., 32.sı. (Çev.;2148. D., 84. S., 5.sı.)

²⁵⁵ Semavi EYİCE, 1992b, s.40-42

Amasya II. Bayezid Külliyesi, I. Mehmed dönemindeki simetrik planlı külliye anlayışını devam ettiren odak noktasını camide toplayan bir kurguda planlanmıştır. Topografya ve kent silüetinin organik uyumu bu külliye mükemmel bir şekilde görülebilmektedir. Yeşilirmak'la olan ilişkisi hem nehirle hem de kendi içinde yapılar arasındaki mesafenin dengede tutulması açısından olgun bir örnektir.

Çizim 69: Amasya II. Bayezid Külliyesi Planı (Gabriel'den)

Resim 111: Amasya II. Bayezid Külliyesi Genel Görünüm

4.3.2.1.1 Amasya II. Bayezid Cami

Vakfiyesinde 891/1486 yılında yapılmış olduğu belirtilen yapı²⁵⁶ külliye bütünü içerisinde, ters T plan tipinde ele alınmış olup dört büyük ayağın yan kanatlarla orta bölümü ayırdığı plan kurgusundadır. Orta sahında arka arkaya iki büyük kubbe ve tabhanelerin art arda üçer kubbeyle örtülmesiyle oluşan bir iç mekan dizilişi göstermektedir. Kuzey cephe boyunca altı ayağın beş bölüme ayırdığı bir son cemaat yeri, doğu-batı köşelerde yer alan minareleriyle oluşan sultani bir camidir.

Son cemaat yeri, altı mermer sütunun taşıdığı sivri kemerlerin beş birime ayırdığı revak düzenindedir. Kemerlerin birbirleriyle bağlantı yaptığı noktalarda ve kilit taşlarında rozetler yer almaktadır. Sütun başlıkları mukarnalıdır. Revaklara ait altı taşıyıcı ayağın günümüze özgün haliyle gelen üç tanesinden anlaşıldığı üzere, inşa edildiği dönemde yeşil-siyah yekpare mermerden yapılmışlardır.

Son cemaat yerindeki pencereler, lacivert zemin üzerine firuze renkli çini panoludur. Bazılarında beyaz renkli yazılar da bulunmaktadır. Kemer alınlıklarında ise rozet yer alır. Bu pencerelerin çift kanatlı ahşap kanatları da yine ustalık ürünüdür ve bazılarının üstünde sülüs hatla yazılan yazılar bulunmaktadır. Son cemaat yerinde bulunan iki mihrabın üzeri beş sıra mukarnalıdır.

Yapıya giriş kuzeydeki cümle kapısı ve yan kanatlardaki kapılar yardımıyla sağlanmaktadır. Cümle kapısının batısında yer alan kapıdan merdiven yardımıyla mahfile çıkılmaktadır. Cümle kapısının doğusunda bulunan kapı izi ise bu yönden de mahfile çıkışı sağlayan bir merdivenin olduğunu göstermektedir. Doğu batı yönde yer alan minarelere geçiş son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

Cümle kapısı, yedi sıra mukarnas kavsaralı, koyu sarı mermerden yapılmış olup basık kemerlidir. İki yanında mihrabiyeleri ve bunların da köşesinde yeşil renkli sütunceleri bulunan bir nişin içerisindeki iki sarkıt güzel bir görünüm vermektedir. Kapının köşesinde bulunan siyah renkli mermerden yapılan kum saati de oymalı olarak işlenmiştir. Kapının üzerinde çift kanatlı kapı kanatları özgün haliyle günümüze ulaşmıştır. Kapı ile mukarnas kavsara arasında ve iki yanda üç parça olarak yer alan inşa ve bani kitabesine göre; II. Bayezid tarafından yaptırılmış olduğu ve 890/1485'te tamamlandığı anlaşılmaktadır. Kitabeyi yazan hattatın ismi son satırda “*Ali bin Mezîd*” olarak geçmektedir.²⁵⁷ Doğu-batı aksındaki kapılar daha küçük olarak ele

²⁵⁶ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.16

²⁵⁷ Semavi EYİCE, a.g.m., s.40

alınmış ve daha sade bırakılmıştır. Bu kapılarda birer gülce bulunmaktadır. Minare kapıları sivri kemerlidir.

Yapıya ait ana taşıyıcıların kuzey yönünde olanları kare planlı, güney bölümde olanları ise düzensiz haç biçimlidir. Güneydekilerin bu formu almasının nedeni, genişleyen mescit duvarının taşınabilirliğini sağlama amaçlıdır. Taşıyıcı ayakların iç kısımlarında kum saati motif detayı göze çarpmaktadır. İç mekanda, orta sahnin ve ana ibadet mekanı birbirlerinden büyük bir kemer yardımıyla ayrılırlar. Kanatlardaki odalarının birbirlerine ve orta sahna kemerlerle açılmasıyla tabhane fonksiyonunu kaybederek ana ibadet mekanının bir parçası haline geldikleri bir uygulamadır. Ana ibadet mekanının ön mekana oranla daha aydınlık olması dikkatleri mihrap yönüne çekerek dikdörtgen bir plan şeması gösteren tek mekan yaratma çabası ve tabhane mekanların da orta sahna göre oldukça küçük tutulması sonucunda mihrap aksı daha büyük bir mekan olarak vurgulanmıştır.²⁵⁸ Yapı tümüyle farklı boyutlardaki kubbelerle örtülüdür. Kubbe geçişi ön mekana ve ana ibadet mekanında tromp, tabhane ve son cemaat yeri kubbelerinde ise pandantifle sağlanmıştır.

Kuzey duvarda girişin iki yanında birer alt ve birer üst, doğu ve batı duvarlarında birer, güneydeki ana ibadet mekanının yan duvarlarında üçer alt ve üçer üst ve mihrap duvarının sağında ve solunda ikişer alt ve ikişer üst, doğu-batı ve güney üst duvarlarda ikişer pencere ile aydınlanmaktadır. Bunların dışında iki kubbenin eteklerinde yer alan toplam on altı pencere de yapının aydınlık probleminin ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Alt pencereler dikdörtgen ve mermer sövelidir. Bu pencerelerin üzeri sivri kemer alınlıklı ve lacivert zemin üzerine firuze renkli çini panoludur. Kemer alınlığında bir de rozet bulunmaktadır. Alt pencerelere ait pencere kanatları çift kanatlı ve ahşaptandır. Ön mekana ait üst sıra pencereler sivri kemerli olup kalem işi süslemelerle bezenmiştir.

Mermer malzemedan yapılan mihrap, sekiz sıra mukarnaslı bir niştir. Köşelerinde çift renkli -kırmızı-beyaz- kum saatleri bulunan mihrabı tümüyle bir silme çevrelemektedir. Niş ile silme arasında kalan bölümde dikdörtgen pano içinde Ayet-el Kürsî yer almaktadır. Mihrap nişine ait dikdörtgen pano bir tam iki yarım üçgen tepelikle sonlanmaktadır.

²⁵⁸ Aptullah KURAN, 1964, s.99-105

Yine mermerden ve sade bırakılan minberin iki yanında geometrik motifli taştan rozet ve korkuluklarının yanlarında siyah-beyaz mermerden yapılan kabaralı rozetli olarak kurgulanmıştır. Üçgen panosunun ortasında ve korkuluklarında bulunan rozetler yıldız motiflidir. Beş mermer ayağın taşıdığı müezzin mahfili ahşap malzemedendir yapılmıştır. Bu mahfile ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.

Yapı tümüyle subasman katı üzerinde yükselir. Kuzey, doğu ve batı cepheleri küfeki taşı kullanılarak yapılmıştır. Bu cepheler mukarnaslı silmeyle sonlanmaktadır. Ön mekan zeminle aynı, kanatlar ise daha yüksek tutulmuştur. Doğu, batı ve güney cephesinde dışa taşma yapan payandalar art arda gelen iki kubbenin taşınmasını destekler. Bu payandaların ve ağırlık kulelerinin kubbeleri oluşu cephenin kütleliliğine katkıda bulunur. Kütleli yapılarda tüm birimler farklı yükseklikte ele alınarak dış mekandaki devinim artırılmaktadır.

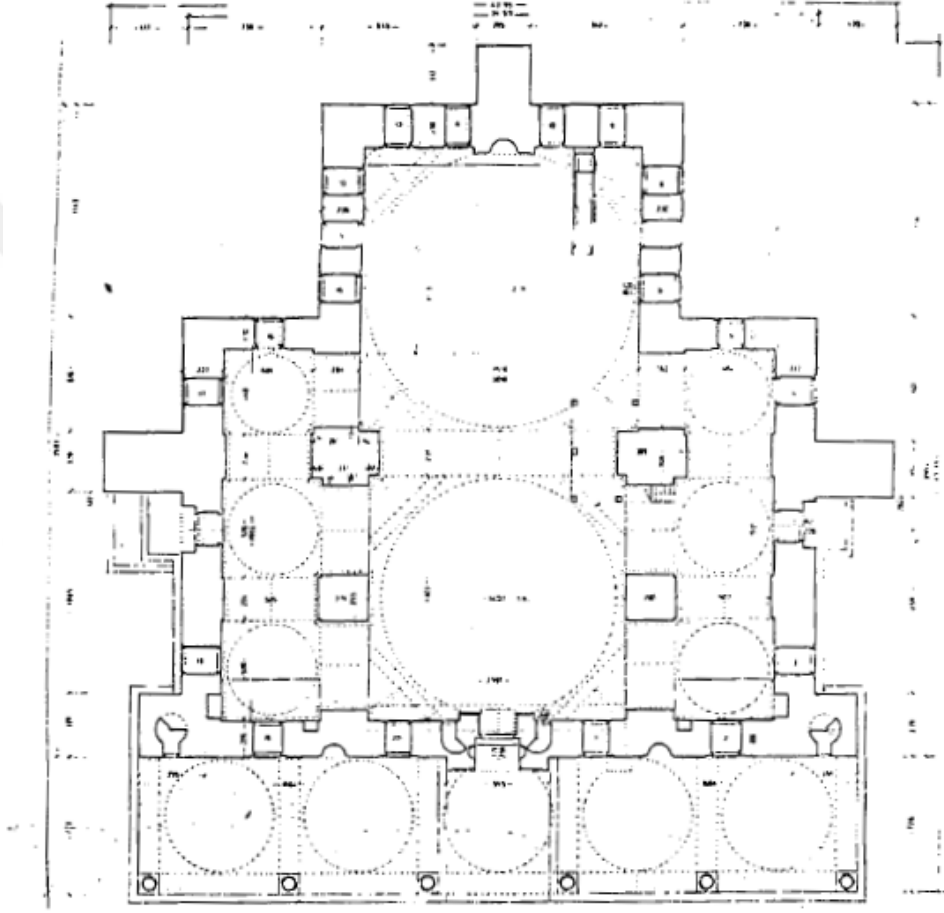
Minare gövdesine üçgen geçiş kuşağıyla geçilmektedir. Batıdaki minare kırmızı taşla süslü ve zikzaklı örülen kırmızı taşların ucundaki lalelerle sonlanmıştır. Doğudaki minare gövdesi ise beyaz ve kırmızı taştan yivli olarak inşa edilmiştir. Minarelerin şerefe altları, beş sıra bademli mukarnaslı, şerefe korkulukları da sade bırakılmıştır.

Yapı bütününde taş, mermer, çini, ahşap ve kalem işi süslemeler görülmektedir. Taş süsleme; cümle kapısı, son cemaat yeri mihrapları ve cephedeki rozetler ile kemer bordürleri, müezzin mahfilini taşıyan ayaklar, minareler, şerefe altları, kemer alnı ve saçak silmesi altındaki mukarnaslarda görülür. Mermer süsleme; son cemaat yeri pencerelerindeki lento ve sövelerde, iç mekan pencerelerinin silmelerinde, mihrap, minber ve sütun başlıklarında görülmektedir. Çini süsleme; iç ve dış pencerelerin kemer aynalarında yer almaktadır. Kalem işleri; son cemaat yeri mihrapları, kubbeye geçiş bölgeleri ve kubbe içlerinde bulunmaktadır. Ahşap süsleme ise; pencere ve kapı kanatlarında karşımıza çıkmaktadır.

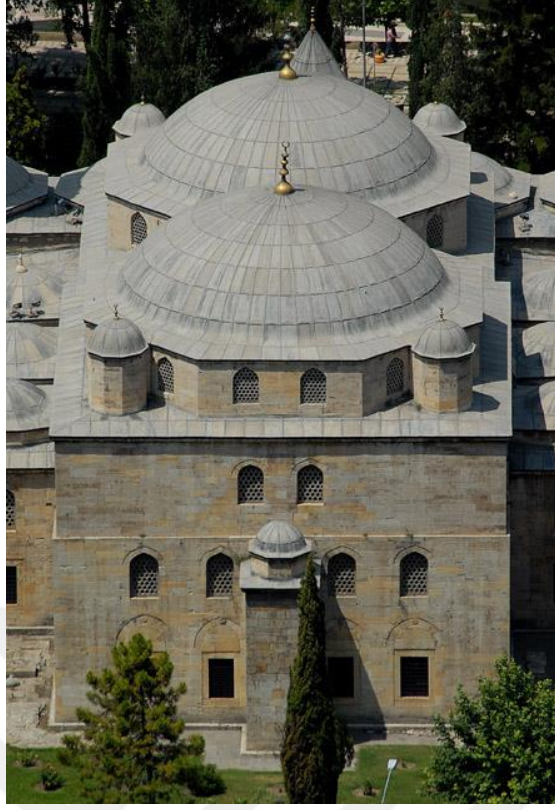
999/1590 depreminde orta mekandaki kubbe ve kemerler yıkılsa da onarımı yapılmıştır. 1079/1668'deki büyük depremde yapıya ait büyük kemer çökmüş, kubbeleri yıkılmış, batıdaki minare devrilmiş doğu minaresi ise eğilmiştir. Bu hasarlar yapının mütevellisi Merzifonlu İbrahim Ağa öncülüğünde, Ahmed Paşazade Ali Bey'in katkılarıyla tamir ettirilmiştir.²⁵⁹ Bu iki büyük hasarın ardından küçük çapta hasarlar yaşansa da bunların tamirleri hemen yaptırılmıştır. Yakın tarihli olarak kabul

²⁵⁹ ANONİM, 1983, s.225

edebileceğimiz 1952-1971 yılları arasındaki restorasyon V.G.M. tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapı günümüzde de onarımdan geçmektedir.

Çizim 70: Amasya II. Bayezid Cami Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

Resim 112: Amasya II. Bayezid Cami Kubbeleri

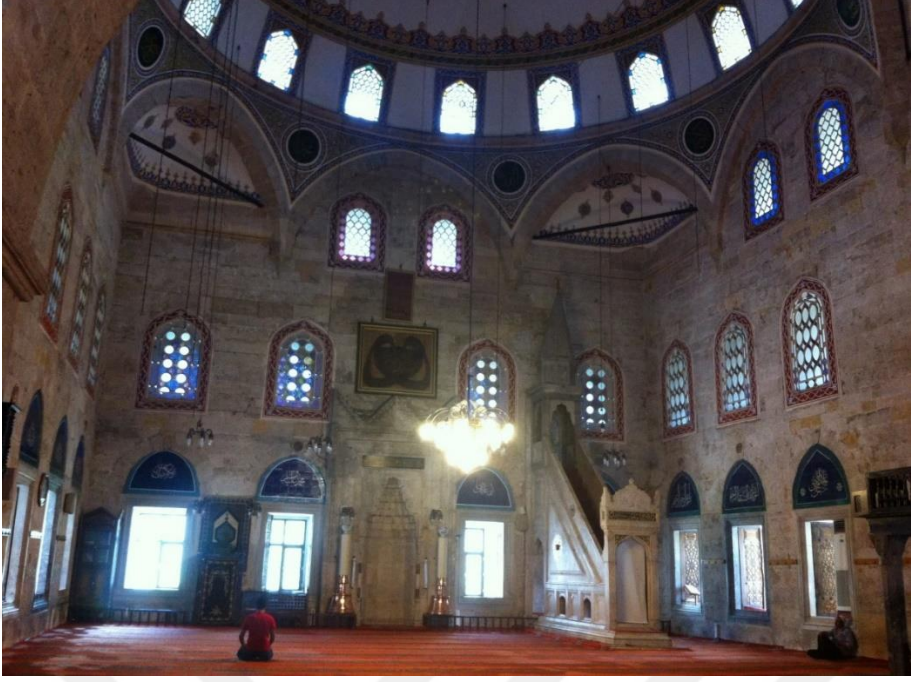
Resim 113: Amasya II. Bayezid Cami Son Cemaat Yeri

Resim 114: Amasya II. Bayezid Cami Cümle Kapısı

Resim 115: Amasya II. Bayezid Cami Cümle Kapısı Mukarnaları

Resim 116: Amasya II. Bayezid Cami İç Mekan (2015)

Resim 117: Amasya II. Bayezid Cami Mihrabı (2015)

4.3.2.1.2 Amasya II. Bayezid Medresesi / Sultaniye Medresesi

Amasya II. Bayezid Külliyesi içerisinde ele alınan medrese 891/1486'da tamamlanmıştır.²⁶⁰ İsmi Sultaniye olarak da geçmektedir.²⁶¹ Kare planlı yapı üç yönden revak dizilişiyile sıralandığı, bu birimin gerisinde bir eyvan ve 18 hücreden oluşan dikdörtgen planlı şadırvanlı bir avludan meydana gelmektedir. Giriş cephesinin sağında ve solunda herhangi bir mekana rastlanılmamaktadır.

Yapıya giriş, basık taş kemerli ve beden duvarlarından yüksekte tutularak vurgulanmış bir kapıyla sağlanır. Yapıya girildikten sonra dikkati ilk olarak doğu-batı ve güney yönden çevrelenen revakların düzgün U şeklindeki simetrik görüntüsü çeker. Revakları taşıyan ayakların hepsi yekpare taştan sekizgen planlıdır. Revak kemerleri günümüzde demir gergilerle birbirlerine bağlanmıştır. Tüm revaklar bir saçak silmesiyle sonlanmakta ve günümüzde camekanla kapatılmış bir şekilde görülmektedir.

Güney aksta yer alan ve beden duvarlarından taşma yapacak şekilde kurgulanan kare planlı, kubbeli birim dershanedir. Bu birim hem diğer mekanlardan daha yüksekte tutulmuş hem de eyvan önü revakının da kubbeli oluşuyla vurgulanmıştır. Tüm medrese yapılarında olduğu gibi mihrap bu bölümde bulunmaktadır. Dershaneye ait kubbenin kasnağına ve pandantif içlerine kalem işi süsleme yapılmıştır.

Güneybatı ve güneydoğuda yer alan odalar dehliz şeklinde düzenlenmiştir. Dershanenin batısında yer alan odada farklı derinliklerde dört niş bulunmaktadır. Bu kadar fazla nişe sahip olduğu için bu odanın özel bir işlevinin olduğu düşünülmektedir. Bütün odalarda bir ocak ve bu odaların yalnızca beş tanesinde de niş bulunmaktadır. Medresenin güneydoğu ve güneybatı odalarında nişler yer almaktadır. 18 öğrenci odasından yalnızca ikisinde niş bulunması akıllara bu odaların ayrıcalıklı öğrencilere verildiğini getirmektedir.

Güney duvarda mihrabın üstünde bir, mihrabın sağında ve solunda altı üstlü ikişer, doğu ve batı duvarlarında da ikişer adet alt ve üst sıra pencereler bulunmaktadır. Odalarda da ikişer alt ve bir sıra üst pencere bulunmaktadır. Öğrenci odalarına ve avluya ait alt sıra pencereler toplamda 52, üst sıra pencereler ise 29 adettir. Alt

²⁶⁰ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.26

²⁶¹ Semavi EYİCE, a.g.m., s.41

pencerelerin hepsi düz taş lentolu ve taş sövelidir. Üst pencerelerin tamamıysa sivri kemerlidir.

Dershane, dershane önü revakı ve tüm odalar pandantif geçişli kubbe ile örtülüyken giriş bölümü ve diğer tüm revaklar tonozla örtülmüştür. Revakların tümü çapraz tonozla, avlu giriş cephesindeki birimler ise beşik tonozla örtülmüştür.

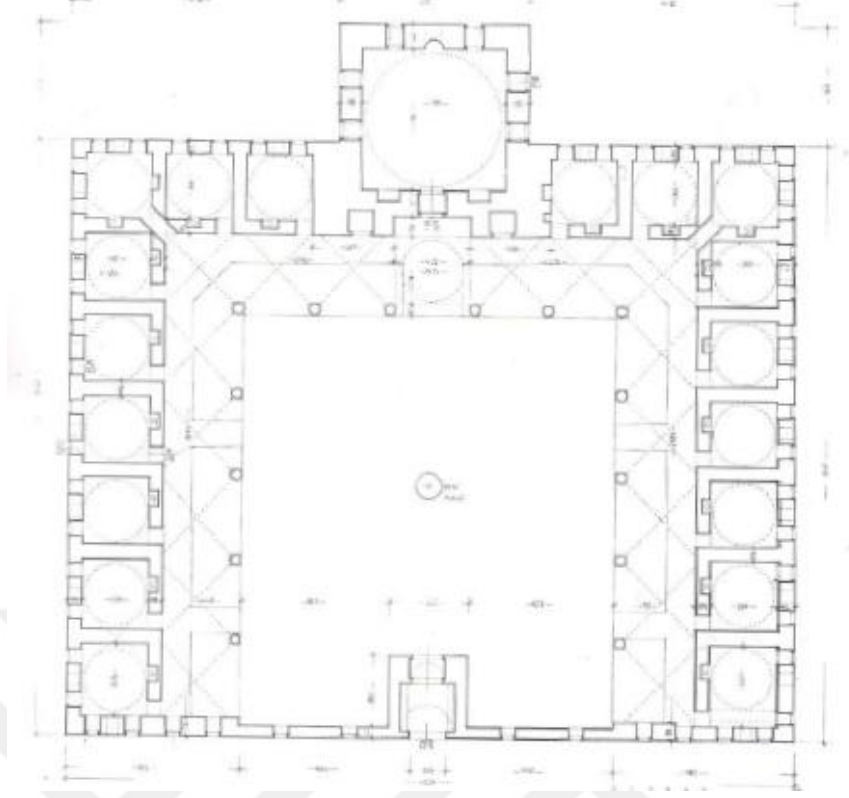
Sarı renkli küfeki taşından yığma tarzda inşa edilen yapı, taş bir subasman üzerinde yükselmektedir. Kuzey cephede giriş kapısının beden duvarlarından daha yüksek tutularak vurgulanması cepheyi hareketlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkar. Güney cephede yer alan dershane diğer cephelere göre daha yüksek tutulması dış kütlede de kendini belli eder. Dershane ve öğrenci odaları sekizgen kasnağa oturmaktadır. Dış mekanda öğrenci odaları ile revakların başlangıç noktasında bulunan bacalar külahlıdır. Tüm beden duvarları profilli bir saçak silmesiyle sonlanır.

1939'daki depremden sonra büyük zarara uğrayan yapı V.G.M. tarafından 1952-1971 yılları arasında onarılmıştır.²⁶² Medreseye ait inşa kitabesi 1940'tan sonra yerinden çıkarılarak kırılmıştır. Kitabeye ait bazı parçalar günümüzde Amasya Müzesi'nde yer almaktadır.²⁶³ II. Bayezid'in İstanbul'daki medresesindeki gibi buradakinde de müderrislik Amasya müftülerine ayrılmıştır. Amasya Valisi Sultan Ahmed'in şehzadesi Sultan Murad'a hocalık yapan Zembilli Ali Efendi buraya ilk müderris olarak atanmıştır.²⁶⁴ Günümüzde İl Halk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

²⁶² Gediz URAK, 1994, s.364

²⁶³ Yekta DEMİRALP, 1999, s.161

²⁶⁴ Cahid BALTACI, 1976, s.488

Çizim 71: Amasya II. Bayezid Medresesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

Resim 118: Amasya II. Bayezid Medresesi Genel Görünüm

4.3.2.1.3 Amasya II. Bayezid İmaretı

Külliye bütünü içerisinde ele alınan bir diğır yapı da 891/1486'da tamamlanan imaret yapısıdır.²⁶⁵ L planlı bir kuruluşta ele alınan imaret yapısı, 11 birimli revak ve ardındaki beş odadan oluşmaktadır. Bu odalardan dört tanesine revaklı bölümden girilebilmekteyken güneydoğuda kalan odaya ise yanındaki odadan geçilmektedir. Revak ile odalar aynı zemin kotunda yer alır.

Yapının batısındaki oda, ortasındaki sütunun taşıdığı kemer yardımıyla tonozlu iki kısma ayrılmıştır. Bir kısım erzak deposu bir kısım yemek salonu olarak kullanılmaktadır. Ancak H. Hüsameddin buranın özel bir girişi olduğunu, döneminde sağlık ocağı olabileceğini belirtmiştir.²⁶⁶ Bu bölümün solundaki enlemesine gelişim gösteren dikdörtgen planlı oda ise; iki ayağa oturan kemerlerle iki bölüme ayrılmıştır. Ayakların güneyinde kalan bölüm tonozlu, kuzeyinde kalan bölüm ise kubbeli üç birime ayrılmıştır. Kubbeli mekanların bulunduğu duvarda mazgal pencere bulunmaktadır. Tonozlu bölümün revaklara açılan iki penceresi ve bir de kapısı mevcuttur. Odanın içerisindeki iki adet büyük ocaktan buranın mutfak olduğu anlaşılmaktadır. Diğır bölüm ise yemek yeme salonudur. L planın birleşim noktasında, tam köşede yer alan mekan kiler olarak kullanılmaktadır. Bu odanın tüm duvarları iki sıra halinde dolaplıdır.

Kilerin güneyindeki dikdörtgen planlı odaya geçiş revaktan sağlanmaktadır. Bu odada da bir ocak, iki mazgal pencere ve bir de revak bölümüne açılan penceresi bulunmaktadır. Döneminde tabhane olarak yapılmış olmakla birlikte günümüzde depo ve tuvalet olarak kullanılmaktadır. Tabhanenin güneyindeki dikdörtgen planlı büyük mekanın ahır olabileceği düşünölmektedir. Toplam beş mazgal penceresi, iki de kapısı bulunmaktadır.

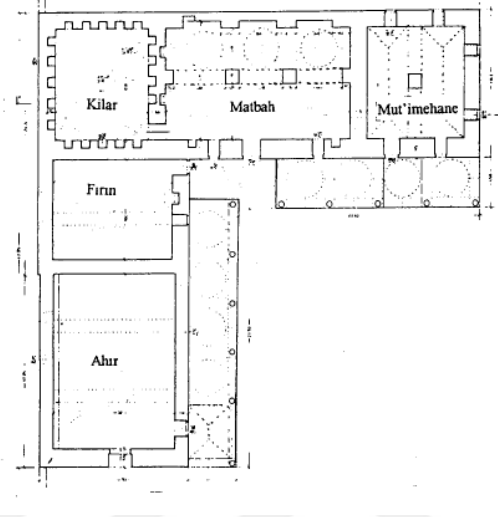
Yapıda üst örtü olarak kubbe ve tonoz kullanılmış kubbelere geçiş pandantifle sağlanmıştır. Mutfak olarak belirtilen mekanın güney bölümü ve erzak deposuyla mutfak duvarında yer alan revaklı bölüm kubbeyle örtölmüştür. Diğır tüm odalar ve diğır revak bölümleri tonozludur. Mutfak bölümündeki kubbelere fenerli olarak ele alınmıştır.

²⁶⁵ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.30

²⁶⁶ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.292

Yapıda genel itibariyle duvar kalınlıklarının farklı oluşunun saptanması yapının onarımdan geçtiğine dair ipucu vermektedir.²⁶⁷ Revak cepheleri profilli bir saçak silmesiyle sonlanmaktadır. Revaklı birimler camekanla kapatılmıştır. Yapı malzemesi olarak küfeki taşı ve üç sıra tuğla hatıllı kesme taş kullanılmıştır.

Yapı; 1590, 1668, 1732 1952-1973 yıllarında onarım geçirmiştir. Günümüzde de onarımdan geçmektedir.

Çizim 72: Amasya II. Bayezid İmaret Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

²⁶⁷ Gediz Uruk, a.g.t., s.366

4.3.2.1.4 Şehzade Osman Türbesi

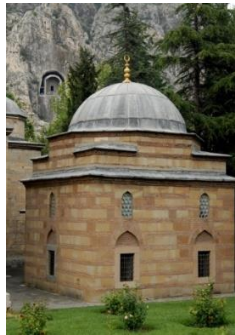
Kare planlı, içerisinde bir adet sandukası bulunan bir türbe yapısıdır. II. Bayezid'in şehzadelerinden Amasya valisi Sultan Ahmed'in şehzadesi Osman Bey'e ait olan bir türbe olduğu kapısının üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Yine kitabesine göre; 919/1513-14 tarihinde inşa edilmiştir.²⁶⁹ Bu tarihten anlaşıldığı üzere külliye yapımının tamamlanmasının ardından yaptırılmıştır.

Kuzeyde bulunan giriş kapısı basık taş kemerlidir. Siyah ve beyaz taş geçmeli ve profilli silmeyle çevrelidir. Silmeyle kapı kemeri arasında kalan kısımda kitabe yer almaktadır. Giriş mekanı ahşap kırma çatıyla örtülmüştür. Bu çatıyı taşıyan 10 dikme subasman üzerinde yükselmekte birbirlerine Bursa kemeriyle bağlanmaktadır. Subasman yalnızca bu cephede bulunmakta diğer cepheler düz zemin üzerine oturmaktadır. Giriş bölümü ile türbe arasındaki kısımda kot farkı bulunduğu için taş setle iç mekana geçilmektedir.

Türbenin doğu ve batı duvarlarında birer alt ve üst, güney duvarında mihrap nişinin sağında ve solunda birer alt ve üst, toplamda dört alt ve dört üst sıra penceresi ve kuzey duvarında da iki nişi bulunmaktadır. Yapıyı örten kubbe trompla geçilmiştir. Mihrap, sekiz sıra mukarnaslı bir niş şeklinde ele alınmıştır.

Yapı malzemesi olarak üç sıra tuğla hatıllı kesme taş kullanılmıştır. Beden duvarları iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Kademeli olarak yükselen kubbe kasağı ise tek sıra kirpi saçaklıdır.

Külliye ait diğer yapıların da zarara uğradığı 1590 ve 1668 depremlerinde bu türbe de zarar görmüştür. Bunun dışında 1939'da meydana gelen diğer depremde de zarar görmesi üzerine V.G.M. tarafından 1952-1971 yılları arasında onarımı yapılmıştır.

Resim 119: Şehzade Osman Türbesi

²⁶⁸ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.135

²⁶⁹ Gediz URAK, a.g.t., s.377

4.3.2.1.5 Amasya II. Bayezid Muvakkithanesi

Küllüye avlusunda yer alan ve ezan saatlerinin ayarlanmasını sağlayan muvakkithane, 1840'ta Kapancızade Hacı Hüseyin Zeki Efendi tarafından yaptırılmıştır.²⁷⁰ İki ahşap sütunun taşıdığı revak ve dikdörtgen planlı bir odadan meydana gelmektedir.

Revak cephesi iki ahşap kolonun taşıdığı Bursa kemerle birbirlerine bağlanmasıyla oluşmuştur. Revakın doğusunda yer alan üçgen alınlığın ortasına madalyon yerleştirilmiştir. Kesme taş kaplamalı olan revaka dört basamakla çıkılmaktadır. Giriş kapısının üzerinde kitabesi bulunmaktadır.

İç mekanın kuzey ve güney duvarlarında ikişer, doğu duvarında da bir olmak üzere toplamda 5 pencereyle aydınlanmaktadır. Tüm mekanlar ahşap düz tavanla örtülüdür. Yapının ahşap tavanında 'C' kıvrımlı çıtalar yardımıyla oluşturulan baklava motifi, çitakari işçiliğiyle bölümlenmiştir. İç mekandaki pencerenin ve dolapların üstleri ile güneyindeki iki pencerenin arasında kalan bölüm mihrabı vurgulamak için süslenmiştir.²⁷¹

1939 depremiyle diğer yapılarda olduğu gibi bu yapı da zarar görmüştür. 1840 yılında yaptırıldığı anlaşılan ampir üslup ile geleneksel unsurların bir arada görüldüğü muvakkithane mimarisinin taşradaki ilginç bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

4.3.2.1.6 Amasya II. Bayezid Cami Şadırvanı

Bir tanesi caminin kuzeyinde diğeri ise imaretin güneyinde yer alan iki şadırvan bulunmaktadır. Caminin kuzeyinde yer alan şadırvan; 12 ahşap sütuna oturan piramidal örtüyle örtülmüş on ikigen planlıdır. Kubbe içerisinde İstanbul panoramalı bir şerit çevrelenmektedir. Kimi süsleme dökülmüş olsa da Süleymaniye, II. Bayezid camileri ve Ayasofya arasında görülen Bayezid Kulesi seçilebilmektedir. Bunlar dışında o dönem başkent yaşantısından görünümeler sunan saray tasviri, çiçekli vazo, meyve çanakları, sandalye, pusula ve saat kadranı motifleri de dikkat çekici unsurlardandır. Günsel Renda'nın da belirttiği üzere, pusula ve saat kadranlarının büyük bir motif olarak kullanılması fikri muvakkithaneden gelmektedir.²⁷² Kubbeyi çepeçevre geçen bu şeridin üzerinde ayet ve içinde yazı bulunan madalyonlar bulunmaktadır. 1875'te Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi'nin şadırvanındaki kubbe

²⁷⁰ ANONİM, 1983, s.225

²⁷¹ Gediz URAK, a.g.t., s.381

²⁷² Günsel RENDA, 1974-75, s.181-206

içinde de aynı tarz tasvir ve yazıların bulunması buradaki şadırvanı da resmeden kişinin aynı kişi olduğunu düşündürmektedir. Merzifon'daki şadırvanın nakkaşının Zileli Emin olduğu bilinmektedir.

İmaretin güneyinde yer alan şadırvan ise; 1329/1911'de Mehmed Hamdi Efendi tarafından yaptırıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Taş malzemeli havuzu ongen planlıdır ve ortasında bir fiskiye de bulunmaktadır. Piramidal örtüyle örtülmüştür.

Resim 120: Amasya II. Bayezid Cami Şadırvanındaki Tasvir Örneği

4.3.2.2 Ayas Ağa / Küçük Ağa / Şamlar / Küçük Kapı Ağası Külliyesi / Medrese-i Ayasiye

Yeşilirmak'ın kuzey yakasında, Şamlar Mahallesinde yer almaktadır. Kaynaklarda ismi, Küçük Ağa, Şamlar, Küçük Kapı Ağası, Medrese-i Ayasiye olarak geçmektedir.²⁷³ İlk kez Danişmendli Melik Gazi'nin yaptırmış olduğu belirtilen²⁷⁴ caminin yıkılmasının ardından Abdurrahman oğlu Ayas Ağa tarafından külliye olarak yaptırılmıştır. 900/1495'te bu yapılar için Kumacık Hamamı, sekiz ev ve bahçeli bir değirmen vakfedilmiştir.²⁷⁵ Dolayısıyla yapıların bu tarihten bir süre önce inşa edildiği düşünülmektedir.

Küçük çaplı bir külliye olarak tasarlanan bu yapılar grubunun içerisinde cami, sıbyan mektebi ve darülkurra olarak kullanılan medrese bulunmaktadır. Duvarlarla çevrelenen bir bahçe içerisinde yer alan eğimli bir arazide inşa edilmişlerdir. Duvarların batı ve güneyde kalanları daha yüksek bir kottadır. Birbirlerine bitişik olarak inşa edilen cami, medrese ve mektep yapıları ortak bir avluyu paylaşacak şekilde konumlanmışlardır. Caminin batı duvarından itibaren devam eden ve düzensiz U planı oluşacak şekilde çözümlenen medrese binası, tasarımı gereği açık avlulu olarak ele alınmıştır. Avlunun dışında kalıp külliye bütününe dahil olan mektep binası, medresenin doğu cephesiyle birleşmekte önünde bir de hazire bulunmaktadır.

Avlunun güney ucuna yerleştirilen cami, kare planlı bir iç mekan, kuzeyinde üç birimli son cemaat yeri ve kuzeydoğusundaki minareden meydana gelmektedir. Yanları duvarla kapatılan son cemaat yeri iki ayakla ve yan duvarlara oturan kemerler yardımıyla üç birime ayrılan revak şeklinde düzenlenmiştir. Orta bölüm diğer iki bölümden daha dar tutulmuş üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Yan mekanların üzeri pandantifle geçilen kubbeyle örtülüdür. Günümüzde camekanla kapatılmış olan bu birimin orta kısmına bir kapı yerleştirilmiştir.

Son cemaat yerinde sonradan ilave edilen kapı mermer söveli, yay kemerlidir. Kemer üzerindeki kapı alını oymalı olarak sonlanmaktadır. Cümle kapısı, taş söveli ve basık kemerlidir.

İç mekana girildiğinde kare planlı mescit mekanını ile karşılaşılmaktadır. Harimin kuzey duvarı boyunca ahşap mahfil uzanmaktadır. Tek bir kubbeyle örtülü mekanın kubbe

²⁷³ Gediz URAK, 1994, s.119

²⁷⁴ ANONİM, 1983, s.251

²⁷⁵ V.G.M., V.K.M.A., "Ayas Ağa Vakfıyesi", 582.D., 189.s., 125.sı.; 490.D., 50.s., 1.sı. (Çev.: 1961, 1989.D., 87., 458.s.)

geçışı Türk üçgeniyle sağlanmaktadır. İç mekanda kuzey duvarı haricindeki tüm duvarlarda altlı üstlü iki sıra, kuzey duvarda yalnızca altta iki ve kasnağa geçişte ise dört yönde pencere bulunmaktadır. Mihrap, üzeri dört sıra mukarnaslı bir niş olarak ele alınmıştır. Minber ise basit ahşap malzemedен yapılmıştır.

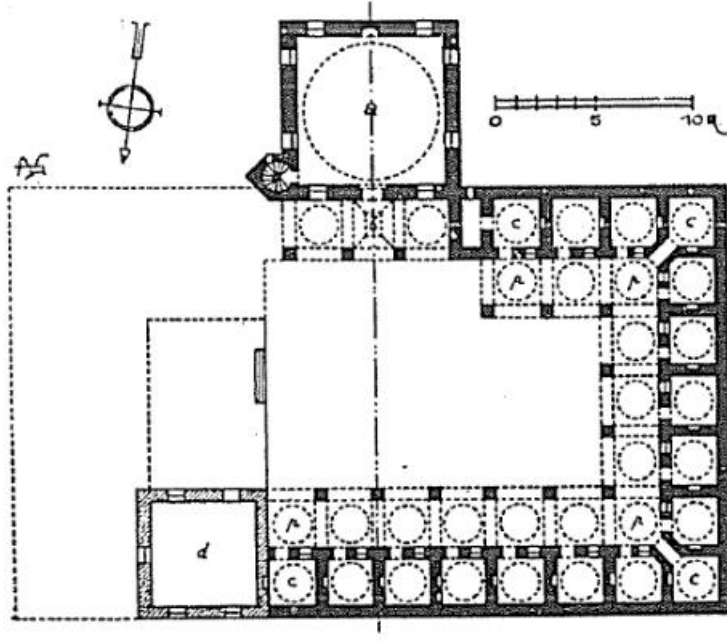
Caminin kuzey cephesi iki yanda sivri, ortada Bursa kemerli son cemaat yeri revakının camekanla kapatıldığı ve bunun üzerinde taştan bir saçak silmesiyle sonlanan kalkan duvarı şeklindedir. Saçak silmesiyle kemerler arasında kalan bölümde dikdörtgen pano halinde tuğla bezemeli bir motif işlenmiştir. Caminin kuzey duvarı kesme taştan, diğer cepheler moloz taştan inşa edilmiştir. Tüm cepheler kalkan duvarından 0.85 m alçakta yer almaktadır. Kasnak iki kademe halinde yükselmekte ve kirpi saçakla sonlanmaktadır. Minare, doğu cephesinden dışarıya çıkıntı yapacak şekilde tuğladan inşa edilmiş yarım altıgen planlıdır. Tek şerefeli olan minarenin şerefe altı dört sıra kirpi saçaklıdır.

Caminin doğu cephesinde yer alan pencerenin kemer aynası içinde yapıya ait kitabe bulunmaktadır. (Bknz: Resim 123) Ancak yazı tipinin girift oluşu sebebiyle bu kitabe okunamamıştır.

Medrese, avlu etrafında bir ucu daha kısa olan U planlı olarak caminin yanına yerleştirilmiştir. Avlunun kuzey, doğu ve güney kanatları boyunca devam eden hücreler kuzey kanatta üç, güney kanatta beş ve doğu kanadında yedi hücreye sahiptir. Tüm odalar kare planlı olup önlerinde 14 revak dizisi avlu boyunca devam etmektedir. Tüm medrese odalarında ocak ve niş bulunmaktadır.

Medrese revakları çapraz tonozla, öğrenci odaları beşik tonozla örtülmüştür. Odalarda bulunan pencereler yalnızca revaka açılmaktadırlar. Güney köşedeki odada iki alt, bir de üst pencere vardır. Yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Medresenin kuzey ve batı cepheleri sağır bırakılmıştır. Güney cephedeki köşe odası pencereleri sayesinde bu cephe dışa açılmıştır. Osmanlı medreselerinde görülmeye alışkın olunan bağımsız dersane birimi bu medresede bulunmamaktadır.

Sıbyan mektebi; kare planlı, tonoz örtülü, kemerle ayrılan iki mekan şeklinde diğer yapılardan ayrı bir birim olarak medresenin yanında, avlunun güneyinde yer almaktadır. Mektebin cümle kapısı, basık taş kemerlidir. Giriş mekanında iki, derslik bölümünde dört pencere yer almaktadır. Yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılan sıbyan mektebinin kuzey cephesi sağır bırakılmıştır.

Çizim 73: Ayas Ağa Külliyesi Planı

Resim 121: Ayas Ağa Külliyesi Genel Görünüm (2017)

Resim 122: Ayas Ağa Cami Doğu Cephesi (2017)

Resim 123: Ayas Ağa Cami Doğu Cephesi Kemer Aynası İçindeki İnşa Kitabesi (2017)

Resim 124: Ayas Ağa Külliyesi Avlusu (2017)

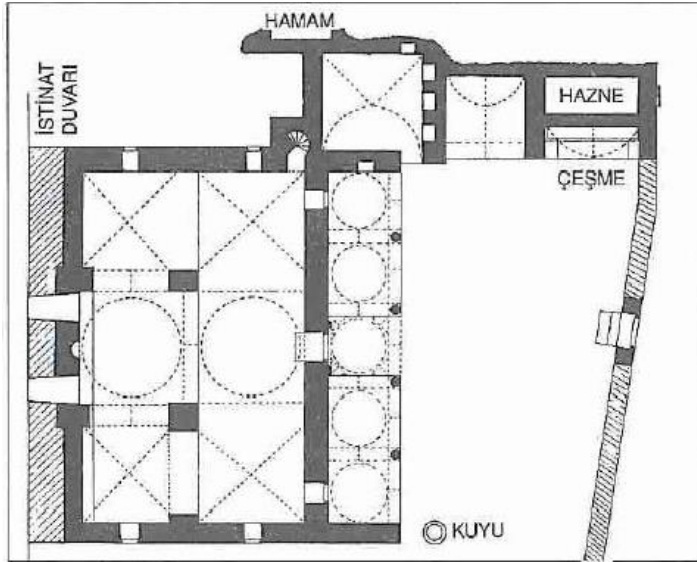
Resim 125: Ayas Ağa Cami Giriş Cephesi (2017)

4.3.2.3 Hatuniye Külliyesi

Yeşilirmak'ın kuzey kıyısında yer alan bu yapılar topluluğu; cami, imaret ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır. Önceleri Amasya Emiri Şadgeldi Paşa'ya ait olan arsa daha sonraları II. Bayezid'in eşi olan Bülbül Hatun'un idaresine geçmiştir.²⁷⁶

Külliye'nin batısında yer alan Çelebiler Hamamı, Hatuniye Külliyesi'ne ait olarak algılansa da esasında bu külliye'nin inşaatından önce yapılmış olup Bülbül Hatun tarafından yalnızca onarımı yaptırılmıştır. 812/1409 tarihli Yakut Paşa Vakfiyesi'nde adı geçen yapının Selçuklu Sultanı Mesud'un emirlerinden Rıdvan Bey tarafından yaptırılmış olabileceğinden H. Hüsameddin bahsetmektedir.²⁷⁷ İmaretin kuzey cephesinde, Hazeranlar Sokağı'na bakan kitabeli bir çeşme yer almaktadır.

Külliye, bir avlunun içerisindeki yapılardan oluşmaktadır. Kuzey yönden girilen avlunun batısında imaret, güneyinde cami, doğusunda sıbyan mektebi ve avlunun güneydoğusunda Hazeranlar Konağı bulunmaktadır. Avlunun içerisinden konakla bağlantı sağlanmakta ancak hamamla avlu arasında bağlantı bulunmamaktadır. Yapıların nehre bakan cepheleri istinat duvarıyla desteklendikleri için diğer cephelerden daha yüksek görünümündedir.

Çizim 74: Hatuniye Külliyesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

²⁷⁶ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.134

²⁷⁷ a.g.e., s.109

4.3.2.3.1 Hatuniye Cami

II. Bayezid'in eşi Bülbül Hatun tarafından 1510'da külliye bütünü içerisinde yaptırılan cami²⁷⁸, ana hatlarıyla dikdörtgen planlı, harim kısmı iki ayakla üç sahna ayrılarak toplamda altı bölümlü bir iç mekan, kuzeyde beş bölümlü son cemaat yeri ve dışa çıkıntı yapan bir minareden oluşmaktadır. Harim art arda iki kubbeden meydana gelen dikdörtgen bir plan şemasını gösterir.

Son cemaat yeri, dört ayağın taşıdığı beş sivri kemerin eşit olarak ayrılmasıyla oluşmuş üzerleri kubbeyle örtülmüştür. Son cemaat yeri vurgusu diğer cephelerden daha yüksek tutularak yapılmakta aynı zamanda bu birimin üzeri iki sıra kirpi saçakla sonlandırılarak yine diğer cephelerden ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mihrap aksında yer alan orta kubbenin de diğerlerine göre daha yüksek tutulması ve kasnaklı oluşu doğrudan mihrap vurgusu yapılmasını sağlamaktadır. Orta revakı örten kubbeyle trompla, diğerlerine pandantifle geçilmiştir. Saçak silmesiyle sivri kemerlerin arasında kalan bölümde meandr motifi kuşak şeklinde cephe boyunca devam etmektedir. Giriş aksı diğer revaklara göre daha alçakta, üzerini örten kubbeyle diğerlerine göre daha yüksektir. Son cemaat yerinde orta bölüme geçişi sağlayan demir kapı, revakların camekanlandırılmasının ardından eklenmiştir. (Bknz: Resim 129)

Cümle kapısı, taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Profil köşelerinde kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Çift kanatlı kapı kanatları basit ahşap malzeme kullanılmasıyla elde edilmiştir. Yapının gerçek cümle kapısının son cemaat yeri revakının camekanlandırılmasından önce bu bölümde kible duvarı aksında yer aldığı anlaşılmaktadır.

12.20 x 15.70 m olan iç mekan²⁷⁹, iki kalın payenin duvarlara kemerler yardımıyla birleşmesiyle altı bölüme ayrılan harim bölümündeki bütün birimler kare planlıdır. Ancak genel hatlarıyla enine gelişen dikdörtgen planlı kurguda düzenlenmiştir. Mihrap aksında iki kubbe, yan sahnelerde çapraz tonoz üst örtü olarak kullanılmıştır. Kubbelerin yer aldığı orta bölüm yan sahnalara göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Kubbeyle geçiş elemanı olarak ilk kubbede pandantif, ikinci kubbede tromp kullanılmıştır. Mihrap, dört sıra mukarnaslı bir niş şeklinde ele alınmıştır. Günümüzdeki minber özgün olmamakla birlikte basit ahşaptan yapılmıştır.

²⁷⁸ V.G.M., V.K.M.A., "Bülbül Hatun Vakfiyesi", 743. D., 140. S., 142.sı. (Çev.:2134., 266. S., 691.sı)

²⁷⁹ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.35

Yapının doğu ve güney cephelerinde birer alt ve üst, kuzey cephede birer alt, güney cephede mihrabın iki yanında birer alt, orta bölümde bir üst pencere bulunmaktadır. Bahsedilen bu pencereler üç tiptir: İlki, doğu ve batı duvarlarının alt pencerelerinde görülen düz lentolu olanlarıdır. İkincisi, mihrabın iki yanındaki yuvarlak kemerli mazgal penceresi görünümündekilerdir. Sonuncusu ise kubbe eteklerindeki sivri kemerli pencerelerdir.

Yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılmış yalnızca son cemaat yeri revakının kemerleri tuğladan yapılmıştır. Kuzey cephe diğerlerine göre daha yüksek tutularak iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmış diğer cepheler daha alçakta bırakılarak tek sıra kirpi kemerle bitirilmiştir. Yapının nehir kıyısına konumlanması sebebiyle mihrap duvarı bu kısımda yer aldığı için doğrudan etkilenecek cephenin sağlamlaştırılması adına istinat duvarı eklenmiştir. Bu eklemenin ardından bu cepheye ait beden duvarları diğerlerine göre hem daha kalınlaştırılmış hem de daha yükseltilmiştir. Dış mekanda orta sahnin art arda gelen iki kubbesinin sekizgen kasnakları kuzey cepheden görülememektedir. Yapının kuzeybatısında iç mekandan girişin sağlandığı bir minare bulunmakta ve gövdesi dışarıya taşma yapmaktadır. Minarenin gövdesi taştan, şerefe altı tuğladan yapılmıştır.

Yapı genel hatlarıyla sade bırakılmış olmakla birlikte cümle kapısı üzerindeki profil ve kapı nişinin köşeliklerindeki kalem işleri, son cemaat yeri üst kısmındaki meandr motifli tuğla süsleme yapıda görülen tek bezeme unsurlarıdır.

V.G.M. tarafından 1964'te onarılan yapının kible yönünde yer alan istinat duvarının onarımdan sonra yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.²⁸⁰ Son cemaat yerinin camekanlanması ve orta bölüme geçişi sağlayan demir kapı onarımdan sonra eklenmiştir.

4.3.2.3.2 Hatuniye Hamamı / Çelebiler Hamamı

Külliyenin 1511'de düzenlenen vakfiyesine göre bu yapının külliye vakıflarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Külliye'nin genel özellikleri verilirken bahsedildiği üzere bu hamam Hatuniye Külliyesi'nin bir parçasıdır. Ancak bu yapılar topluluğunun inşasından önce var olan ve muhtemelen Selçuklu dönemine ait olan bu yapı inşa

²⁸⁰ V.G.M., 1973, s.18

faaliyetleri sırasında onarılmış ve külliye bütününe katılmıştır.²⁸¹ Osmanlı dönemine tarihlendirilmediği için yapı detayları verilmemiştir.

4.3.2.3.3 Hatuniye İmaretİ

Külliyeeye ait diğere bir yapı olan imaret avluda bulunur ve cami revakına bitişiktir. Batı bölümündeki mekanların hamama eklenmesiyle sauna olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğusundaki mekanın içerisindeki baca, buranın döneminde mutfak olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun dışında kalan diğere üç mekan yemek yeme salonları olmalıdır. Yapı, günümüzde sauna, tuvalet ve çeşme olarak kullanılan mekanlardan oluşmakta ve tüm bu birimlerin üzerinde tonoz yer almaktadır.

Son cemaat yerine bakan duvarlarına açılan bir alt ve bir üst pencere ile aydınlanmaktadır. Yapıya girilen kapı özgün olmamakla birlikte düz lentolu olarak ele alınmıştır. Yapıya bir de mutfak olarak belirtilen mekandan giriş yapılmakta ancak bu kapının bulunduğu duvarın oyularak sonradan eklendiği belirtilmektedir. Buna kanıt olarak kapının üzerinde yer alan mazgal pencerenin kapıya bitişik olması gösterilebilir.²⁸² Aynı şekilde güneybatısında yer alan kapı da sonradan eklenmiştir. Günümüzde bu üç birimi birbirine bağlayan kapılar bulunmamaktadır. Kuzey cephesinde çeşme, güney cephesinde sivri kemerli iki eyvan açıklığı yer almaktadır. Günümüzde doğu duvarı sıvalı olduğu için örgü malzemesi tespit edilememektedir.

4.3.2.3.4 Hatuniye Mektebi

Yapı, külliye avlusunun kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Külliye avlusundan bir kapı ile geçilerek mektep avlusuna ulaşım sağlanmaktadır. Dershanenin batı duvarının köşesinden de dershaneye girebilmek mümkündür. Külliye ile mektep avlusu arasında kot farkı olması avlular arası geçişin iki basamakla geçilmesini gerektirmektedir.

Günümüzde ahşap malzemeli ve düz tavanlı olarak ele alınan mektep yapısının özgün halde iki kubbeyle örtüldüğü doğu ve batı aksında ikişer adet kemer gözünün bulunmasından anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kuzey ve güney duvarlarında da birer kemer gözü yer almaktadır. Dersliğe girilen ana giriş kapısı bir niş şeklinde ele alınmış olup basık taş kemerlidir.

²⁸¹ Gediz URAK, a.g.t., s.397

²⁸² a.g.t., s.404

Beden duvarları tek sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Kuzey cephesi, iki alt ve bir üst pencereden oluşmakta ve hepsinin üstünde bir süsleme şeridiyle sonlanmaktadır. Bu şerit tuğlaların çapraz örülmesiyle elde edilmiş baklavalı olarak adlandırılan süsleme elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şerit ve tuğla hatıllı taş duvar kırmızı renkli, kesme taş yüzeyleri ve cephenin diğer bölümleri beyaz renklidir. Alt sıra pencere kemerlerinin de bu tarzın devamı şeklinde kurgulanmış olması cepheye hareket katmaktadır. Yapının tüm cepheleri sıvalı ve beyaz renkte badanalıdır.

1883 yılında İptidai Mektebi haline dönüştürülen yapının bu dönemde onarıldığı belirtilmekte bu onarım sonucunda kubbelerin yerini düz tavanın aldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁸³ Yapı 1964'te V.G.M. tarafından bir onarım daha geçirmiştir.

4.3.2.3.5 Hatuniye Çeşmesi

İmaretin kuzey cephesinin köşesinde yer alan çeşme, tek sıra kirpi saçakla sonarmakta ve imaret duvarından çıkıntı yapmaktadır. Tuğla malzeme kullanılarak yapılmış olup günümüze yalnızca sivri kemerli bölümü ulaşmış diğer kısımları toprak altında kalmıştır. Kemerinin üzerinde kitabesi yer almaktadır. (Bknz: Resim 128)

Külliyede kitabe yer almadığı için yapım tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte 1511 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere bu tarihten bir süre önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Amasya kentinin Yeşilirmak kıyısında konumlanan lineer hatta gelişim göstermesi nedeniyle külliye bütünü sıkışık bir yerleşim düzenine sahiptir. Ancak yapılar Osmanlı yapı tipolojisi gelişiminde örnekleri sıklıkla tekrarlanan yapı grupları olarak ele alınmışlardır. Cami, 'İki kubbeli cami' tipinde inşa edilen ve benzeri örneklerini 14.-16. yüzyıllar arasında sıklıkla gördüğümüz tipte kurgulanmıştır.

²⁸³ a.g.t., s.411

Resim 126: Hatuniye Cami Genel Görünüm (2017)

Resim 127: Hatuniye Külliyesi'nin Bulunduğu Sokaktan Görünüm (2017)

Resim 128: Hatuniye Külliyesi İnşa Kitabesi (2017)

Resim 129: Hatuniye Cami Giriş Cephesi (2017)

Resim 130: Hatuniye İmaretî ve Hamamı Günümüzdeki Durumu (2017)

4.3.3 Medreseler

4.3.3.1 Kapı Ağası Hüseyin Ağa / Büyük Ağa / Hüsamiye Medresesi / Medrese-i Hüseyniye

Kaynaklarda adı “Büyük Ağa Medresesi”, “Kapı Ağası Hüseyin Ağa Medresesi”, “Medrese-i Hüseyniye”, “Hüsamiye Medresesi” olarak geçen yapı, Yeşilirmak’ın kuzeyine konumlanan Şamlar Mahallesi’ndedir.²⁸⁴ Taş duvarla çevrili bir bahçe içerisinde düz bir araziye oturmaktadır.

Sekizgen planlı yapının her kanadında üçer birimli revak yer alır. Sekizgen avluyu çevreleyen 24 sütunun taşıdığı kemerlerle 24 birime ayrılan revak düzenine sahiptir. Bu revakların ardında kubbeyle örtülü 20 hücre, bir mescit, bir hamam ve bir giriş eyvanı bulunmaktadır.

Yapıya giriş kuzeybatıdaki cümle kapısıyla sağlanmaktadır. Beden duvarlarından taşma yapan kapı aynı zamanda bu duvarlardan daha yüksekte cümle kapısı vurgusuyla ele alınmıştır. Üç sıra hatıllı beyaz kesme taştan inşa edilmiştir. Sivri beşik tonozlu bir niş şeklinde ele alınmış ve düz silmeyle çevrelenmiştir. Kapının iki yanında yer alan mihrabiyeleriyle klasik bir cümle kapısı görünümündedir. Kemer altında kitabe yeri olmakla birlikte kitabesi günümüze ulaşmamıştır.

Dershane bölümü cepheden çıkıntı yapacak şekilde düzenlenmiştir. Kare planlı olarak ele alınan mekanın iki yanında bir hücrenin yarısı büyüklüğündeki mekan genişletmesi sayesinde ters T plan şeması oluşturulmuştur. Dershane, iki yanındaki mekanlarla bir kemer yardımıyla ayrılmaktadır. Yalnızca dershane de değil aynı zamanda yan mekanlarda da eğitim verildiği belirtilmektedir. Dershane kubbeyle, yan birimler yarım kubbeyle örtülmüştür. Dershanenin güney duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında birer ve hepsinde üst sıra pencereleri bulunmakta iki yanındaki eyvanların güney duvarlarında da birer pencereyle ışık problemi ortadan kaldırılmaktadır. Mescidin kible duvarında yer alan mihrap, üzeri yarım küre şeklinde bir niştir. Minber ise basit ahşaptan ele alınmıştır.

Sekizgen planlı revak kurgusu, her kanadında üç birim olacak şekilde simetrik olarak düzenlenmiştir. Dershane girişi önündeki revakın aynalı tonozlu oluşu dışında tüm revaklar kubbeyle örtülmüştür. Revakların kesişme noktalarında üçgen boşluklar bulunmaktadır. 24 adet sütuna oturan revak kemerlerinin duvarları taştan profilli saçak

²⁸⁴ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.278-279

silmesiyle sonlanmaktadır. Revak sütunlarının hepsi başlıklıdır ve köşeleri kademeli olarak profillendirilmektedir. Tüm kanatlarda üçer revak yer almaktadır ve her kanadın ortasındaki ikişer sütun sekizgen planlıdır. Köşelere denk gelen sekiz sütun ise iki yarım sekizgenin iki kanada bölünmesiyle ortaya çıkan bir türdedir. Sekizgen planlı avlu günümüzde taş kaplamadır. Ortasında dilimli bir şadırvan bulunmaktadır.

Kuzeydoğu yönündeki revakın orta kemeri diğer tüm revaklardan daha geniş ve yüksek ele alınmıştır. Aynı zamanda bu revak zengin mukarnas süslemesiyle diğerlerinden farklı kurgudadır. Bu birimin arkasında günümüzde dört adet tuvalet bulunmakta medresenin inşa edildiği dönemde var olan hamam yapısının da burada olduğu düşünülmektedir.²⁸⁵ Hamam, beşik tonozla örtülmüş olup mazgal pencereyle aydınlanmaktadır.

Dershane, medrese odaları ve dershane önü revakı hariç tüm revaklar kubbeyle; dershane nin doğu ve batısındaki yarım hücre şeklindeki birimler yarım kubbeyle; hamam ve giriş eyvanı tonozla örtülüdür. Yapıda kubbeyle örtülü birimlerin tümünde geçiş elemanlı olarak pandantif kullanılmıştır. Her kanadın üçlü revak sistemiyle ele alındığı avlu revaklarının birleşme yerinde yer alan üçgen boşluklar, tonozla örtülmüştür.

Tüm medrese odaları kare planlıdır. Hepsinde de ocak bulunmaktadır. Odaların tümüne alt ve üst pencere açılarak dışarıyla ilişkisinin kurulması sağlanmıştır. Hücrelere ait kubbeler sekizgen kasnağa oturmakta ve dış mekanda kirpi saçakla sonlanmaktadır. Ocakların üzerinde çatıdan yükselen bacalar kare planlı ve her köşesinde sivri kemerli açıklık bulundurur şekildedir. Bacaların üzeri piramidal külahla örtülerek dış mekanda kubbelerle birlikte küteselliği artırmaktadır.

Yapı, tüm kanatlardaki cephelere açılan alt ve üst sıra pencereler yardımıyla aydınlanmaktadır. Odaların cephelerinde birer, dershane nin kible duvarında iki ve doğu ile batı duvarında birer, dershane nin iki yanındaki birimlerin kible duvarlarında birer alt pencere bulunmaktadır. Yan birimler hariç hepsinde ise birer üst sıra pencere de bulunmaktadır. Alt sıra pencereler, taş ve lento sövelidir. Tüm pencerelerin basit ahşaplı çift kanatlı pencere kanatları bulunmaktadır.

Üç sıra tuğla hatıllı moloz taş yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Yalnızca hamamın kuzeybatı cephesi bundan farklı olarak sadece moloz taşla örülmüştür. Bu duvarın

²⁸⁵ Gediz URAK, a.g.t., s.134

diğerlerinden farklı oluşu sonradan eklendiğini düşündürmektedir. Beden duvarları profilli bir saçak silmesiyle sonlanmaktadır.

Günümüzde yapıda kitabe bulunmamakla birlikte yalnızca kitabe yeri görülebilmektedir. Cümle kapısı nişinin restorasyon öncesinde yıkıldığı kayıtlara geçmiştir. Bu yıkımdan önce İ. H. Uzunçarşılı, O. F. Olcay ve H. Hüsameddin kitabeyi görerek metni de kayda geçirmişlerdir. Parçalarından bir kısmı da günümüzde Amasya Müzesi'nde yer almaktadır.²⁸⁶ İ. H. Uzunçarşılı'dan alınan kitabeye ait metinde;²⁸⁷ Sultan Bayezid'in Kapı Ağası Abdülmuin oğlu Hüseyin Ağa'nın 894'te bu yapıyı inşa ettirdiği yazmaktadır. Buna göre; yapının Kapı Ağası Hüseyin Ağa tarafından II. Bayezid döneminde 1489'da inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Yapıda süsleme elemanı olarak dershane girişinin önündeki aynalı tonozlu revakın mukarnasları dikkate değerdir. Dershane girişinin dışındaki niş üzerindeki mukarnaslar da malakari tekniğiyle yapılmıştır. Revakların kemer yastıkları altında bulunan Bursa kemeri de önemlidir.

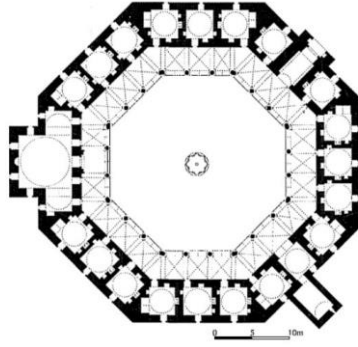
Yapı, 1964, 1975-77 yıllarında onarım geçirmiştir. Restorasyondan önce yapının kötü bir durumda olduğu kaynaklarda geçmektedir. Yapı aslında uygun bir şekilde restore edilmiştir. Bir dönem Amasya Sanat Okulu Atölyesi olarak kullanılmış olup günümüzdeyse yatılı Kuran kursu işlevindedir.

Semavi Eyice'nin bahsettiği üzere her şeyiyle tipik bir Osmanlı dönemi medresesidir.²⁸⁸ 1550'de Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı Rüstem Paşa Medresesi'nin Anadolu'daki tek temsilcisidir. Ancak yapım tarihleri baz alındığında bu yapının daha eski olması bakımından İstanbul'daki örneğinin prototipidir.

²⁸⁶ Yekta DEMİRALP, 1999, s.161

²⁸⁷ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.130

²⁸⁸ Semavi EYİCE, 1978, s.149-246

Çizim 75: Büyük Ağa Medresesi Planı (İ. Aydın Yüksel'den)

Resim 131: Büyük Ağa Medresesi Giriş Kapısı (2017)

Resim 132: Büyük Ağa Medresesi Avlu ve Revakları (2017)

4.3.4 Ticaret Yapıları

4.3.4.1 Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni

Kazancılar Mahallesi'nde bulunan ve şehrin ticari merkezini oluşturan bedesten yapısı, Evliya Çelebi'nin de ilgisini çekerek yapıdan, "*Çoğu çarşıları Bursa Pazarı gibi kagir ve kavidir, kale gibi kubbelerle süslü, dört demir kapılı bedesten Bayezid Han Camii tarafındadır.*"²⁸⁹ diye bahsetmiştir. Daha önceden bahsi geçtiği üzere bir Osmanlı şehrinin oluşumu ve gelişimi için gerekli olan yapı taşlarının en önemlileri arasında bulunan bu yapı tipi, bulunduğu yerleşimin ekonomik gelişmişliğini okumamız açısından önemli bilgiler içermektedir.

Doğu, güney ve batı yönlerinde girişi bulunan bedestenin ortasındaki kalın paye yardımıyla duvara oturan kemerlerin taşıdığı dört kubbeli bir iç mekan kurgusu ile doğusunda yer alan Arasta'dan oluşmaktadır. Kuzey cephesindeki kemer izlerinden bu cephede iki bölümlü bir birimin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda yapının iki ayak yardımıyla altı kubbeye bölünmüş ve dört yönde girişinin olduğu belirtilmektedir.²⁹⁰ Batı ve güneydeki tuğladan yapılmış olan tonoz izleri de orijinalinde burada dükkanlar olduğunu göstermektedir.²⁹¹ Bedesten tipolojisinde sıklıkla görüldüğü üzere yapının dört yönden dükkanlarla çevrilmesi tıpkı Saraybosna Bursa Bedesteninde olduğu gibi bu yapıda da kendini göstermektedir.

Güney ve batı cepheleri caddeye bakmakta ve günümüzde bu caddenin seviyesinin yükseltilmesi nedeniyle bu yönlerde bedestene giriş merdiven yardımıyla aşağıya inilerek sağlanmaktadır. Zemin seviyesinin değişimiyle birlikte yapıya güney yönünden girilmek istendiğinde 16, batı yönünden ise üç basamaktan inilmesi gerekmektedir de yapının özgününde böyle bir durum yoktur.

Yapıya ait üç kapı da basık kemerlidir. Batı cephesinde yer alan kapının üzerinde kitabe yer almaktadır. Kitabesinden anlaşıldığı üzere; 888/1483'te II. Bayezid döneminde, Kapı Ağası Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır.²⁹² Arasta'ya ait kitabe bulunmadığı için inşa tarihi hakkında bir şey söylenememektedir.

Yapı ana hatlarıyla dikdörtgen planlıdır. Bedestenin kubbelerini taşıyan dört ayak kare planlıdır. Bu ayaklar basık kemerlerle birbirlerine bağlanarak tek bir ayak halini

²⁸⁹ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.II, s.188

²⁹⁰ İ. Aydın YÜKSEL, 2006, s.52

²⁹¹ Gediz URAK, 1994, s.443

²⁹² ANONİM, 1983, s. 285

almaktadırlar. Ayaklar arasında kubbeye örtülmüş olan küçük birimler bulunmaktadır. Bedestenin üzeri dört kubbeye örtülmekte geçiş elemanı olarak da pendentif kullanılmaktadır. V.G.M. tarafından yapılan restorasyonun ardından bu kubbelerin betonarmeden yapıldıkları belirtilmektedir.²⁹³ Dükkan ve arasta arasındaki geçişi sağlayan eyvan tonozludur. Bedestenle arastanın arasındaki bağlantıyı sağlayan eyvanın yanında bir çeşme bulunmaktadır.

Bedesten, 10 sıra üst pencerelerle aydınlatılmaktadır ki bu iç mekan için yetersizdir. Arasta-bedesten arası geçişi sağlayan birimin kapısının üzerinde düz bir pencere, tonozun kuzey ve güney yönlerinde iki pencere bulunmaktadır. Bedestene ait pencereler iki tipte ele alınmıştır. İlk tip; doğu, batı ve güney cephede bulunan düz taş lentolu ve üzeri sivri kemerli olandır. İkinci tip ise, kuzey cephede bulunan taş lentolu ve taş sövelidir. Yalnızca bu cephedeki pencere tipinin diğerlerine göre farklı oluşu sonradan inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Yapının kuzey bölümünün günümüze ulaşamaması sebebiyle iç mekanda olması gereken kolonlar cephede kalmıştır ve bunların içleri birtakım malzemelerle doldurulmuştur. Güney ve batı cephelerde yer alan dükkanların ortadan kalkması nedeniyle bu boşlukta dükkanlara ait tonoz izlerinin görülebildiği sağır cepheler meydana gelmiştir. Yalnızca doğu cephede yer alan iki dükkan özgün olarak günümüze ulaşmıştır. Girişin sağına ve soluna konumlanan bu dükkanların üst örtüleri basık tonozdur.

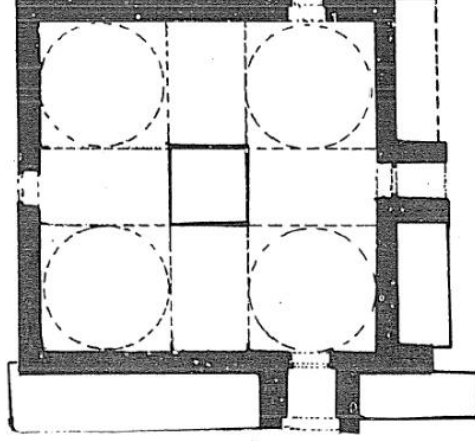
Bedestene ait tüm duvarlar içte ve dışta tuğla hatıllı moloz taşla inşa edilmiştir. Beden duvarları iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. 1965'te kuzeydeki iki kubbesi temel kalıntılarıyla birlikte yok edilerek yerine iş hanı yaptırılmıştır. 1971-74 arasında V.G.M. tarafından yapılan restorasyonla günümüzdeki görünümüne ulaşmıştır.

Günümüze ulaşan arasta iki katlıdır ve ikinci katında bedesten duvarı yönündeki pencerelerin kapatılmış olması bedestenin yalnızca zemin katında dükkanlarla çevrildiğini sonrasında mevcut dükkanların üzerine bir kat çıkılmasıyla arastanın inşa edildiğini göstermektedir.²⁹⁴ Arastanın bir kısmı günümüze ulaşabildiği için yapı malzemesi olarak ayaklarında görülen tuğla hatıllı kesme taşın tüm bina için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Arasta-bedesten arasında yer alan eyvanın üst örtüsü aynalı çapraz tonozdur. Malzeme olarak tuğla kullanılmıştır. Arastanın kuzey

²⁹³ V.G.M., "05.01/15 No.'lu Dosya"

²⁹⁴ Gediz Uruk, a.g.t., s.444

cephesinde üst kotta yer alan pencere bedesten pencereleri ile farklı kotta yer alması nedeniyle bu yapının bedestenden sonra yapıldığını göstermektedir.

Çizim 76: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Planı

Resim 133: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteninden Görünüm (2017)

Resim 134: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Kuzey Cephesi (2017)

Resim 135: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni Genel Görünüm (2017)

Resim 136: Kapı Ağası Hüseyin Ağa Bedesteni İnşa Kitabesi (2017)

4.3.4.2 Taş Han / Rıdvanzade

Dere Mahallesi'nde, Ekin Pazarı olarak anılan alanda yer alan yapıyı Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa, 1698-99'da yaptırmıştır. Meyilli bir arazide kurulduğu için simetrik kurguda değildir. İki katlı, ortasında kare planlı bir avlu, revaklı avlunun ardındaki odalar ve üç yönden dışa açılan dükkanlardan meydana gelmektedir. Batı yönden girilen yapının üst katına, girişin iki yanındaki merdivenden ulaşılmaktadır.

İkinci katta girişin üstüne gelen oda diğerlerinden daha büyük planlanmıştır. Giriş revakı üzerinde kuzeyde iki, doğuda bir adet şahnişin bulunmaktadır. Alt katta; 25 oda, 25 dışa açılan dükkan ve giriş mekanı bulunmaktadır. Köşe odaları diğerlerine göre daha büyük, merdivenin bulunduğu yerdekiler küçük, diğerleri standart olarak düzenlenmiş kare planlı birimlerdir. Köşe odaları hariç hepsinin revaka açılan pencereleri bulunmaktadır. Güneybatı ve güneydoğu odaları diğerlerine göre daha büyük olsa da ocak ve niş bulunmamaktadır. Diğer tüm odalarda ocak ve niş mevcuttur. Güneye bakan odalar dışındakilerin hepsinde cepheye açılan pencereler bulunmaktayken güney cephe sağır bırakılmıştır.

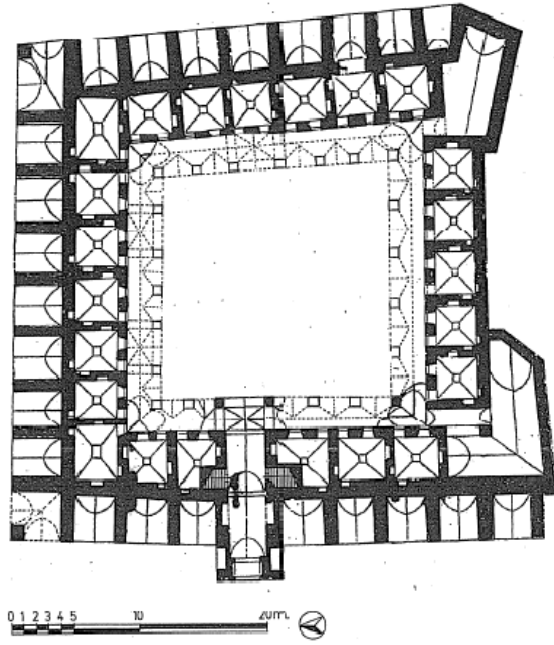
Cümle kapısı, basık taş kemerli ve sövelidir. Kapının yanında mihrabiyeler bulunmaktadır. Kapı kemeri üzerinde yapıya ait kitabe yer almaktadır. Kitabesine göre; yapının 1110/1698-99'da Mehmed Paşa tarafından Mimar Mehmed Kalfa'ya yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²⁹⁵

Yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş, üç sıra tuğla hatıllı taş ve kaba yonu taş kullanılarak inşa edilen yapı, iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Yapıya ait tüm mekanlar tonozla örtülmüştür. Hanın bulunduğu sokakla doğrudan ilişki kurmasına olanak veren cephedeki mekanlar revaklı olarak ele alınmıştır.²⁹⁶ Cephe düzenlenişi bakımından bu uygulamanın görüldüğü ilk örnek olması açısından önemlidir.²⁹⁷ 1915 yılında çıkan yangının ardından harap olan yapının üst katının büyük bölümü yıkılmıştır. Geçirdiği restorasyonun ardından günümüzde otel işlevinde varlığını sürdürmektedir.

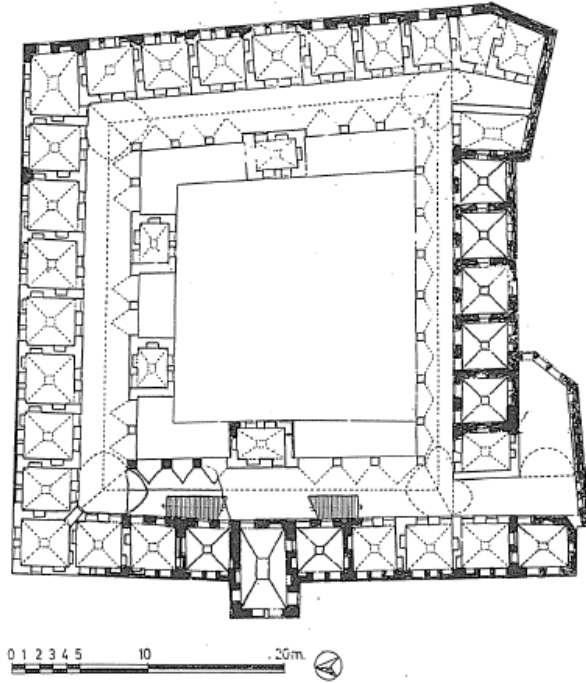
²⁹⁵ İ. H. UZUNÇARŞILI, 1927, s.134

²⁹⁶ Gönül CANTAY-GÜREŞSEVER, 1989, s.1381-1390

²⁹⁷ Bozkurt ERSOY, 1995, s.81-92

Çizim 77: Taş Han Alt Kat Restitüsyonu (B. Ersoy'dan)

Çizim 78: Taş Han Üst Kat Restitüsyonu (B. Ersoy'dan)

Resim 137: Taş Han'ın Bulunduğu Sokak Dokusu (2017)

Resim 138: Taş Han Genel Görünüm (2017)

Resim 139: Taş Han İnşa Kitabesi (2017)

4.3.5 Hamamlar

4.3.5.1 Ayas Ağa Hamamı / Kumacık Hamamı

Bayezid Paşa Mahallesi'nde, Bayezid Paşa Cami'yle karşı karşıya olacak bir konumda bulunan bu yapı ile cami arasında Savakça Deresi geçmektedir. Kitabesi olmadığı için yapım tarihi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Kumacık Hamamı, Ayas Ağa Cami, Ayas Paşa Medresesi ve Mektebi'ne gelir getirmesi için Kapı Ağası Abdurrahman oğlu Ayas Ağa tarafından yaptırılmış ve 900/1494'te bu yapılara vakfedildiği, kayıtlarda yer almaktadır.²⁹⁸ Buna göre yapım tarihi olarak 900/1494 tarihi verilmektedir. Yaptırıldığında adı Ayas Ağa Hamamı olan yapı, daha sonra arazinin sahibi olan Kocacık Hoca Ahmed Çelebizade Hoca Mehmed Çelebi'nin adı olan Kocacık'ın halk dilinde Kumacık olarak değişimiyle bu hale gelmiştir.²⁹⁹ Yeşilirmak'a olan yakın konumu, ırmak taşkınlarından etkilenmesine dolayısıyla cepheler arası yükseklik farkının oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Hamam; soğukluk, ılıkılık, tuvalet, sıcaklık, iki adet halvet, usturalık, su deposu ve külhandan meydana gelmektedir. 'Haçvari Dört Eyvanlı' hamam tipolojisinin Anadolu'da çok rastlanılan örneklerinden iki hücreli tipidir.

Yapıya geçiş için yedi taş basamaktan aşağıya inilmektedir. Cümle kapısı, basık kemerli ve kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Kemer üzerinde kiremitle kaplı bir rüzgarlık bulunmaktadır.

Yapıya girişte ilk olarak kare planlı soğukluk mekanına geçilmektedir. Soğuklukta sekizgen planlı bir havuz ve restorasyondan sonra açıldığı bilenen cümle kapısının iki yanında pencereler bulunmaktadır. Buradan kemerli bir açıklık vasıtasıyla ılıkılık bölümüne, ılıkılık bölümünden bir koridor yardımıyla da sıcaklığa geçilmektedir. Ilıklığın solunda tuvalet bulunmaktadır. Sıcaklık, sekizgen planlı orta mekan, bu orta mekanın dört yönünde eyvan ile doğu ve güneyindeki iki halvetten meydana gelmektedir. Eyvanlar ve halvet orta birimden daha yüksekte oldukları için bir seki yardımıyla geçilmektedir. Halvetler kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülüdür. Kuzeybatıdaki eyvandan geçiş sağlanan usturalık ise kareye yakın dikdörtgen planlı, çapraz tonozla örtülü ayrı bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Külhan, sıcaklıkla

²⁹⁸ ANONİM, 1983, s.290

²⁹⁹ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.111

bitişik üzeri tonozla örtülü bir mekandır. Su deposu dikdörtgen planlı olup kuzeydoğudaki eyvanla gözetleme penceresiyle bağlantılıdır.

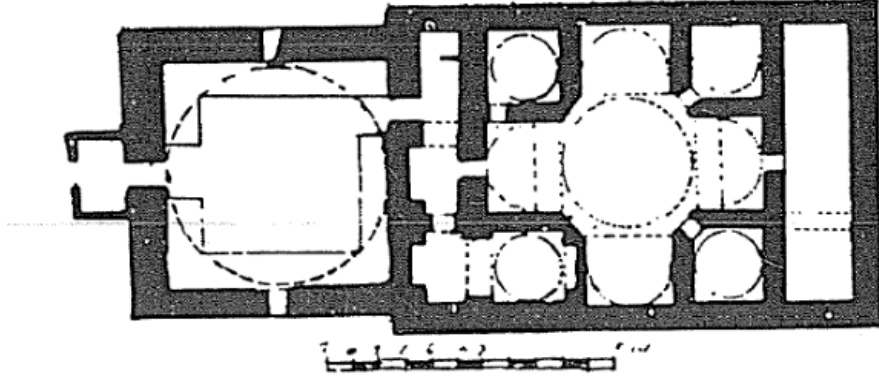
Soğukluk, sıcaklığın orta bölümü ve halvetler kubbeyle; eyvanlar yarım kubbeyle; tuvalet ve koridor düz tavanla; ılıklik aynalı tonozla; usturalık çapraz tonozla; külhan ise beşik tonozla örtülmüştür. Soğukluğun kubbesine Türk üçgeniyle; sıcaklığın orta mekanını örten kubbesine pandantifle; eyvanların yarım kubbelerine dört sıra mukarnaslı trompla; halvetlerdeki kubbelere trompla geçilmiştir. Soğukluk ve sıcaklık kubbeleri kasnaklı, halvetlere ait kubbelere kasnaksızdır.

Yapının özgün halinde beden duvarlarına açılan tek pencere ılıklikteki kare şeklindeki mazgal penceredir. Ancak yapının restorasyonunun ardından giriş cephesine iki pencere açılmıştır. İç mekanda sıcaklık ve su deposu arasında bir gözetleme penceresi yer almaktadır. Soğukluk kubbesinde sekizgen planlı açıklık günümüzde camla kapatılmıştır. Tüm mekanlara ait örtülerde mekanı aydınlatmaya yetecek ölçüde ışıklıklar bulunduğu için yapıda aydınlık problemi yaşanmamaktadır.

Yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Hamamda bulunan tüm mekanların birbirleri arasındaki yükseklik ve boyut farklılıkları dış mekanda da gözlemlenmekte ve bu durum cephede bir hareketlilik yaratmaktadır. Hamamın en büyük birimi olarak karşımıza çıkan soğukluğa ait beden duvarları diğer cephelere göre daha yüksekte sonlanmaktadır. Kubbe kasnağının iyice yükseltilmesi diğer cephelerden daha yüksek olan beden duvarlarına vurgu yapmaktadır.

Cephele ve iç mekanı genel olarak sade bırakılan yapıda süsleme elemanı pek görülmemektedir. Yalnızca koridorun düz tavanlı örtüsüne üçgen dilimli süs şeridi geçilmiş eyvanların aynalı kaş kemerleri, geçiş bölgelerindeki tromplar ve Türk üçgenleri mekan çözümlenişinden ortaya çıkan süsleme öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

V.G.M. tarafından özgüne yakın şekilde onarımdan geçen yapıda daha önce bahsedilen eklentiler ve tahrip olan elemanların yenilenmesi suretiyle bir tamirat söz konusu olmuştur.

Çizim 79: Kumacık Hamamı Planı

Resim 140: Kumacık Hamamı Giriş Cephesi (2017)

4.3.5.2 Mustafa Bey Hamamı

Mehmet Paşa Mahallesi'nde Yörgüç Paşa Medresesi'ne vakıf olarak 840/1436-37'de Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır.³⁰⁰ Düz bir arazi üzerine inşa edilen düzensiz L plan tipolojisinde yer alan Mustafa Bey Hamamı; soğukluk, iki ılıkılık, usturalık, tuvalet, sıcaklık, iki halvet, su deposu ve külhandan meydana gelmektedir.

Cümle kapısı, güney duvar aksında yer almaktadır. Bir niş içerisinde yer alan cümle kapısı basık kemerlidir. Kemer ve kasalar mermer malzemedendir. Kapıyı profilli bir mermer bordür çevrelemektedir. Kapı kemerinde bir de rozet bulunmaktadır. Kapının üzerinde kiremit kaplı bir sundurma ve onun da üzerinde pencere yer alır.

İç mekana geçildiğinde doğrudan soğukluk kısmına geçilmiş olur. Diğer bölümlere nazaran fazlasıyla büyük oluşuyla dikkat çeken soğukluk bölümünün ortasında mermer bir havuz bulunmaktadır. Soğukluğun kuzeyindeki kapı vasıtasıyla ilk ılıkılığa geçilmektedir. Bu mekan kare planlıdır ve üç yönde geniş kemerli nişlere sahiptir. Batısındaki nişte yer alan tuvaletin buraya sonradan eklenmiş olduğu duvar ve kapı özelliklerinden anlaşılmaktadır. İlk ılıkılığın kuzeyinde kalan oda ikinci ılıkılık, doğusunda kalan oda ise usturalıktır.

Dört eyvan plan şemasında karşımıza çıkan usturalık bölümünün ortası kare planlıdır ve eyvanlar arasında derinlik farkı bulunmaktadır. Eyvanların köşeleri pahlanmıştır. Usturalığın duvarındaki açıklıkla sıcaklık kısmına geçiş sağlanmaktadır.

Sıcaklık haç planlı, orta mekan ise kare olarak planlanmıştır. Sıcaklık mekanının ortasında sekizgen planlı bir göbek taşı yer almaktadır. Sıcaklığın giriş eyvanı diğerlerine göre daha büyük tutulmuştur. Giriş eyvanının kuzey ve güney duvarlarının ucunda bulunan kapı yardımıyla halvet odalarına geçilmektedir. Bu odalar kare planlıdır.

Su deposu yapının kuzeyinde bulunan 18.50 m uzunluktaki birimdir. Yapının genel olarak asimetrik oluşu nedeniyle ikinci ılıkılık ve halvet odalarının çıkıntı yapmasıyla su deposunun derinliği kuzey ve güney ekseninde değişkenlik göstermektedir. Su deposunun diğer birimlerle ilişkilendiği tek yer sıcaklığın kuzey eyvan duvarına açılan

³⁰⁰ ANONİM, 1983, s.289

penceresidir. Külhan, su deposunun kuzeyinde bulunan yanları açık üzeri ahşap çatılı sundurmayla örtülü birimdir.

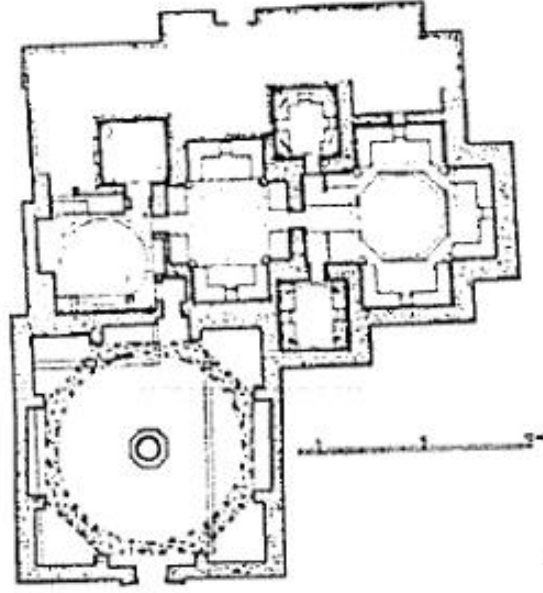
İç mekan kubbe ve tepeliklerinde yer alan ışıklar yardımıyla aydınlatılmış günümüzde düz camla örtülmüştür. Yapıda penceresi bulunan tek mekan soğukluğun güney ve batı duvarı ile ilk ılıklığın batı duvarındaki pencerelerdir. Bunlar toplamda üç adettir. Soğukluğun güney duvarındaki pencere ile ılıklığın batı duvarındaki sivri kemerli, soğukluğun batı duvarındaki ise düzdür. Tüm eyvanlar tonozla, diğer tüm mekanlar kubbeyle örtülüdür. Soğukluk mekanındaki kubbe geçişi tromp ve Türk üçgeniyle diğer mekanlardaki geçişler ise pandantifle sağlanmıştır. Tüm kubbelerde tepelik yer almaktadır. İç mekanda mekanlar arası geçişi sağlayan kapılar sivri kemerli ve tek kanatlı ahşap kapı kanatlarına sahiptir. Eyvanların köşelerinde yer alan kurnalar özgün halde günümüze ulaşmıştır.

Asimetrik kuruluştaki iç mekan düzenlemesi dış mekanda hareketli bir görünüm yaparak kendini göstermektedir. Yapı, iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Tüm cepheler moloz taştan yapılmış yalnızca köşeleri kesme taştan inşa edilmiştir. Yapıda önceden anlatılmış olan pencerelerin bulunduğu yerler dışında diğer tüm cepheler sağır bırakılmıştır.

Soğukluğun kubbesine geçişi sağlayan tromplar çok süslü şekilde ele alınmıştır. Köşelerde yedi sıra mukarnaslıdır. Bu trompların oturduğu plastrlar 8 adettir ve duvarlardan çıkıntı yapmaktadır. Plastrların köşeleri pahlanmıştır. Kubbe geçişinin trompla sağlandığı ve trompların sekiz plastra oturduğu bu düzen sayesinde kare planlı mekan Türk üçgenli geçiş kuşağıyla sekizgene dönüşmektedir. Yapıda bulunan süsleme elemanları yalnızca geçiş bölgesinde ve örtüdedir. Buna göre, soğukluk bölümündeki yedi sıra mukarnaslı tromplar ile Türk üçgeni süsleme açısından yoğundur. Halvet ve usturalıktaki tromplar dilimli, ilk ılıklığın Türk üçgenleri basit süslemelidir.

Hamam, 1977’de V.G.M. tarafından restore edilmiştir. Yapılan restorasyon sonucunda özgünlüğünü kaybetmeden günümüze ulaşmıştır. “Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli” hamam tipolojisinde ele alınan Osmanlı hamamıdır.³⁰¹

³⁰¹ Semavi EYİCE, 1960, s.99-120

Çizim 80: Mustafa Bey Hamamı Planı

Resim 141: Mustafa Bey Hamamı Genel Görünüm (2017)

4.3.6 Köprüler

Tıpkı Saraybosna şehrinin Miljacka Nehri'yle ayrılması gibi Amasya'da da Yeşilırmak şehri ikiye ayırır. Lineer hatta kurulan ve bir nehirle ikiye ayrılan bir şehir topografyası söz konusu olduğunda tarihten bu yana köprülerin inşası çözüm yolu olmuştur. Amasya'yı birbirine bağlamak için inşa edilen köprüler sırasıyla; Meydan Köprüsü, Bayezid Köprü, Helkıs Köprüsü, Alçak Köprü ve Kunç (Kuş) Köprü'dür. Amasya'nın farklı devletlerin yönetiminde olduğu süreç içerisinde daha fazla köprü yapılmış fakat bunlar depremler nedeniyle yıkılmıştır. Konumuz açısından Osmanlı dönemine ait Bayezid Köprüsü bir başlık altında ele alınarak diğerlerinden kısaca bahsedilecektir.

Alçak Köprü, Pontus Devleti zamanında yaptırılmış olan bu yapı³⁰² en eski Amasya köprüsü olmakla birlikte zaman içerisinde Yeşilırmak'ın taşması sonucunda su altında kalmıştır. Köprü'nün her geçen gün alçalması sebebiyle ismi '*Alçak Köprü*' olmuştur.³⁰³ Sultan Mesud döneminde onarılsa da 1865'te Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa tarafından köprü'nün yükseltilecek onarılması sağlanmıştır.³⁰⁴ Bunun ardından tekrar taşkında yıkılınca yerine 1882-83'te ayakları kagir, üzeri ahşap şekilde yeniden yaptırılmıştır.

Hükümet / Helkıs Köprüsü; Evliya Çelebi'nin bahsettiği üzere esasında kalenin batısında bulunan Sergiz Kapısı'nı Garipler Cami'ne bağlamaktadır. Helkis Mahallesi'nde yaşayanların bu köprüyü kullanmaları dolayısıyla bu isimle anılır olmuştur.³⁰⁵ Amasya'da şehir içi köprülerinden biri olmakla birlikte Yeşilırmak üzerinde yer almaktadır. 1865'te Hükümet Konağı'nın yapılmasının ardından ise Hükümet Köprüsü de denilmeye başlanmıştır. İlk inşa edildiğinde ahşap malzemeden yapılan bu köprü 1291'e kadar kullanılmış ardından 1398, 1475, 1605 tarihlerinde ayanlar tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.³⁰⁶ 1940'ta taşkından sonra yıkılınca Vali Talat Öncel tarafından betonarme olarak yeniden inşa ettirilmiştir.

Meydan Köprüsü, Amasya şehir içi köprülerinden biri olup Yeşilırmak üzerinde yer almaktadır. Bayezid Cami'nin batısında bulunan köprü, kale kapılarından Meydan Kapısı önünde olması sebebiyle bu isimle adlandırılmaktadır. Kitabesi olmadığı için

³⁰² H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.92

³⁰³ Gülgün TUNÇ, 1978, s.18

³⁰⁴ Gediz URAK, 1994, s.506

³⁰⁵ Evliya ÇELEBİ, 1978, C.II, s.508

³⁰⁶ H. HÜSAMEDDİN, 1986, C.1, s.91

ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte kaynaklarda Beylikler Dönemi ya da Danişmendliler dönemine ait olduğu belirtilmektedir.³⁰⁷ Dört sivri kemerli göze sahiptir. Köprü'nün taşıyıcı taş duvarları tuğla hatıllı moloz taşla, kemer ve kemer içleri ise tuğlayla örülmüştür. 1555'te yapıldığı tarihte tek bir aracın geçebileceği genişlikte olan bu köprü günümüzde çift yönlü olarak araçların geçebilmesine imkan verecek şekilde genişletilmiştir.

Kunç / Kuş Köprü, Amasya şehir içi köprülerinden biri olmakla birlikte Yeşilirmak üzerinde yer alır. Yörgüç Paşa'nın bu köprüyü onarmasının ardından Yörgüç Köprüsü olarak anılsa da daha sonraki dönemde Kunç ya da Kuş Köprüsü olarak değiştirilmiştir. Dört kemer gözlü köprü tipolojisindedir. Köprü gözleri basık kemerlidir. Yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Ortada bulunan sel yaranda inşa malzemesi dışında lahit parçaları olan devşirme malzemeler de kullanılmıştır. Köprüye ait kitabe günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklarda 12. yy. ya da 14. yy. gibi tarihlendirmeler yapılmakla birlikte 1366-67 tarihli kayıtlara göre; Hundi Köprüsü olarak geçmektedir ki bu da Selçuklu sultanı Mesud'un kızı Hundi Hatun tarafından yaptırıldığına işaret etmektedir.³⁰⁸ 1900, 1938, 1958 gibi tarihlerde onarım geçiren yapı günümüzde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

³⁰⁷ Fügen İLTER, 1978, s.247

³⁰⁸ a.g.e., s.239

4.3.6.1 Bayezid Köprüsü / Mağdenüs Köprüsü

Amasya şehir içi köprülerinden biri olan köprü Yeşilirmak üzerinde yer almaktadır. Sultan Bayezid Medresesi'nin önünde yer alan köprü ilk inşa edildiğinde ahşap olarak yapılmış ancak bu köprü'nün deprem ve taşkınlar sebebiyle yıkılmıştır. Ardından Sadi Çelebi tarafından taş olarak 1485'te yaptırılmıştır.³⁰⁹ 1622, 1653,1718,1826 ve 1864'te tamir edilen³¹⁰ yapı, günümüzde beton ayaklar tarafından taşınan bir köprü haline getirilmiştir. Günümüzde köprü taşıt trafiğine kapalıdır.

Resim 142: Bayezid Köprüsü / Mağdenüs Köprüsü Genel Görünüm

³⁰⁹ Gülgün TUNÇ, 1978, s.135

³¹⁰ a.g.e., s.135

Çizim 81: Amasya Şehir Planı Üzerindeki Farklı Devletlere Ait Mimari Yapılar

Çizim 81'deki Amasya haritasında Saraybosna'dakinden farklı olarak Osmanlı öncesinde farklı devirlere ait yapım etkinliği söz konusu olduğu için karışıklık olmaması adına Osmanlı dönemine ait olanlar dikdörtgenle, diğer dönemlere ait olanlar üçgenle gösterilmiştir. Kronolojik olarak gidilirse; Pontus dönemine ait olan yapılar lacivert üçgenle, Danişmendli dönemine ait olanlar sarı üçgenle, Anadolu Selçuklu dönemine ait olanlar turuncu üçgenle, İlhanlı dönemine ait olanlar mor üçgenle, Şadgeldi Paşa dönemine ait olanlar yeşil üçgenle gösterilmiştir. Osmanlı dönemi yapılarının tümü dikdörtgenle gösterilmiş olup 14. yy.'a ait olanlar sarıyla, 15. yy.'a ait olanlar kırmızıyla, 16. yy.'a ait olanlar morla, 17. yy.'a ait olanlar ise maviyle gösterilmiştir. Harita üzerinde işaretlerle belirtilen yapılar, Amasya'nın kentleşme sürecini kuruluşundan Osmanlı hakimiyetindeki gelişimini tamamladığı döneme kadar derli toplu göstermesi amacıyla eklenmiştir. Saraybosna bölümündeki Çizim 52 ve Amasya bölümündeki Çizim 81 sayesinde her iki kentte Osmanlı dönemi imar faaliyetlerinin hangi bölgeler üzerinde yoğunlaştığının ve şehircilik anlayışını nasıl ortaya koyduğunun görsel malzemeyle desteklenmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

5. BÖLÜM

5.1 Değerlendirme ve Sonuç

Tez çalışmamızda Saraybosna ve Amasya kentlerinin Osmanlı dönemi şehircilik gelişimi üzerinde durularak iki ayrı coğrafyada ele alınan kentlerin Osmanlı mimarlık sürecindeki benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eş zamanlı bir gelişim sürecinden söz edilemeyen Osmanlı şehirlerinde aynı durum konu kapsamında ele alınan iki kentte de yaşanmıştır. Fetih siyasetiyle ilişkili olarak farklı dönemleri yaşayan Osmanlı kentleri, bir de farklı coğrafyada ele alındıklarında kronolojik açıdan arada farklar olduğu gözlemlenmiştir. Fethi 15. yy.'da tamamlanan Amasya ile 15. yy.'ın ikinci yarısında ele geçirilen Saraybosna arasında dönem farkı olsa bile esasında ortak paydada buluştuklarına şahit olmak günümüz şartlarında anlaşılması güç bir durum olmakla birlikte söz konusu dönem için pek de enteresan değildir.

Kent oluşumunda ve gelişiminde belirleyici olan en önemli faktörler coğrafi konum, iklim ve topografyadır. Bir kent öncelikli olarak boş bir arazi şeklinde düşünüldüğünde dağ, ova, deniz vs. gibi coğrafi elemanların o arazideki konumları önem taşımaktadır. İlk olarak bu şartlar dikkate alınarak değerlendirildiğinde Saraybosna ve Amasya'nın iki dağ arasında kalan ve ortasından bir nehir (*Miljacka - Yeşilırmak*) geçen ovada kurulmuş olması topografik açıdan uyumlu olduklarına işaret etmektedir. Konunun seçilmesinde önemli yeri olan bu paralellik, iki şehrin de lineer hatta gelişim göstermesini sağlayarak benzer kurguda ele alınmalarına olanak tanımıştır. Buradan hareketle iki kentin de ilk önce nehrin yalnızca bir yakasına yerleşip burada imar çalışmalarına giriştiği ardından diğer yakada da benzer faaliyetlere başlayarak yapılar inşa ettiklerini söylemek yerinde olacaktır.

Orta Çağ kentlerinde görülen şehrin hakim tepesine kurulmuş olan kale, Osmanlı'nın bölge idaresini eline almasının ardından şehir merkezi olma statüsünden çıkarılarak oradan farklı bir noktada merkez oluşturacak şekilde yeni bölgenin imara açılma sürecine tanık olunmuştur. Seçilen iki kentte de olduğu gibi dağların belirleyici olduğu alanlarda Osmanlı fethinden sonra merkezi tepedeki kale dışında yeni şehir kuruluşu amacıyla tercih edilen noktalar dağ etekleri olmuştur. Orta Çağ kentlerindeki korunaklı bölge ihtiyacı nedeniyle seçilen tepelerin, Osmanlı himayesi altına giren istisnai kentler dışında örnekleri görülmemekte, şehirleşme deniz seviyesine yakın bir alana çekilmektedir. Osmanlılar merkez noktasını başka bir aksa çekmeyi tercih ederlerken

burada hakim olan gücün kendileri olduklarını göstermeyi amaçlayarak yeni kent kurgusuna bizzat Türk-İslam kimliği vermeyi hedeflemişlerdir. Önceden bahsedilen Saraybosna'daki Vrh Bosna olarak isimlendirilen Bosna Tepesi'nde kurulan kalenin ve Amasya'daki Harşena Kalesi'nin terk edilerek dağ eteklerine şehir kurma mantığı buradan ileri gelmektedir.

Coğrafi faktörlerin belirleyiciliğinin ardından dikkat edilen bir diğer önemli husus da Osmanlı öncesi burada bir yerleşimin olup olmadığı, eğer varsa bu yerleşimin kültürel ve dini anlamda Osmanlılar ile yakınlık dereceleridir. Amasya 15. yy.'da Osmanlıların hakimiyetine girdiğinde Danişmendli ve Selçuklu etkisinde şekillenmiş bir Türk kenti olma özelliği gösterirken, Saraybosna 15. yy.'da henüz kasaba statüsüne sahip bir gayrimüslim yerleşimiydi. Bu nokta ilk etapta iki kenti birbirinden ayıran özellik olarak gözüke de bir Osmanlı kentini Hristiyanlığın yaygın olduğu bir coğrafyada Türkleştirmek ve zaten Türk kenti görünümünde olan bir şehirle kıyaslayabilmek açısından değerlidir. Keskin hatlarla birbirlerinden ayrılan bu özellik, Osmanlıların kentleşme sürecinde dikkat ettiği noktaları görmemiz açısından ilgi çekicidir. Farklı faktörlerin etkisi altında olsa da sonuç olarak iki kentin de coğrafi görünümünün birbirlerine çok benzer olmasının da etkisiyle bütüncül bakıldığında *“birbirlerine çok benzeyen”* iki şehir imajını yaratmak, Osmanlıların şehircilik ve mimari anlayışlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amasya, fethedildiği dönemde imar edilmiş ve Türk-İslam özellikleri gösteren hatta prestij yapısı olan Gök Medrese gibi önemli yapıya sahip bir kent olsa da alışlagelenin aksine Osmanlılar bu kentte 1393-1553 yılları arasında aralıksız olarak imar çalışmalarını yürütmüşlerdir. Normal şartlar altında Anadolu toprakları zaten öncesinde Türk hakimiyetinde olan Beylikler ve Selçuklu dönemlerinde önemli yapılarla ihya edilmiş bir silüete sahip olması nedeniyle, Osmanlıların fethi ardından hakimiyet sembolü birkaç yapıyla yapım çalışmalarının tamamlanması durumu söz konusu olmuştur. Ancak Amasya örneğinde, yüzyıl boyunca devam eden inşaa süreci Saraybosna'da olduğu gibi sanki yeni bir kent kuruluyor fikrini akıllara getirmektedir. Osmanlı öncesi kültürel geçmişi farklı olan iki kent, fethin ardından geçirdikleri inşaa süreciyle birbirlerine benzemektedirler. İmar çalışmaları farklı amaçlarla yapılsa da sonuç olarak ortak paydada birleşmektedirler. Amasya'da 15. yy.'da gerçekleştirilmeye başlanan ve 16. yy.'ın ilk çeyreğine kadar devam eden hummalı çalışmaların altında yatan sebep; konumu gereği İpek Yolu üzerinde oluşu ve kentteki

ipek ticaretidir. Ham ipeğin üretim yeri olması sebebiyle önemli bir ticaret potansiyeli olan kentin bir de İpek Yolu üzerinde bulunması açısından ihya edilmesi gerekli bir kent özelliği göstermektedir. Bilindiği üzere ham ipek, buradan hareketle İpek Yolu üzerinden önce Bursa'ya ardından Rumeli'ye gönderilmekteydi. Bu bilgi ışığında Rumeli'de Avrupa'ya açılan kapı niteliğindeki Saraybosna kentiyile Amasya arasında ticari anlamda bir etkileşim olduğu anlaşılmaktadır.

Saraybosna'da ise öncesinde yüzyıllardan bu yana gayrimüslim halkın yaşam sürdüğü bir yerde İslamiyet'in benimsenmesi ve bu kimliğin yayılması düşüncesinden yola çıkılarak imar faaliyetlerine girişilmiştir. Kuruluşundan bu yana gözünü Avrupa topraklarına diken bir devletin Rumeli fethiyle bu amacını bir ölçüde gerçekleştirmiş olması bölgeye verdiği önemi artırmakta ve buranın geliştirilmesine ayrıca özen gösterilmektedir. Bu noktada Saraybosna'da olduğu gibi tüm Balkan kentlerinde eğitim yapılarına öncelik verildiğinin altının çizilmesinde fayda vardır. Fethin ardından bu topraklarda yaşamını sürdürmekte olan yerli halkın Türkleri tanınması ve İslamiyet'in sevdirmesi eğitim yoluyla ve zamana yayılarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Anadolu kentlerinde görülmeyen bir ihtiyaçtan doğan bu fark kent oluşumunu doğrudan etkilemiştir. Konu dahilinde belirtildiği üzere başlangıcında mektep yapılarının dışında camilerde de eğitim verilerek ibadethanelere bir işlev daha kazandırılmıştır. Ancak 16. yy.'a gelindiğinde Osmanlı hakimiyetinin güçlenmesinin ardından medrese yapımının başlamasıyla birlikte camiler yeniden ibadet mekanı işlevine dönmüştür. Buna rağmen camiler, eğitim verildiği, halkın buluşup önemli meseleleri tartıştığı alanlar olma özelliğini günümüzde bile kaybetmemiştir. Sonuç olarak gayrimüslimlere Osmanlı'yı tanıtmaya ve İslamiyet'i sevdirmeye hedefiyle yola çıkılan inşa süreci, Anadolu kentlerinden farklı olarak bu bölgenin ihtiyacına karşılık vermesi adına ortaya çıkmış, zaman içerisinde de bu amacına hizmet ederek hem yerli halkın Müslümanlaşması hem de Osmanlı'yı tanıyıp sevmesini sağlamıştır. Devlete olan bağlılıkları ve sevgileri yalnızca Saraybosna örneği üzerinden değil İslamiyet'i benimsemiş tüm Rumeli topraklarında günümüzde bile görülebilmektedir. Başlangıcında Anadolu'dan farklı olan bu özellik, Osmanlıların doğru politika izlemeleri sayesinde başarıya dönüşerek bu toprakların Anadolu'daki bir Türk-İslam kenti gibi görünmelerini sağlamıştır.

Saraybosna tümüyle Osmanlılar tarafından kurulan bir kent olsa da Avrupa topraklarında yer alması ve öncesinde çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmış olması

nedeniyle farklı medeniyetlerin etkisi altında kalan bir kültürel çeşitliliğe sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Avrupa, Doğu-Batı Roma ve Osmanlı kültürünün sentezi olarak karşımıza çıksa da Osmanlı idaresinde olduğu yüzyıllarda bu çeşitliliği bütünde görememekte yalnızca detaylarda izleyebilmekteyiz. Söz konusu detaylarda bulunduğu coğrafyaya has iklim ve buna bağlı olarak üretilen taşlar ve gelişen taş işçiliği, yerel ustaların bu taşları işleme biçimleri ve bu birliktelikten doğan mimari birikim, coğrafi farklar ve kültürel çeşitlilik nedeniyle gereksinim duyulan yapı tipleri gibi özellikler detaylarda farklı lezzetler sunmaktadır.

Amasya'ya bakıldığında elbette orada da farklı devletlerin himayesi altında olduğu dönemlerden geçtiği ve buna bağlı olarak kültürel çeşitliliği tattığı bir kent olma özelliğindedir. Antik Pagan, Hristiyan, Danişmendli, Anadolu Selçuklu ve İlhanlı etkisi altında çeşitlenen ve her zaman Türk-İslam kimliği gösteren bir kent olduğu için gelişim süreçlerini farklı yaşasalar da sonuca bakıldığında her iki kent de benzer görünüme kavuşmayı başarmışlardır.

Görüldüğü üzere ele alınan kentlerdeki inanış ve kültürel farklılıklar o kentin Osmanlı kimliğini göstermesini etkilememiştir. Osmanlıların şehircilik anlayışı, belli temel prensiplerle ele alındığı için öncesinde Türk kenti ya da gayrimüslim bir kent oluşu önemli olmamış, ulaşılmak istenilen sonuç aynı olmuştur. Dolayısıyla bir kentin hakim gücün kültürüne ulaşmasında dini anlayış belirleyici olmamıştır. Ancak farklı iki bölgede ve kültürdeki bu iki kentin benzer görünüme sahip olmalarında yerli halkın Osmanlı kültürünü benimsemesi, kendi kültürel birikimleriyle Osmanlı kültürünü kaynaştırmaları ve ortaya güzel bir birliktelik çıkarmaları belirleyici olmuştur. Bu birliktelik doğal yolla sağlandığı için günümüzde Türk yönetiminde olmayan bölgelerin Türk topraklarında yer alan herhangi bir kentten farkı olmadığı gözlemlenmektedir.

Ele geçirilen Anadolu'daki bir Türk kentiyle Rumeli'deki bir kentin imar süreci aynı seyirde ilerlememiştir. Zaten Türklerin yaşadığı ve gereksinimlerini karşılayacak mimari elemanların yer aldığı bir şehir ile küçük bir kasaba ya da gayrimüslimlerin yerleşkesi olan daha büyük ölçekli bir yerleşimin imar faaliyetleri doğal olarak aynı hızda ve yoğunlukta seyretmeyecektir. Bu bağlamda Balkan kentlerinin hızlı bir şekilde istenilen görünüme ulaşmaları ve Türk kültürünün bir an önce yayılması adına inşa faaliyetleri Anadolu'nun aksine hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu bölgeye daha fazla yatırım yapılarak “şehir” görünümü verilmesi hedeflenmiştir. Genel olarak

Anadolu kentlerinde ayırt edici bir özellik yoksa 'taşra' statüsünde kalmaları söz konusuysen Amasya'nın şehzade sancağı oluşu bu bölgeye ayrıca yatırım yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Osmanlılar, batı yönünde gelişim göstermeyi hedeflemiş olan bir devlet oldukları için batı topraklarında yer alan Balkanlara daha çok önem verilmesi beklenen bir durumdur.

Osmanlıların kimliğini oluşturan kent modelinde kuşkusuz külliyelerin rolü yadsınamaz. Anadolu kentlerinde geliştirmek istenilen bölgeye inşa edilen külliyeler, büyük ölçüde önceden var olan yerleşimden ayrı bir noktaya kurularak hareket yönü farklı bir aksa çekilmektedir. Böylelikle bağımsız bir noktaya yerleştirilen külliyeler sayesinde, kent çekirdeğinin önceki devirlerden farklı bir alanda oluşturulması hedeflenmiş, yeni bir merkez kurularak etkileşimin buraya odaklanması sağlanmıştır. Bunun yapılmasıyla hem eski yerleşime ait bölge ayakta kalmış hem de kurulan yerleşimin bölgeyi canlandırmasıyla yeni bir hareket noktası ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı öncesindeki yerleşim kimi zaman sur içi bölgesi kimi zamansa kurulan Osmanlı kentinden farklı bir noktada olsa da Osmanlılar hiçbir zaman var olan o yerleşimi terk etmeyerek kendi tercihleri doğrultusunda seçtikleri yeni alana hayat vermekte, geride bıraktıkları yerleşimi ihmal etmeyerek ihtiyaç dahilinde ancak küçük ölçekte yapım çalışmalarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla Amasya gibi önceden bir kent yaşantısının hükmettiği bölge de olsa Saraybosna gibi önceden çok küçük çapta bir ikametgahın olduğu bir bölge de olsa aynı mimari etkinliğe sahne olduğu görülmektedir. Neticede her ikisinde de boş bir alan belirlenmiş ve buranın imar sürecine girdiği gözlemlenmiş, sonucunda da Türk kenti görünümü elde edilmiştir.

Saraybosna'da kentin belirleyicisi olan külliyeler, Anadolu'dan farklı bir anlayışla ele alınmışlardır. Anadolu'da olduğu gibi planlı ve fonksiyonel yapı kompleksi anlayışı genel anlamda Balkanlarda, özeldeyse Saraybosna'da görülmemektedir. Bu, külliye inşasına hiç girilmediği anlamına gelmemekte, Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'nin Saraybosna'nın kent çekirdeğini nasıl oluşturduğu çalışmamızda ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Burada dikkatlerin çekilmeye çalışıldığı nokta; Anadolu'ya kıyasla külliye anlayışının farklı olarak gelişim gösterdiği'dir. Balkanlarda genel olarak külliyelerin yapılma amacıyla pragmatist gayeler yatmaktadır. Saraybosna'da topografyanın elverdiği ölçüde külliyeyle ait elemanlar bir arada tasarlanmıştır. Hedeflenen planlı bir külliye bütünü oluşturmak olmamış, asli amaç ihtiyaca cevap verecek yapıların ortaya konulmasıyla bir merkez yaratma düşüncesi temel olmuştur.

Buradan yola çıkarak cami, türbe, mektep, medrese gibi yapılar bir arada; han, hamam, köprü gibi farklı işlevleri olan yapı tiplerinin bu alandan başka bir bölgeye konumlansalar da külliye bütünü içinde düşünülmüşlerdir. Balkanlardaki bu kurgu, Anadolu'dan ve kent bağlamındaki Amasya'dan farklı bir özellik olarak belirtilmelidir.

Model alınan iki şehrin de büyük bir yerleşim haline gelmesine en önemli katkıyı sağlayan ve günümüzdeki merkezi oluşturan bölgeye konumlanan külliyelerdir. Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, farklı işlevlerdeki yapı elemanlarıyla tüm kentin ihtiyacını karşılayacak düzeyde oluşuyla dikkat çekicidir. Aynı şekilde Amasya'da II. Bayezid Külliyesi, Saraybosna'daki külliyeyle karşılık gelecek niteliktedir. Yapıların tanıtımında ayrıntılarıyla bahsedilmiş olan plan şemalarının ortak ve ayırıcı yönleri üzerinde durulması sonuca varmak açısından gereklidir. Külliye bütününe ait her iki caminin de plan tipi seçimi olarak ters T plan tercih edilmiştir. Ana ibadet mekanının iki yanına tabhane odalarının ilave edilmesiyle fonksiyonu artırılan camiler daha çok Osmanlı'nın Erken dönem mimari uygulamalarında görülmeye alışkın olunan örneklerdir. Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Camisi planı incelendiğinde, iç mekanın bir kemer yardımıyla iki bölüme ayrıldığı, mescit mekanının yarım kubbeyle örtülerek harimin genişletildiği, ana kubbenin iki yanındaki tabhanelerden meydana gelen klasik bir plan tipi kendini ortaya koymaktadır. Amasya II. Bayezid Camisi'nde ise ters T plan tipinin yeni bir anlam kazanması dikkat çekici olmuştur. İç mekan art arda gelen iki kubbeden oluşmakta, tabhane mekanları ise her iki yanda da kuzey-güney akslı üçlü birimlerden oluşarak iç mekana dahil olma eğilimindedir. Normalde alışık olunan tabhane kurgusunun ayrı bir birim olarak ve farklı işlevde ele alınışı bu yapıda ortaya çıkmayarak bu mekanların farklı formda kendini gösterdiğine işaret etmektedir. Bu farklılığın konu kapsamında dikkat çekici noktası; daha önce yapılmış olan Amasya'daki caminin Saraybosna'daki örneğe kıyasla daha farklı bir arayış içerisine girmiş olduğudur. Yaklaşık yüzyıl fark eden bu iki yapının daha önceki tarihte yapılmış olanının bu plan tipindeki arayışı diğerinise klasik klişeleri devam ettirishi Anadolu ve Rumeli'deki mimari faaliyetlerin tipoloji anlamında farklı oluşunu akıllara getirmektedir. Anadolu'da Rumeli'ye kıyasla daha uzun yıllar Türk hakimiyetine girmiş ve bu kültürün sergilendiği birçok örnek görülmesi her yapı tipinde alışlagelen mimari formun ve plan tarzının varyasyonlarının uygulanmasına olanak vermiştir. Rumeli'ye bakıldığında

Saraybosna örneğinden hareketle çokça uygulanmış ve çözümlenmiş olan plan tiplerinin ortaya konması buradaki mimari etkinliğin kısa sürede tamamlanarak halkın yaşamasına elverişli hale getirilmesi çabasıyla ortaya konulduğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra burada yaşayan yerli halka bir an önce Osmanlı kültürünün tanıtılması ve sevdirmesi, İslamiyet'in yayılmasını sağlama çabası da plan tipolojisinde kendini göstermiştir. Bu nedenle Balkanlarda uygulanan plan tiplerinde farklılığa gidilmeyerek çoğu kere uygulanan ve çözüme ulaşılan tipolojilerin ortaya konulması yapım faaliyetlerinin kısa sürede kendini göstermesi ihtiyacından doğmuştur.

Detaylarda göze çarpan farklılıkların bütünü bozmamasındaki en büyük etken, tüm bu imar faaliyetlerinin Osmanlı toprakları genelinde ortak olarak yürütüldüğü bir sistemin var olmasıdır. Hassa Mimarlar Ocağı sayesinde ister Anadolu'da ister Rumeli'de isterse Afrika'daki Osmanlı topraklarında aynı teknik ve üslubun uygulanması denetimin sistematik bir şekilde işlediğinin bir göstergesidir. Eş zamanlı bir gelişim süreci geçirmeyen kentlerin Osmanlı mimarlığının geçirdiği tüm arayış ve kendini bulma sürecini kronolojik olarak kendi içlerinde geçirerek kendileri için en uygun dönemi şehir silüetinde ortaya çıkarabilmişlerdir.

Konu kapsamında belirtildiği üzere Anadolu'dan farklı olarak Balkanlarda şehir oluşumuna katkı sağlayan baniler; sultan adına bu çalışmaları yürüten gaziler, komutanlar, beylerdir. Bölgenin fethedilmesinde önemli katkıları olan bu kişilere şehir kurma yetkisinin verilmesi de Anadolu'da eşine tam olarak rastlanılan bir düzenleme değildir. Şehir kuruluşunda göze çarpan bu farklılık sultanın ve tüm mimari etkinliklerin denetim mekanizması olan Mimarlar Ocağı'nın bilgisi dahilinde olduğu için hangi bölgede olursa olsun Osmanlı mimari özellikleri ortaya konulmuştur. Yalnızca yerel etkilerin mimari oluşuma katkı sağlaması da yöreye ayrı güzellik katan unsurlardandır.

Ana hatlarıyla birbirlerine benzeyen bu iki kentin detaylarında farklılıklar gözlemlenmiş ancak bütüncül bakıldığında farklılıkların göze çarpmadığı tespit edilmiştir. Balkan kentlerini Anadolu'dan ayıran özelliklere değinilmek gerekirse; bu konudaki belirleyicinin Hristiyan halkın varlığı olduğunu en başta söylemek gerekir. Anadolu'da azınlık olarak yaşayan gayrimüslimler Rumeli'ye gelindiğinde azımsanmayacak miktardadır. Yerel halkın büyük ölçüde Hristiyan ya da farklı dinlere mensup oluşunun payı büyük olmakla birlikte fethi gerçekleşen topraklarda kısa sürede halkın İslamiyet'i benimsediği kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak tüm

bunlara rağmen Rumeli’de, Anadolu’ya ve bilhassa da Amasya’ya kıyasla gayrimüslim ve Müslüman oranı arasında fark olduğu için birtakım uygulamalar yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla farklı inanca sahip kişilerin mahalleler aracılığıyla birbirlerinden ayrı yerlerde ikamet ettirilerek bu mahallelerin yüksek duvarlarla birbirlerinden ayrılması yoluna gidilmiştir. Böylelikle farklı inanca sahip kişilerin birbirlerine kaynaşması engellenerek hem bir açıdan kendi bölgelerinde yaşadıkları için inanç özgürlüğü sağlanmış hem de birbirleriyle etkileşim şansı minimize edilmiştir. Birbirlerinden duvarlarla ayrılan yerleşimlerde gayrimüslimlerin bu duvarların ardından görebilmelerini sağlayacak boyutta ve yükseklikte camilerin yapılması Anadolu’da böyle bir ihtiyaç olmadığından karşılaştığımız bir durum değildir. Daha yüksek tutulan camilerin beden duvarlarına paralel olarak minarelerin de yükseltilmesi hem duvarlardan hem de uzak noktalardan dahi kentin görülebilmesine olanak sağlamıştır. Yine bir Rumeli kenti geleneği olarak camilerin yanına ağaçların dikilmesi bahsedilen bu düşey olguya gönderme yapmıştır. Yatay ekseninde gelişen kent silüetinin düşey hatta karşıtlık yapması da amaçlanan vurguyu artırıcı bir etken olarak dikkat çekicidir.

Mahallelerin duvarlar yardımıyla birbirlerinden ayrılmış olmaları bu mahallelerin gözle görülür bir ayrıma gitmesi gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle etnik grupların anlaşılmaları için belli boyutlarda yapı inşa etme yasası çıkarılarak resmiyete bağlanmış, bu sayede duvarlardan bakıldığında bile hangi gruba ait bir yerleşim olduğu anlaşılmiştir.

Hiyerarşik düzende yapıları yüksek yapılabilme hakkı Müslüman yerleşimine verilerek Osmanlı hakimiyetinin bu bölgede olduğu mimari anlamda da anlatılmaya çalışılmıştır. Gayrimüslimlere, kendi yapılarını belli bir yükseklik baz alınarak yapabilme izni yasallaştırılmıştır. Kiliseler başta olmak üzere istediği yapıyı yapabilme hakları olan gayrimüslimler, yalnızca yükseklik sınırına tabi tutulmuşlardır.

Anadolu ve Rumeli kentleri genel anlamda kıyaslandığında kentler arasındaki etkileşimin Rumeli şehirlerinde daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Rumeli topraklarında Osmanlı öncesi hakimiyet kurmuş olan Roma ve Bizans devletlerinin ticarete verdikleri önemin yüzyıl sonrasında bile halkın hafızasına sirayet ettiği ve bu geleneği sürdürdüğü gözlenmektedir. Dolayısıyla kentler arası etkileşimin kolay şekilde sağlanabilmesi için yollar geliştirilmiş ve güvenliği sağlanmıştır. Ticaretin büyük önem taşıdığı Rumeli kentlerinin İpek Yolu’yla bağlantısı kurularak Ortadoğu

ile Avrupa bağlantısı bu yollar aracılığıyla sağlanmış ve Osmanlı'nın ticari anlamda gelişmesini hem de Avrupa'ya açılmasını kolaylaştırması açısından değerli olmuştur. Benzerlikleri ve farklılıkları açıklanmaya çalışılan Saraybosna ve Amasya kentlerinin konu kapsamında anlatılan kısımlarının günümüzdeki görünüşleri bile tipik Türk kentidir. Başlangıç noktasında fiziksel anlamda çok büyük farklılığa sahip iki yerleşimin imar faaliyetlerinin sonlanmasının ardından benzer görünüme ulaşmaları konunun anlamlandırılmasında önemlidir. Osmanlı'nın yıkılışının ardından Cumhuriyet'le birlikte yine aynı milletin egemenliğinde kalmış olan Amasya kentinin, günümüzde Osmanlı'dan kalma mimari örneklerinin oldukça fazla oluşu beklenen bir durumdur. Ancak 1878 yılında Osmanlı toprağı olmaktan çıkarılan ve günümüze gelene kadar birçok kez farklı etnik gruplar tarafından tahribata uğrayan Saraybosna'da günümüze ulaşabilen yapı miktarı oldukça azdır. Tüm bunlara rağmen Osmanlı kent merkezini oluşturan Başçarşı bölgesi kısmen korunabilmiş, orada yaşayan yerliler tarafından Osmanlı kültürü benimsenmiştir. Günümüzde yerel halkın Osmanlı-Türk kültürüne sahip çıktığını ve tüm olumsuzluklara rağmen yapıların korunmaya çalışıldığını görmek mutluluk vericidir. Osmanlı mimarisi hakkında fikri olmayan kişilerin bile kente gittiklerinde Osmanlı kültürünün etkisini hissedebilmeleri hem bu kültürün kıtalararası topraklara yayıldığını göstermesi hem de orada yaşayan Boşnaklar tarafından benimsendiğini göstermesi hem de konu açısından bakıldığında Türk kenti görünümünü devam ettirmesi açısından çok değerlidir.

6. KAYNAKÇA

Ankara, TK, No 477, fo.33.

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, No.477, 1604 tarihli Bosna sancağı mufassal tahriri defteri

Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Cevdet Tasnifi, Evkaf Kataloğu, Belge No:164, 9149, 20052, 31308

BOA, TTD, No: 24, s.33-36

BOA, TTD, No: 157, s.223-228; No:211, s.366-410

BOA, TD, No: 164, s.23

BOA, TTD, No: 387, s.19

BOA, TD, No: 387, s.354

BOA, TD, No: 387, s.354; TK, KKA. TD 26, 13b

BOA, TD, No: 387, s.355-356

BBBA, TD, No: 462, s.27

BOA, MAD 625 (1563-65) s.356

İstanbul, BOA, TD No 157 i No 211

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (Ankara), Kuyud-ı Kadime Arşivi, (TK. KKA) TD 26, 1a

V.G.M., “05/01/1 No.’lu Dosya”

V.G.M., “05.01/3 No.’lu Dosya”

V.G.M., “05.01/15 No.’lu Dosya”

V.G.M., “05.01/27 No.’lu Dosya”

V.G.M., V.K.M.A., “Ayas Ağa Vakfiyesi”, 582.D., 189.s., 125.sı.; 490.D., 50.s., 1.sı. (Çev.: 1961, 1989.D., 87., 458.s.)

V.G.M., V.K.M.A., “Bayezid Paşa İbni Yahşî Vakfiyesi”, 605.D., s.244/330 (Çev. 1961. D., 522, s.84) Aslı: Dolapta 230 ve 242 no.

V.G.M., V.K.M.A., “Bülbül Hatun Vakfiyesi”, 743. D., 140. S., 142.sı. (Çev.:2134., 266. S., 691.sı)

V.G.M., “Sultan Bâyezid Vakfiyesi, 2113. D., 179.s., 32.sı. (Çev.:2148. D., 84. S., 5.sı.)

- ADZAMIJA, Belma (2014), **Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri ve Bugünkü Durumları**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
- AHUNBAY, Zeynep (2005), “*Reuse of Ottoman Baths with Special Reference to Bosnia and Hercegovina*”, **Heritage, Bastina I**, The Annual of the Commission to Preserve National Monuments, (ed. L. Sevo), Doboj, s.228-230
- AHUNBAY, Zeynep (2013), “*Bosna-Hersek ve Kosova'da Bulunan Osmanlı Kültür Varlıkları ve Ortak Kültür Mirasımızı Korumaya Yönelik Çabalar*”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Cilt: 2, s.1355-1373
- ALP, Tuna (1996), “*Balkanlar'da Kalan Türk Kültür Mirası 'Saraybosna'* “, **XI. Tarihi Türk Evleri Haftası 13-26 Mayıs 1996**
- ALPARSLAN, Şenol (2006), **Bosna'da Türk Kültürünün İzleri**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara
- ALTAŞ, Naciye (2008), **T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat)**, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara
- ANONİM (1983), **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, Cilt: 1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- ARSLAN, H. Çetin (2001), **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ARÛ, Kemal Ahmet (1996), “*Osmanlı Türk Kentlerinin Genel Karakteristikleri Üzerine Görüşler*”, **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.329-334
- ARUÇI, Muhammed (2009), “*Saraybosna*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, s.128-132
- ASCERIC-TODD, Ines (2015), **Dervishes and Islam in Bosnia, Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society**, Boston
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1956), “*Yugoslavya'daki Türk Abideleri ve Anıtları*”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.151-223
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1972), **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)**, Cilt: II, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1981), **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya**, Cilt: II, 3. kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti

- BABUNA, Aydın (2000), **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (çev. Hayati Torun), İstanbul
- Balkanlar El Kitabı: Tarih** (2006), (der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum: Karam, (Karadeniz Araştırmaları Merkezi), Vadi Yayınları
- BALTACI, Cahid (1976), **XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih**, İrfan Matbaası, İstanbul
- BEJTIC, Alija (1953) “*Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini*”, **Prilozi za Orijentalnu Filologiju i Istoriju Jugoslovenskih naroda pod Turskom Vladavinom**, III-IV, Sarajevo, 229-297
- BURCKHARDT, Titus (1976), **Art of Islam: Language and Meaning**, World of Islam Festival Publishing Company Ltd., London
- BÜYÜKDİĞAN, İter (2001), “*Balkanlar’daki Osmanlı Dönemi Yapılarında Kullanılan Strüktür Sistemlerinin Osmanlı Mimarlığı İçindeki Yeri (Cami Yapıları)*”, **Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan, Cilt: 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.173-188
- CANTAY-GÜREŞSEVER, Gönül (1989), “*Türkiye’de Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi*”, **IX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Cilt: III, s.1381-1390
- CELIC, Dzamal, MUJEZINOVIC, Mehmed (1998), **Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo Publishing
- CERASI, Maurice M. (1999), **Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Uygarlığı ve Mimarisi**, (çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- CEZAR, Mustafa (1985), **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul
- CEZAR, Mustafa (1987), “*Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri*”, **İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı: Bildiriler**, (22-26 Nisan 1985), İstanbul, s.179-184
- CURCIC, Slobodan (2010), **Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman The Magnificent**, Yale University Press, New Haven and London
- ÇALIŞLAR-YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz (2001), “*Erken Osmanlı Dönemi’nde Balkanlar’da Kent Oluşumu veya Değişimi*”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve**

Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan, Cilt: 2, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.887-892

ÇEKO, Bekim (2009), **Balkanlardaki Osmanlı Dönemi Camileri ve Prizren Sinan Paşa Camii Örneğinde Koruma Yaklaşımı**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul

ÇELEBİ, Evliya (1978), **Seyahatname**, Cilt: II-V-VI, (çev. Mümin Çelik), Üçdal Neşriyat, İstanbul

ÇELİK, Gözde (2010), “*Dini Yapıda Mimari Tasvir Geleneği Bağlamında Anadolu Balkan Kültür Ortaklığı*”, **Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II: Bildiriler**, 13-15 Mayıs 2010, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa, s.324-339

ÇOLAKOĞLU, Birgül (1990), **Kentsel Koruma Kapsamında Bosna Hersek'ten Örneklemeler**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

ÇULPAN, Cevdet (1975), **Türk Taş Köprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

DALSAR, Fahri (1960), **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, İstanbul

DEMİRALP, Yekta (1999), **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

DİZDAR, Muhammed Emin (1932), “*Gazi Husrev Begova Medresa*”, **Spomenica Gazi Husrev-Begove Godisnice**, Sarajevo, s.46-57

DJURDJEV, Branislav (1992), “*Bosna-Hersek*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, s.297-305

DOĞAN, Ahmet Işık (1977), **Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları**, İ.T.Ü., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul

DOĞRU, Halime (1995), **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir

EMECEN, Feridun (1992), “*Bosna Eyaleti*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, s.296-297

ERGENÇ, Özer (1981), “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi: Bildiriler**, Ankara 11-15 Ekim 1976, Cilt: II, Ankara, s.1265-1274

- ERGENÇ, Özer, (1984) “*Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul, s.69-78
- ERGİN, Osman (1936), **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 3, İstanbul
- EROĞLU, Haldun (2010), “*Şehzade*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 38, İstanbul, s.480-483
- ERSOY, Bozkurt (1995), “*Osmanlı Şehir-İçi Hanlarından Önemli Bir Örnek: Amasya Taş Han*”, **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler**, Cilt: II, Ankara, s.81-92
- EYİCE, Semavi (1960), “*İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme*”, **Tarih Dergisi**, Cilt: 11, s.99-120
- EYİCE, Semavi (1963), “*İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 23, Sayı: 1-2, s.3-80
- EYİCE, Semavi (1978), “*Kapu Ağası Hüseyin Ağa’nın Vakıfları*”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Prof. Albert Louis Gabriel Armağanı Özel Sayısı 9, s.149-246
- EYİCE, Semavi (1992a), “*Bayezid Paşa Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, s.243-244
- EYİCE, Semavi (1992b), “*Beyazıt II Camii ve Külliyesi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, s.40-42
- EYİCE, Semavi (1998a), “*Hünkâr Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 18, s.486-487
- EYİCE, Semavi (1998b), “*Hünkâr Köprüsü*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 18, s.490-491
- FAROQHI, Suraiya (2000), “*Ticaret, Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası*” **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1600-1914)**, (ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), Cilt: I, İstanbul
- FAROQHI, Suraiya (2005), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- GABRIEL, Albert (1934), **Monuments Turcs d’Anatolie, Amasya-Tokat-Sivas**, C.2, Paris
- GOODWIN, Godfrey (1971), **A History of Ottoman Architecture**, Johns Hopkins Press

- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1965), “15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, İstanbul, s.51-61
- GÖLEN, Zafer (2010), **Tanzimat Döneminde Bosna Hersek**, TTK Yayınları, Ankara
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2001), **XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus: Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma**, TTK Yayınları, Ankara
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1951), **Yakın Şark IV, II. Bölüm: Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Kırallıkları**, TTK Yayınları, Ankara
- HANDZIC, Adem (1994), “Znacaj Muafijeta u Razvitku Gradskih Naselja u Bosni u XVI. Vijeku”, *Studije o Bosni-Historijski Perioda*”, **IRCICA (Research Centre for Islamic History, Art and Culture)**, İstanbul, s.207-212
- HUKIC, Abdurrahman (1983), “Socijalne i Humanitarne Ustanove Gazi Husrev-Begova Vakufa”, **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, Knjiga IX-X, Sarajevo, s.233-240
- HÜSAMEDDİN, Hüseyin (1986), **Amasya Tarihi**, Cilt: 1-3, Amasya
- İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki (1999a), “Balkanlarda Osmanlı Mimarisi”, **Osmanlı: Kültür ve Sanat**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.499-509
- İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki (1999b), “Balkanlar ve Kosova’daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü”, **Vakıf ve Kültür Dergisi**, T.C. Başbakanlık ve Vakıflar Genel Müdürlüğü, Cilt: 1, Sayı: 4, Ankara, s.6-8
- İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki, TURAN, Ömer (2004), **Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 97, Ankara
- İLTER, Fügen (1978), **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- İNALCIK, Halil (2000), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600**, (çev. Halil Berktaş), Cilt: 1, Eren Yayıncılık, İstanbul
- KALEŞİ, Hasan (1979), “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 1: 1**, s.73-129
- KARAKAYA, Ebru (2003), “Mehmed Paşa Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 28, s.511-512

- KARAMAN, M. Lütfullah (1992), *“Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler”*, **Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, s.1-7
- KASUMOVIC, Ismet (1999), **Skolstvo i Obrazovanje u Bosanskom Ejaletu za Vrijeme Osmanske Uprave**, Islamski Kulturni Centar, Mostar
- KAYAOĞLU, İsmet (1978), *“Torumtay Vakfiyesi”*, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.91-112
- KEMURA, Sejfuddin (1913), **Sarajevske Džamije i Druge Javne Zgrade Turske Dobe**, Sarajevo
- KIEL, Machiel (2004), *“Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the XVth -XVIIth Centuries: Old Sources-New Methodology”*, **International Journal of Turkish Studies**, C.X, 1-2, s.93-119
- KILCI, Ali (2009), *“Balkanlardaki Osmanlı Baldaken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme”*, **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı: 32, Ankara, s.91-142
- KOÇ, Yunus (2007), *“Nüfus (Osmanlı Dönemi)”*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33, s.294-299
- KONSTANTIN, Jirecek (1990), **Istorija Srba**, Knjiga I, Beograd
- KOSTOVIC, Nijazija (2001), **Sarajevo: Evropski Jeruzalem**, Sarajevo
- KRALJEVIC, Ljiljana (1958), *“Kozja Cuprija Na Miljacki: Istorijat, Arhitektura i Konzervacija Objekta”*, **Nase Starine**, V, s.13-30
- KRESEVLJAKOVIC, Hamdija (1938), **Džamija i Vakufnama Muslihuddina Cekrekcije: Prilog Povijesti Sarajeva XVI. Stojeca**, Sarajevo
- KRESEVLJAKOVIC, Hamdija (1953), *“Stari Bosanski Gradovi”*, **Nase Starine**, I, Sarajevo, s.7-44
- KRESEVLJAKOVIC, Hamdija (1954), *“Nasi Bedesteni”*, **Nase Starine**, II, s.233-244
- KRESEVLJAKOVIC, Hamdija (1957), **Hanovi i Karavansaraji u Bosni i Hercegovini**, Djela Naucnog drustva NRBIH, Sarajevo
- KUBAN, Doğan (2007), **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayınları, İstanbul
- KURAN, Aptullah (1964), *“İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami”*, **Türk Kültürü**, Cilt: 2, Sayı: 19, Ankara, s.99-105
- KURAN, Aptullah (1996), *“Osmanlı Külliyyelerinde Yerleşme Düzeni-Bir Tipoloji Denemesi”*, **Prof. Doğan Kubana’ya Armağan**, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.39-44

- KUŞ, Ahmet, ŞİMŞEK, Feyzi, DIVACI, İbrahim (2007), **Rumeli’de Osmanlı Mirası: Bosna Hersek / Kosova**, Hazinedaroğlu İnşaat Grubu Kültür Yayın, İstanbul
- KUZUCULAR, Kâni (1994), **Amasya Kenti’nin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi**, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi
- Monuments, Patrons Contexts: Papers On Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel** (2008), (ed. Maximilian Hartmuth, Ayşe Dilsiz), Peeters Publishers, Leuven
- MUJEZINOVIC, Mehmed (1952), “*Turkski Natpisi u Sarajevu iz XVI Vijeka*”, **Prilozi Za Orijentalnu Filologiju i Istoriju Jugoslovenskih Naroda Pod Turskom Vladavinom**, II, Sarajevo, s.95-114
- MUJEZINOVIC, Mehmed (1962), “*Stari Alifakovac U Sarajevu*”, **Nase Starine**, VIII, s.119-138
- MUJEZINOVIC, Mehmed (1974), **Islamska Epigrafika u Bosnia i Hercegovini**, Cilt: 1-3, Sarajevo
- NAKICEVIC, Omer (1983), “*Mjesto Gazi Husrev-Begove Medrese u Sistemu Osmansko-Turskog Skolstva i Sistem Skolstva u Osmanskoj Turskoj*” **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, Knjiga IX-X, Sarajevo, s.241-262
- NAZA-DÖNMEZ, Emine (2013), “*Yörgüç Paşa Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, s.567-568
- OĞUZOĞLU, Yusuf (2002), “*Balkanlardaki Türk Varlığının Tarih İçindeki Gelişmesi*”, **Balkanlardaki Türk Kültürünün Dünü, Bugünü, Yarını Bildiri Kitabı**, (26-28 Ekim 2001), Bursa, s.1-18
- ORUÇ, Hatice (2009), “*Gazi Hüseyin Bey’in Saraybosna’daki Vakıfları*”, **Belleten**, Cilt: LXXIII, Ankara, s.645-670
- ORUÇ, Hatice (2011), “*15. ve 16. Yüzyıllarda Saraybosna*”, **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi, XVII. Sempozyumu Bildirileri**, 18-23 Eylül 2006, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 1, Trabzon, s.391-409
- ORUÇ, Hatice (2013), “*Bosna Sancağında Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği*”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu**, Ankara, s.169-173

- ÖZER, Mustafa (1999), “*Osmanlı Dönemi Balkan Şehirlerinde İmar Faaliyetleri ve Fizikî Yapı: Üsküp Örneği*”, **Osmanlı: Kültür ve Sanat**, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.309-385
- ÖZER, Mustafa (2003), “*Edirne’de Mihaloğulları’nın İmar Faaliyetleri ve Bu Aileye Ait Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi*”, **1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003)**, Edirne, s.311-349
- ÖZER, Mustafa (2016), “*Balkanlar’da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası*”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, Sayı: 13, s.120-133
- PASIC, Amir (1994), **Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina**, IRCICA, İstanbul
- PINON, Pierre (1999), “*Anadolu ve Balkanlardaki Osmanlı Kentlerinde Kentsel Dokular Tipolojisi Üzerine Bir Deneme*”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”** (çev. Cem Yücel), s.166-179
- PITCHER, Donald Edgar (2001), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası, Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Sultanlığın Genişleme Sürecini Gösteren Ayrıntılı Haritalarla Birlikte**, YKY, İstanbul
- RENDA, Günsel (1974-75), “*Amasya 2. Bâyezid Külliyesindeki Muvakkithâne*”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 6, İstanbul, s.181-206
- SABANOVIC, Hazim (1959), **Bosanski Pasaluk: Postanak i Upravna Podjela**, Vol.10, Oslobodenje, Sarajevo
- SABANOVIC, Hazim (1960), “*Postanak i Razvoj Sarajeva*”, Radovi, Knjiga XIII, Naucno Drustvo Bosne i Hercegovine, **Odjeljenje Istorijisko Filoloskih Nauka**, Sarajevo, s.71-115
- SEÇKİN, Selçuk (2017), “*The State of Ottoman Architecture in Macedonia and Latest Research*”, 15th International Congress of Turkish Art (ICTA), **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks**, Cilt: 9, Sayı: 3, s.145-160
- SERTTAŞ-YAREN, Esin, UĞURLU, Soner (2016), “*Bosna-Hersek Saraybosna İsa Bey Hamamı*” **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, Sayı: 13, s.164-173
- SKARIC, Vladislav (1937), **Sarajevo i Njegova Okolina Od Najstarijih Vremena Do Ustro-Ugarske Okupacije**, Izdane Opstine Grada Sarajeva, Sarajevo
- SOYKAN, A., SÖNMEZ, S., EFE, R., CÜREBAL, İ. (2017), “*Evliya Çelebi’ye Göre 17. Yüzyılda Bosna Şehirlerinin Özellikleri, Coğrafi, Tarihi ve Kültürel*

- Mirasları*”, **Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri**, (ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer), Cilt: 1, Ankara: Gece Kitaplığı, s.139-205
- STIMAC, Vera, SARIC, Samija (2017), ”*Gazi Husrev-Begov Bezistan i Taslihan u Sarajevu (1889-1890)*”, **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, s.95-118
- STRABON (1969), **Geographia**, (çev. A. Pekman), Kitap XII, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- SÜMER, Faruk (1967), **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, AÜ DTCF Yayınları, Ankara
- SÜMER, Faruk (1970), “*Anadolu’da Moğollar*”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, s.1-147
- ŞAHİN, İlhan, EMECEN, Feridun (1991), “*Amasya*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, s.1-4
- ŞAHİN, İlhan (1992), “*Osmanlı Döneminde Sarayova’nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)*”, **Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, s.21-29
- ŞAHİN, İlhan (2010) “*Şehir (Osmanlılar’da)*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:38, s.446-449
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet (1996), “*16. Yüzyılda Amasya Şehri*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XI, İzmir, s.77-109
- TANMAN, M. Baha (1993), “*Dârülhadis Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:8, s.534
- TANYELİ, Uğur (1987), **Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süresi (11.-15. yy)**, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1992), **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri: 1516-1919**, Yayın No: 7, Ankara
- TODOROV, Nicolai (1998), **Society, the City and Industry in Balkans, 15th-19th Centuries**, Aldershot
- TORUK, Ferruh (2005), “*Bani Yörgüç Paşa ve İmar Faaliyetleri*”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 29, Ankara, s.105-133
- TORUK, Ferruh (2008), “*Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi*”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XXXI, Ankara, s.35-70

- TORUN, Adnan (2017), “*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kayıtlarında Bosna Hersek: 1854-1878 (Saraybosna Örneği)*”, **Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri**, (ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer), Cilt: 1, Ankara: Gece Kitaplığı, s.379-401
- TRUHELKA, Ciro (1912), “*Gazi Husrev-Beg-Njegov Zivot i Njegovo Doba*” **Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini**, XXIV/1, Sarajevo, s.20-58
- TUNÇ, Gülgün (1978), **Taş Köprülerimiz**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- TURAN, Osman (1946), “*Selçuk Kervansarayları*”, **Belleten**, Cilt: X, Sayı: 39, Ankara, s.471-496
- URAK, Gediz (1994), **Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- V.G.M. (1973), **Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar**, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1927), **Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler: Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından**, Ankara: Maarif Vekaleti, İstanbul: Milli Matbaa, 1. Kitap
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1984), **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1988), **Osmanlı Tarihi**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara
- YARDIMCI, Mehmet Emin (2006), **15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası, Bosna**, İstanbul: Kitap Yayınevi
- YEL, Ali Murat, KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri (2003), “*Mahalle*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, s.323-326
- YÜKSEL, İ. Aydın (2006), **Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri 886-926 / 1481-1520**, C.V, İstanbul Fetih Cemiyeti
- ZACINOVIC, Yusuf (1972), “*Zinde Dekoracije Ferhadije Dزامije u Sarajevo*”, **Nase Starine**, XIII, Sarajevo, s.221-232
- ZLATAR, Behija (2002), “*16. Yüzyılda Saraybosna Camileri*”, **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri**, Sofya, 21-23 Nisan 2000, s.421-425
- ZLATAR, Behija (2012), “*XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları*”, **Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012, T.C. Başbakanlık Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.57-61

ZLATAR, Behija (2013), “*Bosna Sancağı'nın 1604 Tarihli Detaylı Nüfus Sayımının Bosna Tarihi Araştırmalarındaki Önemi*”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi: Bildiriler**, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, Cilt:2, Ankara, s.695-697

ZUKIC, Kemal (2000), **Islamic Architecture in the Balkans and Bosnia and Herzegovina**, Publications of Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization, ISESCO, Sarajevo

7. ÖZGEÇMİŞ

Zeynep Kurahuvic 1991’de İstanbul’da doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladıktan sonra 2009’da Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünü kazanmıştır. 2 yıl burada öğrenim gördükten sonra yatay geçişle Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’ne geçerek 2013’te okul üçüncüsü olarak mezun olmuştur. Aynı sene içerisinde Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başlamıştır.

